L. VILLAND

Kirjanduse lugemik

TÖÖLISNOORTE KOOLIDE

V-VI KLASSILE

A-75506

L. VILLAND

KIRJANDUSE LUGEMIK

TÖÖLISNOORTE
KOOLIDE
V—VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1963

8E+8V
V65

Kaanekujundus E. Tali

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

RAHVALUULET.

*

Lauliku lapsepõlv.

Kui ma olin väiksekene,
kasvasin ma, kannikene,
ema viis hälli heinamaale,
kandis kiigu kesa peale,
pani käo kiigutama,
suvilinnu liigutama.

Seal siis kägu palju kukkus,
suvilindu liialt laulis.
Mina meelta mõttelema —
mõttelema, võttelema —
kõik ma panin paberisse,
raiusin kõik raamatusse.

Ilu laul.

Ilu sõitis jõgepidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoietud eessa,
regi tammine tagana,
naine roogune reessa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaelassa.
Näginekse, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vastu puutus poiste hulka,
kamand kaabukandajaida.
Nemad haarsid küsitella,
küsitella, nõuatella:
«Kuhu lähed, Ilukene,
kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?»
Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vastu lausus:
«Ega ma, Ilu, teile lähe,
ega ma, Tantsu, teile taha.

Ei ma taha poiste hulka,
kaldu ei poiste kamandusse;
ihata ei poiste ilu,
taheta ei poiste tantsu.
Poistel onvad puised sõnad,
lõhmusesed laulukesed.
Lähete nurme kündemaie,
kaldute atra kandemaie,
sealla ilu unustate,
laulu meelest minetate.»
Ilu sõitis jõgepidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoietud eessa,
regi tammine tagana,
naine roogune reessa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaelassa.
Näginekse, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vastu puutus naiste hulka,
puutus lidu linikpäida.

Nemad haarsid küsitella,
küsitella, nõuatella.
«Kuhu lähed, Ilukene,
kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?»
Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vastu lausus:
«Ega ma, Ilu, teile lähe,
ega ma, Tantsu, teida taha.
Ei ma taha naiste hulka,
kaldu ei naiste kamandusse,
taha ei ligi linikpäida,
ihata ei naiste ilu,
taheta ei naiste tantsu,
kaeta ei naiste kargust.
Naiste läks nalja Narvamaale,
naiste läks lusti Luigamaale,
õunapuusse ilusasse,
verevasse vislapuusse.
Teie ilu unustate,
laulu meelest minetate.
On teil lapsed pisukesed,
onvad kasinad kanased,
lähete ulli uinutama,
meelimarja minetama.
Saa ei laulu laulamaie,
saa ei te ilu iskimaie.
Sestap te ilu unustate,
laulu meelest minetate.»
Ilu sõitis jõgepidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoietud eessa,
regi tammine tagana,
naine roogune reessa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaelassa.

Näginekse, kuulunekse,
kes küll vastu puutunekse,
puutunekse, juhtunekse?
Vastu puutus neiu hulka,
kamand karda-vanikuida.
Nemad haarsid küsitella,
küsitella, nõuatella:
«Kuhu lähed, Ilukene,
kuhu lased, Laulukene?
Kas sa, Ilu, meile tuled,
kas sa, Tantsu, meida tahad?»
Ilu keelilla kõneles,
Ilu taidis, vastu lausus:
«Küllap ma, Ilu, teile lähen,
küllap ma, Tantsu, teida tahan;
lähen lustil neiu hulka,
kaldun neiu kamandusse.
Tahetie neiu tantsu,
kaetie kao kargust,
ihati ilupidamist.
Ega te ilu unustele,
laulu meelest minetele;
neiul ilu eessa jooksis,
nalja tagana naeratas,
ise keeras keske'ella,
ise valas ta vahella.
Sestap te ilu ei unusta,
laulu meelest ei mineta.
Kui on kuu kirja seessa,
päeva pesa ääre pealla,
nii on neiud ilu seessa,
lapsed laulude vahella.»
Tuli Ilu neiu hulka,
kaldus neiu kamandusse,
tuli tema ihatessa,
kaldus tema kareldessa.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kellega Ilu oma sõidul kokku puutus?*
2. *Leidke laulu korduvad lõigud ja põhjendage nende osatähtsust.*

Oleks minu olemine.

Oleks minu olemine,
teiseks minu tegemine,
küll mina teaksin, mis mina teeksin:
paneksin härrad härgadeksi,
prouad peale pulkadeksi,
paneks junkrud juttadeksi,
kiltrid taha kiiludeksi,
kupjad peale kurgedeksi, —
ise taha kündijaksi.
Pikka piitsa mul peossa.
Annaksin armuta härrale
seitsekümmend selga mööda,
kümme kumb'gi külge mööda.
Härra ütleks eessa: ai ai aa!
Mina taga: tai rai raa!
Nüüd on härrad härgadeksi,
nüüd on prouad pulkadeksi,
nüüd on saksad sahkadeksi,
nüüd on junkrud juttadeksi,
nüüd on kiltrid kiiludeksi,
nüüd on kupjad kurgedeksi,
nüüd on minulla meelevalda,
nüüd on härral: ai ai aa!
Minul taga: tai rai raa!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Miks rahvas vihkas mõisat ja nende käsilasi?*
2. *Nimetage ilmekaid väljendeid, mis peegeldavad rahva viha mõisa vastu.*
3. *Leidke värsiread, kus esineb mõtte kordamist. Miks seda on tehtud?*

Kui ma pääsen mõisa'asta.

Kui ma pääsen mõisa'asta,
siis ma pääsen põrgu'usta,
pääsen kui soe suusta,
lõvi lõugade vahelta,
havi hammaste taganta.
Ei mina vaadanud tagasi,
verstal vaatasin tagasi:
nägin mõisa'a põlevat,
kupja toa kõrbevada.
Kuri mingu kustutama,
paha vetta viskamaie.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mida räägib käesolev rahvalaul mõisast ja mõisatööst? Nimetage sellekohaseid väljendeid.*
2. *Kuidas avaldub selles rahva kättemaksusoov mõisale?*
3. *Mille poolest erineb rahvalaulu keel (ülaltoodud rahvalaulu põhjal) tänapäeva keelest?*

VANASÕNAD.

Vanasõnadeks nimetame rahvaluulelise päritoluga lühikesi piltlikke ning tabavaid väljendeid mitmesuguste elunähtuste kohta. Vanasõnades on kokku võetud paljude inimpõlvede kogemused inimeste, ühiskonna ja looduse kohta. Elunähtuste rikkalikust valdkonnast esitavad vanasõnad kõige olulisema ja iseloomulikuma. Nad näitavad, mida rahvas õigeks peab ja heaks kiidab või mida hukka mõistab. Sellest tuleneb enamiku vanasõnade õpetlik laad. Oma eluliste tõekspidamiste, värskuse ja teravmeelsuse tõttu on vanasõnadel tänapäeva kõnepruugiski tähtis koht.

ÜLESANDEID.

1. *Jälgige, milliste teemade järgi on allpool esitatud vanasõnad jaotatud. Leidke igale rühmale pealkiri.*

I

Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal.
Mis täna tehtud, see homme hooletu.
Kuidas töö, nõnda palk.
Magajale kassile ei jookse hiir suhu.
Töö ei teota kedagi, laiskust laidab igamees.
Töö kiidab tegijat.
Kuidas külv, nõnda lõikus.
Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki.
Tänasida toimetusi ära viska homse varna.
Inimene saab töö eest, lind laulu eest.
Ükski meister ei kuku taevast.
Narrid põldu ühe korra, põld narrib sind üheksa korda.
Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast.
Kaua tehtud kaunikene, pea tehtud pilla-palla.
Kasutu elu on varane surm.

II

Inimene õpib niikaua, kui elab.
Kel tarkus peas, sel ohjad peos.

Targad sõdivad sõnadega, rumalad rusikatega.
Iga algus on raske.
Igaüks on oma õnne sepp.

III

Tõepõhi on kindel, valevall variseb maha.
Karda härga eest ja hobust tagant, kurja inimest aga igalt poolt.
Heana on raske elada, aga hea au on hea kanda.
Ära kiitle silma ees, ära sõitle seljataga.
Õige hõlma ei hakka keegi.
Kuidas metsa hõigatakse, nõnda mets vastu kostab.
Meest sõnast, härga sarvist.

IV

Haned lähevad, hallad käivad; kured lähevad, külmad tulevad; luiged lähevad, lumi taga.
Lõoke toob lõunasooja, pääsuke toob päevasooja, ööbik toob öösooja.

V

Halli pead austa, kulupead kummarda.

2. *Leidke lisaks eeltooduile veel teisi vanasõnu ja püüdke neid sisuliselt lahti mõtestada.*

KÕNEKÄÄNUD.

Vaatleme vanasõna «Tänasida toimetusi ära viska homse varna». Sellest saab hõlpsasti moodustada väliselt sarnase, ent sisult erineva väljendi, näiteks: «Miks sa viskasid kirjandi kirjutamise homse varna?» Niisuguses lauses ei kohta me enam vanasõna, vaid kõnekäändu.

Kui vanasõna pakub tõdesid elunähtuste kohta, siis kõnekäänu otstarve on kõnet piltlikumaks, ilmekamaks ning mõjuvamaks teha.

Vanasõnal on alati omaette terviklik mõte, kõnekäänd aga muutub täielikult arusaadavaks üksnes teatavasse lausesse põimituna. Sellisel kujul kasutame kõnekäändu «õli tulle valama» näiteks niisuguses lauses: «Võõras tahtis küll tülitsejaid lepitada, ent sellega valas ta veelgi õli tulle».

Seega nimetatakse kõnekäänuks rahvapärast väljendit, mis aitab lauset piltlikumaks ja elavamaks muuta.

1. Jälgige alljärgnevaid kõnekäände ja kasutage neid lausetes.

Teritab kõrvu.
Nagu koera kaelas vorst.
Soola sisse!
Ei lausunud musta ega valget.
Sulas nagu suhkur suus.
Ei näe sõrmegi suhu pista.
Nagu hane selga vesi.
Sai sõna sabast kinni.
Nagu viies ratas vankri all.
Käib nagu kass ümber palava pudru.
Laskis ennast haneks võtta.
Puhkab loorberitel.
Käib peale nagu uni.
Sattus pigisse.
Läks vihma käest räästa alla.
Kops läks üle maksa.
Leiba luusse laskma.
Võta näpust!
Ajast ja arust.
Mitu tuult jalge all.
(Kadus) nagu tina tuhka.
Kallab nagu oavarrest.
Vesi ahjus.
Võttis jalad selga.
Äkiline nagu Rakvere kohus.

2. Meenutage teisigi kõnekäände.

Mõistatusi.

1. Ema olid mulle,
emaks mina sulle?
2. Maa on — inimesed ei käi,
vesi on — laevad ei sõida?
3. Kollane kukk ja siidised sooled?
4. Pada keeb metsas,
ei ole puid ega tuld all?
5. Kuhja luuakse,
kuhja loojat ei näe?
6. Harakas aidas,
saba väljas?
7. Pikem puist,
pikem maist,
madalam kui maarohi?

8. Keha kerge kepike,
pea suur saunake?
9. Seitse poissi ühes kindas?
10. Hea lind — liha ei sööda,
hea puu — palki ei saada?
11. Suvel magab, talvel kõnnib;
vihma kardab, külma ei karda?
12. Suure õuna suurune,
penikoorma pikkune?
13. Tuba läheb aknast välja,
pere jääb vangi?
14. Kõik maailm ehib,
aga kolm meest ei ehi?
15. Kanda jõuad,
lugeda ei jõua?

1. Veest sünnib jää ja jääst saab jälle vesi. 2. Soo. 3. Viiul. 4. Sipelgapesa. 5. Mutt ja mutihunnik. 6. Võti. 7. Tee. 8. Kapsas. 9. Hernekaun. 10. Mesilane ja mesipuu. 11. Kasukas. 12. Lõngakera. 13. Mõrraga kalapüük. 14. Kevadel lehtpuud lähevad lehte, aga kuusk, mänd ja kadakas on ikka ühesugused. 15. Juuksed.

MÕISTATUS.

Mõistatuseks nimetatakse mingi olendi, asja või nähtuse keerukalt või peidetult antud piltlikku iseloomustust. Üldiselt viljeldakse mõistatusi taibukuse proovimise ning vaimse tegevuse eesmärgil.

Nii mõistatuste loomine kui ka nende lahendamine nõuab teravmeelsust, mistõttu neis mitmesuguste tähelepanekute kõrval elust ja loodusest avaldub ühtlasi ka rahva fantaasiavõime.

VÕHANDU JÕE KAEVAMINE.

(Eesti muistend.)

Vanataat kandnud ikka kõigi oma laste eest ühteviisi armulikult hoolt ega tahtnud, et keegi temale kui isale mõne puuduse pärast kurba nägu näitaks. Nõnda pannud ta tähele, et siin kolkas puudub jõgi, mis rohumaad kastaks ja kuivanud keelt karastaks, ühtlasi ka tööde juures aitaks, nagu veskite läbi jne.

Et seda puudust parandada, kutsunud Vanataat kõik loomad kokku jõge kaevama. Neid kogunenud karjana kaevamispaigale. Virk jänes seatud sihiajajaks. Aga nagu jänese mood, kargab ta pea sinna, pea tänna, nõnda ka siin: ta keerutles tsiiro ja tsääro, mõnes kohas peaaegu ringiviisi — nii teeb siis ka jõgi suured keerud ja vangud ja tuleb mõnes paigas peaaegu sinnasamasse tagasi, kust ta ära keerutas.

Kaevamistööd tehti tublisti. Vares arvanud, et ta puhas kuub

saab poriga mustaks. Seepärast võtnud ta musta hõlsti peale. See jäetudki talle. Nüüd ongi varesel nagu hõlst peal.

Vanataat vaadanud järele, kas ka kõik töös on. Ta ei juhtunud vähki silmama ja küsinud: «Kus too vana vähk ka on?» Vähk aga olnud teiste taga agarasti töös ja kostnud uhkelt: «Kas sul silmad taga on?» Seepärast saanud ka temale enesele nõnda.

Viu ei tahtnud oma valget maniskit ära määrida ega tulnud sinnapoolegi, vaid oli enese koguni ära peitnud. Seepärast ei olevat tal luba mujalt juua kui puu- või rohulehe pealt kastet. Põuaajal kisendab ta joogijanus «viu!» ja «viu!». Jõgi kaevati tematagi valmis. Vanataat kallas ise vee sisse ja juhatas, kuhupoole ta pidi voolama.

ÜLESANNE.

Ehkki muistendid peegeldavad rahva primitiivset ellusuhtumist, on nende lugemine tänapäevalgi nauditav. Kuidas seda seletada näiteks «Võhandu jõe kaevamise põhjal?

DAIDALOS JA IKAROS.

(Kreeka müüt.)

Daidalos oli Ateena suurim kunstnik, kujur ning ehitusmeister. Tema kohta räägiti, et ta raius lumivalgest marmorist kummalisi kujusid. Need kujud olid otsekui elavad: näis, et nad vaatavad ja liiguvad. Oma töö jaoks leiutas ta palju tööriistu; nii leiutas ta näiteks kirve ja puuri. Ta kuulsus ulatus kaugele.

Daidalos elas Kreeta saarel võimsa kuninga Minose juures. Minos ümbritses suurt kreeka kunstnikku lugupidamisega.

Daidalos valmistas Kreeta kuningale palju imeväärseid kunstitöid. Ta ehitas talle ka kuulsa palee Labürindi, selliste keerdkäikudega, et kui sinna kord sisse minna, siis ei olnud enam võimalik väljapääsu leida.

Sellesse Labürinti sulges Minos hirmsa Minotauruse, koletise, kellel oli inimese keha, aga härja pea.

Palju aastaid elas Daidalos Minose juures. Kuningas ei tahtnud teda Kreeta saarelt ära lasta: ta tahtis ainult üksinda kasutada suure kunstniku kunstitöid. Nagu vangi hoidis Minos Daidalost Kreeta saarel. Daidalos mõtles kaua, kuidas saaks põgeneda, ja leidiski lõpuks tee, et vangipõlvest pääseda.

«Kui ma ei saa,» hüüdis Daidalos, «päästa end Minose võimu alt ei maad ega merd mööda, siis on põgenemiseks ometi lahti taevas! See on mu tee! Minos valitseb kõike, ainult õhu üle ta ei valitse!»

Daidalos asus tööle. Ta kogus sulgi, sidus neid linaste niitidega ja kinnitas vahaga ning hakkas neist valmistama nelja suurt tiiba.

Sel ajal, kui Daidalos töötas, mängis tema poeg Ikaros ta juures: kord püüdis ta udusulgi, mida ajasid lendu tuulepuhangud,

kord pätsis kätega vaha. Poiss hullas muretult; isa töö tegi talle nalja.

Viimaks lõpetas Daidalos oma töö, tiivad olid valmis. Daidalos sidus tiivad selga, pistis käed aasadesse, mis olid kinnitatud tiibade külge, vehkis nendega ja tõusis sujuvalt õhku. Ikaros vaatas imestusega isa, kes liugles õhus nagu hiiglalind. Daidalos laskus maa peale ja ütles pojale:

«Kuule, Ikaros, meie lendame Kreetalt kohe minema. Ole lennu ajal ettevaatlik! Ära lasku liiga madalale, liiga lähedale merele, et lainete soolased pritsmed ei teeks märjaks sinu tiibu. Ära tõuse aga ka päikesele lähedale: kuumus võib sulatada vaha ja suled lendavad laiali. Lenda minu järel ja ära jää minust maha!»

Isa ja poeg kinnitasid tiivad käte külge ja kergelt kandsid tiivad nad minema. Need, kes nägid nende lendu kõrgel maa kohal, mõtlesid, et mööda sinist taevavõlvi kihutavad kaks jumalat.

Daidalos vaatas sageli tagasi, et näha, kuidas lendab tema poeg.

Nad möödusid juba Deelosest, Parosest [1] ja lendasid ikka edasi ja edasi.

Kiire lend meeldis Ikarosele ja ikka julgemini vehkis ta tiibadega.

Ta unustas ka isa käsu ega lennanud enam tema järel. Tugevasti tiibu lehvitades tõusis ta kõrgele taeva alla, lähemale kiirgavale päikesele. Põletavad kiired sulatasid tiibu kooshoidva vaha, suled langesid välja ja tuul kandis need õhus laiali.

Ikaros vehkis küll kätega, kuid nende küljes ei olnud enam tiibu. Ülepeakaela kukkus ta suurest kõrgusest merre ja hukkus lainetes.

Daidalos vaatas tagasi, vaatas ümberringi. Ikarost ei ole. Valjusti hakkas ta poega hüüdma:

«Ikaros! Ikaros! Kus sa oled? Vasta!»

Vastust ei tulnud. Daidalos nägi lainetel sulgi Ikarose tiibadest ja sai aru, mis oli juhtunud.

Ikarose keha hõljutasid aga lained veel kaua merel, mida hukkunu nime järgi hakati nimetama Ikaari mereks, ja uhtusid ta lõpuks randa ühe saare juures, kust Herakles [2] tema leidis ja maha mattis.

Oma elu viimased aastad veetis Daidalos oma kodumaal, Ateenas.

Temast sai Ateena kunstnike kuulsa suguvõsa esiisa.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Missugune rahvaste põline unistus peitub müüdis «Daidalos ja Ikaros»?
2. Iseloomustada Daidalost ja Minost. Milles seisneb Minose egoism?
3. Selgitage sõnastiku järgi, mis on müüt. Milliseid kreeka müüte veel tunnete?

---

[1] Deelos ja Paros — saared Küklaadide saarestikus Vahemeres.
[2] Herakles — tuntud muinas-kreeka vägilane.

FRIEDRICH ROBERT FAEHLMANN

1798—1850

KOIT JA HÄMARIK

Lühike rõõmuaeg, laulu ja lillerikas lühimate ööde aeg hüvitab meie põhjamaa elanike karmi talve pikad kannatused. Sellel põhjamaa looduse pidu ajal, kus Koit ja Hämarik teineteisele kätt ulatavad, jutustas üks vanake enese ümber kogunenud lastelastele Koidu ja Hämariku armastusloo, ja mina jutustan siin edasi, mis ma kuulsin.

Kas sa tunned valguseandjat Vanaisa kojas? Parajasti on ta puhkele läinud, ja kus ta kustub, hiilgab veel ta kuma taeval, ja juba nihkub valguskiir edasi itta, kus ta varsti jälle täies säras kogu loodust peab tervitama. Kas sa tunned kätt, kes päikese vastu võtab ja puhkama viib, kui ta oma käigu taevavõlvil on lõpetanud? Kas sa tunned kätt, kes kustunu jällegi põlema süütab ja ta uut käiku taevavõlvil alustama paneb? Vanaisal olid kaks ustavat teenrit sellest soost, kellele igavene noorus oli antud, ja kui valguseandja oli esimesel õhtul oma käigu lõpetanud, ütles Vanaisa Hämarikule:

«Sinu hooleks, tütreke, usaldan ma loojuva päikese. Kustuta tema ja peida tuli ära, et kahju ei sünniks.»

Ja kui teisel hommikul päike jälle pidi oma uut käiku alustama, ütles ta Koidule:

«Sinu ametiks, pojake, olgu valguseandja süüdata ja uue käigu vastu ette valmistada.»

Ustavalt täitsid mõlemad oma kohuseid ja ühelgi päeval ei puudunud valguseandja taevavõlvil. Ja kui ta talvel taevaserval liigub, kustub ta õhtul varemini ja alustab hommikul hiljemini oma

käiku. Ja kui ta kevadel lilled ja laulu äratab ning suvel viljad oma palavate kiirtega valmima paneb, siis on talle ainult lühike puhkeaeg antud ja Hämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes ta kohe jälle uuele elule süütab.

See ilus aeg oli nüüd saabunud, kus lilled õitsevad ja lõhnavad ja kus linnud ning inimesed täitsid lauludega ruumi Ilmarise telgi all, — siis vaatasid mõlemad teineteisele liiga sügavasti sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike läks Hämariku käest Koidu kätte, pigistati vastastikku kätt ja ka mõlemate huuled puutusid kokku.

Aga üks silm, mis kunagi ei sulgu, oli märganud, mis vaikse südaöö ajal salajas sündis, ja teisel päeval kutsus Vanaisa mõlemad enese ette ning ütles:

«Ma olen teie ametikohustuste täitmisega rahul ja soovin, et te täiesti õnnelikuks saaksite. Seepärast kuuluge teineteisele ja pidage siitpeale oma ametit mehena ja naisena.»

Ja mõlemad vastasid ühest suust:

«Vanaisa, ära riku meie rõõmu. Lase meid igavesti mõrsjaks ja peiuks jääda, sest mõrsjapõlves oleme oma õnne leidnud, kus armastus alati noor ja uus on.»

Ja Vanaisa täitis nende palve ja õnnistas nende otsust. Ainult üks kord aastas nelja nädala kestel saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Hämarik paneb kustuva päikese armsama kätte, järgneb sellele käepigistus ja suudlus, ja Hämariku põsk punetab ja kumab roospunasena taevalt, kuni Koit jälle süütab valguseandja ja kollakas paistus taeval kuulutab uuesti tõusvat päikest. Vanaisa ehib ikka veel nende kokkusaamise piduks nurmed kõige kaunimate lilledega ja ööbikud hüüavad liiga kaua Koidu rinnal viibivale Hämarikule naljatades:

«Laisk tüdruk, laisk tüdruk! Öö pikk!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Millest räägib käesolev muistend?*
2. *Leida sellest muistendist ilmekaid väljendeid. Põhjendage, kuidas need aitavad kaasa mõjuva elamuse tekitamiseks loodusest ja suurest inimtundest — armastusest.*
3. *Miks see muistend juba ühekordse lugemise järel alatiseks meelde jääb?*
4. *Kas teate mõnd skulptuuri Koidust ja Hämarikust?*
5. *Õppige «Koitu ja Hämarikku» ilmekalt lugema.*
6. *Nimetage teisi tuntud muistendeid.*

EPITEET.

Loeme muistendi «Koit ja Hämarik» algust:

«Lühike rõõmuaeg, laulu ja lillerikas lühimate ööde aeg hüvitab meie põhjamaa elanike karmi talve pikad kannatused.»

Sõnad r õ õ m u a e g, ö ö d e a e g, t a l v e k a n n a t u s e d muutuvad tunduvalt mõistetavamaks ja piltlikumaks, kui me ütleme l ü h i k e r õ õ m u a e g, l a u l u j a l i l l e r i k a s l ü h i m a t e ööde aeg, k a r m i t a l v e p i k a d k a n n a t u s e d.

Niisuguste lisandsõnade puudumise korral jääks tekst kahvatuks, ilmetuks ja mõistetamatukski. Need ongi kunstipärased lisandsõnad ehk epiteedid, mis selgitavad, piiritlevad ja iseloomustavad mingi mõiste, nähtuse või eseme mõnda omadust.

Epiteetidel on kirjeldav või suhtumist näitav ülesanne, seega võime kõnelda kirjeldavatest ja suhteepiteetidest.

K i r j e l d a v e p i t e e t toob esile nähtusele iseloomulikke tunnuseid, soodustades sellega vajaliku kujutluspildi tekkimist, näiteks:

V i l d a k a d p i g i m u s t a d hurtsikud.
(E. Vilde.)

Teistsugune ülesanne on s u h t e e p i t e e d i l. See peab lugeja tundeid mõjutama, teda teatud mõiste või nähtuse suhtes häälestama, kas heakskiitu või hukkamõistu esile kutsudes. Siin võib selgesti taibata autori suhtumist kujutatavasse, näiteks:

S o e leib ja s o e süda,
perenaine t a s a n e.
(J. Liiv.)

Rahvaluules võime leida rohkesti nn. püsivaid epiteete, mis on nagu lahutamatud teatavast sõnast, näiteks piiga n o o r i, emakene h e l l a k e n e, m u s t a mulda jne. Neis on esile tõstetud kõige iseloomulikum tunnus.

ÜLESANDEID.

1. *Leidke epiteete sõnadele s õ b e r, k ä e d, s ü d a, l e i b, t u u l, j õ g i ja andke neile hinnang sellelt seisukohalt, missugust mõju nad avaldavad.*
2. *Leidke muistendist «Koit ja Hämarik» epiteete ning nimetage nende otstarve.*
3. *Lugege hoolikalt läbi alljärgnev luuletus ja selgitage, kuidas epiteedid aitavad avada luuletuse sisu.*

Sinu vanaema.

Vanaema helde, lahke,
oli kallis sinule,
oli sinu lapsepõlve
soojendaja päikene.

Kuis ta, õnnis, pehmel käel
sinu pääkest silitas,
armurikkal häälel, sõnal
õpetas ja juhatas!

Kuis ta heldeist silmist läige
langes sinu põuesse;
lustil hõiskasid ja laulsid
nurmel, väike karjane. —

Hauas hingab vanaema,
aga sinu südame
jäänd on läige tema silmist,
tema kuju kullane. —

Kullerkupud, jaanililled
eide haual õitsegu,
tähesära, päikse hiilgus
kallist kalmu ehtigu.

(Anna Haava.)

4. *Koostada looduskirjeldus, kasutades rohkesti ilmekaid väljendeid, eriti epiteete.*

FRIEDRICH REINHOLD KREUTZWALD

1803—1882

KULLAKETRAJAD.

Ükskord ennemuiste elas sügavas metsalaanes puude varjul hurtsikus lonkur vanaeit kolme priske tütrega. Tütred õitsesid kui kenad lillekesed eide kuivanud kännu ümber; iseäranis noorem õde oli viisakas ja kena kui oakaunakene. Aga üksikus kohas ei olnud muid nägijaid kui päeval päike ja öösel kuu ja tähtede silmad.

Vanaeit ei lasknud tütarlapsi laiseldes käia ega aega viita, vaid sundis neid hommikust õhtuni tööle. Piigad istusid iga päev vokkide taga ja keerutasid kuldlinu lõngaks. Ei antud vaestele neljapäeva ega laupäeva õhtul mahti annivakale lisa valmistada, ja kui videviku viivul või kuuvalgel salamahti sukavarras näpule ei saanud, jäi annivakk andeta. Lõppenud koonlale pandi sedamaid teine lisaks ja lõng pidi pealegi ühetasane paras keerd ja peenikene olema. Valmis lõnga hoidis vanaeit salakambris luku taga, kuhu tütred iial oma jalga ei tohtinud tõsta.

Kust kuldlinu majasse toodi või mis kanga tarbeks lõngu kedrati, see oli ketrajail alles teadmata, ega andnud eit niisuguste küsimuste peale iial otsust. Kaks või kolm korda igal suvel käis vanaeit salateel, viibis vahel rohkem kui nädalapäevad kodunt ära ja tuli ikka öösel tagasi, nii et tütred iial märku ei saanud, mis ta kaasa oli toonud. Enne teeleminekut jagas ta lastele nii mitme päeva osa tööd kätte, kui ise kodunt ära arvas jäävat.

Praegu oli eidel rändamise kord jälle kätte juhtunud. Kuue päeva ketrus jagati piigadele kätte, kusjuures igakordset õpetust nõnda kinnitati:

«Plikad, pidage silmad sihtivad ja näpud osavad, et heie värtna suus ei katke, muidu lõpeks kuldlõnga hiilgus ja õnnepõlv teil korraga otsa!»

Tütarlapsed panid tõsise sõnaga antud kinnitust üsna naeruks, enne kui eit kümme sammu kargu toel uksest eemale oli jõudnud, hakkasid nad kolmel suul irvitama.

«Seda iga kord antud alpi keeldu ei oleks meil tarvis,» ütles noorem õde. «Kuldlõnga heie ei lähe kiskudeski katki, veel vähem kedrates.»

Teine õde sõnas juurde:

«Niisama vähe on võimalik, et kulla hiilgus kaoks.»

Nii on tütarlaste edevus juba mitu korda enneaegu naernud, kust pika ilu peale viimaks pisarpilli leidnud.

Kolmandal päeval pärast eide minekut juhtus üks ootamatu lugu, mis tütarlastele esiotsa ehmatust, hiljemini ilu ja õnne, pikapeale pisarpilli pidi sünnitama.

Üks Kalevi sugulane, kuninga poeg, oli metsalisi taga kihutades sõprade seltsist laias laanes eksinud, nii et ta enam koerte haukumisest ega sarvede puhumisest teejuhatust ei leidnud. Hüüdmise hääled langesid kõversilma kõrva või võttis paks rägastik nad vangi, nii et nad kaugemale ei ulatanud. Väsinult ja tüdinult astus kuninglik noormees viimaks ratsu seljast ja heitis põõsa varju puhkama, seni kui hobu omal tahtmisel murult peatoitu otsis.

Kui kuningapoeg unest ärkas, seisis päike juba madalal. Risti ja põigiti teed otsides nägi ta viimaks pisikest jalgrada, mis ta lonkuri eide hurtsikusse juhatas. Küll kohkusid tütarlapsed äkki võõrast meest nähes, kelle sarnast veel tänini nende silma ei olnud puutunud. Peale päevatöö lõpetust aga olid piigad õhtu vilul võõraga juba sõbrustanud, nii et ei raatsinud puhkamagi heita. Ja kui viimaks vanemad õed olid magama läinud, istus noorem võõraga seltsis ukselävel, kus neile sel ööl unekatet silmale ei tulnud.

Seni kui nad kahekesi kuu ja tähtede silme all oma südame lugu tunnistades magusat juttu vestavad, läheme jahimehi vaatama, kes pealiku metsa olid kaotanud.

Küll otsiti väsimatult edasi-tagasi sõites kõik laas ümberkaudu läbi, kuni ööpimedus otsimise lõpetas. Siis läkitati kaks meest linna tagasi kurbi sõnumeid viima, seni kui teised laiaoksalise kuuse all öömaja võtsid, kust teisel hommikul jälle tahtsid otsima minna.

Kuningas käskis sedamaid teisel hommikul enne koitu rügemendi hobuse- ja teise jalaväge kadunud poega otsima saata. Pikk ja lai laas viivitas meestel otsimise kolmanda päevani; siis vast leiti keskhommiku ajal kogemata jäljed, kui nende kätte jalgrada ulatas, mis hurtsikusse viis.

Kuningapoja aeg ei olnud tütarlaste seltsis igavaks läinud, veel vähem kojuigatsus talle meelde tulnud. Enne lahkumist tõotas ta nooremale piigale salamahti, lühikese aja pärast tagasi tulla ja siis — kas heaga või väekaupa neitsikese kodukanaks kaasa võtta.

Ehk küll vanemad õed sest nõupidamisest midagi ei kuulnud, siiski tõusis lugu sealt avalikuks, kust keegi ei võinud mõtelda.

Ei olnud noorema tütarlapse ehmatus mitte pisuke, kui ta pärast kuningapoja lahkumist voki taha istudes kuldlõnga heide värtna suus katkenud leidis. Lõngaotsad sõlmiti küll ristsilmusel kokku ja tallati vokiratas kiiremale käigule, et töövirkus peiu armul kulutatud aja tagasi tasuks. Aga üks seni teadmata ja tundmata asi pani siiski tütarlapse südame kohkuma: kuldlõngal ei olnud enam endist hiilgust. Ei aidanud siin küürimised, ohkamised ega silmaveega kastmised, — asi jäi lonkama. Viletsus hüppab uksest, astub aknast ja poeb prao vahelt, kui kogemata mulgu leiab, — ütleb vana tarksõna; nõnda juhtus lugu ka nüüd.

Vanaeit oli ööse koju tulnud. Hommikul tuppa astudes mõistis ta silmapilk, kuidas asjakord õigelt teelt oli läinud. Tuline viha kihutas ta südant; ta laskis tütred ükshaaval ette astuda ja hakkas neilt asja otsust nõudma. Tütarlaste salgamine ja vabandamine ei kestnud kaua, — valel on lühikesed jalad. Kaval vanaeit sai selgesti aru, mis külakukk ta selja taga noorema tütre kõrva oli laulnud. Vanamoor hakkas koledasti sajatama, otsekui oleks tahtnud maa ja taeva tükkis mustaks vanduda. Lõpuks ähvardas ta noormehe kaela murda ja keha metsalistele söögiks visata, kui tal himu oleks veel teist korda tagasi tulla.

Noorem tütar, punane kui keedetud vähk, ei leidnud tervel päeval rahu ega saanud ööse silmapilku magada. Alatasa koormas teda mõte, et noormees tagasi tulles surma võiks leida. Vara hommikul, kui eit ja õed veel koiduund pilutasid, läks ta salamahti toast õue, kaste vilul rasket meelt jahutama. Ta oli õnneks lapsepõlves vanaeide käest linnukeelt õppinud, mis talle nüüd tuluks tõusis. Lähema kuuse ladvas istus kaaren, nokaga sulgi kohendelles. Tütarlaps hüüdis:

«Armas valgelind[1], linnusugude targem! Tahad sa mulle appi tulla?»

«Mis abi sa tahad?» küsis kaaren.

Tütarlaps vastas:

«Lenda laanest lagedalle, kuni uhke linn kuningakojaga sulle vastu tuleb. Püüa kuningapojaga kokku saada ja kuuluta temale, mis viletsus mulle on tulnud.»

Seepeale kõneles ta kaarnale pikemalt oma lugu, lõngaheide katkemisest kuni eide koleda ähvarduseni, ja palus, et noormees mitte enam tagasi ei tuleks. Kaaren lubas asja talitada, kui linnas kellegi leiaks, kes ta keelt oskab, ja ruttas sedamaid teele.

Eit ei lasknud nooremat tütart enam voki taha istuda, vaid sun-

[1] valgelind — kaaren ehk ronk, mustade sulgedega lind. Muistendi järgi olnud kaarem esialgu valge. Hoolega hoidis ta oma kaunist valget kuube määrdumise eest. Isegi Emajõe kaevamisest, kus kõik loomad ja linnud töötasid, ei võtnud ta osa. Selle karistuseks kastis Vanataat kaarna tõrvatünni. Nii saigi kaaren endale mustad suled.

dis ta kedratud lõngu kerima. See töö oleks piigal hõlpsam olnud kui endine ketrus, aga vanaeide alaline vandumine ja taplemine ei andnud talle hommikust õhtuni mahti. Püüdis neitsi end vabandada, siis läks lugu veel kurjemaks. Paneb südame pais naise lõuad kord lõksuma, siis ei jõua ükski vägi neid enam kinnitada.

Õhtu eel hüüdis kaaren kuuse ladvast: «Kronks, kronks!» ja piinatud piiga tõttas ukse ette sõnumeid kuulama. Kaaren oli õnnekombel kuninga rohuaias tuuletarga poja leidnud, kes selgesti linnukeelt oskas. Sellele kuulutas mustlind neitsilt saadud sõnumeid ja palus lugu kuningapojale teada anda. Kui aednikupoiss loo kuningapojale jutustanud, läks selle süda ja meel raskeks, siiski hakkas ta oma sõpradega salanõu pidama tütarlapse päästmise pärast.

«Ütle,» õpetas ta tuuletarga pojale, «et kaaren kiiresti tagasi lendaks ja neitsile kuulutaks: ole valvel üheksandal ööl, küll siis tuleb päästja, kes kanapoja kulli küüsist kisub.»

Talitamise palgaks anti kaarnale tükk liha tiibade karastuseks ja siis läkitati ta jälle teele. Neitsi tänas mustlindu talitamise eest ja pidas kuuldud asja südames varjul, nii et keegi märki ei saanud. Aga mida ligemale üheksas päev jõudis, seda raskemaks läks ta süda, kui ta mõtlema hakkas, et mingi ootamatu õnnetus asja nurja võiks viia.

Üheksandal õhtul, kui vanaeit ja õed olid puhkama heitnud, läks noorem õde kikivarvul toast, istus puude varju murule peiukest ootama. Lootus ja kartus täitsid ühtlasi tema südant. Juba laulis kukk teist korda, aga metsas ei olnud sammude müdinat ega häälitsemist kuskil kuulda. Teise ja kolmanda kukelaulu vahel tungis kaugelt otsekui tasane hobusekabja müdin ta kõrva. Müdinast juhitud, läks neitsi tulijaile vastu, et ligemaletulek toas magajaid ei ärataks. Natukese aja pärast silmas ta sõjameeste salka. Kuningapoeg sõitis ise teejuhina teiste eel, sest ta oli viimati siit minnes puude külge salamärke teinud, mida mööda nüüd tagasi oskas tulla. Neitsit nähes kargas ta hobuse seljast, aitas tütarlapse sadulasse, istus ise ettepoole toeks kõrvale, ja siis tõttasid nad jälle minema. Kuu andis puude vahelt niipalju valgust, et märgitud teerada käest ei kadunud.

Hommikune koidupuna oli igal pool lindude keeled päästnud ja häälitsema pannud. Oleks neitsi osanud neid tähele panna ja jutust õpetust võtta, see oleks neile enam tulu saatnud, kui mesikeelne meelitus, mis kuningapoja suust üksi ta kõrvu ulatus. Aga ta ei kuulnud ega näinud muud midagi kui peigu, kes teda palus tühi kartus jätta ja julgesti sõjameeste varjamise peale loota. Kui nad lagedale jõudsid, seisis päike juba kaunis kõrgel.

Õnneks ei pannud vanaeit vara hommikul kohe tütre põgenemist tähele; vast tükk aega hiljemini, kui ta kerilaudu kerijata nägi, küsis ta teistelt, kuhu noorem tütar läinud. Selle peale ei teadnud keegi vastust anda. Mõnest tunnistähest mõistis eit, et tütar pakku

oli läinud. Sedamaid võttis ta kurja nõu, jooksikule karistaja kannule läkitada. Ta tõi lakast peotäie üheksast soost kokkusegatud nõiarohtusid, lisaks sõnutud soola sekka ja sidus need nartsukese sisse topiks, sajatas vande- ja langetussõnu peale, keris natuke villast sukalõnga kooreks ümber ja saatis siis nõiakera tuulega minema, kuna ta ise laulis:

Tuulispaska, laena tiiba,
Tuuleämma — hõlmakesta!
Kiirustage kerakene
Tuulekiirul tuiskamaie,
Suretaja sõudemaie,
Langetaja lendamaie!

Keskhommiku ja lõuna vahel jõudis kuningapoeg sõjameeste salgaga laia jõe kaldale, kust kitsas sillake üle oli tehtud, et mehed ükshaaval üle võisid sõita. Kuningapoeg sõitis parajasti kesk silda, kui tuulesaadik nõiakera kui kiil hobuse külge puutus. Hobune norskas kohkudes, tõusis äkitselt tagumistele jalgadele püsti ja varem kui keegi appi jõudis, libises neitsi sadula kelbalt jõkke. Kuningapoeg tahtis ta kannul jõkke karata, aga sõjamehed keelasid, teda kinni pidades, seda tegemast, sest jõgi oli põhjatu sügav ega võinud inimese abi sündinud õnnetust enam takistada.

Ehmatus ja leinakurbus olid kuningapoja üsna tuimaks teinud. Sõjamehed viisid ta vägisi koju tagasi, kus ta mitu nädalat vaikses kambris oma õnnetust leinas, esimesil päevil toitu ega keelekastet ei võtnud. Kuningas laskis tarku igalt poolt, kaugelt ja ligidalt, kokku kutsuda, aga ükski ei võinud tõbe ära seletada ega teadnud selle vastu abi juhatada. Siis ütles ühel päeval tuuletarga poeg, kes kuninga rohuaias aednikupoisiks oli:

«Saatke kohe Soomemaale vana targa taadi järele, see teab asjast enam kui teie maa targad.»

Kiiresti läkitas kuningas sõnumid Soome vanatargale, kes nädala pärast juba tuuletiivul sinna jõudis. Ta ütles kuningale:

«Aus kuningas! See tõbi on tuulest tulnud. Üks vihane nõiakera on noormehe südame parema poole ära rabanud, sellepärast seisab ta alati leinas. Siin ei aita sõnad ega arstirohud, vaid aeg üksi võib häda parandada. Saatke ta sagedasti tuule kätte, et tuul mured metsa ajaks.»

Nõnda sündiski pikapeale: kuningapoeg hakkas jälle toibuma, toitu võtma ja öösel magama. Viimaks tunnistas ta vanemaile oma südamevalu.

Isa soovis, et poeg jälle kosja läheks ja meeleparanduseks nooriku koju tooks, aga poeg seisis selle vastu.

Juba ligi aasta oli noormehel leinas mööda jõudnud, kui ta ühel päeval kogemata sillale juhtus, kus ta armuke otsa oli saanud. Õnnetust meelde tuletades tõusid tal kibedad pisarad silmi. Kor-

raga kuulis ta kena lauluhäält, ehk küll kuskil inimest näha ei olnud. Hääleke laulis:

Eide sajatuse sunnil
Võttis vesi väetikese,
Mattis laine lapsukese,
Kattis Ahti armukese.

Kuningapoeg astus hobuse seljast, vahtis igale poole, kas ehk kedagi silla varjus peidus ei ole. Aga nii pikalt kui silm ulatas, ei olnud kuskil laulikut näha. Veepinnal kõikus laiade lehtede vahel jõenupuke. See oli ainuke asi, mis talle silma puutus. Aga kõikuv lilleke ei võinud laulda, siin pidi mingi salajane imeasi varjul seisma. Ta sidus hobuse jõe kaldale puukännu külge, istus ise sillale ja pani tähele, kas silm või kõrv mingit täielikumat tunnismärki ei leiaks. Tükk aega jäi ümberringi kõik vaikseks, siis laulis jälle nägematu laulik:

Eide sajatuse sunnil
Võttis vesi väetikese,
Mattis laine lapsukese,
Kattis Ahti armukese.

Mõnikord tuleb inimesel mõnus mõte kogemata tuulest; nii sündis ka siin. Kuningapoeg mõtles: kui viibimata laanehurtsikusse sõidan, kes teab, ehk võivad kullaketrajad seda imelikku lugu mulle seletada. Seda mõteldes istus ta hobuse selga ja asus laane poole teele. Endiste märkide järgi lootis ta hõlpsasti teed leida, aga mets oli kasvanud ja otsimine kulutas enam kui päeva, enne kui ta teeraja kätte sai. Hurtsiku ligidal jäi ta metsa luurama, kas neitsikestest keegi toast välja ei tule.

Hommikul vara läks vanem õde allikale silmi pesema. Noormees astus ligemale, jutustas mineva-aastasest õnnetusest sillal ja mis laulu ta paari päeva eest seal oli kuulnud. Vanaeit juhtus õnneks kodunt ära olema, seepärast palus neitsi kuningapoja tuppa. Kui tütarlapsed juttu pikemalt olid kuulnud, mõistsid nad kohe, et mullune õnnetus eide nõiakerast oli sündinud ja et õde veel praegu surnud ei ole, vaid nõiapaelte kammitsas.

Vanem neitsi küsis:

«Kas midagi veelainetelt teie silma ei juhtunud, mis laulu oleks võinud avaldada?»

«Ei midagi,» kostis kuningapoeg. «Nii pikale kui minu silm ulatas, polnud jõelainetel muud näha kui kollane jõenupuke laiade lehtede vahel, aga lilleke ja lehed ei võinud ometi laulda.»

Tütarlapsed arvasid sedamaid, et jõenupuke muud ei võinud olla, kui nende lainetesse uppunud õde, kelle nõidusvägi lilleks oli moondanud. Nad teadsid, kuidas vanaeit sajatatud nõiakera lendama oli saatnud, mis õde igaviisi võis moondada, kuid elu seest ei võtnud. Sest arvamisest ei öelnud nad kuningapojale midagi. Nii-

kaua kui neil veel päästmise nõu ei olnud, ei tahtnud nad tühja lootust kasvatada. Eide tagasitulek võis veel paar päeva viibida, sellepärast oli neil aega nõu pidada.

Vanem õde tõi õhtul peotäie tarviliselt segatud nõiarohtusid lakast, hõõrus peeneks, segas jahuga koogitaignaks, küpsetas kooki ja andis noormehele süüa, enne kui ta õhtul puhkama läks. Kuningapoeg nägi öösel imelikku und, otsekui oleks ta metsas lindude keskel ja oskaks igaühe keelt.

Kui ta hommikul neitsitele oma öise unenäo rääkis, ütles vanem õde:

«Õnnetunnil olete teed meile võtnud, õnnetunnil und näinud, mis teile koju minnes tõeliselt sünnib. Minu eilne sealihal silitatud kook, mille teie kasuks küpsetasin ja teile süüa andsin, oli tarkusrohtudega täidetud, mis teile võimaluse annab kõik ära mõista, mida targad linnud isekeskis kõnelevad. Neil väikestel suliskuubedes meestel on palju salatarkust varjul, mis inimestele teadmata; seepärast pange teraselt tähele, mis lindude nokad kuulutavad. Ja kui teie leinapäevad kord lõpevad, siis tuletage ka meid, vaeseidlapsi, meelde, kes siin kui alavangid voki taga istuvad.»

Kuningapoeg tänas piigasid heade soovimiste eest ja tõotas nad hiljemini orjapõlvest päästa, olgu kas lunastushinnaga või väekaupa, jättis siis jumalaga ja tõttas teele. Tütarlastel oli rõõmus meel, kui nägid, et lõngaheided katkemata ja kullahiilgus kustumata jäänud; vanaeit ei võinud koju tulles neile midagi süüks arvata.

Seda naljakam näis lugu kuningapojaga, kes metsas otsekui pereka rahva keskel sõitis, sest et lindude laulud ja häälitsemised kõik sõnatargalt ta kõrvu kostsid. Siin nägi ta imestades, kui palju tarkust inimesel seeläbi tundmata jääb, et ta linnukeelt ei oska. Suuremast osast, mis sulisrahvas esiotsa kõneles, ei võinud teekäija palju aru saada, ehk seal küll mitmestki inimesest üht ja teist avaldati; aga need inimesed ja nende salatalitused olid talle võõrad. Kõrgel männi ladvas nägi ta korraga haraka ja kirju rästa, kelle omavaheline jutt tema kohta passis:

«Inimeste rumalus on suur,» ütles rästas. «Nad ei oska vähemaidki asju õigel kombel talitada. Seal istub silla kõrval jõenupuna vana lonkur-moori kasvandik terve aasta, laulab kurtes möödakäijatele oma häda, aga ükski ei tule teda päästma. Vast paari päeva eest sõitis endine peiuke üle silla, kuulis neitsi laulu igatsemist, aga ei olnud targem kui teisedki.»

Harakas kostis:

«Ja ometigi peab tütarlaps tema süü pärast eide nuhtlust kannatama. Kui ta suuremat tarkust ei saa, kui seda, mis inimeste suust kuuleb, siis jääb tütarlaps igavesti lillekeseks.»

«Piiga päästmine oleks pisike asi,» ütles rästas, «kui lugu Soome vanamehele põhjani ära seletatakse. Vana Soome tark võiks neitsi hõlpsasti veevangist ja lillekammitsast päästa.»

Praegu kuuldud jutt oli noormehe mõtlema pannud; edasi sõites pidas ta nõu, kust ta käsukandja peaks leidma, keda Soomemaale läkitada. Korraga kuulis ta pea kohal, kuidas üks pääsuke teist hüüdis:

«Tule, läki Soomemaale, seal on parem pesitamispaik kui siin!»

«Pidage kinni, sõbrad!» kisendas kuningapoeg linnukeeli. «Viige Soome vanatargale palju terviseid minu poolt ja paluge tema käest otsust, kuidas oleks võimalik jõenupuks moondatud neitsike jälle inimeseks teha?»

Pääsukesed lubasid asja talitada ja lendasid oma teed.

Jõe kaldale jõudes puhkas ta hobust ja jäi sillale kuulama, kas kustki jälle lauluhäält kõrvu kostaks. Vaikus vältas ümberringi ega olnud muud kuulda, kui lainete kohinat ja tuule vihinat. Nukral tujul istus noormees hobuse selga, sõitis koju tagasi ega lausunud kellelegi sõna oma viimasest teekäigust ja juhtumistest.

Nädal hiljem istus ta ühel päeval rohuaias, arvates, et pääsukesed vist tema sõnumi teel unustanud, kui suur kotkas kõrgel tuuleõhus tema pea kohal keerutas. Aegamööda tuli lind ikka madalamale, kuni ta viimaks kuningapoja ligidale pärna otsa maha laskis.

«Vana Soome tark,» nokatas kotkas, «läkitab teile palju terviseid ja palub mitte pahaks panna, et ennemini ei saanud vastust anda. Ei olnud kedagi siiapoole tulijat leida. Neitsi lillepõlvest päästmiseks ei ole muud tarvis kui seda: minge jõe kaldale, visake riided seljast ja võidke keha üleni mudaga, et valget märki kuhugi ei jää; siis võtke näppudega nina otsast kinni ja hüüdke: «Mehest vähki!» Silmapilk saate vähiks; minge siis sügavasse jõe põhja — uppumist pole teil karta. Tungige julgesti jõenupu juurte alla, harutage need mudast ja kõntsast lahti, et kuskil pikemat kinnitust ei jää. Riputage end sõrgapidi ühe juureoksakese külge kinni, küllap teid siis vesi lillega tükkis veepinnale tõstab. Seal sõitke laine turjal seni edasi, kui käharaoksaline pihlakas pahemal pool kaldal teie silma tuleb. Natuke maad pihlakast seisab väikese sauna kõrgune kivi. Kivi kohal peate ohkama: «Jõenupust neitsi, vähist mees!» Lugu saab silmapilk nii sündima.»

Kotkas tõusis jutu lõpetusel lendu ja läks oma teed. Noormees vaatas tüki aega teda tagantjärele ega teadnud, mis ta sest pidi arvama.

Kahevahel mõtlemised olid enam kui nädalapäevad viitnud: noormehel ei olnud julgust ega usaldust õpetatud päästmise tükki katseks ette võtta. Seal kuulis ta ühel päeval varese suust:

«Mis sa kõheled vanataadi käsku täitmast? Vanatark ei ole iial valesõnumeid saatnud ega linnu keel petnud. Rutta jõekaldale ja kustuta neitsi igatsemise pisarad.»

Varese jutt kasvatas noormehe julgust. Ta mõtles:

«Suuremat viletsust ei või mulle seal tulla kui surm, aga hõlpsam on surm kui alaline leinapõlv.»

Ta istus hobuse selga ja sõitis tuttavat teed jõekaldale. Sillale jõudes kuulis ta laulu:

Eide sajatuse sunnil
Pidin siia suikumaie,
Lapsi noori, närtsimaie,
Lainete sülle langemaie.
Märg, vilu, sügav sängike
Nüüd katab neidu noorukest.

Kuningapoeg sidus hobuse jalad kammitsasse, et see sillast kaugele ei võinud minna, viskas riided seljast, võidis keha üleüldse mudaga, et valget märki kuhugi ei jäänud, võttis siis nina otsast kinni, hüüdis: «Mehest vähki!» ja kargas sedamaid vee alla. Silmapilk tõusis vesi kihisedes üles ja siis oli jälle kõik vaikne nagu ennegi.

Vähiks moondatud mehike hakkas jõenupu juuri vee põhjast lahti harutama, mis tal väga palju aega viitis. Juurikad seisid tugevasti kõntsa ja muda sees kinni, nõnda et vähil seitse päeva tugevasti tööd oli, enne kui asjatalitus korda sai. Töö lõpetusel näpistas mehike vähk sõrad ühe juure otsakese külge ja vesi kergitas ta lillega tükkis jõepinnale. Kõikuvad lained viisid vähi ja jõenupu aegapidi edasi, ja ehk küll puid ja põõsaid paljugi kaldal nähtavale tuli, siiski ei puutunud juhatatud pihlakas suure kiviga ta silma.

Viimaks nägi ta pahemal pool kaldal käharaoksalise pihlaka punaste marjakobaratega, ja natuke maad eemal seisis ka väike sauna-kõrgune raudkivi. Nüüd ohkas mehike vähk:

«Jõenupust neitsi, vähist mees!» —

Silmapilk ujus veepinnal kaks inimese pead, üks meeste-, teine naisterahva oma. Vesi veeretas neid kalda ligemale, aga mõlemad olid ihualasti, nii kuidas jumal nad loonud.

Häbelik neitsi hakkas paluma:

«Armas noormees, mul ei ole riideid selga panna, sellepärast ei julge ma veest välja tulla.»

Noormees palus vastu:

«Astuge kaldale pihlaka varju, ma pigistan seni silmad kinni, kuni kaldale ronite ja pihlakast varju leiate. Ma ruttan sillale, kuhu hobuse ja riided jõkke minnes maha jätsin.»

Neitsi oli end pihlaka varju peitnud ja noormees läks silla poole, kuhu ta riided ja hobuse oli jätnud, aga ei leidnud sealt üht ega teist. Et vähipõlv tal mitu päeva oli kestnud, seda ta ei teadnudki, vaid arvas end ainult paar tundi veepõhjas olnud. — Vaata, seal veeres uhke tõld kuue hobusega mööda kallast talle vastu. Tõllas leidis ta kõik tarvilikud riided, niihästi endale kui vetevangist päästetud neitsile. Ka sulane ja toatüdruk olid tõllaga ühes sinna tulnud. Teenri võttis kuningapoeg endale abiks ja läkitas tüdruku tõlla ja riietega sinna, kuhu alasti armuke pihlaka alla oli ootama jäänud. Rohkem kui tunni aja pärast tuli kenasti pulmariietega ehi-

tud neiuke tõllaga sinna, kus kuningapoeg kaldal teda ootas. Ta ise oli niisama uhkes peiulikus riides ja istus nüüd neiu kõrvale tõlda. Nad sõitsid otsekohe linna, kiriku ukse ette.

Kuningas ja kuninganna istusid leinariides kirikus, leinates kallist kadunud poega, keda arvati jõkke uppunud olevat, sest et hobu ja riided kaldalt olid leitud. Suur oli vanemate rõõm, kui surnuksnutetud poeg elusalt kena neitsi kõrval nende ette astus, mõlemad säravais ülikondades. Kuningas talutas neid ise altari ette, kus nad paari laulatati. Siis valmistati pulmad, mis suure ilu ja käraga kuus nädalat vältasid.

Aja käigul ei ole kuskil püsi ega puhkust, siiski näivad rõõmupäevad jõudsamalt edasi minevat kui kurvastustunnid. Pulmade lõpetusel oli sügis kätte tulnud, siis tuli talve külm ja lumi, nii et noorel rahval palju lusti ei olnud jalga toast tõsta. Aga kui kevad parajasti uut suveilu sünnitas, läks kuningapoeg noore abikaasaga rohuaeda kõndima. Seal kuulsid nad, kuidas harakas puu ladvast nokatas:

«Oh sa tänamata loom, kes õnnepäevil endised abimehed meelest unustanud! Kas vaesed neitsid kahekesi eluotsani kuldlõnga peavad keerutama? Lonkur vanaeit ei ole tütarlaste ema, vaid sorts ja nõid, kes neitsikesed lapsepõlves kaugelt maalt varastanud. Vanamoori patud on suured, tema peale ei maksa armu heita. Keedetud mürgijuur oleks temale kõige mõnusam roog, muidu läheks ta jälle päästetud lapsi nõiakeradega kiusama.»

Nüüd tuletas kuningapoeg meelde ja tunnistas abikaasale, kuidas ta laanehurtsikus käinud õdedelt nõu küsimas, seal linnukeelt õppinud ja neitsitele neid vangist päästa tõotanud. Abikaasa palus pisarsilmil õdedele appi tõtata. Teisel hommikul ütles ta unest ärgates:

«Mul oli tähtis unenägu. Vanaeit on kodunt läinud, tütred üksi jätnud. Nüüd oleks vist paras aeg neile appi minna.»

Kuningapoeg laskis sedamaid hulga sõjamehi teele valmistada ja läks nendega seltsis laanehurtsikusse. Teisel päeval jõudsid nad sinna. Tütarlapsed olid, nagu unenägu tähendanud, üksi kodus ja tulid päästjatele rõõmukisaga vastu. Ühele sõjamehele anti käsk mürgijuuri korjata ja vanaeidele roaks keeta, et kui ta koju tulles kõhtu täidab, siis enam süüa ei taha. Nad jäid laanehurtsikusse öömajale ja läksid teisel hommikul vara tütarlastega seltsis teele, nõnda et õhtul linna jõudsid. Õdede rõõm oli suur, kui nad siin kahe aasta pärast jälle kokku said.

Vanamoor oli samal ööl koju jõudnud. Ta sõi suure kiirusega rooga, mille laualt leidis, ja puges siis sängi puhkama, kust ta enam ei ärganud. Mürgijuur oli õela elupäevad lõpetanud. Kui kuningapoeg nädal hiljem ühe ustava pealiku sinna saatis lugu vaatama, leiti vanaeit surnud. Salakambri kogutud kuldlõnga leiti viiskümmend koormat, mis kolmele õele jagati. Pärast, kui vara viidud, laskis pealik tulekuke katuse harja panna. Juba sirutas kuke punane

hari katuseolvist välja, kui suur põlevate silmadega kass olvist mööda seina maha ronis. Sõjamehed kihutasid kassi taga ja said ta pikapeale kätte. Linnuke õpetas puu ladvast:

«Pange kassile lõks sappa, siis tõusevad kõik saladused avalikuks!»

Nõnda mehed ka tegid.

«Ärge piinake mind, mehed!» palus kass vastu. «Ma olen — ehkküll nõiduse läbi praegu kassi näol — inimene nagu teiegi. Kurjuse palgaks moondati mind kassiks. Olin kaugel maal ühe rikka kuninga kojas majapidaja, ja vanamoor oli kuninganna esimene toaneitsi. Ahnuses pidasime üheskoos salanõu kuninga kolm tütart ja suure varanduse ära varastada ja siis pakku minna. Kui aegamööda kõik kuldmajariistad olime kõrvale saatnud, mis vanaeit kuldlinadeks moondas, siis võtsime lapsed, kellest vanem tütar kolmeaastane ja noorem viiekuune oli. Vanamoor kartis, et kahetsedes teisele mõttele lähen, ja moondas mu seepärast kassiks. Keelepaelad pääsesid mul küll ta surmatunnil vallale, aga endine kehakuju ei tulnud enam tagasi.»

Sõjapealik ütles, kui kass jutu oli lõpetanud:

«Sulle ei ole paremat otsa tarvis kui vanaeidele!» ja laskis kassi tulle visata.

Aga kuningatütred said aegamööda kuningapoegade abikaasadeks, nagu nooremgi õde, ja laanehurtsikus kedratud kuldlõngad andsid neile rohket kaasavara. Nende pärissünnipaik ja vanemad jäid teadmata. Räägitakse, et vanamooril pidi olema veel mitu koormat kuldlinu maa alla maetud, ehk küll keegi kohta ei või nimetada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Selgitada «Kullaketrajate» järgi, mida rahvas hukka mõistis ja mida heaks kiitis.*
2. *Nimetage teisi muinasjutte, kus esineb võitlus hea ja kurja vahel.*
3. *Leidke sellest muinasjutust piltlikke väljendeid — kõnekäände, vanasõnu, epiteete jm.*
4. *Miks see muinasjutt võlub?*
5. *Millisele eesti nõukogude teatriteosele on olnud «Kullaketrajad» aluseks?*

ISIKUSTAMINE.

Jälgime, kes «Kullaketrajates» omavahel kõnelevad. Näeme, et kõnelused toimuvad õdede, vanaeide, kuningapoja ja veel teistegi inimeste vahel. Tähelepanelikumalt muinasjuttu lugedes märkame, et mõtlemis- ja kõnelemisvõimega on varustatud ka loomad-linnud — kaarnad, varesed, pääsukesed, harakad jt. Näiteks:

«Seal kuulis ta ühel päeval varese suust: «Mis sa kõheled vanataadi käsku täitmast? Vanataat ei ole iial valesõnumeid saat-

nud ega linnu keel petnud. Rutta jõekaldale ja kustuta neitsi igatsemise pisarad.»»

Nagu näeme, on siin tegemist inimesele ainuomase mõtlemis- ja kõnelemisvõime ülekandmisega lindudele.

Ent vaatame, kuidas on kujutatud teisi nähtusi. Muinasjutus kohtame järgmise lause: «Viletsus hüppab uksest, astub aknast ja poeb prao vahelt, kui kogemata mulgu leiab . . .»

Jälle teatav liialdus — «viletsus» ei saa ju elusolendi kombel hüpata, astuda ega pugeda. Selle vältimiseks peaksime lause sõnastama nii: «Inimene võib väga hõlpsasti viletsusse langeda». Saime kuiva ja ilmetu lause, sest me vabastasime ta piltlikust rüüst. Viimane aga rikastab meie kujutlusi.

Muinasjutus on öeldud: «Aga kui kevad parajasti uut suveilu sünnitas, läks kuningapoeg noore abikaasaga rohuaeda kõndima». Proovigem piltlikkust vältida. Saame hoopis ilmetuma lause: «Aga kui kevade järel parajasti uus suveilu tekkis . . .»

Nagu näeme, muutuvad nähtused meile lähedasemaks ja omasemaks, kui me paneme nad tegutsema, toimima ja mõtlema nii, nagu me seda isegi teeme.

Eespool toodud näidetest järeldub, et niisugused liialdused tekivad elusolendite omaduste ülekandmisest eluta olenditele (nähtustele), teatavatel juhtudel ka inimvõimete omistamisest looma-, linnu- ja taimeriigi esindajatele. Mõistagi ei saa neid liialdusi juhuslikult välja mõelda. Nad vajavad hoolikat sisulist läbikaalumist, et nad aitaksid lause mõtet piltlikumalt, elamuslikumalt esile tuua.

Niisugust piltlikku väljendit, kus elututele asjadele (loodusnähtustele, esemetele jt.) omistatakse elusolendite (esmajoones inimeste) omadusi, nimetatakse isikustamiseks ehk personifikatsiooniks. Isikustamine kuulub kõnekujundite hulka.

Isikustamist esineb väga sageli muinasjuttudes, muistendites, vanasõnades, valmides ja üldse kirjandusteoste elevuslikes kirjeldustes.

N ä i t e i d.

«Väljaotsa saunas pesitses popsi terve viletsus. Ta põrnitas toas ja jõllitas kambrikeses. Ta haudus niiskel savipõrandal ja kükitas suitsunud parsil. Ta irvitas aidas ja luuras laudas.» (E. Vilde.)

«Oled võimas, tuulehoog,
keda kuulab merevoog . . .» (A. Puškin.)

«Reheväravad nuuksuvad, katus ägab ja oigab, pilved aga puistavad pisaraid alla — ojadena . . .» (E. Vilde.)

«Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid.» (J. Liiv.)

ÜLESANDEID.

1. *Leidke õpitud paladest isikustamisi.*
2. *Moodustage lauseid, kus esineb isikustamisi, kasutades alljärgnevaid mõisteid:*
   p i l v e d tervitavad, rändavad, viipavad, reisivad
   v a r j u d magavad, tukuvad, hiilivad, roomavad
   p u u vajub unne, tunneb igavust, jäi alasti, väriseb
   p õ l l u d ohkavad kergendatult, vabastasid end viljakoormast, on langemas talvele sülle.
   o j a vingerdab, ootab, läheb
   m e t s vaikib, kõneleb, salapäratseb
   t u u l kurjustab, vallatleb, vihastab, heitleb
   t a e v a s on rahutu, murelik, erutatud
3. *Eelmise ülesande põhjal koostatud lausetest kirjutage lühikirjand teemal «Sügis ulatab talvele käe» (Suvi ulatab sügisele käe»).*

MUINASJUTT JA MUISTEND.

M u i n a s j u t t on proosavormiline rahvajutt, milles räägitakse väljamõeldud sündmustest. Muinasjutus esineb palju ebatavalist ja üleloomulikku: neis kohtame nõidu ja võlureid, kes inimesi loomadeks, kivideks või lindudeks moondavad; siin sõidetakse lendavatel vaipadel, üleöö tekivad ja kaovad linnad, lossid, järved jne. Kõik see, mis tegelikkuses on võimatu, saab muinasjutus teoks mingi nõiduse läbi.

Alati pääsevad muinasjutus võidule ausus ja õiglus (vaenelaps, sulane), kuna kurjus ja ebaõiglus (mõisnik, õel perenaine) leiavad teenitud karistuse.

Muinasjutt ei ole seotud kindla koha ega ajaga, mis tavaliselt peegeldub ka traditsioonipärases alguses («Elas ja oli kord üks vaenelaps . . .) ning ka lõpus (. . . elavad veel praegugi, kui nad mitte surnud ei ole.)

Tuntud eesti muinasjutud on näiteks «Vaeslapse käsikivi», «Kullaketrajad», «Puulane ja Tohtlane», «Ahjualune» jt.

M u i s t e n d erineb muinasjutust sellepoolest, et esimene on tavaliselt seotud kindla koha (aja) ning konkreetse tegelasega. Rahva arusaamise kohaselt on muistend tõsilugu, mis seletab eluja loodusnähtusi, ehkki see seletus põhineb enamasti fantaasial. Eesti rahvaluules on rohkesti tekke-, seletus-, koha- ja vägilasmuistendeid, näiteks «Miks jõed on kõverad», «Võhandu jõe kaevamine», «Kalevipoeg kündmas» jt.

KÜSIMUS.

Kuidas «Kullaketrajates» avalduvad muinasjutu tunnused ja «Võhandu jõe kaevamises» muistendi tunnused?

Kalevipoeg kündmas.

F. R. Kreutzwald

Kalevite kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,
Arupinda pööramaie.
Kündis põrmuks mullapinna,
Segas kivid sõmeraksi,
Segas savi seemnekandjaks,
Põrmu idu-imetajaks;
Kündis paigad põllumaaksi,
Vägevaksi viljamaaksi,
Teised kohad karjamaaksi,
Murumaaksi, heinamaaksi;
Külvas soosse sinikaida,
Sambla sülle jõhvikaida,
Mätta rüppe murakaida,
Mõnda paika mustikaida.

Kündis kohad metsamaaksi,
Laiad paigad laanemaaksi,
Külvas metsad kasvamaie,
Tammed kõrged tõusemaie,
Põõsastikud paisumaie;
Kündis paigad lagendikuks,
Laiad arud, laiad murud
Lustilikuks luusikohaks;
Kündis mäed mängimaie,
Kingukesed kõikumaie;
Kündis orud, sahkas salud,
Aasad, luhad haljendama;
Külvas mäele maasikaida,
Põõsa alla pohlakaida;
Kündis lilled kasvamaie,
Õilmed ilul tolmamaie.
Kündis maada kerkivalle,
Kerkivalle, koheville,
Väljad vao-vöötidelle,
Vägeva adra valulla,
Mis said tuulest tasuteldud,
Vihmaveesta veereteldud,
Sulalumest siliteldud,
Raheterista triigitud.
Adrasaha armidella
Pidi vili voodamaie,
Toitu rohkest tõusemaie
Põlvest põlve paisutavaks
Surevate sugudelle.

Kalevite kallim poega
Kündis päeva, kündis kaksi,
Kündis kolmandama päeva.
Kündis peale mõne päeva;
Kündis vara udu jälgel,
Kündis hilja kaste piirdel,
Kündis lausa lõuna ajal.
Päikese äge palav
Kurnas kallist ruunakesta,
Vaevas adravedajada,
Piinas künnimehe pihta,
Hobu pidi parmu piina,
Kihulaste kutistusta,
Pidi kiili kihutusta
Töö kallal kannatama.
Mehel kuivas keelekene
Suhu suure janu pärast.
Ühel lõunal paistis päike
Ägedama hiilgusega.
Palav hakkas pakitama,
Kippus lojust lõpetama.
Kalevipoeg päästis hobu,
Rooma kütkest ruunakese,
Köitis jalad kammitsasse.
Et ei hobu kaugel jookseks.
Heitis ise külje peale,
Väsind keha karastama,
Vintsund liikmeid venitama,
Seljasooni sirutama,
Suikus une sidemesse
Päeva paistel puhkamaie.
Künka küürul seisis kaela,
Parem käsi toetas peada
Padja kombel põse alta;
Mäe kõrvas mehe keha,

Jalad laiali lagedal.
Nõnda magas mehepoega,
Kange meeste kasvandikku.
Magas kaua murusängis,
Kuni päike õhtu keerul
Vajus juba veeru poole.
Äge põua palav piinas
Une rüpes uinujada,
Rahusängil suikujada,
Ajas naha auramaie,
Ihu üldsalt higistama,
Silmnäo vesil veeremaie.
Palgeilt tõusnud pisaraida,
Hiukseist välja joosnud higi
Imes mägi mahla kombel
Salapõue sügavusse;
Sealtap sigis soonekesi,
Allikaida mulla alla,
Kust sai keele-kustutusta,
Kurnand keha karastusta
Pärast põlve poegadelle,
Tulev-päevi tüttereile,
Rammu-märga raukadelle;
Kes sest maitseb, leiab kosu,
Võtab võimu vägevamat:
Kidur lapsi leiab kasvu,
Põdur kohe parandusta,
Tume silma teravusta,
Sõge silm ehk seletusta,
Vigaselta lõpeb vaeva,
Valukandijalta valud,
Pikalised piinatused.
Lätte veel on võimas vägi,
Salavägi sigimisest,
Kosuv rammu Kalevista.
Kes sealt korra märga maitsend
Põua-päeva palavusel,
Tunneb kohe tugevuse
Liikmetesse liikumaie,
Tunneb kohe rõõmu rammu
Südamesse siginema.

— — — — — —

Kalevite kange poega
Leidis une lõpetusel
Vaimu vaate väravasta
Õnnetuste ettetähte,
Kuidas kammitsassa kõrbi,
Kallis künniruunakene,
Kiskujate kiusatusel
Elukorda lõpetamas.

Ratsu oli rohumaalta,
Laia muru lagedalta
Läinud kihulaste kiilil,
Parmukeste pakitusel
Sammu-sammult kaugemalle
Põõsastiku peitusella:
Läinud laia laane serva
Püsipaika püüdemaie,
Varjupaika võttemaie,
Natukesti norutelles
Päeva vaeva vähendama.
Laias muistses laanemetsas
Sigis rohkesti susisid,
Kasvas palju kiskujaida,
Kes kui vereahned koerad
Kaugelt juba nuuskril koonul
Hobu higi haisutanud.
Hunte tuli hulgakaupa,
Karusida karjakaupa,
Rahedella rebaseida
Ruuna rasval rõõmustama,
Magusada maitsemaie,
Tulid välja vaatamaie,
Laane äärde luurimaie,
Kust neil haisu koonudesse
Tuule-õhku toodanekse.
Kalevite kallis ruuna,
Kammits-köides kõrvikene,
Kargas kinnitatud kannul,
Sides seotud sammudella,
Hüpakille hobujalga
Laialise lagedalle,
Püüdis hädast põgeneda,
Surma suusta sõudaneda.
Kammits keelas loodud kiirust,
Side sulges sammusida,
Hõbeheie hobu jooksu.
Ratsu rabas metsaröövlid,
Taotas tagant tappe-kabja
Kiusajate kaela peale,
Nuias maha nurjatumaid.
Esijalgel tormas teeda,
Tagujalgel tonkidelles

Suges suuri susisida,
Küüsil-käpil-karusida.
Kiuste tulid teiste karjad
Laanemetsast lagedalle
Parvessa kui linnupere
Kiusavasti hobu kaela,
Ratsu raugend rammu peale.
Viimaks roidus väsimusel
Ratsukese viimne rammu
Kurja kiskujate küüsil',
Ablas-suude hammastelle;
Murti maha murudelle
Kalevite kallis hobu
Roaks metsa raibetelle.
Jälgi hobu jättanekse
Teede juhil tunnistuseks
Penikoorma pikkusella
Kalli Kalevipojale.
Kuhu kukkus kammitsjalga,
Sinna hauda sünniteli;
Kuhu rabas kiskujaida,
Sinna künka kasvateli,
Kingukese kõrgendeli;
Kuhu viimaks kiskja kätte
Laane äärde langenekse,
Sinna veri voolatessa
Loiguksi sai lagedalle,
Laiaksi punalaheksi;
Kuhu maksa mädaneksi,
Sinna mägi siginekse;
Kuhu sisikonnad kaotas,
Sinna sooda sündinekse,
Raba sügav rajatie;
Kuhu pillas kondikese,
Kasvas kaunis künkakene;
Kuhu karva kaotanekse,
Kasvas kohe kõrkijaida;
Kuhu lakka langenekse,
Sinna sündis rohkest roogu;
Kuhu saba sattunekse,
Sinna külvas sarapuida,
Pähklipuie põõsasida.
Nii oli surres sünnitanud,
Lõppemisel ise loonud
Kalevite kallis ruuna
Mälestuse-märkisida,
Tõenduse tunnistähti
Pärast sündva põlvedelle.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kuidas avaldub selles loos rahva elu kauges minevikus?*
2. *Mis eesmärgil asus noor valitseja oma esimesele suuremale tööle — kündmisele?*
3. *Mida võib järeldada sellest, et Kalevipojal oli kündmise juures mõõk kaasas?*
4. *Tuua näiteid, mis rõhutavad Kalevipoja töö suurejoonelisust.*

LYDIA KOIDULA.

1843—1886

Mu isamaa on minu arm.

Mu isamaa on minu arm,
kell' südant andnud ma,
sull' laulan ma, mu ülem õnn,
mu õitsev Eestimaa!
Su valu südames mul keeb,
su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ei teda jäta ma,
ja peaksin sada surma ma
seepärast surema!
Kas laimab võõra kadedus,
sa siiski elad südames,
mu isamaa!

Mu isamaa on minu arm,
ja tahan puhata,
su rüppe heidan unele,
mu püha Eestimaa!
Su linnud und mull' laulavad,
mu põrmust lilli õitsetad,
mu isamaa!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kuidas väljendab see luuletus Koidula suurt isamaa-armastust? Missuguse motiiviga on seda eriti rõhutatud?*
2. *Milliste sõnadega pöördub luuletaja oma kodumaa poole?*
3. *Meenutage L. Koidula teisi isamaaluuletusi. Millega seletada nende kõitvust?*
4. *Milliseid Koidula luuletusi on viisistatud?*

EDUARD BORNHÖHE.

1862—1923

Eesti populaarseima ajaloolise jutustuse «Tasuja» autor Eduard Bornhöhe (kodanikunimega Brunberg) pärineb mõisateenija perekonnast. Ta sündis 17. veebruaril 1862. aastal Rakvere lähedal Kullaaru mõisas.

Hariduse sai ta Tallinnas alg- ja kreiskoolis. Õpilaspõlves sündisid tema esimesed ilukirjanduslikud tööd, kusjuures ta õhutas loomingulisele teele ka oma tädipoega Eduard Vildet. Bornhöhele olid südamelähedased ka muusika ja maalikunst.

Omandanud iseõppimise teel keskhariduse, astus ta Tartu ülikooli, kuid pidi õpingud kitsaste majanduslike olude sunnil katkestama. Püsiva tööga õppis ta selgeks mitmed võõrkeeled (vene, saksa, inglise, prantsuse, ladina) mis võimaldasid tal saada laia silmaringiga haritud inimeseks.

Kirjaniku vaheldusrikas ja rännurohke elu möödus paljudes eri paikades nii kodumaal kui ka väljaspool seda.

Põltsamaal õpetajana töötades valmis tal jutustus «T a s u j a». Autor oli sel ajal vaid 17-aastane. Jutustuse keskseks sündmuseks on eesti talupoegade kangelaslik ülestõus saksa feodaalide vastu 1343. aasta jüriööl. Teosel oli suur mõju rahva võitlustahte virgutamisel, mida ta pole kaotanud hilisematelgi aegadel, eriti revolutsioonilise võitluse päevil.

«Tasujale» järgnesid hiljem veel kaks ajaloolist jutustust — «V i l l u v õ i t l u s e d» ja «V ü r s t G a b r i e l ehk P i r i t a

kloostri viimsed päevad». Bornhöhe on ka mitmete teravmeelsete satiiriliste teoste (näit. «Kuulsuse narrid») autoriks.

Oma elu lõpuaastail töötas ta Tallinnas kohtunikuna.

Eduard Bornhöhe suri 17. novembril 1923. aastal.

TASUJA.

Jutustus Eestimaa vanast ajast.

(Lühendatult.)

I.

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üldse olevat raske rahus ja sõpruses elada. Aga eestlase tolleaegsed naabrid olid koguni hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike[1] otsekohesemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, ning keskaja haridust suudaks kanda ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on, tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.

Niisugused halastajad, õpetavad naabrid olid taanlased ja sakslased.

Esimestes võitlustes usu ja hariduse eest kiskus Taani kuningas Harju ja Viru maakonna enese kätte. Muu eestlaste maa jäi Liivi ordu ja piiskoppide omaks.

Kui sõdade järel ajuti rahu tuli, voolasid sakslased ja taanlased võidetud maale, igaüks sai oma tüki kätte ja jäi nende talupoegade peremeheks, kes maatüki peal elasid. Esiotsa ei olnud eestlane mitte pärisori, vaid peaaegu vaba rentnik. Aga mida enam võõraste sisserändajate hulk ja ühes hulgaga ka võim kasvas, seda rohkem nõuti talupoja käest, ja sada aastat pärast maa allaheitmist kinkis Taani kuningas Christoph II kõik eesti soost talupojad oma vasallide, taani ja saksa soost isandate pärisomanduseks igaveseks ajaks.

Sest ajast ütleb üks sakslane, kroonikakirjutaja Kelch: «Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.»

---

[1] mõeldud rooma katoliku usku.

II.

Harjumaa põhjapoolses osas, Tallinna lähedal, põlise laane keskel seisis üksik talu, teedest kaugel, niipalju kui sel ajal teesid võis olla. Talu hüüti Metsa taluks, sest et ta oli metsa sees, ja imelikul viisil oli ta ühe sündinud maamehe Tambeti päralt.

Kuidas see mees oli pärisperemeheks saanud, kuna peaaegu kõik muud eestlased olid juba pärisorjad?

Seda näeme me kohe.

Tambeti isa oli olnud Tallinna piiskopi ori. Piiskopil oli palju maid ja metsi, kus ta, oma tähtsast kehaküllusest[1] hoolimata, sagedasti küttimas käis. Tambeti isa, nimega Vahur, oli pikk priske poiss, kelle määratuis liikmeis peitus niisama palju raudset jõudu kui tinast laiskust. Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need loendamatud hoobid, mis ta laiskuse eest sai, tüütasid tema viimaks nõnda ära, et ta jalad selga võttis ja metsa pakku jooksis. Piiskopil oli tugevast sulasest kahju; ta vandus, maksku mis maksab, redu jälle kinni püüda. Ta saatiski sulased välja, ronis ise rammusa mära selga ja ratsutas metsa. Metsas eksis ta küll ära, kuid leidis truudusetu sulase tüvika, paksulehelise tamme varjul rahulikult puhkamas.

«Küll ma su hellasti äratan,» urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa — tsiuh!

«Hellasti» äratatud pahategija kargas kui nõelatult püsti ja nühkis aietades piitsaga puudutatud kohta.

«Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Sulased, siia, halloo! Vaat sulle säh!»

Vaimulik isand tõstis jälle piitsa, mille õel vilistamine pahareti sulase hinge ärritas.

Aga sel silmapilgul kiskus mära enda valju hirnumisega isanda käest äkki lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedalt kostis tume urin. Suur metselajas tuli nähtavale ja näis nõu pidavat, kas maksab kahejalgseid külalisi ligemalt vaatama minna.

«Karu!» karjatas püha isand ja pillas piitsa maha.

«Määratu veis,» pomises sulane.

«Püha Benedictus[2], mis nüüd teha?»

Sulane kehitas õlgu ja istus sõna lausumata maha.

«Jeesus ja Maria! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüsis surra! Rumal talupoeg, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise kui karu ... Pai Vahur, kägista teda, rebi ta lõhki ... Näe, tuleb ... oh jumala ema ... Vahur, aita, päästa mind, oma hingepäästjat!»

Vahur raputas tõsiselt pead.

---

[1] kehakaalust, paksusest.

[2] Benedictus — mungaordu asutaja ja läänemaise munkluse rajaja.

«Parem on kiskja küüsis kui nuhtlejate piitsa all kärvata.»
Karu tuli ligemale. Piiskop keksis ühelt jalalt teisele.
«Jää siis ometi siia, ma pistan jooksu.»
Ja piiskop tahtis punuma panna.
Aga Vahur venis püsti ja lausus rahulikult:
«Mul on pikemad koivad kui piiskopi-härral.»
«Ma ei lase sind nuhelda —»
Sulane naeris.
«Ma lasen su priiks —»
Sulane kuulatas terasemalt.
«Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai — issand, halasta... näe!»
Karu ajas ennast kolm sammu eemal urisedes püsti.
«Kas härrad annavad pärismaad?»
«Annan, jumala eest annan.»
«Kas vannuvad selle peale?»
«Vannun, vannun, vannun!»
Nüüd rebis sulane suure jahinoa piiskopi vöölt ja astus karule vastu, teda teravasti silmitsedes. Mesikäpp urises vihaselt... Vahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga haaras ta oma raudsete sõrmedega elaja kõrist kinni ja tõukas talle jahinoa tera täiesti rindu. Aga surmavalt haavatud loom võttis vastase palavasti kaissu. Inimene ja kiskja veerlesid maas. Murtud raod ragisesid, peene liiva tolm keerles üles, kuuldus segane pool-lämbunud rõhin ja mõmin — siis kerkis võitja-inimene, kriimustatult ja lõhkiste riietega püsti ja vaatles võidurõõmuga võidetud vaenlase mürakalist, surmakrampides tukslevat keha.
«Selle kiskja veri paneb minu vabaduse taime tärkama,» pomises ta iseeneses.
Ta ei eksinud. Piiskop pidas sõna, laskis pelgunud[1] sulase vabaks ja kinkis talle pärisomanduseks tüki metsa, mis hilisemates sõdades maapinnalt kadunud Lodijärve lossi maade serval seisis. Ainult sõjas pidi ta piiskoppi aitama.
Tugev Vahur ehitas enesele metsa sisse majakese, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid hävitada. Tema haruldane kehajõud tegi teda kaugel ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teod elasid saja võrra suurendatud kujul kaua rahva suus. Temast räägiti, kuidas ta kord terve hundikarja, kes kibeda külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ära kägistanud, nahad maha nülginud ja kered kui jõulukingitused kuuse okstesse riputanud, kust neid siis nälginud suguvennad halastades maha rebinud ja ausasti oma tühja kesta matnud; kuidas ta kuused juurtega maapõuest kiskunud, juured ja ladvad maha murdnud ja enesele tüvedest maja ehitanud. Neid ja muid muinas-

[1] *siin:* pelgu läinud, ära jooksnud, põgenenud.

jutte rääkis rahva suurendav suu tugevast Vahurist, ja neid jutte kuulates särasid poiste silmad elavamalt, vajus meeste rõhutud selg veel enam küüru ja mahapööratud orjapilk näis ütlevat: «See oli tema. Meie seda ei või ... peame kannatama ...»

Tugev Vahur luusis mõne aja üksipäini mööda metsi, tundis siis igavust, lunastas enesele Lodijärve lossihärra käest hundinahkade eest nägusa neiu naiseks ja naisevenna sulaseks, hellitas naist, laskis sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi end kõigi metsaliste hirmuks ja suri raugana, andes oma pojale Tambetile, kes oli ise juba naisemees ja lapseisa, järgmisi õpetusi:

«Sa tead, poeg, mina sain priiuse ja maa oma tugeva käsivarre läbi ja hoidsin neid oma käsivarre tugevusega. Sina oled küll ka sirge poiss, aga sul on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juurida ja metssiga maha virutada sa ei jaksaks. Sul on aga terane pea, vahest teed sina kavalusega, mis mina kangusega. Vaata ette, varja kergelt saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi: enne kui sa märkad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta endale rohkem sulaseid, hari maad ja korja jõukust. Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku, palu taevataati ...»

Siin jäi Vahuri hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas:

«Ma tunnen orjapõlve, tunnen oma rahva häda, aga ma ei suutnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatavad hammaste taga, aga ei julge hammustada ... rahva hing on lämmatatud ja kiunub haledasti rõhujate põlvede ümber ... Otsi neid, kes ei kaeba, aita tagant, kihuta teisi aitama ... ja kõlab siis ähvardav ulgumine üle terve maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilvi lõhub ja leinavaid jumalaid vägevasti äratab! ...»

Tugev Vahur ei rääkinud enam. Hing lahkus õhates raugenud kehast.

Tema surivoodi ees seisid nuttes ta naine, poeg Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes tol ajal oli kaheksa-aastane. Vahuri lesk ei kannatanud rasket hoopi kaua välja, vaid läks paar kuud hiljem oma armastatud mehe järel hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar ning väle mees, kes liikumist ja varakuhjamist armastas, kuid isamaa õnnetusest suuremat ei hoolinud. Ta ostis veel kolm noort sulast, ehitas kena ruumika elumaja kõrvaliste hoonetega, piiras õue palkseintega ja istutas aia väljapoole seinu. Parajal kohal, elumajast vähe eemal, raius ta metsa maha ja hakkas suuresti põldu harima. Sakstest ei hoidnud ta Vahuri käsu vastu ennast mitte eemale, vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima, käis sagedasti Tallinnas ning Lodijärve lossis kauplemas ja endale tarvilikku kraami toomas. Oma poja Jaanuse pani ta

kohe pärast Vahuri surma Tallinna Mustmunga kloostrisse õppima. Tema nõu oli poega täieks saksaks ja kirjatargaks kasvatada. Vahuri viimse manitsuse unustas ta hoopis.

Aga Jaanus pidas seda meeles. Sest üksikud juhtumused, mis lapse südant põhjani on põrutanud, helisevad läbi mehepõlve järele ja hõljuvad üksindusetundidel rõõmsaid ja kurbi mälestusi äratades veel hallide juuste aegadelgi.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa, pimeda Harjuvärava Tallinna sisse sõitis, vahtis tema, roheliste metsade vaba poeg, poolkohkunult, poolkurvalt ilmatu kõrgeid kivist hooneid, mille võretatud akende taga võõrad külmad näod vilksatasid. Jaanusel oli tundmus, nagu pigistaks keegi tal kõri kinni. — «Varja vabadust!» kajas ta kõrvus Vahuri viimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talvel visalt ning virgalt munkade tarkust, mis tol ajal oli peaaegu ainus tarkus. Seda suurema isuga luusis ta suvel mööda koduseid metsi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Lugeda tähelepanelikult läbi Vahuri surmaeelne õpetus oma pojale. Selgitada selle mõte ja mõju Jaanusesse.*
2. *Analüüsida stiililiselt Vahuri ja karu vahelise võitluse kirjeldust, jälgides sõnavara mitmekülgsust ja rikkust. Mida kirjanikult õppida isiklikuks keelepruugiks?*

III.

Jaanus oli kümme aastat vana, kui ta isaga esimest korda Lodijärve lossi ratsutas, mille maade serval, nagu juba öeldud, Tambeti talu seisis.

Tolleaegne lossihärra rüütel Konrad Raupen oli mõistlik isand, kes targast ning osavast Tambetist meelehead leidis ja teda sagedasti laskis nõuküsimise pärast lossi kutsuda. Kuna Tambet ise lossi läks, jäi Jaanus üksipäini hoovi hobuste juurde. Ta istus lauahunniku otsa, pani käed rinnale risti ja jäi uudishimulikult ringi vaatama.

Korraga tundis ta, et miski asi nagu Taara piksenool tema jalge vahele raksatas, ning üks hele hääl hüüdis: «Such', Tarapita, such'!»[1] ja kole must kogu müksas pea nii tormiliselt meie sõbra sülle, et ta vennike tagurpidi üle lauahunniku lendas.

Vali naerulagin kahest heledast kõrist tõusis seepeale sealsamas ligidal ja lossihärra lapsed, kümneaastane poiss ja pisut noorem tüdruk, tõttasid õnnetuspaigale. Siin sirgus meie noormees parajasti püsti ja märkas, mis temaga on sündinud. Ta pilk langes esiti pahaselt suure koera Tarapita peale, kes oma isanda

[1] «*Such', Tarapita, such'*!» (saks. k.) — «Otsi, Tarapita, otsi!»

käsul nii harimata viisil ratast oli püüdnud. Koer ei näinud oma koerustükki sugugi kahetsevat, sest ta kargas, ratas suus, kui päris narr ringi, aga tütarlapse nägu läks tõsiseks; ta astus Jaanuse ette ja küsis osavõtlikult, kas see vahest viga ep ole saanud.

Jaanus kogeles tema meelest imeilusat tütarlast silmitsedes midagi nagu «pole viga ühti».

«See oli tore,» naeris väike noorisand ja patsutas Tarapita selga, mis nagu uss ta käte all keerles.

«Häbi sulle, Oodo!» manitses aulise tõsidusega väike preili. «Meie oleme temale häda teinud ja sina pilkad veel. Kas see on ilus?»

«Ilus ja mehine!» kilkas Oodo. «Paras niisugusele pimedale. Vupsti! Nagu puhutud üle lauahunniku. Oh, Tarapita, küll see läks libedasti! Hohohoo!»

Nüüd läks Jaanusel kops üle maksa.

«See on kõlvatu temp, koeri võõra peale ässitada,» pahvatas ta vihaselt. «Sina oled rumal poiss ja muud midagi.»

Nende sõnadega võttis ta jälle istet, pani käed rinnale risti ja vahtis kulmu kortsutades kõrvale. Tema väike kaitsja vaatles teda lahke naeratusega.

Meie peame siin pihu sisse sosistama, et Jaanus ilus sirge poiss ja täna kõige paremas riides oli.

Oodo läks näost punaseks, põrutas jalga vastu maad ja tõmbas käed rusikasse.

«Kuidas sa tohid mulle «rumal poiss» öelda?» kärkis ta silmi välgutades.

«Sa tead ise, mispärast ... see on su päris nimi. Sinu rusikaid ma ei karda, need on ka minul olemas.»

Ja Jaanus näitas, et temal ka rusikad olid.

«Ma ässitan Tarapita su peale, lasen su lõhki kiskuda!»

Aga ehk küll Tarapita ennast urisedes isanda käskude täitjaks tunnistas, ei liigutanud Jaanus ennast sugugi, muudkui kostis külmalt: «Katsu!»

Kes teab, kas Oodo oma tõotust oleks täitnud, aga enne katsumist astus jälle väike rahutooja verejanuliste vaenulikkude parteide vahele.

«Häbi sulle, Oodo!» algas ta manitsedes, «kas sa sedaviisi kellegi junkur oled? Sa tahad koera väeti võõra peale ässitada, kelle ees sa ise süüdlane oled. Ei isa seda oleks teinud. Mõtle ikka isa peale. Isa oleks ennemini andeks palunud ja Tarapita oleks oma rumaluse eest tapelda saanud.»

See manitsus mõjus niipalju, et Tarapita oma urina jättis ja Oodo veel ikka vihaselt, aga rohkem rüütellikult ütles:

«Siis peab ta minuga võitlema. Minu au nõuab seda.»

«Minugipärast,» seletas Jaanus vahvalt ja tõusis püsti.

«Te olete hirmus kangekaelsed,» kurtis preilike ja uuris haleda meelega vaenlaste nägusid, et sealt vähematki leppimismõtet leida.

Aga sealt puhast tigedust ja kõrkust lugedes tõmbas ta mõlema käed oma kahte pihku ja ütles kurvalt:

«Siin ei või te võidelda, kõikide inimeste silma ees. Lähme aeda!»

Mindi aeda. Pehme liivane koht tihedate vaarikapõõsaste vahel valiti võitluspaigaks ja vaenlased seadsid end kibeda rusikavõitluse nõuga teineteise vastu. Aga enne kui võitlus algas, katsus väike lepitaja veel kord heaga asja ajada. Vastaste käsi soojalt surudes palus ta mahedasti ning magusasti:

«Pai poisid, mul on nutt varaks, — miks te mind nii kurvastate? («Pai poisid» tundsid ühe kolmandiku oma vihast kaduvat.) Pai võõras poiss, mu vend on nii hea, nii armas, ainult täna veidi, üsna veidi äkiline. Tõesti, ta on hea vend, ma ei taha kedagi muud vennaks. (Oodo naeratas ilma tahtmata.) Pai vend, minu võõras sõber on ka hea ja armas. (Jaanus naeratas ilma tahtmata.) Teist mõlemast saavad head sõbrad (poisid luurasid altkulmu, aga mitte enam nii verejanuliselt kui enne), tõesti, teist saavad head ja mõnusad sõbrad, ja mina olen teie kummagi sõber. Ma armastan teid mõlemaid (siin surus ta jälle poiste käsi), siis armastame kõik kolmekesi üksteist — kuni surmani. Eks ole. Jah?»

Siin pani tüdruk poiste käed oma kahe pihu vahel kokku ja piilus argse naeratusega mõlema silmi.

Häbi on tunnistada, aga tõeks ta jääb, et meesterahva süda on sulavam kui lumi, kui naisterahva mahe pilk teda päikesena soojendab. Ka meie kakelvennad raputasid mõni silmapilk hiljem kui sõbrad teineteise kätt, ja nüüd oli Emmi — nii oli nende lepitaja nimi — see, kes neid pilkas ja naeris nagu vallatu plika kunagi.

Häbenedes pean tunnistama, et nüüd mõistmatu elajas Tarapita see õnnelind oli, kes mõistlike inimeste patud oma koeranaha peale pidi võtma. Esiti pidi täisealine ja suursugune Tarapita ühe lapse (Emmi) käest halbade eluviiside pärast läbitungiva noomituse vastu võtma. Teiseks pandi Tarapita võõra auks ja terve seltskonna lõbusaks ajaviiteks kunsttükke tegema. Ta oli kõrgesti koolitatud koer ja mõistis säherdusi vigureid teha, et uued sõbrad endale pisted kõhtu naersid ja Tarapita loojat kiitsid, kes teda nii tähtsate annetega oli ehtinud.

Kuid tema nimi ei olnud sugugi Jaanusele meelepärane. Tema, kes veel Vahuri juttudest eestlaste vanade jumalate lugu mäletas, pidas seda nime õigusega taevataat Taara teotamiseks ja päris aru, kes koera sedaviisi oli nimetanud.

«Tarapita nimi oli enne Tölp,» seletas Oodo naerdes, «aga et ta nii osav ja tark oli, häbenesime teda nii hüüda ja tahtsime talle õige hiilgava nime panna. Et aga meie oma tarkus ei ulatunud, küsisime kupjalt nõu, ja tema ütles: «Ma mäletan, et talupojad endises ebausus oma peajumalat «Taaraks» kutsusid ja teda praegu veel salaja austavad. Pange Tölbile nüüd talupoegade hir-

muks nimi «Tarapita», sest saksa keeles öeldakse «Taara» asemel «Tarapita».» Ja sestsaadik hüüame Tõlpi Tarapitaks.»

«Oled sina ka rüütli poeg?» küsis ta pärast seda Jaanuselt.

«Ma olen vaba mehe poeg,» vastas Jaanus uhkusega.

«Kas sa elad ka niisuguses lossis kui meie?» päris Emmi; «kas teil on ka aed ja hoov?»

«Meie ei ela niisuguses lossis kui teie, aga meil on oma maja.»

«Ja aed kah?»

«Aed on kah.»

«Kas teil hobuseid ja sulaseid ka on?» päris Oodo.

«Jah on. Head hobused ja tublid sulased. Aga kubjast ei ole.»

Parajasti astusid rüütel Raupen ja Tambet lossiuksest välja trepile. Lapsi silmates hüüdis rüütel:

«Ae, kust te selle seltsilise võtsite? Kes see on?»

«See on meie sõber Jaanus,» vastasid Oodo ja Emmi ühest suust.

«Temal on ka loss ja hobused ja sulased,» seletas Oodo.

«Ja aed ja hoov on tal ka,» lisas Emiilia.

«Tohoo!» naeris rüütel, «küll on rikas sõber! Kes ta siis on?»

«See on minu poeg Jaanus,» seletas Tambet naeratades. Lossihärra laste sõprus tema poja vastu meelitas teda väga.

«Soo? Või sinu poeg?» Lossihärra armastas alama rahva viimaseid sõnu küsides korrata. «Pidage aga head sõprust, lapsed, kui kokku juhtute. Oskab ta ka midagi?»

«Ta on kaks talve kloostris õppimas käinud.»

«Soo? Kaks talve kloostris õppimas käinud? Näe. Viks. Noh, olge head lapsed. Head päeva, Metsa Tambet, head päeva!»

Rüütel nokutas Tambeti sügava kummarduse peale kergesti pead. Jaanus pidi kahetsedes sõpradest lahkuma. Lubati varsti jälle näha ja palju koos mängida. Siis hüppasid isa ja poeg hobuste selga ja ratsutasid väravast välja.

Teel küsis Tambet pojalt:

«Kas on lusti tuleval korral jälle minuga lossi tulla?»

«Jah on.»

Kui natuke maad oli sõidetud, küsis Tambet uuesti:

«Kas lossihärra lapsed on ka lahked?»

«On küll. Kuid ei ole ikka nii, kui meie oleme.»

Kui nad kodu ligidale jõudsid, küsis Jaanus:

«Kas lubad mind kõrviga mõnikord ka üksinda välja?»

«Kuhu sa siis temaga tahad minna?»

«Metsa — muidu sõitma.»

«Vahel lossi kah?»

«Eks vahel sinna kah.»

«Noh, eks ma siis luba.»

1. Meenutage Vahuri surmaeelset õpetust — «Ära tee isandatega tegemist, põlga nende segast usku . . .» — ja selgitage nende sõnade taustal käesolevat peatükki.

VI.

Ähkides jõudis Jaanus oma koorma ja seltsiliste — Emmi, hobuste ja Tarapitaga üksiklase koopa juurde, kus ta ikka veel uimase Oodo pehmele murule asetas. Prohveti-Pärdile seletas ta lühidalt, mis sündinud oli.

Vanamees katsus veidi junkru pead ja liikmeid, kadus siis koopasse ja tuli varsti tagasi, käes läbipaistva märjukesega täidetud klaasike. Selle klaasikese suud hoidis ta Oodo nina ees. Kui minestanud poisile märjukese hais ninasse oli tunginud, hakkas ta kohe liigutama, tõmbas korra sügavasti hinge ja lõi silmad lahti.

«Ta ärkab elusse!» karjatas Emmi ja haaras rõõmutuhinal kahe käega venna ümbert kinni.

«Oh, sa, pai Oodokene!»

Oodo vahtis laiul silmil veel pooluimaselt kõiki neid, kes tema ümber seisid, ajas enese istukile ja näis järele mõtlevat.

«Ega sa palju häda saanud, kulla vennake?» kuulas Emmi osavõtlikult ja silitas venna põske.

Junkur vahtis imestades õele otsa ja pomises:

«Mis häda, millal ma häda sain?»

«Kui . . . kui see rumal täkk su seljast maha viskas.»

«Eks ole häbi,» pilkas eremiit[1] sõbralikult, «noor rüütel laseb enese maha visata ja unustab säherduse teotuse nii ruttu! Õige rüütel leinaks säärase häbi pärast eluaja.»

Nüüd alles hakkasid junkru segamini raputatud ajud selgima, selgides kanget vahtu peale korjates. See vaht oli kärsitu viha, mis nüüd nagu kuiv kasetoht äkisti põlema süttis. Junkur kargas jalule, tõukas õe karedalt eemale ja kärgatas välkuvail silmil:

«Mis häbi mul peab olema? Kelle ees? Teie, närude ees? Kui ma tahan, saate kõik piitsa nagu koerad: tulge siis häbistama. Ja — oh, kui mul see saadana täkk käes oleks, kes mu maha viskas, küll ma teda materdaksin! Pihuks ja puruks peksaksin, et ta mu jalge ees kärvaks. Siis ma naeraksin. Oota, kurjategija, oota, oota, küll ma su veel kätte saan!»

Junkur kiristas hambaid ja raputas ähvardavalt rusikat; siis sattus ta pilk Jaanusele, kes pahase ning veidi põlgava näoga teda silmitses, ja nüüd süttis ta viha selle vastu leegitsema. Sammu

[1] eremiit — üksiklane, erak.

ette astudes, rusikaid ja pead ette sirutades seadis ta enese võitlusvalmilt Jaanuse ette ja karjus:

«Mis sa, loll, mind vahid? Talumats, koeranahk! Sinu see häbematu täkk oli, ja kui ma teda kätte ei saa, siis lasen sinule piitsa anda.»

Jaanus tõmbas kulmu kortsu ja vahtis, silmad põnevil laiali, teisele silmi.

«Vahi, vahi, koer! Armust ma sulle kord nahatäie kinkisin, aga nüüd pead sa ta kätte saama.»

Jaanus surus sõrmed pihku ja astus, näost kahvatu, ka sammu ligemale, rind rinna vastu.

«Katsu sa mind puudutada! Ja kui sa ennast veel kord lossihoovis näitad, siis lasen su koertel lõhki kiskuda, et sust muud järele ei jää kui su kerjusekaltsud . . .»

Sellega lõppesid seks korraks junkru ähvardused, sest lähemal silmapilgul välgatas Jaanuse käsivars ta silmade ees, laksatav lops pani ta põse punetama, keele tarduma ja jalad tuikuma. Emmi karjatas ehmatuse pärast ja eremiit kiskus Jaanuse eemale, tasa temale öeldes: «Poiss, mõtle, mis sa teed! Tahad sa ennast meelega hukatusse saata?»

Jaanus seisis kui sammas, tummalt ja mahalöödud silmil.

Oodo aga tormas kiriseva ähvardusega: «Küll ma tasun!» oma māra juurde, hüppas selga ja kihutas kodu poole. Emmi jäi esmalt nõutult seisma ja vahtis hirmuga vennale järele; siis palus ta tasakesi eremiiti, et see teda sadulasse aitaks. Vanamees tõstis ta hobuse selga, andis talle ratsutid kätte ning ütles:

«Nüüd ole hea laps, Emmi, katsu, et sa Oodoga ühel ajal lossi jõuad, ja räägi isale tõtt. Püüa ära pöörata õnnetust, mida tige poiss võib sünnitada.»

Emmi noogutas tummalt pead, pakkus jumalagajätuks vanamehele käekest ning ütles kartlikult Jaanuse poole piiludes:

«Jumalaga!»

«Jumalaga!» vastas see järsult, ilma et kordagi silmi oleks üles tõstnud.

Emmi ergutas hobust ja ruttas vennale järele.

Jaanus ei liikunud paigast, vaid vahtis kohkunult üksisilmi kaugenevale kujukesele järele. Poisi südamesse tikkus salasammul kahetsus ja pahameel iseenese üle.

Prohveti-Pärt uuris natuke aega poisi näojooni, pani siis käe ta õlale ja ütles lahkelt:

«Noh, noor sõber, kas jääd mulle veel seltsiks või ruttad ka kodu poole?»

Jaanus äigas käega üle otsaesise ja kohmas: «Koju, muidugi koju.»

«Kuule, sul on nüüd muidugi vähem ajaviidet, sest et sa enam lossi ei või minna, — või lähed ja palud andeks?»

«Ei lähe!»

«Ja sõbrad jätad maha?»

Jaanus kehitas õlgu.

«Noh, vaata, siis tule vahel minu juurde. Sa oled mu meelepärast. Ma õpetan sulle kõiksugu tarkust ja vehklemiskunsti. Kas tahad?» Jaanus tänas lubamise eest ja tegi minekut. — — —

DIALOOG.

Jälgides tähelepanelikumalt jutustavaid teoseid, näeme, et kõrvuti kirjeldamise ja jutustamisega esineb neis rohkesti d i a l o o g i ehk k a h e k õ n e t. Dialoogi all mõeldakse kahe või mitme isiku vahelist kõnelust.

Kõige ulatuslikumalt esineb dialoogi näidendites, kus ta on põhiliseks väljendusvahendiks.

Dialoogist tuleb eraldada m o n o l o o g i ehk ü k s i k k õ n e t — tegelase omaette mõtteväljendust.

ÜLESANDEID.

1 «Tasujas» on paljud episoodid rajatud dialoogile. Leidke neist ilmekamad.
2. Dramatiseerige VI peatükk, mõeldes sellele ka sobiva pealkirja.

VIII.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Mõni silmapilk hiljem läikis jõgi Emiilia ees. Vesi vulises siin üle madala, kivise põhja. See oli seesama vesi, mis vana eremiidi Prohveti-Pärdi koopaesist kastis. Jõe kaldal peatas neiu hobuse. See koht oli temale hästi tuttav. Veest paistsid kivid, mida mööda jalakäijad jõest kuivalt läbi võisid minna.

«Need kivid on veel minu pärast pandud» mõtles ta meelde tuletades. «Ja-jah, me tahtsime Oodoga kord Jaanuse juurde minna ja ei pääsenud üle jõe, kuni Jaanus meie hüüdmise peale tuli ja kivid jõkke kandis ... Jaanust ei ole ma viiel aastal näinud, lossis pole ta kordagi käinud. Mis nägu peaks ta nüüd olema? Tema kodu on siin ligidal ... kas lähen vaatama või pöördun tagasi?»

Aga juba solistas hobune jalgadega vees. Neiu ratsutas jõest läbi, teisest kaldast üles ja siis pool-tahtmatult, kartes ja viivitades mööda kitsast jalgteed edasi, mis puude vahel eemalt valendava palkaia poole viis.

«Küll võib Jaanus nüüd suur ja tark olla,» mõtles Emiilia, hobust omapead sammuda lastes, «ta oli nii mõnus, mõistlik poiss ...»

Neiu peatas oma mälestuste voolu ja pidas hobuse, kes parajasti puude vahelt välja astus, järsult kinni. Eespool kerkis kõrge palkaed lagendiku keskel üles. Keset aeda paistis elumaja ja kõrge

katus laia korstnaga, selle kõrval paar vähemat kõrvaliste hoonete katust. Kaks laialadvalist saarepuud kasvas õuevärava ees. Palkaia külge liitus viljapuu- ning rohtaed. Seal meelitasid õuna- ja pirnipuud küpseva viljaga, puude jalal rohetasid marjapõõsad, kaugemal kirjendasid [1] juurviljapeenrad.

See üksik õitsev talu vaikiva laane keskel pidi iga rändaja imestust äratama, nagu üksik särav täht pilvisel ööl; see vaade pidi meelt rahuga täitma ja seal viibimisele meelitama.

Pool-teadmatult nagu kuutõbine tuli Emiilia rohtaia värava ees sadulast maha, sidus hobuse värava külge kinni ja sammus aeda. Ta kõndis mööda liivast jalgteed edasi, peatus kesk aeda ümmarguse lillepeenra juures, hakkas osavat lillede kokkuseadet imetlema, murdis enesele roosiõie ...

Aga nüüd ehmatas ta isegi:

«Mis ma teen? Ma olen võõras aias ja rikun võõrast vara!»

Ta piilus kartlikult ringi, kuid siin oli kõik vagane, nii kodune, et kartus kohe kadus ja täielikule rahutundmisele maad andis. Neiu sammus edasi, sinnapoole, kus jahe metsviinapuu-lehestik puhkamisele kutsus. Kuid siin kadus ta julgus, ta jäi kohkunult seisma.

Keegi noormees istus seal punutud pingil laua ääres, toetas kõrget otsaesist peopesasse ja luges kirjutatud raamatut, mis ta ees lahti seisis.

Emiilia kerge karjatuse peale tõstis meesterahvas pead ja kaks lahket, mõtterikast silma vaatas tulijale vastu.

«Lossipreili!»

«Jaanus!»

Noormees kargas püsti. Kohmetus, mis tema näost paistis, andis neiule julguse tagasi ja pani ta koguni naeratama.

«Anna andeks, Jaanus,» ütles ta vanale sõbrale teretamiseks kätt vastu sirutades, «mina sattusin jahil hoopis kogemata siia. Me pole viiel aastal teineteist näinud, mõtle — viiel aastal! Sul on nii võõras nägu ... Miks sa enam lossi ei tulnud?»

Selle peale ei mõistnud Jaanus mingisugust vastust anda. Neiu sai aru, et ta uisapäisa küsinud, ja lisas kähku juurde:

«Meil oli esiotsa väga igav ... Aga küll sa oled suureks ja mehiseks läinud! Küll sa võid nüüd tark olla! Meie oleme mõlemad küll puruvanaks saanud, aga mis sest, eks me ole ikka endised head tuttavad — kui sa aga tahad?»

Lahke pilk, mis neil sõnadel kaaslaseks oli, käis Jaanusel nii luust ja lihast läbi, et ta muud ei saanud kogelda kui:

«Preili, teie tahtmine on mulle seaduseks.»

Jaanus oli nende sõnadega suure rumaluse öelnud.

Esiteks jäi neiu imestuse pärast tummaks, siis läks tõsiseks ja ütles mahalöödud silmil:

---

[1] kirjendama — kirendama.

«Andke, isand Jaanus, mulle häbistav eksimus andeks. Ma arvasin vana head sõpra leidvat ja jooksin kui juhm võõra meesterahva kallale. Palun andeks.»

Jaanusel vennikesel oli nüüd kitsas käes. Ta ei saanud nii kähku toibuda oma imestusest selle kena neiu üle, kes talle oma õitsvas nooruses kui ingel teisest maailmast paistis, ja ometi pahandas, et seda inglit ei juletud sõbraks võtta!

Viimaks võttis Jaanus südame rindu.

«Emmi!»

See nimetus tegi endise rumaluse jälle heaks.

«Emmi,» algas Jaanus tõusva julgusega, «Emmi, sa oled ju nii põhjatult muutunud, et ma sind peaaegu ei tundnudki . . .»

Emiilia naeris.

«Arvasid, et ma kasvada ei oskagi? Vaata, kui pikk ma olen.»

Emiilia ajas enese sirgeks, nii et Jaanusele õlani ulatus. Tema silmad naersid vallatult, kuid tema joontest õhkus siiski nii palju neitsilikku puhtust ja tõsidust, et Jaanus jällegi peaaegu kõik vennalikud lapsepõlve-mälestused oleks unustanud. Kõik selle lapsneitsi küljes oli nii nõiduslik-ilus, nii meelt ja mõtteid vangistav, joobnustav, kuid siiski nii ilmsüüta lapselik! Ja need silmad, need suured, sügavad ning säravad silmad! — Jaanus ei näinud üksvahe ülepea muud midagi kui neid silmi.

«Sa oled tõesti kasvanud — suureks ja — nägusaks,» kohmas ta vastuseks.

«Vaata, vaata, sa hakkad kergemeelsete noorte rüütlite viisil tütarlapsi meelitama. Aga nüüd istu ja jutusta mulle, mis sa oled teinud kõige selle aja, mil ma sind näinud pole.»

Nende sõnadega istus ta pingile; Jaanus võttis istet tema kõrval. Sealjuures langes neiu pilk raamatule, mida Jaanus oli lugenud. Ta võttis raamatu, mis pärgamendile oli kirjutatud, ja kirja silmates hüüdis ta imestades:

«Sa loed ladinakeelseid raamatuid? Kust sa õppisid ladina keelt?»

«Ma hakkasin juba kloostris ladina keelt õppima. Pärast aitas mind vana eremiit, kes on sügavalt õpetatud mees, niikaugele, et kõik mõistan, mis ma loen.»

«Olid sa siis Prohveti-Pärdiga nii hea tuttav?»

«Olin küll. Ta õpetas mind ka kõiki sõjariistu tarvitama.»

«Mida sa praegu lugesid?»

«See koht räägib Messeenia sõdadest[1].»

«Messeenia sõdadest? Sa armastad ajalugu uurida?»

«Armastan küll. Kuid sügavamalt uurida ma kõike ei jõua, selleks on eremiidi ja ka kloostri kirjavara liiga väike. Aga ma kosutan ennast suurte, tõsiste meeste eeskujul, olen rõõmus mui-

[1] Messeenia sõjad — antiikajal Peloponnesose poolsaarel elanud messeenlaste kauakestnud võitlused neid allutavate spartalaste vastu VIII s. e. m. a.

nasaja rõõmsatega, leinan kurbadega. Mulle tundub siis, nagu elaksin nende keskel. — Ka vaimustust äratab ajalugu ja ergutab tegudele.»

Jaanuse kõne oli selge ja kõlav, ehk küll pisut veniv, isaisadelt päritud laadi. Rääkimise juures vaatas ta enese ette lauale, kus ta parem käsi puhkas. Emiilia kuulas osavõtlikult ja küsis, kui Jaanus vaikis:

«Vist liigutab sind messeenia rahva õnnetu vabadusepüüe väga? Sa olid ju, kui ma sisse astusin, nii sügavas lugemises, et minu sammugi ei kuulnud.»

Jaanus viivitas vastusega.

«Kui inimene ise hädas on või ennast arvab hädas olevat,» ütles ta siis tasakesi, «siis lõikab võõras appihüüdmine ta südant teistviisi kui muretul ajal. Kuidas võiks kannatava, hävineva rahva hädakisa mind liigutamata jätta, kui . . .»

Jaanus jäi vait ja pööras näo kõrvale.

«Miks sa kurvaks lähed?» küsis Emiilia murelikult. «Mis sa tahtsid öelda?»

Jaanus tegi teist juttu:

«Vaat neil inimestel oli rõõmus elu, kes Periklese[1] päevil kauni Ateena kodanikud olid. Jalge all paradiisisarnane maa, pea kohal lõpmatu sinine taevas, vabal merel tiivustatud laevad, terve linn kaunima kunsti ehtes, tänavail rõõmus, vaba rahvas üldise hariduse ilus ja tarkade seaduste kaitse all. Ma tahaksin, et ma tol ajal Ateenas, — või tuhande aasta pärast tulevikus oleksin elanud, kuni vahest ka meie maal haridus ja vabadus halli taeva siniseks värvib ning kadakad roosipõõsasteks muudab.»

Jaanus püüdis silmanähtavalt ilusaid sõnu sepitseda, et sellega oma tõsiseid tundmusi varjata. Sellest sai ka Emiilia aru.

«Sa ei ole rahul oma isamaaga, Jaanus,» ütles ta tõsiselt.

«Ma armastan seda pinda, kus ma sündinud olen,» ütles Jaanus, «ma armastan teda kuumalt ja truult. Aga mul on igav, ma olen üksi. Kui ma siin metsas üksipäini luusin, kuna sinine taevas mu pea kohal särab, linnud laulavad, oja vuliseb ja puud saladuslikult kahisevad, siis paisub mu süda, ma hakkaksin sõprade kaela ümbert kinni ja hüüaksin kallis emakeeles: «Tänage, vennad, taevataati, kes meile kena, armsa isamaa on kinkinud!» Aga ma olen üksi, ei ühtegi hinge ligidal, kes mu rõõmust või kurvastusest osa võtaks või kellele mina oma osavõtmist vennalikult võiksin jagada.»

Emiilia ütles kahetsedes:

«Ma saan nüüd küll aru, kui igavad su päevad niisuguste mõtetega peavad olema. Aga mispärast ei otsi sa endale seltsi, mispärast matad sa oma mõistuse ning teadmised kõikide eest ära, kuna sa nendega au ja kiitust, sõpru ja trööstijaid küllalt võiksid leida?»

---

[1] Perikles — Ateena riigimees V s. e. m. a.

Jaanus raputas pead.

«See on võimatu. Oma kodumaad ei raatsi ma maha jätta, ja hakkaksin ma siin au ja kiitust otsima, siis peaksin ilmtingimata oma rahva rõhujate hulka minema, nende mõtted omadeks mõteteks tegema ja nende püüete edendamiseks endale au ja tänu otsima.»

«Siis oled sa otsekohe kõigi taanlaste ja sakslaste vaenlane? Oled ka minu vaenlane?»

«Kes nimetab ussikest tee peal vaenlaseks, kui ta tallaja jala all vingerdab?»

«Sina pole kellegi ussike.»

«Siiski, mis aitaks see mind, mis aitaks see minu rahvast, kui mina, tundmatu noor inimene, ennast kahe suure ja vägeva rahva vaenlaseks tunnistaksin? Oleks ju ka ülepea rumalus mõnd tervet rahvast tema üksikute liikmete pärast vihkama hakata. Ma vihkan ainult oma isamaa üleannetuid rõhujaid, olgu nende rahva nimi mis tahes. Aga mis aitab seegi? Nende vastu ma ometi midagi ei jõua, nende kasuks ma midagi teha ei taha, niikaua kui nende kasu on minu vendade kahjuks. Nii olen ma kätest ja jalust seotud.»

«Aga kui sul nüüd tõesti suurem jõud oleks, kui näiteks sinu rahvas veel kord mässama ... või oma vabaduse eest võitlema hakkaks, kas sa siis heidaksid minu vaenlaste hulka?»

See otsemeelne küsimus ei meeldinud Jaanusele. Ta vaikis.

«Ütle,» algas Emiilia, kellel kibe tõsi taga oli, uuesti, «kas sa võiksid meid, minu isa, venda ja mind, vihaselt taga kiusata? Kas sa võiksid enne võitlust jumalat paluda, et ta meid kui sinu vaenlasi hävitaks?»

Siis pani Emiilia oma käe nagu vannutades Jaanuse õlale ja vaatas talle põnevalt silmi. Jaanus pööras näo kõrvale ega lausunud sõnagi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. Mis selgub Emiilia ja Jaanuse vahelisest kõnelusest? Kuidas Jaanus suhtus oma rahva saatusesse? Tõestage oma väiteid sobivate tekstinäidetega.
2. Mis ülesanne on peatüki algul oleval loodusekirjeldusel?

XII.

— — — Korraga kõlas õuest vali paugutamine hoovivärava pihta. Kõik kolm vaatasid kohkudes üksteisele otsa, Tambet tõusis püsti.

«Jaanus, sina peida Maanus ära,» ütles ta kärmemalt hingates, «mina lähen kuulama, mis nad tahavad.»

Vanamees ruttas välja. Jaanus juhatas poisi sahvrisse, kust redel lakka viis, käskis teda üles ronida ja ennast hästi ära peita.

Poiss ronis üles. Seni tõusis hoovis vali kära. Jaanus ruttas õnnetust aimates õue ning nägi parajasti, kuidas hoov ratsalistest täitus ning isa, raskest hoobist rabatud, maha tuikus. Äkiline hirmus-viha süttis noore mehe südames põlema, viha, mis muud ei tahtnud, kui vihaalust sedamaid pihuks ja puruks lüüa.

«Sulased, appi!» hüüdis ta valjusti ja langes nagu kalju, mis mäest alla veereb, selle ratsalise kallale, kes isa oli maha löönud. Ta haaras raudsete rusikatega mehe käsivarrest ja rinnust kinni, kiskus ta ühe raksuga sadulast välja ja sõtkus oma jalge alla. Teised jäid imestuse ja kohmetuse pärast kangeks, kui seda Kalevipoja tegu nägid.

Vana Vahuri jõud uinus pojapoja käsivartes ja ärkas alles nüüd ähvardavalt.

Enne kui poolsurnud junkru seltsimehed kohmetusest jõudsid toibuda, kiskus Jaanus junkru mõõga välja, astus paar sammu tagasi ja hüüdis müriseva häälega:

«Mis te tahate, inimesed, et te kui röövlid siia sisse tungite?»

Vihast punase näoga, piitsa käes vibutades ratsutas Oodo otse Jaanuse ette, kes põrmugi ei taganenud, ja kärkis: «Sa julged veel haukuda, koer?»

Teised kogunesid ka ligemale.

«Tagasi! Tagasi!» hüüdis Jaanus ja laskis mõõgatera välkuda, nii et Oodo hobune kohkudes tagumistele jalgadele tõusis. «Mina olen vaba mees niisama kui teie ja mõistan teotust kätte tasuda. Ma tean, mispärast sa selle mõrtsukate salga siia oled vedanud, autu junkur. Sa tuled oma vihase pärisorja laimamise mõjul siia majasse rusikakohut mõistma. Ma põlgan sind, üleannetu poisike, ma põlgan sind, armetu rüütliau roojastaja.»

Seni oli neli sulast, teravad kirved käes, Jaanuse selja taha kogunenud. Oodo kahvatas, siis sähvis tal puna jälle üle näo kuni juuste juurteni. Tema huuled värisesid ja hääl kõikus veidralt, kui ta nüüd tumedasti ütles:

«Kuidas sa julged ... ma võin su tükkideks raiuda lasta ... Sa teotad mind teist korda ...»

Jaanus vastas rahulikumalt: «Kui sa aru saad, et ma sind teist korda teotan, siis tule, maksa mehe viisil kätte! Aga sa ei julgenud üksi, sa tulid suure salgaga. Ma kardan, su autunne pole suurem kui su habe, ja seda pole sul veel olemas.»

«Koer, vait!»

«Tule vaigista mind! Aga mees mehe vastu, nagu see vabadel ja ausatel inimestel viisiks on.»

«Kurat ja põrgu!» röökis Oodo ja ronis hobuse seljast maha. «Jätke meid rahule, ärgu pistku keegi oma nina meie vahele!» käskis ta kaaslasi ja rebis mõõga välja.

«Enne kui me võitlust algame, veel üks sõna,» ütles Jaanus. «Langen mina, siis võid sa minu kehaga teha, mida tahad. Aga ma palun, jäta mu isa elusse. Kas lubad?»

«Soo? Palud sa nüüd, koer!»

«Mitte enese eest, kutsikas, vaid oma ilmsüütu isa eest, kes seal haavatult maas oigab.»

«Hea küll, ta peab elama, aga ta mädaneb kõige sügavamas keldris, kuni surm tema päästab. Kuid sina sured. Sure, koer, sure!»

Mõõgad kõlisesid kokku. Võitlus algas.

Oodo oli julge, osav ja tuline. Jaanus oli vahva, osav ja külm. Jaanusel oli esmalt küllalt tegemist, et ennast varjata loendamatute hoopide ja pistete eest, mis ülikiiresti üksteisele järgnesid. Tükk aega välkusid mõõgad võitlejate vahel, otsekui puistaksid terad vastastikku tulesädemeid.

Pealtvaatajad ei teinud häält. Tambet oli enese põsekile ajanud ja vahtis, silmad põnevil, võitlejate poole. Hoovis vältas õudne vaikus. Ainult sõjariistad kõlisesid meeli ärritavalt.

Pikkamisi lõppes algul liiga ägeda Oodo jõud, tema hoobid sadasid harvemalt, ta pidi juba iseennast kaitsma hakkama.

Vaheajal oli see mehike, kelle Jaanus hobuse seljast oli maha kiskunud, enese jälle jalule upitanud. Ta tuletas pahaks pannes meelde, mis temaga oli tehtud, ja veel suuremaks läks ta ärevus, kui ta nägi, kui hästi talupoeg tema rüütlimõõka tarvitas. Noorisand palus kaaslaselt mõõka, et oma au vähendajat nuhelda, aga et kellelgi lusti ei olnud oma sõjariista käest ära anda, tõstis ta suure kivi maast ja tuikus sellega võitlejate poole. Keegi ei keelanud teda, sest kõik nägid, et Oodo lugu kirjumaks hakkas minema, kui soovitav oli.

Selle uue vaenlase vaheletulek tegi Jaanuse vihaseks. Hirmsa hoobiga lõi ta vastase mõõga pooleks ja pöördus kui välk uue pealetungija poole. Mõõgata kangelane pillas ehmatuse pärast kivi maha ja näitas, et tal jalgade all tallad olid.

Aga nüüd tormasid teised suure kisaga ettepoole ja võtsid sõjariistata Oodo, kes kui keeletu oli seisma jäänud, endi keskele.

«Mis see tähendab?» hüüdis Jaanus kahvatades.

«Vaat', mis see tähendab,» pilkas junkur Klopfleisch oma ratsahobust rüsinal Jaanusele otsa ajades. See sai aru, et siin midagi päästa ei olnud, ja kiristas meelt heites: «Oh te petised koerad!»

Ta lõhkus tugeva hoobiga pealetungija hobuse pea, kargas tagasi sulaste juurde, kes isegi juba töös olid, ja hüüdis:

«Me peame surema, mehed!»

«Kui sureme, siis sureme, mis seal parata,» oli sulaste üldine vastus. Üks neist langes purustatud peaga maha, teised võitlesid mehiselt edasi. Nende mõjuvate hoopide all langes kohe kaks hobust; üks mattis peremehe enese alla, teine rüütel sai vaevalt jalule tõusta, kui ühe sulase kirves tal õlast sisse tungis. Õnnetu kukkus raskelt maha. Sulane kiskus kirve haavast niisuguse tuhinaga välja, et ise tagurpidi vastu seina tuikus. Sel silmapilgul tungis kellegi oda tema kaelast läbi ja naelutas ta seina külge kinni.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

Pistja oli junkur Klopfleisch, kes langenud hobuse alt õnnega oli pääsenud. Ta puhkes oma osava teo üle suure häälega naerma. See oli tal viimne naer siin maailmas, sest juba vuhises Jaanuse mõõk õhus ja naerja pea nuttis verd mullasse. Jaanus nägi, kuidas sulased viimse jõuga vastu panid; silmanähtavalt nõrkes nende vastupanek, aga hädakisa ei tulnud nende suust. Nad ei otsinud pääseteed, nad püüdsid oma elunatukest kallilt müüa. Kaua ei saanud nad oodata. Üks neist surus peagi jälle käe vastu rinda, kuhu oda sisse oli tunginud, oigas korisedes hinge välja ja langes kummuli. Tema surmaja hobune astus tuksuva keha peale, aga viimane elus sulane keerutas kirvest ja hobune ning ratsaline prantsatasid maha.

Rõõmuhelk läikis sulase näost. Ta silmad otsisid noort peremeest, kes praegu vägeva käega ühe piimanäolise noormehe hobuse seljast maha raius.

«Päästa ennast, peremees! Mina suren rõõmuga,» hüüdis sulane, uue pealetungija mõõka osavasti kõrvale lüües.

«Meie üksi veel?» hüüdis Jaanus, silmapilguks pead pöörates. «Sureme siis meiegi, aga ausasti!»

Jaanuse silmad otsisid võitluse ajal kõige õnnetuse alustajat, Oodot. Viimaks nägi ta teda kahvatult ja mahalöödud silmil üksipäini hoovivärava lähedal seisvat. Sinnapoole hakkas Jaanus enesele vaenlaste salgast läbi teed raiuma. Tema hoobid olid hirmsad ja lõid sügavaid haavu, kus nad kehasse puutusid. Väsimatu kangelasjõud näis ta käsivarres elavat. Keegi ei julgenud enam otsekohe tema kallale tungida, selle asemel püüti lämmatavat raudvõru tema ümber tõmmata. Ta ei hoolinud vastaste katseist, vaid raius edasi.

Seal tungis valus karjatus viimase sulase suust tema kõrvu. Jaanus pöördus äkisti ümber. Kolm rüütlisulast oli tal taganemistee kinni pannud. Nende vahelt nägi ta majaukse pärani lahti olevat ja viimase sulase keha põigiti lävel lamavat. Õnnetu oli surmahirmus majja sisse püüdnud pääseda, kuid ust avades sai ta surmahoobi ja langes uksega ühes kotta.

Lahtine uks äratas Jaanuses uue mõtte. Ta oli nüüd üksipäini verejanulise salga vastu, igast küljest irvitas temale armutu surm vastu — ja noores mehesüdames ärkas vägevasti elutahe.

Ta kargas äkilise tuhinaga teetakistajate kallale, lõi esimesel ühe hoobiga pea lõhki, ajas teisel mõõga kaelast läbi ja hüppas üle sulase surnukeha majja.

Isandad ja sulased jäid kohmetult seisma ja üks luges teise silmist: «Ei mina selle küüsi himusta langeda. See pole talupoeg ega inimene, see on püsti kurat!»

Viimaks tõstis keegi ägedam mees häält: «Rebane on ise lõksu läinud. Meil pole muud teha, kui pistame pesa põlema ja võtame rebase piikide otsa, kui ta kuskilt august välja hüppab.»

See nõu võeti kiiduga vastu. Terve salk lagunes mööda õue elu-

maja ümber laiali, et iga elusa hinge väljapääsemist võimatuks teha. Jaanuse kambri aknaauk leiti lahti olevat ja pandi kinni. Salakäikude peale, mis lossitaolisel talul vahest võisid olla, ei mõelnud keegi. Sulased kuhjasid õlgi ja kuivi raagusid seinte äärde ja pistsid need igast küljest korraga põlema. Tuleleek lippas kiiresti seinapalkide kaudu üles, torkas kõrgesse katusesse, pääses lahtisest kojauksest majja ja vuhises akendest jälle välja. Kõrbenud juustega ja hilpudega jooksis kaks poolsurnud ümmardajat leekide vahelt välja. Neid tervitati toore naeruga ja määrati sõjasaagiks. Tuli vingus, nagu oleks tal kahju seda kauaaegset õnnelikkude inimeste varjupaika hävitada. Igal silmapilgul ootasid põletajad õnnetu, tulest ja suitsust tagaaetud Jaanuse valukisa kuulvat, nagu laudas loomad kisendasid, ootasid teda põlevate riietega ja kõrbenud juustega välja hüppavat. Aga põlevas majas jäi kõik vait ja vakka, ainult tuli mühas edasi ja sädemed praksusid ning tantsisid taeva poole keerlevas suitsusambas.

Vana Tambet lamas ikka veel hoovivärava lähedal maas. Hoop mõõgaseljaga oli ta paljast pead raskesti põrutanud, verekaotus teda nõrgestanud, hirmus õnnetus teda uimastanud. Poolpõsekil vahtis ta üksisilmi tulle, verised juuksed rippusid tal sassis üle otsaesise, suu seisis lahti, lõug rippus lõdvalt rinna peale ja värises vahel krampliikult.

Sealsamas toetas Oodo ikka veel selga vastu palkaeda, käed vaheliti rinnal, ja vaatas vihase huulenärimisega, mis kaaslased tegid. Ta teadis, et tema vihamees praegu põlevas majas koledat otsa leidis, ja ometi ei tundnud ta rõõmu! See ei olnud ausa mehe kättetasumine, see jättis uue, kustumatu täpi tema au külge.

«Jaanus, poeg, kus sa nüüd oled?» sosistas vanamees enese ette. Oodo kuulis seda ja ta näost paistis inetu kahjurõõm, mis aga kohe kadus.

«Sinu poeg küpseb praegu seal majas,» ütles ta tumedalt.

Vanamees kuulis küll, aga ei pööranud pead ega vastanud midagi. Ainult vaikselt, vaevalt märgatavalt raputas ta pead.

«Kas kuuled, vanamees,» ütles Oodo uuesti, «sinu poega praetakse seal elusalt. Teeb see sulle rõõmu?»

Jälle ei vastanud Tambet midagi, aga seekord libises koguni kerge naeratus üle ta näo. See naeratus ütles: «Oleks mu Jaanus veel põlevas majas, ei see laseks ennast kui põrsast praadida.»

Korraga kuuldi tule vingumise ja praksumise läbi äkilist, läbitungivat kiljatust. Vaene Maanus oli leekide vahele sattunud. Üheks silmapilguks paistis tema kahvatu, valust viltukistud nägu pööningu luugi vahel. Siis langes tükk katust sisse, kitsad leegikeeled vuhisesid sinna-tänna — ei muud häält enam, ainult tule pragin . . .

Kes karjatust olid kuulnud, jooksid kokku ja küsisid aralt, kas see «tema ise» olnud. Aga need, kes õnnetu, tuleroaks saanud poisi nägu olid näinud, raputasid vaikselt pead. Kahtlane imestus

täitis kõiki. «On ta juba valmis, või laseb ta ennast häält tegemata tuhaks põletada?» mõtlesid mehed.

Valju mürinaga kukkus katus sisse. Tulesädemed lendasid kaugele ümberringi, ait ja laudad põlesid ka juba, hooviseinu lakkus leek. Hakati hoovist välja põgenema. Oodo ärkas oma tuimusest. Sulaste nõu oli vana Tambet tulle visata, aga Oodo käskis teda üles tõsta ja lossi kanda.

Kogu salk koondus põlevate hoonete ette metsa äärde. Endine ülemeelik lust oli kadunud. Tule eest pelgudes võeti oma surnud ja haavatud kaasa ja leiti, et kolm õitsvat rüütlivõsu, kes oma vanemate rõõm ja armukeste igatsus olnud, kergemeelse tembu eest eluga olid maksnud. Peale selle oli kolm sulast surma saanud ja mitmeil tunnistasid valusad haavad, et lõbus nali oli muutunud kurvaks tõsiduseks.

Pikkamisi lagunesid põlevad hooned, kuni viimaks suitsvateks tukkidehunnikuteks kokku langesid. Kõrge korsten üksi seisis veel ja sirutas oma suitsunud pead nagu tumedat ähvardust taeva poole. Kuni viimse silmapilguni oli pealtvaatajail segane tundmus, nagu peaks sootuks kadunud Jaanuse kehamürakas ometi kord auravate rusude vahelt üles kerkima. Kuid ainult sinakas suits keerles mustavaist tukkidest üles ja ühines kõrgel õhus ujuvaks hallpunakaks pilveks.

Viimaks roniti sadulasse ja hakati pikkamisi lossi poole sõitma. Jutuhäält ei olnud kuulda. Toored sulasedki ei julgenud kiitlema hakata. Võit oli vähe au toonud.

Metsa talu varemed aurasid kuni ööni. Siis tibas hõre vihm maha ja kustutas viimse sädeme sütehunnikust. Kõrge korsten seisis veel kaua püsti ja varesed, kes ammututtavaid hooneid enam ei leidnud, keerlesid imestavalt kraaksudes tema ümber. Talv tuli ja mattis riismed lume alla. Üks pesast aetud hunt pesitas enese tühja ahju. Korstna süsimust pea muutus lumivalgeks. Varesed siblisid vahel ta paruka maha, aga ta sai jälle uue. Tükk tüki järel pudenesid kivid lahti ja viimaks lükkas vali tuulehoog ta vana kere niisuguse mürinaga ümber, et ahjus pesitsev hunt kohkunult välja putkas ja enam tagasi ei tulnud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mis tähtsus on käesoleval peatükil Jaanuse arenguloo seisukohalt?*
2. *Kuidas iseloomustavad Jaanust autori sõnad: «Vana Vahuri jõud uinus poja-poja käsivartes ja ärkas alles nüüd ähvardavalt.» Millise kõnekujundi abil on väljendatud see mõte?*
3. *Jälgige, milliseid epiteete on kirjanik kasutanud tulekahju kirjeldamisel.*
4. *Leida kohti, kus autori suhtumine rüütlite kuriteo vastu on eriti ilmekalt väljendatud. Jälgige sellekohaseid kõnekujundeid.*
5. *Võrrelge käesolevat peatükki VI ja VIII peatükiga. Kus on rohkem dialoogilist väljendusviisi kasutatud? Kuidas seda sisuliselt põhjendada?*

XIII.

Kevad tuli — 1343-nda aasta kevad.

Jürikuu näitas, nagu kõik jürikuud, ka sellel aastal oma tujukalt muutuvat nägu. Lõuna ajal paistis päike selgelt ja soojalt sinisest taevast, õhtul läks ta säravalt looja ja taevaäär ümberringi lõkendas veel kaua kullases, punases, roosas ja violetses värvis. Inimene rõõmustas ja lootis homseks ilusat ilma. Aga näe — vaevalt kustus viimane heledam kuma tumesinise võlvi äärelt, seal värvis see ennast teises kohas mustaks, käre kirdetuul külvas taevavõlvi pilvi täis, vihm, lumega segatud, kahises maha. Hommikul oli taevas hall, tuul külm, maa mudane, sopase vee sooned sirisesid kollasteks ojadeks kokku.

Ühel pilvisel ööl — see oli ju jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat [1] Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal.

«Seal on külalisi koos,» ümises ratsanik lossi poole vaadates, «nüüd oleks kerge kogu pesa hävitada. Aga tehku talupojad, mis tahavad. Mina selle perekonna õnnetust ei püüa. Jumal nendega!» Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palav ei olnud, võttis ratsanik siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilvetombud kärisesid ühest kohast ja vahelduv valgus langes mehe näole. See nägu oli veel noor; ja ehk küll kahvatu ning sissevajunud põskedega, siiski mehine ja väga tõsine.

Ratsanik pani kaabu jälle pähe, võttis siis kuue alt tõrvalondi välja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis seda nagu küünalt püsti. Leek lõkendas tuule käes kõrgele.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, niikaugele kui silm ulatus, välkusid pimeduses tulisilmad, mis paar silmapilku põlesid ja jälle kustusid.

Mees männi all hoidis tulelonti ikka kõrgel, seda aeg-ajalt pea ümber keerutades. Selle aja sees vilkusid ja kadusid üksikud tulukesed ikka edasi. Siis jäi kõik mõneks ajaks jälle pimedaks; viimaks kustus ka tulelont mäekingul.

Kuid nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis enam ei kustunud, vaid pilk-pilgult kasvas, kuni leegid torni kõrgusele lendasid ja ööpimedust ümberringi päevavalguseks muutsid. See ei olnud enam tuluke, see oli tulekahi. Üks mõis põles.

---

[1] penikoorem — 7 versta.

Ei kestnud kaua, ja juba purskas teises kohas veripunane leek otsekui maa seest välja, kasvas kiiresti ja paisus suuremaks kui esimene. Vaevalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud tekkisid. Näis, nagu oleks Eestimaa pind lõhkenud, nagu kipuks maakera tuline sisikond loendamatuist pragudest välja. Lähedal ei olnud enam ööd, pimeduse viirud tulede vahel kadusid kordamööda täiesti, siis laienesid jälle kõikudes, nii kuidas leegid kõrgemalt või madalamalt lõkendasid. Otsatus kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, punetas verekarvaline kuma taeva veerel.

See ei võinud enam igapäevane õnnetus või üksikute kuritegude kokkujuhtumine olla, see oli mäss ja sõda!

Ei olnud enam kahtlust, et kõik kindlustamata mõisad ümberringi põlesid, ja mitte üksi mõisad, vaid iga hoone, mille katuse all taanlane või sakslane elas. Armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimse jõu kokku ja müristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu. Sakste põlevate majade tuli pani taeva punetama, varsti värvis ka nende veri maapinda. Nüüd said isandad hirmuga aru, kui kardetav on inimest loomaks alandada, temale näitlikult looma toorust õpetada. Loomadest alamaks arvatud talupojad ei hoolinud inimlikust halastusest, vaid hävitasid viivitamata ja valimata, mis vihatud tõust iganes nende kätte sattus. Nad ajasid põgenejaid kui metselajaid taga, otsisid kõik urkad läbi ja tapsid ilma armuta.

Tume mühin, koledam kui öövaimude möllamine, tõusis igast küljest üksiku künka ümbruses. Kui tasasem tuulehoog ühelt poolt puhus, kandis ta talupoegade rõõmuhõiskamist, oma vere sees pöörlevate ohvrite oigamist, hädakisa, sajatusi ja tule praginat koledas segadikus üksiku ratsaniku kõrvu, kes ikka veel endisel kohal seisatas.

Ta oli käed rinnale pannud ja vaatas mõttes kaugusse. Ta silmad läikisid, kahvatanud näkku tõusis kerge puna, ta liigutas huuli, iseenesega rääkides:

«Hakatus on tehtud, — hirmus, verine hakatus. Taevas punetab mässuleegist. Priiusekoit tõuseb veripunaselt. Aita, halastaja vaim, et ta niisamuti jälle looja ei läheks... Vahuri soov on täidetud. Mis poeg tegemata jättis, seda tegi pojapoeg: ähvardav ulgumine kõlab üle maa, ja mina olen tema ärataja, mina tema kasvataja. See ulgumine ei pea vaikima, enne kui mina oma tasu kätte saan ja oma rahva vabaks teen. Oh lootus, sa oled magus!... Hea meelega oleksin ma neid väeteid päästnud, kes täna öösel süütult surevad, aga ma ei või. Raudne vajadus nõuab võõraste viimset veretilka, et nende varjugi enam meie maal ei oleks. Siis alles tuleb vabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahvast, hirm kaob vaigistatud südamest, ja sina, jumalik haridus, laotad oma valgust rõõmurikaste paikade üle...»

Rääkija jäi vait. Tema silmad hiilgasid, ta rind paisus, hele

lõke valgustas silmapilguks ta vaimustatud nägu ... Ta pilk langes selle koha poole, kus Lodijärve loss kaugel metsaserval enam aimatav kui nähtav oli. Seal oli kõik veel vaikne.

«Mu vaene isa!» õhkas noormees, ja ta pea vajus rinnale.

Häälte ja kapjade kõmin kostis altpoolt ja tuli lähemale. Salk ratsamehi kogunes mäejalale ja jäme hääl hüüdis ülespoole:

«Kas oled veel üleval, Tasuja?»

«Olen küll. Tulge ligemale!» vastas mees mäekingul.

Lühikese ajaga jõudis salk mäele ja peatus üksiku ratsaniku ees. Need olid enamasti Lodijärve talupojad. Neil olid sõjariistadeks kirved, vikatid, nuiad, mõnel vanad roostetanud piigid ja mõõgad, mis vist veel esivanemate sõdu olid näinud, ja kõikide nägudelt paistis kindel tahe neid mitut värki sõjariistu niipea kui võimalik tarvitusele võtta.

Noorepoolne hiiglakasvuga mees, keda Karu Andreseks kutsuti, lõi mõõgaga korra läbi õhu, laksutas näppu ja ütles: «Kas peame peale hakkama?»

«Kust te need head hobused kätte saite?» küsis Tasuja.

«Tühjendasime enne tulekut naabermõisa tallisid,» irvitas Karu Andres.

«Miks te kohe lossi kallale ei läinud?»

«Mehed ei julgenud ilma sinuta,» seletas Karu Andres, kes teiste eest rääkija näis olevat.

Kes sel silmapilgul Tasuja silmi oleks uurinud, oleks sealt midagi nagu salarõõmu leidnud. — «Eks ma teile öelnud, kui mind oma pealikuks valisite, et ma teid selle asja juures ei või aidata,» ütles ta tumedalt.

Salk vaikis, kuid oli märgata, et mehed pealikuga nõus ei olnud. Loss oli rasvane suutäis ja paljudel oli seal vanu arveid õiendada.

Kuid Tasuja seletas:

«Nüüd on lossis kõik juba ärevil, on kõigest juba aru saadud ja tormi vastu valmistatud. Meid aetakse häbiga tagasi ja meie raiskaksime asjatult oma verd.»

«Mina ei karda midagi, kui sina kaasas oled,» vaidles Karu Andres ägedalt, «mina lähen läbi, olgu kümme kuradit ees. Ega teisedki maha jää.»

Salk tõstis tõendavat kära.

«Mõistke ometi, mis parem on,» noomis Tasuja valjemalt. «Meil on praegu vähe mehi ja aega küllalt. Kui hiljem rohkem väge kogume, võime lossi igatahes piirama hakata. — Vahest pääseb tema seniks Tallinna,» lisas ta enese ette oma salamõtte.

Mehed hakkasid nurisema. Ühed ütlesid, neil pidavat häbi olema teiste vendade ees, kes omad mõisad ausasti on ära põletanud ja peremehed teise ilma saatnud. Teised küsisid otsekohe, mispärast nad siis õieti välja on tulnud ja mis nüüd tegema hakata? Ega's nad ometi teiste tegusid laiseldes vahtida tahtvat.

Tasuja mõtles natuke aega.

«Mehed,» hüüdis ta siis, ja tema vali hääl pani nurina korraga vaikima, «ma mõistan küll, et te midagi teha soovite. Me võime peagi tubli töö ära teha. Mis te arvate, ega te munki ja muid säherdusi musti linde üleliia ei armasta?»

Meeste verejanuline vastus tunnistas kibeda selgusega, kui vähe tolleaegne ristiusu-õpetus ja munkade «armutöö» nende piinatud poolpaganate südames maad oli võitnud.

«Ma lämmataksin kõige selle tõu tema mustade kuubedega ära,» oli Karu Andrese kange sõna.

«Siin on töö meid ootamas,» kõneles Tasuja edasi. «Siit ei ole rohkem kui mõni tund ratsasõitu Padise kloostrisse. See klooster on küll veel noor, aga meie vendade vaeva läbi juba väga tore ja rikas, ja kloostrivanemad pidavat oma talupoegi hullemini nülgima kui mõni mõisnik. Me võiksime neile, enne kui nad kaugemalt abi saavad, kerge vaevaga kristlikku alandust õpetada. Kas olete nõus?»

Mehed tõstsid rõõmukisa: «Lähme, näitame pappidele tuld põrguteele! Aitame kirikuhakkidel kloostri suitsus taevasse lennata, kuhu nad meid juhatavad.»

Lühikese ajaga oli terve salk edela poole kihutades metsa pimedusse kadunud. Mäekink jäi tühjaks ja vaikseks, muudkui tuul sosises ja vingus üksiku männi okstes, nagu otsiks ta peidupaika nende koleduste eest, mille kaja ta maailma laiali kandis.

Sel hirmsal jüriööl leidis Eestimaal mitu tuhat inimest, taanlasi ja sakslasi, mehi ja naisi, eestlaste kauakasvatatud viha läbi surma.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mis oli Jüriöö ülestõusu eesmärk?*
2. *Jälgi Jaanust ülestõusu alguses. Kuidas tema mõtisklused iseloomustavad teda kui rahvatasujat?*
3. *Kuidas aitab looduspilt süvendada muljet veriste sündmuste algusest? Süvenege kujunditesse. Kuidas need selgitavad rahvas vallapääsenud kättemaksuhimu? Miks suur osa kujundeist on seotud tulega?*
4. *Jutustage tekstilähedaselt Jüriöö ülestõusu puhkemisest.*

XV.

Teisel hommikul tõusis Lodijärvel kära: «Mässajad piiravad lossi ümber!»

Lossis oli, nagu eestlaste peavanem õieti arvanud, inimeste hulk põgenejate läbi kasvanud. Peale naiste ja laste oli seal umbes sada võitlusvõimelist meest koos. Kuuldud sõnumi peale tõttasid kõik mehed ja naised, noored ja vanad, müürile. Lossi ümber kubises sõjariistus meestest.

Värava ligidal seisatas suurem hulk ratsamehi, kelle hulgas palju endisi lossi talupoegi ära tunti. Nad olid kõik oma labases maarahva riides. Tolleaegsed eestlased ei armastanud end veel võõraste hilpudega ehtida, mida neile hävitatud mõisates küllalt kätte langes. Ainult mõned kiivrid ja sõjariistad olid võõrad ja läikisid võidumärkidena tõusva päikese paistel. Teiste hulgast paistis välja kõigepealt Tasuja oma mehise kuju, toreda hobuse ja kukesulgedega, mis tema kübaral lehvisid.

Tema käsul veeretas üks ratsanik valge lipu lahti, lähenes müürile ja hüüdis valju häälega:

«Kes teist on lossi peremees?»

Oodo, kes käed risti rinnal ja kulmud kortsus talupoegi silmitses, vastas järsku:

«Kas sa, lurjus, saksa ei tunne? Kaabu maha!»

Talupoegade käskjalg kõneles pühalikult edasi:

«Oled sina Oodo Raupen, Lodijärve lossi peremees, siis kuula, mis selle maa vaba rahva vanemad sinult nõuavad. Anna see loss, mis sinu omaks jääda ei või, vastupanematult meie kätte, siis võid sina ja iga rüütlisoost mees, kes sõjariistad maha paneb, Eestimaalt vabalt välja minna, kuhu tahab. Kõik sõjasulased aga võetakse vangi ja peetakse kinni, kuni siia maale kindel valitsus tuleb.»

«Mis sa, vares, kraaksud? Tule parem oma sandikarjaga ja katsu loss ära võtta!» pilkas Oodo. «Koerapiitsad ja soolased vitsad on mul sinusuguste tarbeks igatahes valmis pandud.»

«Kui sa vanemate tahtmist kohe ei täida,» vastas käskjalg kõikumatu rahuga, «siis võetakse loss tormiga, tehakse maatasa, ja kõik, kes lossis on, peavad armutult surema. Nii on vanemate tahtmine ja nii seda täidetakse. Vali ise ja anna vastus.»

«Kasi, koer!» kärgatas Oodo, kelle äkiline loomus kõige tasasematki vasturääkimist ei kannatanud. «Mässavate orjadega ja mõrtsukatega mina ei kauple.»

Käskjalg pööras hobuse ringi ja ratsutas oma meeste juurde tagasi.

Ka Emiilia oli vallile tulnud. Tasujat silmates kohkus ta, vaatas, raputas pead ja pöördus venna poole küsimusega: «Kas näed seda ratsanikku, kellel suled kübaral on?»

Oodo tahtis midagi põlastavat öelda, aga ta pilk pidi ilma otsimata Tasuja peale langema, kes umbes viiekümne sammu kaugusel võis olla ja parajasti täie näoga juhtus lossi poole pöörduma. Oodo põrkas tagasi ja jäi põnevail silmil vahtima. Tasuja, kes seda tähele pani, pööras kähku pead ja hakkas oma meestele käske andma.

«Kui ma kindlasti ei teaks, et ta tulle jäi, ma vannuksin, et see on tema,» pomises Oodo.

«Noh?» küsis Emiilia värisedes.

«Ma ei tunne teda ... koer nii kui teised,» urises Oodo.

All hakkasid ümberpiirajad kihama. Nad ronisid hobuste seljast ja lagunesid puude all laiali.

Oodo oleks heameelega kohe täku selga hüpanud ja kõigi meestega talupoegadele kallale tormanud, keda ta palja piitsaga arvas pakku ajada võivat. Aga rüütel Kuuno, kes juba enne mässu algust võõrsile oli tulnud ja kardetava aja pärast ei julgenud sõpru maha jätta, seisis kõigest jõust selle vastu. Oodo andis viimaks järele ja veel kord vihaselt talupoegade poole rusikat raputades läks lossi. Müüril jäi lugu vaiksemaks, ainult sõjamehed käisid edasi-tagasi ja pildusid pilkeid ning sõimusõnu alla, mispeale talumehed vastust võlgu ei jätnud. Kolmel päeval kostis metsast raiumine. Ümberpiirajad tegid tormiredeleid ja müürimurdjaid, ihusid sõjariistu ja laulsid sõjalaule, mis veel esivanemailt suust suhu päritud. Üksikud salgad luusisid lossi ümber ja valvasid, et keegi sisse ega välja ei pääseks.

Tuli kolmas õhtu. Vali tuul kihutas pilvi kiiresti üle taevavõlvi. Pimedus jõudis ruttu kätte. Lossis süüdati tuled. Magada ei julgenud tol ööl keegi. Rohked vahid valvasid müüril.

Ka Tasuja seadis vahid lossi ümber. Teised heitsid puhkama. Tasujal ei olnud uinumishimu. Ta istus kännu otsa, toetas lõua käele ja jäi mõttes lossi poole vahtima. Tuul mühises ja vingus puudes. See kõlas täna nii kaeblikult, nii kohutavalt. Oli, nagu tõstaksid öövaimud häält ja kuulutaksid kuulajale õnnetust ... Tasuja silmad otsisid üht lossiakent, mille võreruutude tagant valge eesriide läbi paistis öölambi kuma. Ta ei suutnud silmi sellest tuntud paigast pöörata. Müdistasid vahel tukkuvad hobused ta selja taga või lendas üksik öölind kahinal läbi okste, siis vaatas ta ettevaatlikult ümber, — kuid ikka eksis ta pilk pikkamisi vanale kohale tagasi. Vahel liikus tume vari kumava akna taga, seisatas ka korraks, ja siis läksid vahtija silmad suuremaks, igatsevamaks, nagu ootaks ta, et vari kehaks muutub ja kuma seest nagu valge viirastus ööpimedusse astub. Siis pigistas ta silmad kinni ja ta huultel värises üks nimi.

Segane pomin Tasuja selja taga pani teda jälle ümber vaatama. Karu Andres rääkis unes:

«Mmm! Õmm! ... jah, ulu nüüd! ... Pea maha, nagu kapsas ... kaaps ...»

Kui Tasuja jälle akna poole vaatas, kohkus ta äkisti ja jäi siis, hinge kinni pidades põnevil vahtima. Eesriie oli kõrvale lükatud, mustjas kuju seisis akna võrede taga.

Oleks öö olnud valgem, siis oleks vahtija all näinud, kuidas see kuju oma kahvatanud palet vastu külma klaasi surus, jumal teab mis põhjusel sügavasti ohkas ja silmadega talupoegade laagri pimedat kohta otsides midagi iseenese ette sosistas.

Kuju kadus varsti jälle akna tagant ja endine igav kuma paistis läbi valge eesriide. Viimaks kustus ka see kuma ja aknakoht oli seinaga ühesuguselt pime. Vahtija aga istus veel kaua unetult oma

kännu otsas ja kurvad mõtted vaevasid teda. Kesköö oli ammu möödas. Hobuse sammude müdin äratas Tasuja mõtteist. Ta jäi kuulatama. Sammude müdin vaikis, kuuldus inimeste häälte kõmin. Paar minutit hiljem ragisesid raod lähenevate inimeste jalge all.

«Kes seal on?» küsis Tasuja pooliku häälega.

Lähemal silmapilgul seisis kaks meest tema ees; üks neist oli vahil olnud.

«Oled sina ise, Tasuja?» sosistas viimane. «Ma toon Tallinna poolt käskjala halbade sõnumitega.»

«Mis on sündinud?» küsis Tasuja üles tõustes.

«Otse õnnetust küll veel mitte,» ütles käskjalg, «aga kes teab, kas seegi ennast kaua oodata laseb.»

«Räägi, vend!»

«Eile õhtul hilja jõudis landmeister suure väega Tallinna alla.»

«Ometi!»

«Meie saadikud ei tulnud tagasi — öeldakse, nad olevat jalgupidi üles poodud. Me saatsime uued saadikud landmeistrile allaandmist pakkuma. Aga ka taanlased ja mõisnikud, kes tema juures on, katsuvad teda igapidi enda poole tõmmata. Ordurüütlid on nende nõus. Praegu on meister veel kahevahel, võib-olla ehk kaalub õnn meie poole, võib aga ka olla, et homme juba viimne võitlus käes on.»

See sõnum pani Tasuja mehise südame värisema.

«Siis pole enam aega viita,» ütles ta kiiresti. «Enne hommikut veel peab loss meie käes olema, siis tuleme ja aitame teil võita või surra.»

Selle otsusega ratsutas käskjalg minema. Tasuja äratas mehed ja andis neile teada, mis oli sündinud.

«Me peame kohe tormi jooksma,» kõneles ta edasi, ja meeste pimedas kiirgavad silmad tunnistasid, et nad sellega nõus olid. «Sina, Karu Andres, võta kakskümmend meest, roni üle aiamüüri, kaks või kolm peitku end lossimüüri ääres põõsastesse, teised jäägu suvihoonesse seisma. Kui meie eestpoolt tormama hakkame ja vahid müüril teile selja pööravad, siis katsuge nad vaikselt maha pista. Ronige mööda kõrget kaske üles, mille oksad üle müüri ulatuvad, ja hüpake müürile. Läheb see teil korda, siis saadan ma sinna rohkem mehi. Seni jookseme eestpoolt tormi ja katsume väravat lõhkuda.»

Vaikselt kui vaimud hakkasid mehed liikuma. Tormiredelid aeti püsti, kakskümmend meest võtsid pika raske palgi põikpuudega õlgadele. Lossi hallid müürid kumasid pimeduses, väravakoht mustas. Sinnapoole juhtisid mehed palgiotsa. Müüri najale pandud tormiredelitel ronisid mustad kujud kassiosavusega üles. Esimene lõhkuv tõuge raksatas vastu väravat.

Aga lossikaitsjad ei maganud. Nagu ärritatud herilaste pesas tõusis üleval kihin ja kahin, tõrvalondid valgustasid pimedust ja

heitsid värisevat kuma ülesronijate nägudele. Sõjamehed tõttasid müürile, ja kui esimese ülesronija pea müüri äärele tõusis, läikisid talle sõjariistad vastu. Ta püüdis neid vehkides eemale tõrjuda ja müürile karata, aga üks lõi ta mõõga puruks, teine lõhkus tal kärme hoobiga pea. Surnukeha libises teiste kaela, tugevad käed haarasid redeli otsast kinni ja lükkasid selle ühes pealolevate meestega kolinal ümber. Nii sündis igal pool, kus talupojad tormata katsusid. Üks murdis kaela, teine luud ja liikmed; kes terveks jäid, ajasid redeli uuesti püsti ja tormasid edasi. Võitluse ägedus pani meeste vere keema, kartus kadus, oma elu unustades püüdis igaüks vastase elu kallale. Aeg-ajalt mürisesid palgi tõuked värava pihta võitluse kärast üle. Kuid sellega ei saanud palju teha, sest ülevalt sadas viskodasid, nooli ja kive palgikandjate kaela, mehi langes kui kärbseid, palk kukkus, aga teised käed tõstsid selle ikka jälle üles.

Enam kui pool tundi juba vältas asjatu tormamine, koit punetas taevaäärel, tõrvalonte visati ülevalt tormajaile vastu silmi ja võideldi poolvalguses.

Tasuja, kes kõige selle aja juhatades omade keskel seisis, sai aru, et sedaviisi asi edeneda ei võinud, ja hüüdis mehed tagasi. Tormajad taganesid müüridelt, tormiredeleid ja müürimurdjat kaasa võttes. Üleval tõusis rõõmukisa. Pilkeid sadas alla.

«Me peame kaitsekatuse tegema ja selle varjul katsuma väravat lõhkuda,» ütles Tasuja. «Karu Andresele viige käsk, et ta ennast ikka peidus hoiaks.»

Mehed läksid kaugemale metsa, et lossist ei märgataks, mis nad teha tahtsid. Metsast kostsid ainult sagedad kirvehoobid. Lossikaitsjad jäid põnevil ootama, ei julgenud aga veel välja tungida.

Päike oli ammu tõusnud, kui mehed müürimurdjaga uuesti, seekord lossikaitsjate surmariistade eest varjatult, värava poole liikusid. Teised olid hobuste selga hüpanud ja ootasid, et kohe sisse tormata, niipea kui värav langeb.

Värav kõikus kangesti esimese tugeva põraka mõjul. Veel paar niisugust mütsu ja ta pidi langema. Ülevalt visati küll raskeid kive ja tuld kaitsekatuse peale, aga see oli tugevatest okstest tehtud ja mulla ning mätastega kaetud, nii et ta kahju ei kartnud.

«Me peame välja tungima,» kiristas Oodo, kes rüütel Rainthaliga müüril seisis. Viimane noogutas tummalt pead. Oodo käskis sulaseid ja võõraid sadulasse istuda. Üks osa jooksis tallidesse. Aga juba langes värav koleda mürinaga maha ja Tasuja kannul tungisid talupojad kisaga sisse. Vall jäi tühjaks, kõik tõttasid alla, sissetungijaile vastu. Äge võitlus algas. Esimeste hulgas võitlesid Oodo ja rüütel Kuuno. Tasuja nägi esimest ja kippus otsekohe tema kallale. Oodo vaatas korra otse vastase põlevaisse silmadesse, hirmus mälestus sähvis kui pikne tema peaajust läbi — ja äkilise ehmatusega pöördus noor rüütel ümber, põgenes omade

vahelt läbi, lossitrepist üles. Saalis langes ta kahvatult kui surnu maha. Emiilia kummardus tema üle ja kuulis, kuidas ta värisevate huultega sosistas: «Ma olen vaimu näinud.»

Hoovis võitlesid lossimehed meeleheitlikult ja peaaegu oleksid sissetungijad, kes surnute üle komistades kitsast väravast ainult vähehaaval sisse pääsesid, jälle välja rõhunud. Aga juba oli Karu Andres oma meestega mahajäetud müüri kaudu lossihoovi jõudnud ja langes nüüd valju kisaga kõrvalt sakslaste kaela, kes pikkamisi lossi taganesid ja uksi eneste taga kõiksugu kraamiga kindlustasid. Talupojad hakkasid uksi lõhkuma.

Kui Tasuja nägi, et Oodo tema käest oli pääsenud, tuli ta hobuse seljast maha ja läks mõne mehega lossi lõunapoolsesse otsa, kus madal rauduks alla lossikeldritesse viis. Uks murti kangidega lahti ja Tasuja astus meestega kivitrepist alla. Sumbunud õhk ja lämmatav hais voolasid neile vastu. Kaasavõetud tõrvalont pisteti põlema ja see valgustas kitsast võlvialust, kus kaks meest vaevalt kõrvuti võis käia. Võlvialuse tagumist poolt kattis hall pimedus. Mõlemal küljel viisid madalad ja kitsad rauduksed tillukestesse kongidesse. Mõned uksed, mis olid lukkus, lõhuti sisse. Kongid olid tühjad. Võlvialuse viimases otsas oli veel üks vaevalt nähtav ukseke, enam auk kui uks. Tasuja ise lõi selle kangiga sisse. Kui ta sisse astus, pidi ta sügavasti kummarduma — kong oli vaevalt neli jalga kõrge. Seinad olid niisked ja kumasid tulepaistel rohekalt. Põrandaks oli haisev pori. Valgus ei pääsenud kuskilt sisse — siin vältas igavene pimedus.

Tagumise seina najal kükitas üksik inimkuju, kael seina külge kinnitatud raudvõrus. Tema riided rippusid kaltsudes paiguti paljastatud liikmete küljes. Pea oli tal sügavasti rinnale vajunud, mõlema käega oli ta kramplikult oma aluse porisse kinni hakanud.

Tasuja langes selle kuju ette põlvili ja tõstis ta pea õrnalt üles. Peast rippusid hallid juuksed libedates salkudes üle silmade. Kui Tasuja juuksed kõrvale pühkis ja tulepaiste otse vangi näole langes, põrkas tulenäitaja, endine lossi talupoeg, kohkunult tagasi ja karjatas: «Metsa Tambet!»

Tambeti nägu ei olnud enam elava inimese nägu, see oli surnu pealuu, tõmmu, roheka nahaga kaetud. Kustunud silmad olid laiali lahti ja vahtisid kangelt, koledalt liikumatult sügavatest aukudest välja ...

Kui Tasuja natuke aega seda nägu oli uurinud, vajutas ta tema silmad õrnalt kinni ja laskis surnu pea jälle tasakesi rinnale langeda.

«Lõpp!» sosistas ta kõlatult.

Kui ta jälle püsti tõusis, oli ta nägu surnukahvatu, aga rahulik ja jääkülm. Seltsimehed kohkusid teda nähes. See ei olnud inimese nägu. Niisuguste silmadega võivad mõrtsukaid unenäos nende ohvrite vaimud hirmutada. Vaikselt astusid mehed võlvi alt välja päevavalgele.

Seni olid teised lossi peaukse maha lõhkunud ja tungisid kotta. Võideldes ja iga sammu maad verega müües taganesid kahanenud kaitsjad kojast saali, mis juba naisi ja lapsi pooleldi täis oli.

Tasuja tahtis parajasti jalga lossitrepile tõsta, kui üksik ratsamees tuhatnelja lossiväravast sisse kihutas.

«Tasuja, Tasuja!» hüüdis ta juba eemalt.

Tasuja pööras silmad nähtava ärevuseta sinnapoole ja küsis: «Mis sõnumeid sa tood?»

«Mina tulen otse Tallinna poolt,» pajatas ratsanik lõõtsutades. «Landmeister on kõige väega äkki meie kallale tulnud... ja meie mehed on hädas...»

«Kas peavad veel vastu?»

«Jah, aga paluvad sind appi, lahing on kibe.»

«Ma tulen,» vastas Tasuja rahuga, «aga enne pean siin asja lõpetama.»

Ta tormas trepist üles — saali.

Siin panid sakslased, värisevate naiste ja laste ette müüri luues, viimse jõuga vastu. Rüütel Kuuno võitles kui lõvi, ka Oodo oli oma uimastusest toibunud ja raius kui meeletu enese ümber. Võitlejad komistasid iga silmapilk surnukehade üle, voolav veri leotas põranda libedaks. Sõjariistade kõlin, surmavate hoopide tumedad mütsud, sajatamine, oigamine, naiste palved ja laste hale vingumine — kõik see möll sünnitas koledat kohinat, seda tormikohinat, millele kõige sügavam vaikus — surmavaikus — järgneb.

Tasuja tungis oma meeste vahelt läbi, kes tema tulekut hõisates tervitasid. Ka Oodo nägi teda kohe.

«Siia, verine vari!» karjus ta Tasujale vastu. «Näita, kas oled surematu!»

«Kui ise tahad?» kostis Tasuja ja ta tardunud nägu ilmutas jälle ärkavat elu. «Olgu siis surm minu käe läbi sulle kergeks nuhtluseks minu isa tapmise eest!»

Nende mõõgad kõlisesid kokku.

«Jaanus!» kiljatas Emiilia.

Aga juba välkus Tasuja mõõk lennul ja vajus siis otse vastase südamesse. Oodo langes hingetult rüütel Kuuno jalgade ette maha, kes talle asjatult appi tõttas.

«Üks ohver on langenud — nüüd langegu teine!» ümises Tasuja ja kippus Kuuno kallale. Seal langes Emiilia põlvili.

«Jaanus, halasta, halasta!» kiljatas ta, Tasuja põlvede ümbert kinni hakates.

See ootamatu juhtumus pani silmapilguks kõik kära vaikima. Surmavad käed puhkasid, kõik silmad vahtisid Tasuja poole, kes liikumatult seisma oli jäänud.

«Halasta!» kordas ta karedalt. «Kes halastas minu vaese isa peale, kui ta haisvas keldris elusalt mädanes?»

«Sa oled ohvri saanud,» vastas neiu paludes, «ainsa süüdlase oled sa praegu surmanud. Heida armu ilmsüütu peale!»

«Kas see on süütu, kes minu vendade verd valab?»

«Siis tõuka oma mõõk ka minu rinda, halastamatu inimene!» kisendas Emiilia meelt heites. «Ma kahetsen meie noorpõlve-sõprust — esimest korda. See on minu peigmees... Ma armastan teda, nagu ma sind põlgan ja vihkan.»

Tume korin tuli Tasuja huultelt, mõõk kukkus ta käest kõlisedes maha. Sel silmapilgul oli ta nägu samasugune kui isa surnukeha juures. Ta seisis tükk aega külmalt ja kangelt nagu kivist kuju; käsivarred rippusid tal lõdvalt allapoole, värin raputas ta vägevat keha, külm higi kattis ta otsaesist... Saalis vältas hauavaikus.

Viimaks tungis värisev kohin Tasuja rinnust. Ta pigistas mõlemad käed vastu silmi, laskis nad pikkamisi üle näo allapoole libiseda, kummardus, tõstis mõõga üles, pöördus oma meeste poole ja kellelegi otsa vaatamata ütles sügava häälega:

«Meie vennad Tallinna all on hädas — läheme neile appi.»

Pead pööramata sammus ta omade keskelt läbi ja uksest välja, teised vaikse võõrastusega ta kannul. Sakslased vahtisid kui kiviks kangestunult neile järele, kuni viimane uksest väljas oli.

«Mis see tähendab?» küsis rüütel Kuuno imestades, kui kõik teised vaikisid. «Missugune imelik mees!»

«Missugune imelik mees!» kordas Emiilia, ikka veel põlvili maas. «Nüüd läheb ta surma, ma nägin seda ta näost,» lisas ta tasakesi juurde ja peitis näo käte vahele.

Kaks suurt, palavat pisarat, haleduse, võib-olla ka armastuse pisarat, nirises pikkamisi Emiilia peente, valgete sõrmede vahelt läbi.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjeldada Lodijärve lossi piiramist ja vallutamist.*
2. *Selgitada Jaanuses toimunud isiklike ja ühiskondlike motiivide võitlust. Kuidas seletada Emiilia sõnade rabavat mõju Jaanusesse?*
3. *Miks tabas Tambetit niisugune saatus, ehkki ta püüdis mõisnikega head vahekorda luua?*
4. *Selgitage, milles avaldub Jaanuse suur isamaa-armastus.*

XVI.

Tasuja oma salgaga, millest suur jagu oli langenud, istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tallinna poole. Kui ta umbes tunni aja pärast sinna jõudis, oli võitlus juba lõppemas. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti vastu ei ulatunud talupoegade hulk ega vahvus, sest vajalik ettevalmistus ja juhatus puudusid. Rüütlid murdsid veriseid sihte nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad viimseni maha. Aga kõik need salgad langesid selsamal paigal, kus nad seisid, ilma sammu taganemata, ja kes vähe suutis, see kiskus ühe vastase surma kaasa.

Kaugelt suurem jagu eestlasi, nende hulgas peaaegu kõik vanemad, kattis verist, truudusetut, siiski armastatud isamaa pinda oma kehadega. Tasuja — nüüd mitte enam kardetav mässutõstja ning rahva vabastaja, vaid õnnetu, surmaotsiv talupoeg Jaanus — nägi kohe, et siin enam mingit võidulootust üle ei jäänud. Ka tema südames olid kõik lootused kustunud, kõik oli tühi, külm ja kole.

«Vennad!» hüüdis ta, ja tema mehine hääl kõlas viimset korda oma täie jõuga, tema silmad särasid üleloomulikul läikel. «Vennad! Siin ilmas pole meil enam midagi otsimist. Seal kutsub surm... näete, kui lahkesti, kui magusasti ta kutsub! Tule, surm, ja päästa oma lapsed!»

«Sureme surmates!» mürises salga vastus.

Ja hirmus kui vihane sõjajumal kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka, seltsimehed tema kannul. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel, armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma, sai veel kord veriseks tasujaks. Tema seltsimehed langesid üksteise järel ja vaenlaste lõpmatu hulk mattis nende kehad jalge alla, aga Tasuja kange mõõk välkus veel kaua, iga välguga vaenlasi surmates, ja suled ta kübaral lehvisid kaugel vaenlaste tihedama salga südames. Kuid viimaks välkus ka tema mõõk viimset korda... Siis kadus ta, ja vaenlaste hulgad kohendasid end langenud kangelase surnukeha üle.

Nii särab Eesti rannal loojaminev päike veel korra pilverüngaste vahelt ja paneb lainete vahutavad pead punetama. Siis vajub ta merre ja tuul vaikib ja mässavad lained rahunevad pikkamisi...

Pärast õnnetut lahingut Tallinna all kadus mässavate eestlaste õnn täiesti. Landmeister kihutas neid igal pool kui metselajaid taga, raske, verine nuhtlus langes õnnetu rahva kaela, kes oli julgenud oma kadunud priiust jõuga tagasi püüda. Aasta pärast valitses laastatud maal jälle rahu.

Paar aastat hiljem — 1346 — müüs Taani kuningas Eestimaa, mille ordumeister juba enne pandiks oli võtnud, 19 000 marga hõbeda eest Saksa ordule.

Eestlaste priiusevaim oli lühikeseks ajaks lõkendanud. Pärast seda ei julgenud nad enam niipea vastu hakata, ehk küll raudne orjaike neid raskemini rõhus kui enne suurt mässu. Eestlane unustas ajutiseks oma rahvuse, unustas esivanemad ja nende vabaduse, ja pikk, raske uni algas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Lugege «Tasuja» tervikuna läbi.*
2. *Iseloomustage Jaanust poisikesena, noormehena ja vabadusvõitluse juhina.*
3. *Leidke teose sündmustiku sõlmpunktid ja määrake nende osa Jaanuse kujunemisel Tasujaks. Pealkirjastage iga lugemikus esinev peatükk.*
4. *Missugustes tingimustes tuli Jaanusel ülestõusu organiseerida?*
5. *Millist mõju avaldasid Jaanusesse tema tunded Emiilia vastu? Millised tunded võitsid?*

6. *Leida tekstinäiteid, mis iseloomustavad talupoegade suhtumist ususse ja kirikusse.*
7. *Põhjendage, miks jutustus lugejat haarab.*
8. *Milliseid ajaloolisi jutustusi olete veel lugenud ja mille poolest need meeldivad.*
9. *Koostage kirjand ühele antud teemadest: «Miks «Tasuja» mind võlus», «Kuidas Jaanusest sai Tasuja», «Tasuja — meie rahva legendaarne kangelane», «Süüdistuskõne Oodo vastu», «Kõne Jaanuse kaitseks».*

VÕRDLUS.

Jälgige, kuidas autor «Tasuja» II peatüki alguses tutvustab Vahurit: «Ta oli niisama tugev ja niisama laisk kui karu». Et Vahuri omadusi — tugevust ja laiskust eriliselt rõhutada, on need kõrvutavalt ehk võrdlevalt ühendatud mõistega «karu».

Karu esineb rahva kujutluses lihtsameelse, jõulise ja heatahtliku olendina. Näeme, et autor suhtub Vahurisse kui lihtsameelsesse ja heasse inimesesse.

Proovigem võrdlus ära jätta. Saame sootuks ilmetuma lause: «Ta oli tugev ja laisk».

Seesugune piltlik kõrvutamine aitab lugejal kujutleda Vahuri erakordset jõudu, aga ka laiskust ning heidab selgitavat valgust veel järgnevatelegi sündmustele: orjapõlvest vabanes Vahur ju tänu oma erakordsele jõule, aga raske põllutöö vahetas ta hoopis kergema — jahipidamise vastu.

Seega näeme, et tabav kõrvutamine ehk võrdlemine aitab paremini mõista mitmeid teose ja tegelasega seotud üksikasju ning näitab ühtlasi autoripoolset suhtumist kujutatavasse.

Seesugust võtet on kirjanik oma teoses sagedasti kasutanud. Paneme näiteks tähele Vahuri surivoodil öeldud sõnu vabaduse kohta: «...varja kergelt saadud vabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulavam kui mesi».

Missuguseid mõisteid antud lauses on kõrvutatud (võrreldud)? Näeme, et nendeks on «vabadus» ja «mesi». Mee omadused (magus, maitsev, ent sulav) on üldtuntud. Mee tuntud omaduste najal tekib aga selgem kujutlus vabadusest, mille iseloomulike tunnuste esiletoomine on tunduvalt keerukam. Seega mõlemal mõistel on teatud iseloomulike omaduste poolest sarnaseid jooni, ehkki kaudselt.

Järelikult võrdluses kõrvutatakse ehk võrreldakse niisuguseid nähtusi (esemeid, olukordi, tegevust jm.), mis omavahel on mõne joone poolest sarnased. Võrdlus kuulub kõnekujundite hulka.

Kuidas võrreldavaid mõisteid omavahel ühendatakse? Vaatleme järgmist võrdlust: «Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal». Võrreldavad nähtused «lossi aknad» ja «kassisilmad» on ühendatud sidesõna nagu abil. Sidesõna võib teatavatel juhtudel ära jätta, kui võrreldav nähtus panna olevasse kään-

desse: valgustatud lossi aknad kiirgasid kassisilmadena.

Ühendavate sidesõnadena võivad esineda veel kui, otsekui. Näiteid.

«Tükk aega välkusid mõõgad võitlejate vahel, otsekui puistaksid terad vastastikku tulesädemeid.»

«Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa.»

«Ta seisis tükk aega külmalt ja kangelt nagu kivist kuju...»

«Ja hirmus kui vihane sõjajumal kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka...»

«Rüütel Kuuno võitles kui lõvi, ka Oodo oli oma uimastusest toibunud ja raius kui meeletu enese ümber.»

ÜLESANDEID.

1. *Leidke mõnest õpitud palast võrdlusi.*
2. *Moodustage võrdlusi sisaldavaid lauseid, kasutades seejuures allpool esitatud mõisteid:*
   tänav nagu (sipelgapesa, inimmeri, voolav jõgi, tulemeri)
   külm kui (jää, koera nina, allikavesi, kala)
   tugev nagu (kaljukotkas, lõvi, vägilane)
   aas (kireva vaibana, kireva lillemerena)
   mets (tumeda müürina)

Näidis: Oma hilissügisesel jalutuskäigul jõudsime aasani, mis avanes meie silme ees kireva vaibana.

3. *Lõpetage alljärgnevad laused võrdlustega.*
   Vahetunni ajal oli klassituba kihinat-kahinat täis.....
   Nüüd hakkas aga ristirüütlite laager kihama.....
   Usin tööinimene on.....
   Meenub üks mu koolivend, kes oli visa ja järjekindel.....
   Pakane paugub aiateibas.....
   Sajab tihedat lund.....
   Meie linnas kerkib uusi maju.....
   Avar rukkiväli lainetab.....
   Vihma kallab.....
   Eemalt vilgub tuletorn...

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mille poolest erineb võrdlus isikustamisest?*
2. *Asendage järgmised isikustamised sisuliselt samalaadsete võrdlustega:*
   Tuline viha kihutas ta südant.
   Vesi veeretas neid kaldale ligemale.
   Hommik saabus linna — päike ronis üle majade katuste.
   Miks sa nutad, lillekene?

Näidis: Ta muutus kurjaks, nagu oleks viha ta südant kihutanud.

3. *Leidke alljärgnevatest näidetest isikustamisi ja võrdlusi. Milles seisneb nende osa lugeja kujutluste rikastamisel? Püüdke ühtlasi selgusele jõuda, millisest kirjandusteosest need näited on võetud.*
   «Ma ihkasin näha ta tukkuvat pinda kui magava hiiglase raudriides rinda ja kuulata laineid, mis veerevad randa kui tuiskavad leegid, mis raksuvad, mis

kirglikult kutsudes tuksuvad, mis mürinal maltsrannale vaovad ja siis jälle kiiresti kaovad kui vägi, mis taganeb vaenlase eest, või põdrakari lääb põleva padriku seest!
«... mustad varjud magasid väljade peal.»
«Ja seal need suured võõramaa laevad kui hiiglaluiged kesk laineid käivad.»
«Oi seda valu minu südame sees — külma ja teravat nagu need rauad, musta ja sügavat nagu need hauad, või nagu meri seal haudade taga!»
«Tuul ulub ja oigab akende taga...»
«Kaisuta, vaba ning vihane torm, kaisuta mind!»
«Ah, kui kaugele veerevad vahused lainete harjad kui kiskjad metsaliste karjad või kui võitlevad sõjaväed!»
«Mere peal tekivad orud ja mäed; lained langevad, nõrkevad, kangevad, tõusevad, tungivad, pilguks siis hanguvad, kui haiged pöörlevad, kui rullid veerlevad, kui vihased sihisejad ussid siis keerlevad, oiates rannale vaovad, kaljut kui vasar'tega taovad ja raovad ning siis jälle oiates kaovad!

4. *Milliseid tabavaid epiteete on kasutatud ülalesitatud näidetes?*
5. *Moodustage võrdlusi, isikustamisi ja epiteete sisaldavaid lauseid seoses järgmiste nähtustega:*
rändavad pilved, puudelt mahavarisevad lehed, nende kirev värv, üksik lilleõis, külmad vihmahood, hommikune härmatis, telefonitraatides ja puuokstes vihisev tuul, lahkuvad rändlinnud, rahutu meri, vastu tuult käiv inimene, koristatud viljapõllud, põldudel töötavad inimesed, viljaga täidetud salved jms.
6. *Koostage lühikirjand ühele antud teemadest: «On saabunud sügis», «Sügis kolhoosipõllul», «Suve ja sügise kahekõne», «Oktoober väljas», kasutades rohkesti epiteete, isikustamisi ja võrdlusi.*

JAAN BERGMANN.

1856—1916

Luuletaja Jaan Bergmann on kõige õnnestunumalt viljelnud eepilist luulet. Tema loomingu paremik sisaldub kogus «Jaan Bergmanni laulud» (1901). Tähelepanu väärivad mõned ajaloolised ballaadid, eriti «U s t a v Ü l o». Teatavaid teeneid on Bergmannil eesti luule värsitehnika ja keele arendamisel.

USTAV ÜLO.

Kui Viljandil vaenlane valvas ees,
ju lootuse lõpetas igamees.
«Oh Lembitu, Lehola vanem, sa
ju rutta, meid rüütlitest lunasta!»

Küll Valdeku vahtis, küll ootas ta,
ei ilmunud isake aitama;
ning rüütlite rõngas ja Läti piir
ju surus nii linna kui surmav viir.

Sääl saadiku sammul käis Ülo teed,
ei kohutand teda ei vaen, ei veed,
vaid julgesti astus ta edasi, —
kuid tabajaist kinni ta püüeti.

«Raud, rändajat jäta sa rahule!
Miks vagurat vangisse veate?» —

«Või olgu sa õiglasem rändaja,
pead ülema ette nüüd astuma!»

Küll kalk oli kuulda see Ülole,
kuid rüütlile ruttas ta julgeste.
See küsis: «Kes on sinu läkitand?
Ei ütle, siis elu sa lõpetand!»

«Ei karda su käsku, mis võib sinu piin?
Kuid tunnistan sinule vabalt siin:
Mind läkitas Lehola Lembitu,
et ütleksin pojale, teel ta ju!

Ta hulgad on tulemas Paala poolt,
ka Varbola vanem on kannud hoolt,
ning Nurmekund Võrtsjärve veereni
on kogunud kokku ju täiesti.

Kõu kombel nad ilmuvad hulgani,
ei suuda sa keelda neid sugugi;
sest katsu, et minema enne läed,
kui Lembitult piiratud lõksu jääd!»

Kuid rüütel, ta kostis tall' ülbeste:
«Sa lähed nüüd ütlema linnale:
«Miks ootate Lembitult abi veel?
Ta täiest' on otsa ju saanud teel!»

Kui aga sa hakkad siin tõrkuma,
siis suuremas surmas ju oled sa!
Nüüd täida, mis sinule ütleb meel:
Nii saad sina palga, kui kõlab keel!»

Ja Ülo ei oodanud minemas,
ta tõttas ja linnale ligistas.
Sääl Valdeku hüüdis ju Viljandist:
«Oh häda, suur õnnetus ootab vist!»

Kuid kindlasti kuulutas Ülo hääl:
«Et võidelge ustavalt, vennad, sääl!
Ju Lembitu ligi on tulemas,
ju vastane hirmuga ehmatas.

Veel enne, kui kerkinud päikene
kolm korda on ida poolt ülesse,
on Viljandi vaenlastest puhas ju,
mu vennad sest vahvasti võidelgu!»

Veel viimane sõna tal oli suus,
siis timuka mõõk oli Ülo luus;
ta langes, ta pää pandi ridvale
ja visati pilgates linnasse.

Sääl Valdeku hüüdis valjuste:
«Sa surid kui ustavam eestlane!
Sa vendade päästmiseks surid nüüd:
sind kiidavad tuleva põlve hüüd!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugused ajaloolised sündmused on selle teose aineks?*
2. *Jutustage Ülo kangelasteost.*
3. *Mida ühist on sel luuletusel «Tasujaga»?*
4. *Lugeda luuletust dramatiseeritud kujul (autor, Valdeku, rüütel, Ülo).*

TEEMA JA IDEE.

T e e m a on kirjandusteoses kujutatud elunähtuste ring. Teoses «Ustav Ülo» kujutatakse eestlaste vabadusvõitlust saksa ristirüütlite vastu XIII sajandil. See ongi selle teose teema. Sellele lähedane on E. Bornhöhe «Tasuja» teema: orjastatud eesti rahva ülestõus 1343. aasta jüriööl.

Juba teema valikuga otsustab kirjanik suurel määral, mida ta teoses ütelda tahab, millist i d e e d — mõtet ta rõhutab. «Ustavas Ülos» väljendab kirjanik mõtet, et enda ohverdamine kodumaa ja rahva vabaduse kaitsmiseks on suurim kangelastegu, mida rahvas kunagi ei unusta.

Idee avaldubki selles, kuidas kirjanik elunähtusi hindab ja mida ta nende varal ütelda tahab.

ÜLESANNE.

Selgitage, milles seisneb «Kullaketrajate» teema ja idee ning «Tasuja» idee.

JAKOB TAMM.

1861—1907

Jakob Tamm sündis 7. mail 1861 Tartumaal Nõos talusulase pojana. Lõpetas Tartu õpetajate seminari ja töötas seejärel mitmel pool kooliõpetajana, kõige kauem ja viljakamalt aga Väike-Maarjas, kus ta oli kihelkonnakooli juhatajaks 1893. aastast kuni surmani.

J. Tamm on möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguse esileküündivamaid luuletajaid. Ta viljeles tulemusrikkalt eepilist luulet — ballaadi, lugulaulu ja valmi, milles on esiplaanil pärisorjuse igandite ja kodanliku kiskjamoraali hukkamõistmine («Odavad orjad», «Orjakivi», «Punik», «Siga»). Oskuslikult on ta oma loomingus rakendanud rahvaluule ainestikku ning vormielemente. J. Tammel on nimetamisväärsed teened ka vene klassika (Krõlov, Puškin, Lermontov, Tolstoi jt.) tõlkimisel eesti keelde.

Mitmed tulevased kirjanikud (Tammsaare, Pöögelmann) on saanud J. Tammelt oma kirjanduslikud algteadmised.

Oma eluajal andis J. Tamm välja kaks luulevihikut «Ärganud hääled» I—II (1892). Pärast surma anti välja «Jakob Tamme lugulaulud» (1914).

J. Tamme loomingu kõige ulatuslikumaks väljaandeks on nõukogude korra ajal ilmunud «Kogutud luuletused» (1959).

Siga.

Paar korda siga küna ümber käis,
sääl sees tal toitu veel, kuid sellega mis teha?
Kõht seal kindlalt tuubitud ju täis,

nii täis, et ägisemas keha;
ja ega ülearu süüa või,
ka selle asjale on loodus seadnud raja.
Kuid siga katsus veel ja sõi:
mis täis, see täis; sääl pole kartust vaja!
Kas siputa, ei suutäis alla läe,
ehk oleks söögil kas või saia sisu...
«Mis tühja!» mõtleb siga: «Näe!
mis toit see on — ei äratagi isu!...
Käi välja künast, välja solk ja risu!»
Sääl südikalt ta kärssa sirutas
ja, viudi, kummuli siis küna virutas.
See tuleb ette sagedasti ilmas,
et siis, kui sinust kannetakse tulu silmas,
ka kiidetakse kõrgeks sind;
kui aga sinu abi pole enam vaja,
siis kuuled kohe mõnituste kaja,
siis otsas on su hind.

KÜSIMUS.

Mis on selle valmi idee?

Punik...

Kord Päitsik puskis Punikut.
Kes teab, mis tulu sellest saada ihkas.
Võib olla, et ta Punikut vast vihkas,
või vaigistas ehk muidu südant võimikut;
ta oli Punikust ju kõvem palju!

Ja kus näib nõdrem ees,
seal iga kergatski on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju.
See oli tarvis kätte tasuda.
Kuid kuidas õiendada kangemaga?
Ei või ju vastu hakata!
Ta vaatas ümber: ees tal Kirjak vaga...
See oli nõdrem temast — seda teadis ta —
ja selle kallale siis tormas tuhinaga.

Ma ütlen lisaks veel:
nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
kus trooni peal on tõpra meel,
vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu,
et see, kes kangem, rusub kehvemat,
ja kehvem — jälle kehvemat.

ALLEGOORIA.

Kirjandusteostes kasutatakse sageli mõistukõnet — räägitakse loomadest, esemetest või nähtustest, tegelikult aga mõeldakse inimesi, nende tegevust ja käitumist. M. Gorki ennustab ulja Tormilinnu ja mäsleva mere kaudu rahvahulkade revolutsioonilise võitluse saabumist. Seesugust mõistukõnelist ja ühtaegu piltlikku kujutusviisi nimetatakse allegooriaks.

Allegooriat esineb rohkesti muinasjuttudes, vanasõnades, valmides, aga ka jutustustes, luuletustes jm.

ÜLESANNE.

Selgitage, milles seisneb valmide «Siga» ja «Punik» allegooria.

VALM.

Valm on väikese ulatusega õpetliku sisuga jutustav teos, milles naeruvääristatakse mitmesuguseid pahesid. Valmid esinevad tavaliselt jutustavate luuletustena, harvemini ka lühikeste proosapaladena ning nad on üles ehitatud allegooriale. Peamiste tegelastena esinevad valmides loomad ja esemed, kuid nende all mõeldakse ikka ja alati inimesi ning inimestevahelisi suhteid. Näiteks J. Tamme valmis «Siga» mõistetakse loomariigi esindaja kaudu hukka klassiühiskonna tüüpilist nähtust: inimene on siin vajalik ainult seni, kuni ta kasulik suudab olla, hiljem aga heidetakse ta tarbetuna kõrvale.

Tavaliselt öeldakse valmi mõte kirjaniku poolt otseselt välja. See on paigutatud õ p e t u s e n a ehk moraalina kas valmi algusesse või lõppu.

Valmides, nagu muinasjuttudeski, esinevad loomad tavaliselt nende üldtuntud iseloomujoontega: karu heasüdamlikuna, hunt ahnena, rebane kavalana, jänes arana, siga rumalana, lambatall nõrga ning kaitsetuna.

Maailmakirjanduse üheks väljapaistvamaks valmimeistriks on I. Krõlov. Eesti kirjanduses on lisaks J. Tammele valme viljelnud veel M. Raud, F. Kotta jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mis on valm? Leida «Punikust» valmi tunnused.*
2. *Leidke valmi «Punik» teema ja idee ning seostage see näidetega elust.*
3. *Tuletage meelde mõningaid Krõlovi valme.*
4. *Nimetage mõne kaasaegse kirjaniku valm.*
5. *Küsimus kordamiseks: mille poolest erineb muistend muinasjutust?*

Orjakivi.

Helme mõisast eemal
maantee ääre sees
seisab kivi kindel
kraavi kalda ees.

Kui vast möödakäija
teda vaatma läeb,
iste-aset kohe
kivi küljes näeb.

Orjakivi nimeks
on sel kivil veel;
tema üle nõnda
räägib rahva keel:

Helme mõisas ori
suisa sõgenes,
piinajate paeltest
ära põgenes.

Halastust tal polnud
kurja kupja käes —
väljal vaikust otsis
viimses rammuväes.

Hirmsad haavad ihus,
verevermed peal,
ihaldavalt ihkas
surmakohta seal.

Selle peale vajus
rinnale ta pea...
Oh, kuis oli uni
nõnda magus, hea!

Jooksul aga lõppes
jõud tal jalge seest.
Kõva külma kivi
leidis tema eest.

Selle kivi peale
istus maha mees,
et võiks surma minna
vagususe sees.

«Oh sa, kuri kubjas!»
ärkas rinnast hüüd.
«Süda sul kui kivi,
kuhu istun nüüd!»

Aga vaata, ime
sündis otse seal:
tundis mees, kui istuks
pehme padja peal.

Une rammetuses
mõtles kurtja meel:
«Halastus ei ole
ilmast kadund veel!

Kui ka kõvaks kiviks
sundja süda jääb —
kivi ise kohe
lausa pehmeks läeb!»

Ja kui sinna saivad
orja otsijad —
külma surnukeha
kivilt tõstsivad.

Aga imestusel
polnud piiri seal:
Iste-ase oli
kõva kivi peal.

KÜSIMUSI.

1. *Millise pildi* ***loob kõnealune*** *teos orjaajast?*
2. *Kuidas* ***mõista seda, et*** *kivisse jäi istease?*
3. *Mis on «Orjakivi»* ***teema*** *ja idee?*

BALLAAD.

Ballaad on jutustava sisuga luuletus, kus kujutatakse mõnd kangelaslikku, ajaloolist või fantastilist sündmust.

Ballaadi sündmustik on kitsapiiriline ja areneb hoogsalt ning lõpeb teatava ootamatusega. Ballaadi kangelases tõstetakse esile ainult teatav oluline iseloomujoon.

Eesti kirjanduses on tuntud ballaadideks peale J. Tamme «Orjakivi» veel J. Bergmanni «Ustav Ülo», J. Kärneri «Kaarnamäe ballaad» jt.

ÜLESANNE.

Selgitage «Orjakivi» põhjal ballaadi mõistet.

JUHAN LIIV.

1864—1913

Talvine tihane.

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!

Vestab nokka, vaatab targalt ta:
vaene linnuke, talve käes üksinda!
Hädasti, hädasti seda sain mõtelda,
lendab seal lahtistel tiibadel lennuga
teine ka!

Vaatavad mind nad kui kahjurõõmuga,
vaatavad, hüppavad, lendavad minema.
Järele jään neid vaatama.
Mõtlen ma: tuli ta
lahtistel tiibadel lennuga —
teine ka!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Lugege luuletust mõtlikult ja püüdke selgusele jõuda, milles seisneb selle ilu?*
2. *Harjutage luuletust ilmekalt lugema.*

Kerjaja.

Heategev selts, ta praegu on,
on pidusaalis koos,
ja vaeste eest seal tegevus
on — kõned täies hoos.

Üks hulgus, kõigil tõrjutud,
ta kuuleb kõnehäält, —
veel alles koertel hurjutud —
siin vaatab — nalja päält!

Ta kuulab. Räägib rääkija:
«kõikinimsus, head teod»
ja «inimesearmastus»,
«heategevuseks peod».

Ta naeratab — nii kibedalt! —
ja astub edasi,
külm salvab, — nälgki valusalt,
ei puhkust kusagil.

Nii rändab talust talusse,
öömaja tahab ta,
ta räägib palust palusse:
ei keegi kuulata!

Üks selleks liiga rikas on,
et hädas aidata.
Ja teine liiga vaene on,
et puudus endal ka:

Mul silt on juba ukse pääl,
mis keelab kerjamist.
Ja teine — nolune ta hääl —:
Mul isa toita rist!

Mul kümme tuhat võlgu on,
ei tea, mil kätte saan?
Mul koht veel poolel'
maksmata —
viis tuhat vend saab, Jaan.

Nad silmad kinni hoiavad.
et nähes vast ei näe,
ja kõrvad kinni hoiavad,
et rind ei pehmeks läe.

Nii vastatakse ukse ees,
ei sisse lastagi,
ja vaene, väsind, nälgind mees,
ta astub edasi.

Ta tuleb saunahurtsiku',
kus elab vaene mees:
ta rahvast ära põlatud,
töö raske, higi sees.

Mis inimsus, ei tea ma, —
just nagu kuuldud ka, —
ja mis on südametunnistus,
poln'd aega mõtelda:

Siin on tükk leiba, siin toop vett, —
mu õhtusöök on ta, —
kui soovid, tere tulemast!,
ta jaga minuga!

ÜLESANNE.

Sõnastage luuletuse idee.

MAIT METSANURK.

1879—1957

Mait Metsanurk (kodanikunimega Eduard Hubel) sündis Tartumaal Kärkna vallas.

Pärast Tartu linnakooli lõpetamist töötas ta algkooliõpetajana ja seejärel ajakirjanikuna ning kirjanikuna.

Metsanurga kirjanduslik pärand on võrdlemisi suur, sisaldades novelle, jutustusi, romaane ja näidendeid. Parimad neist on romaanid «Ümera jõel» (1934) ja «Punane tuul» (1928) ning jutustus «Taavet Soovere elu ja surm» (1923).

Oma loomingus on ta teravalt kritiseerinud kodanlikku ühiskonda, kuid pole suutnud näidata õiget väljapääsu. Tema teoste tegelasteks on sageli nõrga tahtejõuga inimesed, kes võitluses oma tõekspidamiste eest jäävad poolele teele.

Ajalooline romaan «Ümera jõel» käsitleb eestlaste vabadusvõitlust saksa raudrüütlite vastu 13. sajandil. Romaani sündmustik keskendub Ümera lahingu ümber, kus eestlaste väike malev saavutas ristirüütlite üle hiilgava võidu.

ÜMERA JÕEL.

XX

Üldiseks rünnaku märguandeks pidi olema kolmekordne pikaldane pasunahääl, esiti ees, jõe pool rindel, siis kohe ka tagapool, vasakul ja paremal.

Rünnak rüütlitele pidi sündima enne pasunapuhumist, et neid rabada järsult, ootamatult, et eemal ei teatakski kallaletungist

rüütlitele ega teataks valmis olla üldise rünnaku vastu. Kahro pidi hundi kombel ulguma, ja kohe sööstab siis Vello oma meestega paremalt poolt puude vahelt ja põõsaste tagant viskerelvi pildudes välja. On rüütlid ühest küljest rabatud ja pöörduvad rinnaga sinnapoole, siis ulub jälle Kahro ja selja tagant ründab vasak rühm.

On rüütlid sel kombel esimese hoobi saanud, siis alles puhub pasun ja kogu malev vajub mõlemalt poolt vaenlase peale.

Kõik viskerelvad jagati meestele, ja et rohkesti jäi järele, siis asetati need tee lähedale tüvede najale, kust neid kerge oli ründajatel leida.

Kõik olid valmis, istusid või lebasid põõsaste taga, relvad käepärast, ja ootasid hinge pidades.

Vello istus langenud puu tüvel, tapper viskamiseks põlvil, teravalt kuulatades. Juba arvas ta läbi latvade kohina kuulvat hobuste traavi samme. Aga see osutus tema enese südame rutuliseks pekslemiseks. Mets oli siin tihe ja jämedate puude alune võsane — hobusega ei saanud siin liikuda.

Kui nad õigel ajal ohtu aimavad ja tagasi pöörduvad! käis Vellol mõte läbi pea. Seavad endid võitlusvalmis! Siis on raske... Või kõik meie mehed ei kuule õigel ajal pasunahäält! Õigusega ütleb Ott: kõik läheb tapluses hoopis teisiti kui kavatsetud!

Vaike tuli lõõtsutades, noolekimp vöö küljes, vibu käes. Vaevu sai ta öelda:

«Juba näha!... Ratsanikud!...»

Vello sööstis tüvelt ja haaras tapri, hüüatades:

«Kus Kahro?... Kus pasunamees?... Kus on pasunamees?!»

Kahro seisis sealsamas, pasunamees astus puu tagant välja, kõver hall pill käes. Kahro tõmmul näol oli uljas rõõm, ilusad teravad hambad paljad.

«Jookse, Vaike, ütle veel kõigile, et nad hiiliksid lähemale!...» käskis Vello. «Aga hoidku end põõsaste ja tüvede taha!... Ole sa, Kahro, käepärast, et märku anda.»

Üheskoos hiiliti tee poole.

Küürakil käies nägid nad viimaks hobuste jalgu. Need olid paljad, karraga katmata.

«Kus on rüütlid?!... Need pole rüütlid,» kähistas Vello pettunult.

«See on eelväe-salk,» lausus Kahro.

Varsti nähti karraga kaetud hobuste jalgu, ikka kaks hobust kõrvuti, traavides lähenevat. Juba möödusidki esimesed.

«Nüüd!» hüüdis Vello summutatud häälel ja võttis taprivarre parajast kohast kinni.

Kahro pööras selja, tõstis pea, ja korraga kostis metsa alt üsna tee lähedalt hundi ulgumine, alatud lühikese haugatusega, venides siis pikalt, vaenulikult, vaibudes kaeblikult.

Samal hetkel sööstis põõsaste ja tüvede vahelt halle kogusid

tee äärde ja rüütlitele lendas ökslikke kärpe, raskeid nuie, ihutud tapreid ja teravaid odasid. Kõik see sündis kisa ja kärata. Kuuldusid esiti ainult tumedad mütsud ja heledad kõlksatused. Neile järgnesid oiged, sajatused ja käsklused. Mitu rüütlit lõid oma suurtel soomustatud hobustel vaaruma, mõni langes hääletult ripakile sadulasse ja lohises edasi mööda maad, mõned karjatasid ja pillasid relva. Kohe peatati read, rüütlid pöörasid hobused ründajate poole ja viskasid huupi piikidega metsa alla.

Veel korra ulus Kahro ohtu kuulutavalt, mitme lühikese jätkuga, ja kohe sööstis teiselt poolt teed metsast halle kogusid kiskjate ilmega, ja rüütlitele lendas selga ning pähe raskeid viskerelvi. Hobustele torgati tagant katmata kohtadesse odadega, virutati nuiaga vastu konte. Jälle langes rüütel, mõned hobustest sööstsid metsa alla, kus neile pähe virutati.

Nüüd kostis esiti metsa all ja siis eemal pikaldane pasunahääl, kostis lakkamatult, ja kogu rindel algas nüüd rünnak. Seda saatis metsik sõjakisa, kilpide tärin ja mõõkade kõlin.

Rüütlid ja kannupoisid lõid kärmesti kaks rivi, seljad vastastikku, näod metsa poole. Nad varjasid endid kilpidega, piigid enamasti visatud, mõõgad löögivalmis.

Vello ruttas mööda metsaalust ja manitses mehi hoida relvi, mitte huupi pilduda, visata sinna, kust rüütlitel selg lage; või niita tagant hobuste jalgu. Ta nägi Kahrot odaga põõsa äärest selja tagant rüütlile sihtivat, jälgis relva lendu ja kiivris pea äkilist nõksu tahapoole. Ta nägi Vaiket üsna tee ääres põõsa taga konutavat, vibu pingul. Kellel meestest viskerelvad heidetud, otsis maast kivi ja heitis selle rüütlile selja tagant pähe või selga.

Vello rühkis edasi jõe poole, aga ei raatsinud rinnet silmist lasta. Ta nägi läbi põõsaste, kuidas raudne käsi pillas kilbi, kui tapper või kivi tabas pead. Ta nägi üht rüütlit jalgupidi hobuse all rabelevat ja kuulis appihüüet.

Rüütlitest eespool oli salgake kannupoisse, kiivreis, aga raudrüüta, mille tõttu neid ründajate viskerelvad hõlpsasti maha võtsid. Nad sattusid segadusse, mõned ajasid ratsa metsa alla, kus nad takerdusid ja varsti surmava hoobi said; teised kihutasid jõe poole, kus Kiuru ratsasalk lätlastest eelväega mees mehe vastu võitles. Kannupoisse tuli lätlastele abiks. Kahro tõi Vellole langenud lätlase hobuse ja kilbi, hankis enesele teise ja mõlemad lõid vaenlastega mõõgad vaheliti. See ei olnud kerge, vastased olid relva tarvitamises vilunud. Juba sai Vello torke puusa ja tugeva hoobi vastu raudäärisega kiivrit. Aga siis tarvitas ta oma võtet, hakkas vastase mõõka oma mõõgaga ümber keerutama ja sai viimaks mahti pähe lüüa. Vaenlane vaarus ja langes hobuse seljast. Kahro vastane pöördus põgenema.

«Mis sünnib tagapool!» hüüdis Vello kui hoolikas peremees. «Katsume metsa alt ratsa läbi pääseda.»

«Küllap siin tuleb Kiur lätlastega toime,» vastas Kahro ja ajas Vello kõrval metsa alla.

Ei olnud siin kerge Kiurul lätlastest eelväe-salgaga toime tulla. Niipea kui pasun puhus, oli ta kohe metsa nurga tagant välja ratsutanud, vastu kiivreis vaenlastele. Visatud odad täratasid vastu kilpe, hobused kargasid üksteisele jalgadega rindu, mehed karjusid metsikult, haarasid mõõgad ja hakkasid raiuma.

Kiur nägi enese vastas tugevat meest helkivas kiivris, punetava katmata näoga, punaste juustega, ja karjatas hämmastuses. See oli äraandja Rahi, raske mõõk kui raudne kaigas löögiks tõstetud.

Kiur lõi leekima seda meest nähes, aga teadis, et jõu poolest jääb siin alla. Ainult väledus, see Mägistes palju kiidetud Kiuru võrratu väledus võis teda aidata. Ta mõtles esiti ainult kaitsele ja saatis kilbiga ning kerge mõõgaga ränki hoope kõrvale. Ta laskis vastasel end väsitada ja hakkas siis vasakult, paremalt, ülalt ja alt katseks kergeid hoope andma. Viimaks sai ta vaenlase mõõga oma relva abil kõrvale tõugata ja otse kõrri torgata. Punajuukseline vajus seljakile, pillas relvad ja sai veel hoobi õlga.

Kiur tundis küljes valu, aga ei püsinud sellele mõelda. Ta nägi vasakul läti ratsanikku, pöördus talle vastu, peletas ta võitluseta põgenema ja vaatas ümber. Tema mehed olid eelväe-salga pagema löönud ja ajasid pagejaid jõe lähedal taga. Kohati olid lätlaste suured hobused liivasesse pinda takerdunud, põlvili langenud, ja mehe üle pea langetanud. Eestlased oma väikeste nässakatega pääsesid kergesti edasi või tulid seljast maha ja vedasid hobuse käe kõrval tee äärde.

Teekond metsa all, jõe lähedalt Oti seisukohani, näis Vellol väga pikk olevat. Kihutada ei saanud, oksad kriimustasid nägu, hobuste jalad takerdusid võsasse. Kõrvalt, tee poolt kostis võitluse kära, karjumist, sajatusi, oigeid, tärisevaid hoope kilpide vastu, mõõkade kõlksatusi. Kui hea meelega oleks Vello käänanud ka tee äärde ja löönud sekka, aga ta pidi kõigepealt teadma, mis sünnib seal, kus olid tema maleva peajõud.

Puus tuikas kõvasti ja verd nõrgus juba rasude all jalapõiani. Ega muud, kui nõrken! tundis Vello hirmu.

Viimaks jõudsid nad alevõsa äärde, siin pidi olema Oti väesalk. Praegu ei olnud siin kedagi. Paremal, tee pool, kostis metsik võitluse kära. Vello ja Kahro kihutasid sinna.

Saanud oma sada meest, oli Ott seadnud need põllu kõrvale alevõsasse. Ta ei olnud rahul, et Vello võttis rüütlite ründamise enese hooleks.

«Ise raiub kõrgeid kuuski, meile jätab lepavõsa rookimise!» urises ta. «Vaat viimaks tal pihad haiged, mingu me veel voolima!»

Oti väesalga vastas teisel pool teed oli jalavägi. Küüvits oli Otist kaugemal, teisel pool teed, tema vastas jälle jalavägi. Kohe pasuna puhumise järel pidi jalavägi võsast ja metsast vaenlast ründama, pisut hiljem, kui vaenlasel juba küllalt tegemist, pidid Oti ja Küüvitsa ratsamehed talle veel enam tööd andma või hoopis maha muljuma.

Oti mehed seisid hobuste kõrval, ootasid põnevuses märguannet, heitsid omavahel nalja.

«Palav päev, saaks töö tehtud, läheks Ümerasse suplema,» lausus keegi.

«Vello on töökoha hästi valinud — vee lähedale,» vastas teine.

«Ratsanikud!» hüüti korraga ja kõik sööstsid sadulasse.

«Tubli!» kostis Ott mõnuldes. «Las tulevad! Mõrd on valmis! ... Mina löön ühelt poolt, Küüvits teiselt poolt, polegi pääsu! ... Tuul puhub kenasti — ei kuule nad enneaegu meist kõhkugi! ...»

Nähes esimest mõndakümmend vaenlast mööda traavivat, hüüdis Ott põlglikult:

«Puha klibu! ...»

«Siis aga soomustatud hobuseid, valgeid mantleid ja helkivaid kiivreid silmates lisas ta kohe:

«Seal ongi nad ise! Tere tulemast!» Ja pead vangutades: «Kas Vello mõrd peab neid kinni! ... Eeh! Kui kihutaks neile siitsamast ummisjalu peale ja hüüaks kõigest jõust: Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aga ei! Meie kord pole veel tulnud.»

Rüütlite helkiv ja võimas lühike rida kõrgetel hobustel-kadus jõe poole puude taha.

«Vaene Vello! ... Sa nagu tahad noorelt surra! ... Otsid ikka omasugust vastast ... Seal nad on — eks pane rinnad kokku! ...» kõneles Ott iseendale. «Need meie kohal on nüüd lätlased või koguni sakslased? ... Nüüd viimaks liivlased ... neli rida kõrvuti ... Lõppu ei ole nähagi! ... On ilus loomus, ei niisugust näe iga päev! ... Aga miks ei puhuta juba pasunat!»

Ta hüppas ka sadulasse ja otse karjus: «Miks ei puhuta juba!»

Jõe poolt kuuldus nüüd hundi ulung ja selle järel relvade kõlksatusi.

«Hakkab peale!» lausus Ott sadulas ja muheles rõõmsas elevuses, kilp vasakus käes, mõõk paremas. Ulung kostis teistki korda ja selle järel pasunahääl jõe poolt.

Pasunat puhuti nüüd ka lähemal, korrati kogu rindel, ja Ott oma meestega nihkus võsa äärde, kust selgesti teele võis näha. Pealetung pidi enne teisel pool teed algama.

Seal algaski äkki metsik kära: jalavägi oli oma viskerelvadega vaenlase üle külvanud ja tungis talle piikide, odade ja mõõkadega kallale.

Nüüd puhus mees Oti kõrval, ratsanikud vajusid võsast välja, üle põllu, kiiresti, pilve varjuna. Hobused tõmbusid nelja joostes

sirgu, vajusid maa ligi, mehed surusid end laka lähedale, tõstsid metsikut sõjakisa ja tagusid mõõgaga kilbi vastu...

Juba oli neid nähtud ja osa vaenlasi pöördus neile vastu. Odad, kärbid ja taprid lendasid õhus kaari joonistades vastamisi, üksteisest mööda, hobustele pähe, vastu jalgu, meestele vastu kilpe ja kiivreid.

Vaenlase kahekordne rida läks segi, tekkisid vahemikud. Tagantpoolt metsa vahelt ilmus aga uusi rühmi neid vahemikke täitma. Neid kihutas ja julgustas noor valgejuukseline helkivas kiivris pealik suure musta seljas. Ta rohmis ise pika mõõgaga vasakule ja paremale, tungis teistest ette, lähenedes Otile kui vastase salga pealikule. Ott heitus hetkeks ja vaatas otsides ümber: kas ei leidu võõrale pealikule väärilist nooremat vastast? Aga ei olnud näha kedagi, kelle hooleks usaldada see tore vaenlane. Ott urahtas korra vihaselt, hoidis kilbi ja mõõga valmis, pomises vandesõnu ja pöördus pealikule otse vastu. Ta ei rutanud lööma, ta teadis, et on vana, et väsib varsti, et vaenlasel on rüü all rinnakatteks soomus, temal enesel aga mitte. Noor pealik lõi oma pika mõõgaga hoolimatult ja põlglikult; Ott kaitses end näiliselt kohmetult, ei teinud katsetki vastast tõsiselt tabada, viitis ainult teise kallist aega. Vastane sai kärsituks, ägestus, virutas kõigest jõust, et asja lõpetada. Hobused seisid, pead vaheliti, lingutasid kõrvu, pööritasid hirmunult silmadega, tammusid rahutult jalgadega.

Siis tuli vasakult nii ränk hoop, et Oti kilp vajus kõrvale ja mõõk puutus õlasse. Tal oligi vasak külg hooletusse jäetud, sest ta torkas samal hetkel parajasti vaenlasele istmiku alla. Ta teadis, et raudne soomus sinna ei küüni. Ja ei küündinudki. Noor kiivris pealik röögatas ja kattis end madalalt kilbiga, aga hilja. Siis hakkas ta meeletult raiuma, lõi Oti kiivri peast ja riivas korra vasakut külge.

Ott tundis väsimust ja aimas, et ots on lähedal. Õlas tuikas ja sooja märga voolas rinnale ning käisesse. Löögiks puudus jõud, oli tegemist, et raskeid hoope vastu võtta ja kõrvale saata. Aga vastanegi näis raugevat, rohmis ikka jõuetumalt ja toetas hetketi kilbi hobuse turjale. Ott varitses pisteks aega, löögiks ei olnud tal enam jaksu. Ta ei rutanud — las vaenlane väsitab end ja raiub. Ja ta andiski jälle raske hoobi, mõõk lõikas Oti pronkskilbi serva sisse ja takerdus. Ott ühmatas rõõmu pärast ja sorkas vaenlase kilbi alt oma mõõga uuesti vaenlase istmiku alla, jalge vahele. Kiivrimees pillas mõõga ja kilbi, langes rippu ning lohises sadula küljes edasi.

Ott laskus hobuse seljast ja kõndis ratsuteist kinni hoides taarudes vastase juurde. Too lebas seliti, käed laiali. Valged juuksesalgud katsid kaela.

Ott tõukas teda jalaga vastu õlga ja küsis liivi murrakus:

«Kes sa oled? Vasta, kui veel elad?»

«Ära mind tapa! Olen Liivi kuninga poeg... Kaupo poeg,» kostis vaenlane nõrga häälega.

Ott hõiskas rõõmu pärast. Ristitud Liivi kuninga poeg oli talle vastaseks! Ta vaatas ümber. Tee ääres käis äge taplus, ei olnud kellelgi mahti teda tähele panna. Siis lausus ta mürgiselt:

«Olen ise mineja. Ei või sind jätta nõnda... Kui küsitakse seal, kes su võitis, kes su tappis, eks ütle: Mägiste vanema lombak sulane Ott.»

Ta sülitas pihku, võttis kahe käega mõõgapärast kinni ja raius vaenlase pea otsast. Mitu korda pidi ta lööma — käed olid nõrgad, kael oli tugev. Lõpetanud töö, laskis ta mõõga langeda, toetus hobuse najale ja vaarus metsa poole, sõnades käies:

«Sulane Ott läheb puhkama... Liivi kuninga poeg... Ei see olnud kerge!»

Temast mõnikümmend sammu eemal tee ääres jätkus aga verine taplus, tärisesid kilbid, kõlksusid mõõgad, oiati, karjuti, vannuti, puhuti pasunat, hüüti appi jumalaid ja inimesi. Seal võitlesid Oti ratsamehed. Neist lõuna pool oli jalavägi vaenlasele peale tunginud, pildus esiti nuiade, odade ja kärpidega, tungis siis aga löögirelvadega tee äärde vaenlasele käsitsi kallale.

Küüvits oma saja ratsanikuga ootas läbematult tapluse algust. Ta pidas hobuse liikumatult paigal ja oleks pinevusest või lõhkenud. Ta hoidis piiki kõvasti peos ja laskus tee poole vahtides kummargile lahule, nagu jookseks juba hobune tuhatnelja.

Viimaks puhus jõe pool pasun, see kordus varsti lähemal ja nüüd võis näha, kuidas jalamehed vasakul langesid vaenlase peale.

Küüvits ootas, nagu kokku lepitud, aga ei kärsinud kaua paigal püsida, lõi hobusele piigiga vastu külge, vilistas ja ajas põõsaste vahelt välja, sada meest temaga kõrvuti vasakul ja paremal.

Vaenlase ratsanikud pöördusid neile vastu, aga kohmetult, hilja. Ründajate hoog oli nii tugev, et liivlaste read segi paisati ja purunesid. Suurem hulk langes pillutud relvade all, teised sööstsid hobustelt ja püüdsid põõsaste taha pageda, aga löödi enamasti maha, muist ajasid hobustel segaduses ette- ja tahapoole.

Küüvits vaatas vasakule ja paremale, raiumise hoog käsivarres, aga ees omad mehed Oti rühmast. Lõuna poolt metsa vahelt teesuudmest tuli aga nüüd vaenlase ratsanikke juba kolm-neli kõrvuti; nende ees suure musta ratsu seljas helkiva kiivri ja suletutiga pealik. Ruttu seadis ta oma mehed risti teed ritta, surus põllulegi ja ründas eestlasi tiivalt.

Küüvits taganes taplejate hulgast, hüüdis mehi, lõi uut ristirinnet, pidas helkivas kiivris suletutiga vaenlast silmas. See surus oma meestega aeglaselt edasi, oodates teesuudmest selja tagant enesele ikka uusi salku abiks.

Küüvits karjus, et koguda mehi, tõmbas mitut hobust päitseidpidi, osutas ähvardavat hädaohtu. Saanud mõnikümmend kaaslast, ajas ta kiivrimehele vastu, korrates omaette võitlusinnust joobunult:

«Ometi kord! . . . Ometi kord! . . . Eks kaeme!»

Kiivrimees ei oodanud teda kaua, tõmbas hobuse päitseidpidi püsti ja oli mõne hüppega Küüvitsa ees, keda pidas nähtavasti pealikuks.

Piigid põrkasid vastu kilpe ja nii tugevasti, et vaenlane lõi hetkeks sadulas kõikuma. Hobused taganesid, virutati uuesti piikidega. Küüvitsa piik tungis üle vastase kilbi ääre ja põrkas vastu kiivrit. Vist põrutas see vaenlase pead, ta läks hetkeks kaitses ja löömises segi, taandus, viskas piigiga Küüvitsa pihta ja haaras mõõga. Nüüd viskas ka Küüvits oda, see libises vastase kilpi mööda kõrvale ja mõlemad hakkasid nüüd mõõkadega rohmima.

Nad olid nähtavasti kõik muu unustanud, mõlemale näis selge olevat, et siit teine eluga ei pääse. Mõlemad hakkasid väsima. Hobused keerlesid rahutult teineteise ümber, hoidudes parajasse kaugusse.

Viimaks läks Küüvitsal korda näksata mõõgaga vaenlase kiivrit, nii et see viltu langes. Õlekarva lainelised juuksed langesid salkudes silmadele. Nüüd katsus Küüvits vastase pooleldi katmata pead mõõgaga tabada, aga ikka jõudis sinna kilp ette. Oli selge, jõuga pole siin vähematki teha, osavus on aga mõlemal võrdne. Tõmmates oma hobust veidi tagasi ja varjates end kilbiga, andis Küüvits tugeva hoobi vastase ratsule pähe. See sööstis paigalt, lõi vastase otse Küüvitsa kõrvale ja vaarus kõigega. Nüüd lõi kiivrimees, et tasakaalu hoida, käed laiali ja Küüvits rohmas otse ülevalt vastu kiirdu, mis kaetud õlekarva juustega. Mõõk vajus nina juureni, vastane langes relvi poetades ühes hobusega.

Kummalgi pool teed kees aga raevukas võitlus. Ikka veel tuli teesuudmest ratsanikke, ja selja tagant, jõe poolt korraldas, ergutas, ässitas ning sundis mõõgaga vehkides mõni helkiva kiivriga, suletutiga rüütel taganejate salka. Igal Oti mehel oli siin juba enam kui ühe vastasega tegemist.

Vello jõudis jõe äärest metsa tulles Kahro saatel põllu äärde ja pööras siit kohe tee-äärsele rindele. Ta nägi juba eemalt, et paiguti on see rinne juba läbi murtud, aga lõuna poolt läheneb vaenlasi hulgana ja surub Mägiste mehi tagasi.

Ta ajas lähemale ja nägi rinde lähedal maas meest lamamas.

«Ott! . . . Mis sinuga? . . .» hüüatas vanem.

«Riivas õlast . . . Puhkan . . .» lausus Ott ja ajas enese vaevu istukile. «Vanadus!» lisas ta ohates. Aga vaadanud taplejate poole, lausus ta mõnuldes:

«Küll rohmivad! . . . Et need liivlased veel ei põgene!»

«Asso tuleb kohe, teeb lõpu!» vastas Vello nii veendunult, et Ott rahustus ja jälle pikali laskus.

«Kuidas on seal rüütlitega?» küsis ta murelikult nagu hoolas sulane.

«Ega vist enam kauaks . . . Puhka sina!» vastas Vello.

Ta osutas Otile, käskis Kahrol vana sulast aidata ja kihutas ise võitlejate juurde.

Jõe poolt lähenesid taganejad lätlased, sakslased ja lehvisid rüütlite suletutid.

Niipea kui Kiur oli löönud eelväe-salga jõe ääres põgenema, vajus ta oma meestega jõe poolt otse teesuudmesse, kust paistsid rüütlid, risti teel, kilbid ja mõõgad käes. Nende taga maas nähti aga hobuste ja raudrüüs meeste laipu.

Sõnatult ja kärata lähenes Kiur ja viskas odaga, teised kaks tema kõrval samuti. Visati veel taprid odadele järele ja haarati mõõgad.

Juba olid kaks rüütlit hobused neile vastu pööranud ja varjasid endid kilbiga, mõõk käes.

Kiur võttis teise neist täiesti enese hooleks. Rüütel tõstis oma mõõka aeglaselt ja langetas raskelt. Kiuru kerge kaheteraga mõõk välkus siia-sinna, täksas juba vastast õlale, käisele, kintsule, torkas rinnale — igal pool oli ees raudne soomus. Kiur tundis abitust, hüüdis teistele, kes selja taga, et nad viskaksid piigi, kärbi või nuiaga. Kas või tapriga! Teised olid aga oma viskerelvad juba pildunud, ei pääsenud mõõgaga abiks. Kiur katsus oma hobust tagasi tõmmata — teised olid selja taga oma hobustega. Kirudes, vandudes otsis ta kohta, kuhu vastast lüüa või pista. Rind oli rüütlil kaetud, pea, nägu ja kael helkisid, ainult silmade kohal olid ahtad praokesed. Neisse kiinduski Kiur, varjas end hoolsasti kilbiga ja saatis raskeid lööke kõrvale, parajat hetke otsides. Siis korra, kui vastase ränk mõõk jälle kõrvaldatud, torkas ta silma suunas, aga sattus kaetud suu kohta. Uuesti varitses ta soodsat hetke, leidis selle viimaks ja torkas tugevasti. Mõõga terav ots läks sügavale silmaauku, tera jäi raudse prao vahele. Rüütel karjatas, laskis kilbi langeda, haaras raudses kindas käega silmatorgatud mõõga terast kinni ja vajus seljakile.

Teine rüütel oli Kiuru kaaslaste ja metsast ründajate abil viskerelvadega uimaseks pillutud ja hobuselt maha võetud.

Kiur ei pannud soomustatud rüütliga võideldes tähelegi, et keegi kannupoistest teda katmata küljesse mõõgaga torkas. Kannupoisil raiuti küll sealsamas käsi otsast, kukutati hobuse seljast ja pisteti odaga läbi. Aga niipea kui Kiur rüütliga võitlemisest vabanes, pillas ta kilbigi. Mõõka püsti tõstes haaras ta küljest kinni ja hüüdis kõigest jõust:

«Taganevad! ... Taganevad!»

Teised kordasid seda ja kaks hobustel püsinud rüütlit ühes kannupoistega ja lätlastega taandusid samm-sammult Kiuru ratsanike hoopide all. Kaks viimast kannupoissi istusid tagurpidi sadulas ja katsid endid kilpidega. Kolmelt poolt sadas taganejale vaenlasele viskerelvi või nende puudusel kive.

Kiur aidati hobuse seljast maha ja talutati jõe äärde, kuhu koguti teisigi haavatuid.

Kaks rüütlit, kannupoisid ja sulased katsid end kilpidega, moodustasid raudse kiilu ja surusid edasi lõuna poole, et ühineda liivlaste hulkadega. Neile pilluti viskerelvi, tabati mõndagi neist ja kukutati hobuse seljast. Tungiti odade ja mõõkadega vaenlasele lähemale, aga neid mõistsid vaenlased paremini käsitseda.

Vellol oli selge: siin võib ta julgust ja surmapõlgust näidata, aga maleva pealikult nõutakse enam, palju enam. Ta ei tohi vahvalt võideldes unustada malevat, selle juhtimist.

Ta tõmbus tagasi, saatis mõne mehe lõuna poole, teesuudmesse ja käskis vaadata, kuidas seal Küüvitsa mehed võitlevad, kuidas seal meie jalamehed vaenlase ratsaväele vastu peavad.

Ise sai ta kelleltki piigi ja hakkas sellega lähimat rüütlit ründama. Mitu korda lõi ta oma relva vastu vaenlase kilpi, lõi siis kõigest jõust karraga aetud hobusele pähe. Too taganes, langes istukile, rüütel rabeles, kaotas tasakaalu ja jäi langedes sadulasse rippuma. Kannupoisid ruttasid talle appi ja aitasid ta jalule. Võitlejat temast enam ei olnud.

Lõuna poolt, Oti ja Küüvitsa rindelt tuli ratsakäskjalg, leidis vanema ja teatas talle, et seal, metsa lähedal, Koiva tee suudme ümber olla väga kibe võitlus käimas. Liivlasi kogunenud sinna lõpmata palju.

Vello käskis tal suu pidada ja läkitas nüüd juurdetulnud Kahro ühe ratsaniku saatel Asso juurde. Tulgu ta viivitamata oma saja mehega ja pöördugu lõuna poole, kus Küüvitsa mehed koos jalameestega liivlaste vastu võitlevad. Tungigu kui tormihoog vaenlasele peale. Tema ise, Vello, läheb ka varsti sinna. Lõpp ei ole enam kaugel.

Rüütli langemist nähes surusid Kiuru salga mehed julgemini peale, varsti langes ka viimane suletutiga mees hobuse seljast, taganemise tee, lõuna poolt läheneva väega ühinemise tee suleti ja järelejäänud rüütlid, kannupoisid ja kõik teised hävitati võiduhüüete saatel viimase meheni.

Vello ise kihutas nüüd koos poolesaja mehega lõuna poole, kust kostis võitluse kära, relvade kõlin, sajatused ja ähvardused.

Liivlastest oli moodustatud rinne risti üle tee. Rinne oli tihe, mitmekordne, praegu püsis paigal.

Vello tuli nelja kihutades. Võiduhüüetega ja relvi täristades langeti vaenlaste peale. Mõned suletutiga ratsanikud olid nende selja taga ja sundisid oma ristitud orje võitlema.

«Rüütlid on hävitatud!» karjus Vello ja need, kes temaga. «Võit on meie!»

Liivlaste rinne lõi kõikuma, lakkas võitlemast innu ja hooga, tarvitas relvi veel peaasjalikult kaitseks. Juba nähti paljusid metsa pagemas.

Asso värske jõu ühinemine ja Vello meeste võidukas pealetung oli otsustavalt mõjunud.

Paljud vaenlaste esimeses rivis pildusid relvad, tõstsid käed ja andsid end vangi. Suletutiga mehed vaenlase selja tagant olid kadunud. Koiva tee suue oli ummistunud põgenejate hulkadest.

«Võit!» karjuti ümberringi sadadest suudest lähemal ja kaugemal.

«Võit!» hüüdsid isegi maas lamavad haavatud, ja surijad sosistasid seda sõna silmi sulgedes.

Taoti kilpe ja puhuti pasunat, Ümera metsad rõkkasid eestlaste võidukärast.

Vello jättis tagaajamise ja vangide võtmise Asso hooleks ja pööras hobuse põllule. Ta tundis suurt nõrkust, aga võidurõõm hoidis teda ülal. Ta läks Kahro seltsis Otti otsima.

Seal see lebas tallatud maal küliti, pea mättal, silmad poolkinni.

Kuuldes lähenevat kära, avas ta silmad, tõstis pea ja hüüatas rõõmsalt:

«Vello! Vanem?!... Elus!» Aga pea langes tal väsinult mättale.

Vello tuli hobuse seljast ja märkas alles nüüd oma verise mõõga tuppe pista.

«Kui palju neid pääses?» küsis Ott.

«Kes neid lugeda jõudis — põgenesid,» vastas Vello ja laskus sulase kõrvale põlvili.

«Siis võit!...» sosistas sulane nõrgalt, aga näol rõõmuilme.

«Nad on sind rängasti haavanud,» sosistas vanem.

«See oli Liivi kuninga poeg. Ta ise ütles. Ma lõin tal pea otsast... Sest on sulasele küllalt!... Käsi neil kõigil pead raiuda... Oli mehine taplus!... Väsitas mu ära...» kõneles Ott jõuetult, silmad poolkinni. Siis avas ta need veel korraks ja lausus pisut hoobeldes.

«Ümera jõel... ei ole antud... igamehel surra!»

Kahro sulges lahkunu laud. Vanem tõusis jalule ja pühkis verise käega pisaraid.

Hulk mehi oli nende ümber kogunenud. Nad ei suutnud vanemalt silmi pöörata. Nägu oli tal kriimuline ja verine, vesihall rüü mitmest kohast lõhki, vere ja mullaga määrdunud, teine säär oli paljas ja nõretas verest, kiivri raudne hari oli nõkku löödud. Kus see kõik sündinud, seda ei mäletanud ta ise ega teadnud teised.

Ta oli nii nõrk, et mättale laskus ja hakkas sealt käskusid jagama.

Vangidelt võetagu relvad ja hobused. Asso saatku liivlased Beverina linnuseni ja juhtigu sealt Urele teele. Rüütlid ja sakslased, olgu need elus või surnud, veetagu ühte kohta ja raiutagu kõigil pead. Muidu võib veel mõnigi neist hiljem üle Säde tulla. Rüütlitelt võetagu kiivrid peast, raudrüüd seljast ja lõigatagu õlale

rist, et kui tuleb keegi neid matma, siis teab, kellega tegemist. Ja näeb ühtlasi, et rist ei päästa kedagi, samuti mitte ka see kolmepeane jumal. Haavatud oma mehed aga kantagu jõe äärde, pestagu seal haavad ja seotagu.

Toodi sõnum, et see kiivris liivi pealik, kelle tapnud Küüvits, olnud Kaupo väimees. Kaupo ise aga pääsenud põgenema.

«Küllap see ristitud koer saab ka ükskord meie käest oma palga!» lausus keegi sõjameestest.

Vello tõusis mättalt ja läks Kahro abil jõe poole. Ta ei suutnud kuigi kaua käia. Mehed haarasid ta kätele ja kandsid mööda teed, üle inimeste ja hobuste laipade vee äärde, kuhu juba suurem jagu malevast oli kogunenud, et pesta tapluse higi ja verd oma ihult.

Kahro kiskus vanemal rüü seljast, leidis puusa juurest lihastes sügava haava, löödud vist piigi teravikuga. Õla lähedal oli teine, väiksem haav, sääremari läbi pistetud. Kaelal ja põskedel olid verised reiad. Kahro puhastas haavad, pesi jõeveega, hõõrus metsa äärest toodud rohtudega ja mähkis hoolsasti kinni. Kui siis ka nägu oli pestud jaheda veega, tundis Vello end hästi, tõmbas Kahro abil rüü selga ja sidus vöö vööle.

Üks sõdalane jooksis tema ette ja sõnas hingeldades:

«Külavanem Kiur on seal — tahaks vanemat näha!»

«Kiur!» hüüatas Vello rõõmsalt. «Kus ta on?... Tulgu kohe siia!»

«Ta on haavatud.»

«Siis lähen ma kohe!»

Aga ta sai vaevalt mõne sammu astunud, kui tal pea käis ümber ja ta pidi langema. Kahro toetas teda.

Mehed jooksid Kiuru tooma.

Varsti kanti ta okstest raamil sinna, kaame kui koolnu, kerge kui luustik.

«Kahro aitab sind kohe,» lausus Vello. «Kuidas see sündis?»

«Oma hooletus... Tapsin Rahi...»

«Rahi?!» hüüdis Vello üllatatult. «Oli tema ka siin?»

«Küllap leiate raipe... Unustasin kõik... Aga siis, rüütleid taga ajades, sain hoope ja pisteid... Kahro, ära näe vaeva... Mind sa ei aita... Tähendab võit?... Sellest on küllalt!...»

Kiuru silmad vajusid kinni ja naeratuseilme tuli ta kõhnale näole. Siis avas ta veel kord laud, vaatas päikese poole ja lausus kui laps uinumise eel:

«Siin... Ümera jõel... on ilus surra... Ja täna... on ilus päev... ilus päev... Kas tuleb veel kunagi...»

Silmad ei avanenud enam.

Ümberolijad pühkisid pisaraid ja vaikisid. Eemal aga hõisati uljalt.

Okstest raamil kanti veel üks sõdalane vanema ette.

«Vaike!» karjatas Vello.

Ta oli leitud üsna tee äärest pöösast, piik ölast läbi rinnasse tunginud. Kaks noolt olnud tal veel tupes. Aga üks nooleteravik leitud rüütli silmast, kuhu ta sõrmepikkuselt tunginud. Kahe rüütli hobuse jala köölustes leitud ka murdunud noole teravikud. Kaks noolt olid nüüd näitsiku kõrval haljaist okstest raamil.

Vello lükkas kiivri Vaike peast, pani peo tema vahakarva laubale ja silitas kohevil juukseid, mis olid päikesepaistel tuhmi pronksi jumega.

«Kui ilus ta nüüd on!» lausus vanem ja asetas nooled näitsiku rinnale.

Langenute laibad kanti metsa lamedale künkale. Üks osa mehi raius ja murdis metsas kuivi puid ning oksi ja valmistas ilmatu suure tuleriida.

Samal ajal püüdsid teised hirmunud hobuseid metsaservalt ja alevõsastikust. Liivlaste väikesi nässakaid üksi koguti üle kolmesaja, peale selle hulk lätlaste ja suuri saksa sulaste omi, isegi mõni rüütlite karraga kaetud hiiglane oli veel jalust terve.

Siis kanti relvad kokku, need, mis omad olid võideldes pildunud ja mis vaenlastest maha jäänud. Kõik vara ja ehteasjad, mis võõraste juurest leiti, langesid sõdalastele saagiks.

Jõe ääres aga pesti ja raviti haavu, surijate oiged kostsid võiduhõisete sekka.

Mööda suurt teed kihutasid aga käskjalad põhja poole, et viia Mägistesse ja Sakalasse sõnumit Ümera võidust.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missuguse eesmärgiga tungisid saksa raudrüütlid 13. sajandil meie maale?*
2. *Milles seisnesid eestlaste võidu põhjused Ümera lahingus?*
3. *Missuguseid teoseid olete lugenud, kus räägitakse eestlaste võitlusest ristirüütlitega?*

FRIEDEBERT TUGLAS.

1886

Kätkilaul.

Maga, maga, marjukene, maga! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllapuu meil õue taga, sinna kätki tegin ma.

Maga, laps, sa rahu süles! Kiigutab sind ema ise lauluga: Võllas isa poodi üles, sama köie otsas kätkis kõigud sa.

Mis sul peaks olema küll mureks! Ainult armusõnu kuuled minu suust. Kui sa kasvad ükskord suureks, oda teed siis isa võllapuust.

Maga, maga! Öö sees hõõgub põlend talu. Isa katab külmand muld. Kasvad suureks, tunda saad siis valu, hinges leegitsevat vihatuld.

Kasvad suureks, tunda saad siis valu, orjapiina ilma otsata. Ära iialgi siis armu palu: armu sul ei ole oodata!

Kõnni i s e elu adra taga, murra i s e enesele teed! Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kõnealuse laastu teemaks on sündmused seoses 1905. aasta revolutsiooni halastamatu mahasurumisega. Missugustest vägivallategudest siin kõneldakse?*
2. *Millist ellusuhtumist sisendab ema lapsele?*
3. *Miks autor on teose loomisel jäljendanud hällilaulu?*
4. *Leidke laastust rahvaluule vormielemente (algriimi, kordust). Kuidas aitavad need süvendada teose mõju?*
5. *Sõnastada laastu idee.*

Ilukirjanduslikes teostes kohtame sageli piltlikku väljendit, kus ühe nähtuse mingi joon kantakse sarnasuse alusel üle teisele nähtusele. Näiteks:

«Juba sirutas kuke punane hari katuseolvist välja...» («Kullaketrajad».)

Lugeja teab, et väljend «sirutas kuke punane hari» tähendab tulekahju algust, täpsemalt esimeste leekide lahtipuhkemist. Kukeharja ja leekide vahel on ilmne sarnasus kuju ja värvi poolest. See võimaldabki tuld piltlikult kujutada.

«Taevast lõikasid helgiheitjate noad.» (J. Semper.) Helgiheitja sihvakad ja sätendavad kiirtevihud sarnanevad tõepoolest lõikavale noale. Kujundi ärajätmisega kaob otsemaid ka lause piltlikkus («Helgiheitjad valgustasid taevast»).

«Kuusirp jääb üha kahvatumaks taevas...» (V. Villandi.). Tõepoolest, nii noor- kui ka vanakuu tekitavad meis kõigis kujutluse sirbist.

Seesuguse võtte tähtsus on sageli tunduvalt suurem kui üksnes väljenduse piltlikustamine ja ilmestamine. Tihtipeale sisaldub niisuguses kujundis autori hinnang nähtustele. Vaatleme näiteks Fr. Tuglase «Kätkilaulu», kust leiame laused: «Kasvad suureks, tunda saad siis valu, hinges leegitsevat vihatuld... Maga, maga, marjukene, maga: palju ees meil on veel pilkast ööd!»

Näeme, et kirjanik elab südamest kaasa rahva ränkraskele saatusele. Ta vihkab rõhujaid. See mõte koondub kujundisse «leegitsev vihatuli». Aimates ette rahva suuri kannatusi edaspidi, nimetab ta tulevikkugi «pilkaseks ööks».

Niisugust kujundit, kus üht nähtust kasutatakse teise asemel mõne ühise joone alusel, nimetatakse metafooriks ehk ülekandeks. Metafoor kuulub kõnekujundite hulka.

ÜLESANNE.

Leidke «Kätkilaulust» veel metafoore.

Metafooril on teatav sarnasus võrdlusega. Ta ongi peidetud võrdlus, mistõttu neid saab vastastikku hõlpsasti asendada. Näiteks lauses «... tunda saad siis valu, hinges leegitsevat vihatuld» võib metafoori abil väljendatud mõtte edasi anda võrdlusega: «tunda saad siis valu, hinges viha kui leegitsev tuli».

ÜLESANDEID.

1. *Moodustage antud võrdlustest metafoore:*
   Päike sätendas taevas nagu sinitaeva silm.
   Koerad hakkasid kiljuma nagu õuekellad.
   Tummade vahimeestena seisid kuused mäerinnakul.

Kui muinashiid silmitseb Toompea meie päevade uut ja tärkavat elu.
Pikad kui hõbeniidid jäljed on uisuteel.

2. *Moodustage antud metafooridest võrdlused:*
Keelepaelad pääsesid tal lõpuks vallale.
Väike suliskuues mehike istus puuoksal.
Pirita klooster, mineviku tumm tunnistaja, paelub loendamatute turistide tähelepanu.
Ja algaski lõikus sel ääretul viljamerel.

Metafooril on ühist ka isikustamisega. Isikustamise puhul toimub üksnes elava olendi (enamasti inimese) tunnuste ülekandmine. Metafoori puhul aga, kui sarnasus seda võimaldab, kantakse üle kõiki jooni. Seega isikustamise kasutamisala on kitsam, metafoori oma aga laiem.

ÜLESANDEID.

1. *Leidke mõningatest loetud paladest metafoore (näiteks «Koidust ja Hämarikust», «Tasujast»).*
2. *Missugune antud näidetest sisaldab metafoore, missugune võrdlusi ja missugune isikustamisi?*

a) Kas lauluallikas
külmas põhjatuules
minu rahva meelesse
oma kastet ei vala?
(Kr. J. Peterson.)

b) Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid — siin hool ja õnnistus . . .
(J. Liiv.)

c) Mina istun toas muredes;
omakasu läeb mööda teed:
omakasu haugub õue all,
omakasu vahib väraval . . .
(J. Liiv.)

3. *Määrake alljärgnevas näites kõik tuntud kõnekujundid.*

LAULJA.

Nii kui vahuse jõe
mürisevad lained,
mis kalju pealta
langevad oru sisse;
nii kui taeva pikne
musta pilvede alla
hirmsasti kärgatab:
nõnda on jooksmas laulu
ilus tuline oja.
Nii kui valguse allikas
seisab austud laulja
oma vendade keske'ella.
Kärgatab pikne —
ja metsad on vait:
laulja on tõstamas
oma häält, valamas
suusta laulukastet.
Ja tema ümber,
vait kui merekaljud,
rahvad on kuulamas.
(Kr. J. Peterson.)

AUGUST ALLE.

1890—1952

August Alle sündis 31. augustil 1890. aastal Viljandis käsitöölise perekonnas. Tema kooliaastad möödusid Viljandis ja Narvas. Seejärel töötas Alle mitmel pool kodukooliõpetajana ja apteekriõpilasena. Gümnaasiumi küpsuseksamid sooritas ta Orjolis. Hiljem astus ta ka Saraatovi ülikooli, mis sõjaolude tõttu jäi siiski lõpetamata. Hiljem, 1937. aastal lõpetas ta Tartu ülikooli õigusteaduskonna.

Pärast 1940. aasta juunipööret töötas Alle mitmetel kultuurielu vastutavatel kohtadel. Suure Isamaasõja ajal tegutses kirjanikuna. Pärast sõda oli Alle 1946. aastast kuni surmani ajakirja «Looming» toimetaja.

Kirjandusse astus Alle varakult, paistes silma satiiriliste, kodanliku võimu väärolude vastu sihitud luuletuste autorina. Suure Isamaasõja aastail suunas ta oma satiirirelva fašistlike anastajate vastu. Sel perioodil oli ta kirjandusliku almanahhi «Sõjasarv» aktiivne kaastööline.

August Alle suri 8. juulil 1952. aastal ja maeti Tallinna Metsakalmistule. Pärast surma avaldati tema «Valitud tööd» (1954).

Eesti pastoraal.

Vihma küll valab ju pilvede vinas,
taevas kui maa sügisudude tinas.
Pilvi rebides vilistab tuul,
kari on väljas veel mihklikuul.

Karjalaps vaeseke kuhja all kükib,
kaelani märg, külm kallale tükib.
Tuule ja vihma käes elajad norgus,
karjakrantsilgi saba on sorgus.

Tarvis on hoolega kuhjasid vahti,
peremehe hääl ei anna mahti:
«Sihändsel' karjasel' vaja om malka,
kuhja om pusatu — massa[1] veel palka!»

Tuleks kord õhtu, poeks ahjule tarre,
rätid ja pastlad riputaks parrel';
peagi süüa saaks soojendud suppi,
paelu veel pastlale punuks hea jupi.

Õhtu nii veniks . . . käes uinaku tund.
Varakult peremees peletab und:
«Latse[2], maast valla — rei[3] tuleb maha,
tõistre[4] perest nii jääme taha!»

Tahes või tahtmata üles punni:
karjast ja koera võib igaüks sundi!
Rehi on maas — ei ole sul vahet:
tarvis on valgeni lõpeta ahet!

Puru veel suus — pead võtma märsi,
perenaine ei oodata kärsi:
«Karjalaps nooruke — ega ta väsi! . . .»
Nii käib sügisel karjase käsi!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugune on ülaltoodud luuletuse tundetoon?*
2. *Põhjenda teksti ja kujundite abil kirjaniku erinevat suhtumist karjapoisisse ja peremehesse-perenaisesse.*
3. *Missugune tähendus on luuletuse pealkirjal?*

---

[1] massa — maksa; [2] latse — lapsed; [3] rei — rehi; [4] tõistre — teiste (siin: naabri).

JUHAN MADARIK

1899—1941

Silmapaistev eesti revolutsionäär ja kirjanik Juhan Madarik (Johannes Lauristin) sündis 29. oktoobril 1899. aastal Tallinnas töölisperekonnas.

Lapsepõlveaastad möödusid tal vanaisa juures, kes elas talurentnikuna Harjumaal Kuivajõe vallas. Pärast alghariduse omandamist töötas tulevane ühiskonnategelane ja kirjanik mitmes Tallinna tehases, esmalt õpipoisina, hiljem treialina. Aktiivne osavõtt töölisliikumisest ja marksistliku kirjanduse tundmaõppimine kujundas noorukis kommunistlikud veendumused. 17-aastaselt astus ta Kommunistliku Partei liikmeks. Õhtukoolis õppides täiendas ta püsiva hoolega oma puudulikku haridust. Kirjanduslik looming paelus teda juba koolipõlves. Partei ülesandel hakkas Lauristin toimetama esimest eesti töölisnoorte ajakirja «Noor Tööline», kus avaldas 1922. aastal kolm jutustust — «Õpipoiss», «Mikk Simm» ja «Jõululaupäev».

Eesti kodanluse julm arveteõiendamine töölisliikumisega tõi kaasa paljude revolutsionääride vangistamise. Sama saatus tabas ka Lauristini. 1923. aastal algas tema 15 aastat kestnud vangipõlv. Kuigi poliitvangide suhtes rakendati ranget režiimi, ei katkenud revolutsiooniline võitlus ka vanglamüüride vahel. Juhan Madarikust sai poliitvangide parteiline juht. Nagu see poliitilistele vangidele iseloomulik oli, ei lasknud Madarik oma vangipõlvel asjatult kaotsi minna. Ta luges marksismi-leninismi klassikute teoseid,

õppis keeli, omandas mitmete teaduste põhialused, süvenes ilukirjandusse, ületades seejuures suuri takistusi raamatute hankimisel.

Vanglas kirjutas Madarik rea jutustusi ja oma tähtsaima ilukirjandusliku teose — romaani «Riigikukutajad» ning visandas romaani «Vabariik», mille kallal jätkas tööd 1940.—1941. aastal. Kõik need on pühendatud revolutsioonilise võitluse teemale.

Lauristin-Madarik oli 1940. aasta juunipöörde tähtsamaid organiseerijaid. Meie maa taasühendamise järel NSV Liiduga valiti ta Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks.

J. Lauristin-Madarik hukkus Suures Isamaasõjas Tallinna kangelaslikul kaitsmisel 28. augustil 1941. aastal.

ÜLESANDEID.

1. *Iseloonustada J. Madarikku kui revolutsionääri ning töörahva vabaduse eest võitlejat.*
2. *Nimetage teisi revolutsionääre-kommuniste, kes kodanluse vanglamüüride vahel jätkasid oma revolutsioonilist võitlust. Milliseid memuaarteoseid selle kohta on avaldatud ja milliseid neist olete lugenud? Meenutage paeluvamaid episoode.*

ÕPIPOISS.

«Juss, Juss, aja püksid jalga! Kell juba pool kuus,» hüüab ema.

Juss ajab silmad lahti, kuid uuesti vajuvad need kinni.

«Tõuse üles!» hüüab ema teist korda, «saad jälle peremehe käest sõimata, kui hiljaks jääd.»

Juss liigutab ennast ja kaebab:

«Kõik kondid ja sooned valutavad... ei tea, kas veninud või mis.»

Ta pilk libiseb tahmaselt laelt katkenud tapeetidele ja jääb peatuma kasukale ema seljas. Tuba on külm. Ei tahaks õlanukkigi teki alt välja pista. Magaks kord õige kella kaheksani?

«Vaeseke, kui lahja ja kondine sa oled, ja mõne päeva pärast saad juba kolmteist aastat vanaks! Säh, võta ja söö!» ütleb ema kaastundlikult.

Juss pistab rutuga mõne leivaraasu suhu, rüüpab tulist teed, kahmab lapitud jope ja ruttab kiiresti toast välja, et mitte hiljaks jääda.

Juba jookseb ta tänaval, leivatükk punase räti sees kaenlas. Aga töökoja juurde jõudes näeb ta, et meister-peremees töölistega on juba kohal ja keerab ust lukust lahti. Juss tahab teretada, aga hääl kuivab kurgulakke.

«Kurradi jõmpsikas, kas see on tulemise aeg!» põrutab peremees.

Juss lööb silmad maha ja mõtleb endamisi:

«Oleks pidanud tõusma, kui ema esimest korda hüüdis . . .»

«Mis sa seal põrnitsed, nagu härg uut laudaust! Tõmba parem uks lahti!» jätkab peremees tõrelemist.

Juss avab ukse, viskab jope seljast ja asub ääsi juurde tuld tegema.

Aga oh häda! Laastud pole hästi kuivanud, ei võta tuld.

«Mis sa, raisk, seal magad, kas said kodus vähe püherdada!» kõlas peremehelt.

Jussi aitab hädast välja vanem tööline.

«Aitab vahtimisest, tõmba lõõtsa!» kostab uus komando.

Juss kargab hooratta vändast kinni, väntab ja väntab. Küll parema, küll pahema käega, küll mõlema käega korraga, keha lookas kui vibupüss.

Nii kestab see tundide kaupa.

«Aitab sedapuhku!» hõikab peremees. «Tõmba vammus selga, lähme raua järele!»

Juss sammub, nõtkuvad raudlatid õlal, keset uulitsat, uhketes riietes härradest ja daamidest mööda, kes tuikuvat poisikest naerdes vahivad. Vabrikuviled puhuvad lõunale, Juss aga sammub kui joobnu, tuikudes ja komistades.

Töökotta jõudes on väsimus nii suur, et süüa ei tahagi. Meister tuleb, sepad hakkavad liikuma, olgugi et lõunatund pole veel möödas.

Sepp tõmbab kuuma raua tulest. Kõlavad vasaralöögid ja lendavad sädemed. Juss jätab väntamise seisma, kohendab tuld ja mõtleb:

«Kui kena oleks tööd teha, kui peremees ei sõimaks ja nii hullusti taga ei ajaks. Tõmbaks lõõtsa, lööks ise kas või puudase vasaraga rauale pihta, nõnda et seppki oma pea sädemete eest kõrvale pööraks. Hoopide all painduks teras sahaninadeks, mis tuhandeid inimeselapsi toidaksid. Laseks ema hommikuti hea kannika leiba rätti mähkida ja paksult võid peale määrida, ning jätkuks leiba veel vähematelegi jõngermannidele kodus . . .»

«Mis sa vahid! Tule pihte kinni hoidma,» käsutab sepp.

Noored kõhnad sõrmed haaravad kõigest jõust pihtide varrest kinni. Küll põrutab, pagan, sõrmi ja käsi! Aga lahti ei tohi lasta ega ka häält teha. Pealelööja virutab vasaraga viltu. Kätest käib valus surin läbi. Pihid lendavad põrandale.

«Kuradi poiss on see küll! Ei sellest seppa saa!» pragab peremees.

Juss asub uuesti ääsi juurde, kühveldab süsi ja väntab nõnda, et otsaesine tilgub kui jääpurikas kevadises päikeses. Õhtu ei jõua ega jõua, aga — millal jõuavad need neli õppeaastat mööda? Siiski, hea oleks ära süüa lõunane leib ja silk.

Kostavad vabrikuviled. Õhtule!

Mõne aja pärast sõnab sepp:

«Täna on rutulisi töid, tuleb kella kuueni teha.»

Juss muudkui vändaku, hoidku pihte kinni ja löögu vasaraga kuumale rauale. Suu tilgub vett leiva ja silgu järele.

Koju jõudes on Juss surmani väsinud ja tüdinud. Mitte käsi ega nägugi ei tahaks pesta. Norutab omaette:

«Kas see tõesti igavesti nii peaks kestma?»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Võrrelda «Õpipoissi» luuletusega «Eesti pastoraal», tuues esile olulisemad kokkulangevused ja erinevused.*
2. *Milliseid momente on rõhutatud Jussi kujutamisel?*
3. *Mis on teoses optimistlikku?*
4. *Milliseid järeldusi võib pala najal teha töölisnooruki elu kohta kapitalistlikus ühiskonnas?*
5. *Koostada kirjand teemal «Kuidas kujutlen Jussi edaspidist elukäiku».*

IVAN KRÕLOV.

1769—1844

Ivan Andrejevitš Krõlov sündis Moskvas vaese armeeohvitseri perekonnas. Jäänud varakult orvuks, pidi ta puudulikku haridust iseõppimise teel täiendama. Raske majandusliku seisundi tõttu tuli Krõlovil juba kümneaastaselt kantseleiametnikuna tööle asuda. Ta siirdus Peterburi, kus tutvus pealinna tuntumate näitlejatega ning kirjutas mitmed lavateosed. Siin hakkas ta välja andma satiirilist ajakirja, kuid langenud poliitilise põlu alla, pidi 12 aastaks Peterburist lahkuma. Saabunud siia tagasi, hakkas ta valme kirjutama, saavutades sel alal üldise tunnustuse.

Krõlovi valmide põhiteemaks on ühiskondlike pahede kriitika («Hunt ja Talleke», «Lehed ja Juured», «Elevant maavalitsejaks»), kasvatuse ja hariduse küsimused («Siga Tamme all», «Pärdik ja Prillid»), üldine elutarkus («Luik, Haug ja Vähk»), 1812. aasta Isamaasõda («Hunt penilas», «Vares ja Kana», «Voor»).

Krõlovi valmid on tuntud kogu maailmas.

Hunt ja talleke.

Mustmiljon näidet ajalugu teab,
et tugev nõrka kõiges süüdi peab;
kuid me ei hakka ajalugu kirjutama,
vaid valmi keeles kinnitame sama.

*

Üks Tall läks kuumal päeval oja äärde jooma,
ja, ega õnnetused tulles hüüa,
ta pidi kohtama seal Hunti, kurja looma,
kes kohe tahtis teda ära süüa.
Et aga seaduslikku nägu anda teole,
Hunt käratab: «Ma näitan sulle, reole!
Sa ütle, et
mis õigusega
sa ajad sogaseks ja segad
siin minu selget joogivett?
Su kaela murran selle eest, va vastik voon!»
«Kui Hiilgus arvab heaks ka mulle sõna anda,
siis tahaks alandlikult ette kanda,
et mina sada sammu allpool voolu joon,
mispärast, julgen öelda, pole õige see,
et mina sogastan teil joogivee.»
«Mind ära valelikuks tee,
sa nurjatu! Et kuule aga hullu!
Ei ole veel mu meelest minna lastud,
kuis tunamullu
sa sama toorelt haukusid mu vastu.»
«Oi heldeke, ma pole aastanegi,»
nüüd lausub Talleke. «Su vend siis seda tegi!»
«Mul pole vendi.» — «Aga sinu tõugu
üks lurjus lõksutas siin mulle lõugu,
võib-olla isamees, või vader, nimekaim,
kust mina seda teadma pean.
Teil, karjastel ja koertel sama vihavaim
on minu vastu, küllap seda tean
ma ammust ajast: soovite vaid kurja
ja kavatsete karata mu turja!
Kuid sinuga kõik arved õiendan ma nüüd.»
«Mis on mu süü?»
«Pea suu! Sind kuulda ma ei taha!
Aeg küps on hambaid sulle sisse lüüa.
Ka see on sinu süü, et mina tahan süüa!»
Nii ütles Hunt — ja murdis Talle maha.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kuidas kajastab valm «Hunt ja Talleke» inimestevahelisi suhteid klassiühiskonnas?*
2. *Leida sõnad, mis väljendavad valmi peamõtet (ideed).*
3. *Selgitada «Hundi ja Tallekese» põhjal, mis on valm.*
4. *Kandke valm osaliste kaupa ette, mõeldes, missuguse tooniga on vaja lugeda Hundi, Tallekese ja autori sõnu.*

ALEKSANDER PUŠKIN.

1799—1837

Talveõhtu.

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Õlgesid ta õhinaga
katusel kord kahistab,
kord kui rändur akna taga
klopib, südant ahistab.
Hämar, kurb on meie maja
talveõhtul tumedal.
Eideke, miks kogu aja
vaikid sa seal akna all?
Tõi ehk värtna vaikne vurin
rammetuse laugele
või ehk õues tuule urin
viis su mõtted kaugele?
Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.
Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikse maa,

kuidas varavalgel neitsi
lättel käis, oh laula sa.
Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jälgige tuule kirjeldust. Missuguse meeleolu see loob? Milline osa on selles kujunditel (võrdlused, helikujundid)?*
2. *Missugused värsid näitavad Puškini armastust oma hoidja vastu? Iseloomustage hoidjat kui Puškini truud kaaslast Mihhailovskojes.*
3. *Milles seisneb luuletuse ilu?*
4. *Koostage kirjeldus tuisusest talveõhtust, kasutades tuntud kõnekujundeid.*

MIHHAIL LERMONTOV.

1814—1841

«Püstolilask, mis tappis Puškini, äratas Lermontovi hinge,» kirjutas Herzen. Tõepoolest, Puškini surma puhul kirjutatud luuletus «Poeedi surm» tõestas, et selle autor on võimeline jätkama Puškini loomingu üllaid traditsioone.

Lapsepõlv ja haridustee. Mihhail Jurjevitš Lermontov sündis 3. oktoobril 1814. a. Moskvas erukapteni perekonnas. Ema surma järel sai kolmeaastase poisikese kasvatajaks vanaema, kes elas Pensa kubermangus. Rikka vanaema mõisas veetis tulevane kirjanik oma poisikesepõlve. Vanaema pühendas kogu oma elu ainsa tütrepoja kasvatamisele. Parimad koduõpetajad õpetasid talle võõrkeeli, maalimist ja muusikat.

Põhjaliku koduse ettevalmistuse järel pandi poiss õppima Moskva ülikooli juures asuvasse aadlipansioni. Juba siin avaldusid poisi andekus, töökus ja huvide mitmekülgsus. Pansionis sai tema tõeliseks kutsumuseks kirjandus ja lemmikkirjanikuks A. Puškin. Suure poeedi sütitavad värsid puhusid ka temas lõkkele ereda vabaduseleegi.

Mõne aasta pärast astus Lermontov Moskva ülikooli, kus tal tuli läbi elada sügav pettumus. Selle asemel et üliõpilasi tõelisse teadusemaailma viia, seadsid tagurlikud õppejõud esiplaanile truualamlikkuse kasvatamise. Ülikoolis levivad protestimeeleolud, mis nakatavad ka Lermontovi. Ta veendub dekabristide ideede õigsu-

ses. Sellest siis ka võitlusmeeleolud ülikooliaegses luules. «Nii sünk on meie elu, kui pole võitlust,» kirjutab poeet.

Vastuolude tõttu juhtkonnaga astus Lermontov 1832. aastal ülikoolist välja.

Tsaariohvitserist kirjanikuks. Ülikoolist lahkumise järel saab Lermontovist Peterburi ohvitseride kooli kursant. Selles tõelises kroonukasarmus ei sallitud midagi peale mõttetu drilli ja pimeda käsutäitmise.

Saanud pärast kooli lõpetamist ohvitseriks, tutvub ta Peterburi seltskonnaeluga. Nooruki huvid ja anded tõstsid ta vaimulagedast kõrgemast seltskonnast võrratult kõrgemale. Ainsat rahuldust pakkus kirjanduslik looming, mille kallal kirjanik väga tõsiselt töötas. Oma teoste avaldamisega oli Lermontov väga tagasihoidlik, pidades neid ebaküpseks. Üks väheseid sel ajal avaldatud töid on «Borodino», milles Lermontov ülistab vene sõdurite kangelaslikkust 1812. aasta Isamaasõjas. Mitte tsaar ega aadlikud ei päästnud Venemaa Napoleoni vallutustest, vaid see on alistamatu vene rahva teene — niisugune on luuletuse mõte.

Tsaari põlu all. Saabus 10. veebruar 1837, A. Puškini surmapäev.

Vene kirjanduse geenius A. Puškin oli tapetud, tapjatele aga näkku paisatud terav süüdistus — «Poeedi surm», millesse koondusid kõikide ausate inimeste mõtted ja tunded suure kirjaniku tragöödia puhul. Luuletus levis käsikirjaliselt käest kätte, teda õpiti pähe.

Lermontov, keda vähe tunti, sai üleöö populaarseks nimeks. Ka tsaaripalees. Keiser Nikolai I haistis «Poeedi surma» autoris uut vaenlast. Ta andis range käsu: Lermontov areteerida ja Kaukaasiasse kuulide alla saata! (Sel ajal käisid seal mägirahvastega rasked võitlused.)

Tsaari lootused osutusid ennatlikuks. Tagakiusamisest hoolimata elas Lermontovi vabadusepoeesia edasi.

Kaukaasias õppis poeet tundma mägirahvaste elu ja kombeid, tegi läbi sõjamehe karmi kooli ning jälgis Kaukaasia tervisvetel parasiteeriva aristokraatia jõudeelu. See virgutas looma uusi teoseid, milles vabaduse ja protesti motiiv veelgi tugevamalt kõlama hakkas.

Lermontovi luule ideaaliks saab vabadustarmastav, energiline, ühiskonnale vajalik isiksus. Luuletuses «Mõtisklus» peab ta aga kahetsusega tunnistama, et vene aadlinoorsugu pole selleks võimeline.

Armastus kodumaa kauni looduse ja lihtsate inimeste vastu kõlab südamlikult luuletuses «Kodumaa».

Kaukaasia rahvaste elu andis ainet ka sellisteks väljapaistvateks teosteks, nagu poeem «Mtsõri» ja romaan «Meie aja kangelane».

Ehkki tsaar Nikolai I Lermontovi talendile silmakirjalikku tun-

nustust avaldas, seiras ta teda pahaendeliste kavatsustega. Jõhker tagakiusamine, korduvad väljasaatmised ja seljatagused intriigid mõjusid Lermontovisse masendavalt. Neid nukrusmeeleolusid väljendab luuletus «Pilved», üks kaunimaid Lermontovi loomingus, millesse on mõndagi kätketud poeedi elusaatusest:

Pilved, kesk taevaste steppide sina
kõrgel kui helendav pärlikee ripute!
Lahkuma sunnitud nii nagu mina
koduselt põhjamaalt lõunasse kipute.

Mis teid küll ajab siit? Saatuse kurjus?
Avalik vihavaen? Varjatud kadestus?
Koormab teid süü? Mõni lootus ehk nurjus?
Sõprade laim rinda mürgina ladestus?

Ettekavatsetud mõrva ohver. Suutmata Lermontovi vaimselt murda, õhutas tsaar poeedi füüsilist hävitamist. Oli kordumas A. Puškini saatus. Alatute plaanide elluviijaks valiti Lermontovi sõjakoolikaaslane Martõnov, väiklane ja keigarlik inimene. Tühiste põhjuste pärast puhuti Lermontovi ja Martõnovi vahel lõkkele tüli, mis lõppes duelliga. See toimus Pjatigorski lähedal Mašuki mäe jalamil 27. juunil 1841. aastal. Kahevõitlus toimus erakordselt rasketes tingimustes, nii et ühe vastase surm oli paratamatu. Kuul tabas Lermontovi otse südamesse.

Õukond võttis teate Lermontovi surmast rahuldustundega vastu. Kui tsaar oli ära kuulanud teate poeedi surmast, ütles ta: «Koerale koera surm! Nimekirjast kustutada!» Ta kustutatigi väeosa nimekirjast. Kirjandusse jäi aga Lermontovi nimi igavesti püsima.

Borodino.

«Eks, onu — asjata ju minna
me käest ei lasknud kallist linna,
kui Prantsus Moskvas käis.
Siis löödi lahinguid! Neid aegu
me rahvas mäletab veel praegu.
Borodinost ju ilmaaegu
ei mõelda, uhkust täis.»

«Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud —
ei paljud sõja lõppu näinud...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.

Sai kaua tummalt taganeda.
Me tuju langes, nähes seda,
hallpead ju rääkisid:
«Mis tuleb ülematel pähe?
Kas on neil tõesti julgust vähe,
et ikka proovima ei lähe
häid vene tääkisid?»

Siis lagendikku nägid roodud,
mis võitlusväljaks justkui loodud.
Reduut[1] sai tehtud seal.
Uus lootus poiste põues tärkas,
ja koiduga, kui vägi ärkas,
ta silmapiiril prantslast märkas
just nagu pihu peal.

Mul oli käsil laadimine.
Ma mõtlesin: «Oot, külaline,
nüüd alles kosti saad!
Noh, vend musjöö! Käi lagedale!
Ka elust meil ei ole hale,
et lööke anda ründajale
ja kaitsta kodumaad.»

Kaks päeva tuuris kahurtuli.
Ja nurin kuuldavale tuli,
et see on tühi töö.
«Nii hirmu nahka neil ei aja.
Kartetšidega oleks vaja . . .»
Ja üle sünge võitlusraja
siis tiivad laotas öö.

Ma lamasin — ei tulnud uni.
Öös hõiskeid kostis hommikuni —
seal Prantsus pidutses.
Kuid vaikne oli meie leeris:
siin mõlkis kiivrit mees poleeris,
seal teine relvi revideeris
ja süngelt urises.

Ja vaevalt kerkis koidusära,
kui algas laagris kisa-kära,
kõik äkki kihas-kees.

[1] reduut — kindlustus.

Me polguülem oli visa,
aus tsaari teener, meile isa.
Jah, kurb, et päevadele lisa
ei saanud taevalt mees.

Ta hüüdis meile õhinaga:
«Eks ole Moskva meie taga!
Siis seiskem kindlalt koos
ja surgem, kaitstes kallist linna!»
Me tõotasime surma minna
ja läksime — jah, palju sinna
meid jäi Borodinos.

See oli päev: suits ümber kiikus,
just nagu pilv me poole liikus
musttuhat sõjameest.
Seal tragunite mõõku täras,
ulaane uhkes mundrisäras
me peale langes sõjakäras
ja möödus meie eest.

Nii enam lahinguid ei lööda...
Kui varjud lipud sööstsid mööda.
Silm vaenlase armeed
veel läbi suitsu vaevalt nägi.
Täis vimma väge raius vägi
ja segas langenute mägi
suurtükikuuli teed.

Jah, prantslane veel kaua räägib,
kui vahedad on vene täägid,
kui täpne nende löök.
Kartetšivihin, tulevalgus!
Maa põrus hirmsas tapatalgus
ja kestvaks möirgeks ühte valgus
seal kahurite röök.

Ju hämardus. Me tõotasime,
et homme jätkub taplemine
sealsamas lõpuni.
Siis aga kostis trummikaja,
väed ära tõmbas vallutaja,
kuid kokku võtta oli vaja
meil oma kaotusi.

Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
— nüüd pole sääraseid.

Ei nende käsi hästi käinud,
ei paljud sõja lõppu näinud.
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutustage, mida teate 1812. aasta Isamaasõjast ja Borodino lahingust.*
2. *Millised vene rahva omadused avaldusid Borodino lahingus?*
3. *Kuidas peegeldab see luuletus vene sõdurite mehisust ja isamaa-armastust? Tuua vastavaid näiteid ilmekatest kujunditest.*
4. *Missugune on luuletuse ülesehitus? Koostage luuletuse kava ja jälgige seejuures pinevuse tõusu. Kus saavutab see haripunkti?*
5. *Õppida luuletust ilmekalt lugema.*

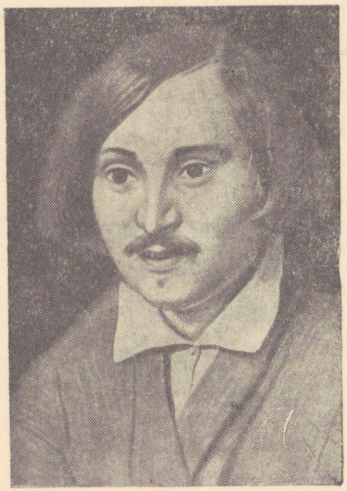

NIKOLAI GOGOL.

1809—1852

Nikolai Vassiljevitš Gogol sündis 1. aprillil 1809. aastal Poltaava kubermangus vaesunud väikemõisniku perekonnas. Tema isa oli haritud kunstihuviline inimene, kes innukalt tegeles kirjandusliku loomingu ja näitekunstiga.

Noort Gogolit kütkestasid varakult isa harrastused. Samal ajal jälgis ta tähelepanelikult kasakate kombeid ja suulist rahvaloomingut.

Hariduse omandas Gogol Poltaava kreiskoolis ja Nežini gümnaasiumis. Kirjanduse lugemine, joonistamine ja näidendites esinemine olid tema gümnaasiumipõlve peamisi harrastusi. Samal ajal hakkas ta sulge proovima nii luule, proosa kui ka draama alal.

Isa surma järel tekkinud raske majandusliku olukorra tõttu ei olnud tal võimalik ülikooli astuda. Gümnaasiumi lõpetamise järel otsustas ta end pühendada ühiskonna jäägitule teenimisele. Ta kirjutas: «Ma põlesin kustumatust soovist olla oma elus vajalik riigi hüvanguks, tuua kas või väiksematki kasu ... Õigusetus, suurim õnnetus maailmas, pureb kõige enam minu südant. Ma tõotasin kaotada mitte ühtegi minutit oma lühikese elu jooksul, tegemata head.» Oma õilsate eesmärkide elluviimiseks siirdus ta riigi pealinna Peterburi, et leida seal sobiv teenistuskoht. Pealinn valmistas aga ühe pettumuse teise järel: pika aja jooksul ei leia ta endale sobivat tööd. Saanud lõpuks kantseleiametniku koha, ei tunne ta sellest vähematki rahuldust. Ent ometi soodustas see oluliselt tulevase kirjaniku arenemist. Siin õppis ta tundma tolleaegsele Venemaale omast bürokraatiat, kroonuametnike-tšinovnikute tühist ja rikutud elu. Kõik see aitas tal avasilmi hinnata pärisorjusest pehkinud Venemaa riigikorraldust, mille vastu ta asub võitlema oma hilisemas loomingus.

Esialgu paelusid kirjanikku ukraina olustik ja rahvakombed, millest sündis jutustustekogu «Õhtud külas Dikanka lähedal». Selle teosega sai Gogol üldtuntud kirjanikuks. Huviga jälgis noore kirjaniku arenemist A. Puškin, kelle juhtnöörid olid Gogoli edaspidisele loomingule määrava tähtsusega. Puškini soovitusel kirjutas Gogol oma parimad teosed — komöödia «Revident» ja romaani «Surnud hinged» (autor ise nimetas selle poeemiks).

«Revidendi» geniaalselt teravmeelne satiir Venemaa kroonuametnike aadressil tõi autorile pealinna koorekihi poolt nii palju ebameeldivusi, et ta pidi välismaale sõitma. Seal asus ta kirjutama oma tähtsaimat teost — «Surnud hinged», mille esimene osa ilmus 1842. aastal.

Teose tulipunktis on provintsimõisnike elu ja selle kõrval kogu Nikolai I aegse riigiaparaadi ning võimukandjate mandumine. Raamat on geniaalseks kunstiliseks üldistuseks pärisorjusliku korra kõlbmatusest.

Teose peakangelaseks on endine tšinovnik Tšitšikov, rafineeritud suli. Ta tegeleb senikuulmatu äritehinguga — ostab mõisnikelt üles surnuid, aga revisjoninimekirjast[1] mahakandmata talupoegade hingi. Neid tahab ta hiljem elavate pähe suure vaheltkasuga maha müüa.

Ehkki kirjanik on sügavalt masendatud oma kodumaal valitsevast olukorrast, ei kaota ta lootust helgemale tulevikule. Suure tundesoojusega räägib ta sellest mitmes teose lüürilises kõrvalepõikes, eriti aga kihutava troika romantilises pildis. On tähelepanuväärne, missuguse veendumusega suutis Gogol kirjutada Venemaa hiilgavast tulevikust ajal, kui seal valitses alles pärisorjuse ängistav pimedus.

Teos võeti lugejate poolt vaimustusega vastu, kuid reaktsioonile kriitika asus autorit vihaselt ründama. See kutsus Gogolis esile terava kibeduse ja halvas ta töötahet.

Elu lõpu eel tuli suur kirjanik kodumaale tagasi lootusega siin oma kõikumalöönud vaadetele tuge leida. Sügavad läbielamised tal aga enam toibuda ei võimaldanud.

Gogol suri 21. veebruaril 1852. aastal.

TROIKA.

(Katkend poeemist «Surnud hinged».)

Ja missugune venelane ei armasta siis kiiret sõitu? Kelle hing siis veel, kui mitte tema oma, mis ihkab maruliselt ilutseda, pillerkaaritada ja vahel öelda: «Kurat võtku kõike!» — kelle hing siis

[1] Ametlik pärisorjade nimekiri, mida mõningate aastate järel revideeriti. (Mõisnikelt võeti riigimaksu talupoegade arvu järgi.)

veel peaks seda armastama? Kuidas võib seda siis mitte armastada, kui sellest hoovab vastu midagi vaimustavalt kaunist? Näib, nagu oleks mingi nähtamatu võim su oma tiibadele haaranud, sa lendad ise ja lendab kõik: lendavad verstad, lendavad vastu kaupmehed oma kibitkade pukis, lendab kummalgi pool mets oma kuuskede ja mändide tumedate rividega, kirvelöökide ja vareste kraaksumisega, lendab kogu tee teadmata kuhu kaduvasse kaugusse, ja midagi kohutavat peitub selles kiires möödavilksatamises, kus silmist kaduv ese ei jõua selgepiirilist kujugi võtta, ainult taevas pea kohal ja kerged pilved ning nende vahelt piiluv kuu üksi näivad liikumatuna. Eh, troika, linnutiivuline troika, kes on su välja mõelnud? Teadagi, ainult elavaloomulise rahva juures sa võisidki sündida, sellel maal, mis ei armasta nalja heita, vaid on enese avara lagendikuna üle poole maailma välja sirutanud, ja mine katsu lugeda tema versti, kuni sul silmade ees virvendama lööb. Ja keeruline ei näi olevatki see maanteede imeriist — ei ole sa raudsete vintidega kokku kruvitud, vaid üks-kaks-kolm on su kiirel käel üksnes kirve ja peitliga meisterdanud ning valmis teinud osav Jaroslavli talumees. Mitte saksa ratsasaabastes ei ole postipoiss; habe ja labakindad, ja istub ta tont teab millel; kui ta aga enese püsti ajab ja piitsaga ärgitab ja laulu lahti laseb — hobused sööstavad maruhoos, rataste kodarad sulavad üheksainsaks ühtlaseks sõõriks, tee aina müdiseb ja kohkunult karjatab seisma jäänud jalamees! Ja seal ta kihutab, kihutab, kihutab!... Ja juba eemalt kaugelt on näha, kuidas miski ajab tolmu üles ja vihiseb läbi õhu.

Kas mitte sinagi, Venemaa, ei torma nii nagu nobe, kinnipüüdmatu troika? Tolmupilvisse upub su all tee, kõmisevad sillad, kõik jääb sust kaugele maha. Seisatab jumalikust imest rabatud pealtvaataja: kas ei ole see mitte taevast allaheidetud välk? Mida tähendab see hirmuäratavalt kiire liikumine? Ja mis tundmatu jõud peitub neis ennenägematuis täkkudes? Eh, täkud, kus on ikka täkud! Kas pesitsevad maruhood teie lakkades? Või kirvendab terav kõrv igas teie soones? Kuulete ülalt kõrgelt tuttavat laulu, nagu üks mees pingutate kõik korraga oma vaskseid rindu ja kapjadega maad peaaegu puudutamata muutute ainsateks pinguletõmmatud, läbi õhu lendavateks joonteks, ning tormab tervenisti jumalast inspireerituna!... Venemaa, kuhu sa ometi kihutad, vasta? Ta ei vasta. Imekaunilt tiliseb kelluke; mühiseb ja muutub tuuleks tükkideks rebitud õhk; lendab mööda kõik, mis maailmas iganes on, ja kõõrdi vaadates astuvad eest kõrvale ning annavad talle teed teised rahvad ja riigid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jälgige katkendi hoogsust. Miks on valdav osa kujundeist seotud liikumisega? Tuua näiteid.*
2. *Miks kirjanik kujutab Venemaad troikana? Mida räägib ta vene inimestest?*
3. *Millisena kujutleb Gogol Venemaa tulevikku?*
4. *Õppida pala ilmekalt lugema, arvestades selle ülevat sisu.*

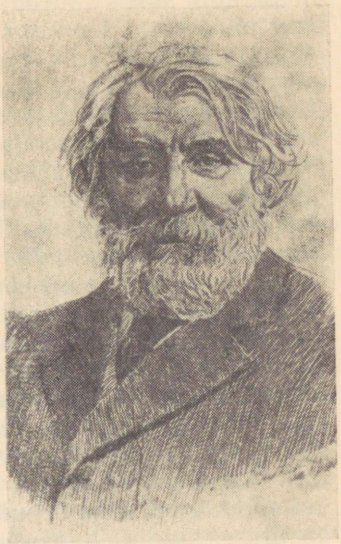

IVAN TURGENEV.

1818—1881

MUMUU.

(Lühendatult.)

Õhtu hakkas kätte jõudma. Gerassim kõndis tasa ja vaatas vette. Äkki näis talle, et miski rabeleb kõntsas üsna kalda ligidal. Ta laskus kummargile ja nägi väikest valget, mustalaigulist kutsikat, kes kõigest püüdmisest hoolimata kuidagi ei suutnud veest välja ronida, viskles, libises ja värises kogu oma märja ning kõhna kehaga. Gerassim vaatas õnnetut koerakest, napsas ta ühe käega kinni, pistis endale põue ja hakkas suurte sammudega koju minema. Ta astus oma kambrisse, pani päästetud kutsika voodile, kattis oma raske vammusega, ruttas esiteks talli õlgede järele, siis kööki tassikest piima tooma. Vammuse ettevaatlikult kõrvale heitnud ja õled laiali laotanud, asetas ta piima voodisse. Vaene koerake oli kõigest kolm nädalat vana; silmad olid tal hiljuti avali läinud; üks silm näis koguni teisest natuke suurem; kutsikas ei osanud veel tassist juua ja värises ainult ning kissitas silmi. Gerassim võttis tal kahe sõrmega kergelt peast kinni ja vajutas ta koonukese piima juurde. Koer hakkas äkki ahnelt jooma, turtsudes, vappudes ja läkastades. Gerassim vaatas, vaatas, ja hakkas järsku naerma ... Öö läbi jändas ta koeraga, tegi talle aset, kuivatas teda ning uinus viimaks ise ta kõrval mingisse rõõmsasse ja vaiksesse unne.

Ükski ema ei hoolitse nii oma lapse eest nagu Gerassim hoolitses oma kasvandiku eest. Esialgu oli ta väga nõrk, lahja ning

inetu, kuid kosus vähehaaval, muutus siledamaks, ja umbes kaheksa kuu pärast sai temast tänu ta päästja lakkamatule hoolitsusele väga tubli hispaania tõugu koer pikkade kõrvade, torukujulise karvase saba ja suurte ilmekate silmadega. Ta kiindus kirglikult Gerassimisse ning ei jäänud temast sammugi maha, käis üha tema kannul, tasakesi saba liputades. Gerassim andis temale nimegi — tummad teavad, et nende ümin äratab teise tähelepanu —, pani temale nimeks Mumuu. Kõik inimesed majas armastasid koera ja hüüdsid teda Mumuuks. Ta oli haruldaselt tark, hellitses kõikidega, kuid armastas ainult Gerassimit. Gerassim ise armastas teda meeletult... ja temale oli ebameeldiv, kui teised koera silitasid: kas ta kartis tema pärast, või oli ta armukade — jumal teab! Mumuu äratas teda hommikuti teda hõlmast sikutades, tõi ohelikkupidi ta juurde vana veeveohobuse, kellega ta suures sõpruses elas, läks tähtsal näol Gerassimiga koos jõe äärde, valvas ta luudi ja labidaid, ei lasknud kedagi ta kambri ligi. Gerassim saagis just tema jaoks avause oma uksesse, ja koer nagu mõistis, et ta ainult Gerassimi kambris oli täielik perenaine, ning hüppas seepärast sinna tulles igakord kohe rahuloleva ilmega voodisse. Öösiti ei maganud ta üldse, kuid ei haukunud huupi nagu mõni rumal õuekoer, kes tagajalgadel istudes ja koonu õieli ajades ning silmi kinni pigistades haugub lihtsalt igavusest, niisama — haugub taevatähti ja harilikult kolm korda järjest. Ei! Mumuu peenike hääl ei kostnud iialgi asjatult: kas oli mõni võõras tarele lähenenud või oli kuskil kahtlast kära või kahinat kuulda... Ühe sõnaga: ta oli oivaline valvur.

Koer äratas proua tähelepanu. Lähenemiskatsed aga ei andnud tulemusi: loom oli proua vastu vaenulik. Solvunud proua hakkab Mumuud taga kiusama ning nõuab lõpuks tema kõrvaldamist. Koer müüdigi uuele peremehele.

Kogu järgmisel päeval ei tulnud Gerassim nähtavale, nii et tema asemel pidi kutsar Potap vett tooma minema, mille üle viimane väga pahane oli. Proua küsis Gavrilolt, kas käsk on täidetud. Gavrilo vastas, et on täidetud. Teisel hommikul väljus Gerassim oma kambrist ja hakkas tööle. Lõunale ta tuli, sõi ja läks jälle, ilma kedagi tervitamata. Tema nägu, niigi elutu, nagu kõigil kurttummadel, oli nüüd otsekui kivinenud. Pärast lõunat läks ta jälle kodunt ära, kuid mitte kauaks, tuli tagasi ja läks kohe heinaküüni.

Saabus öö — kuupaistene, selge. Raskelt ohates ja alatasa teist külge keerates lamas Gerassim ja tundis äkki, et teda nagu hõlmast oleks sikutatud; ta hakkas üleni vabisema, kuid ei tõstnud pead, pigistas koguni silmad kinni; aga siis tõmmati jälle hõlmast, nüüd juba tugevamini; ta kargas püsti... tema ees keerles Mumuu, nöörijupp kaelas. Pikk rõõmukarje tungis Gerassimi tummast rinnast; ta haaras Mumuu, pigistas teda oma embusse; ainsa hetke

jooksul tõmbas Mumuu tal keelega üle nina, silmade, vurrude ja habeme!... Gerassim seisis pisut, mõtles, ronis ettevaatlikult heinavirna otsast alla, vaatas ringi, ja hiilis õnnelikult oma kambrisse, kui oli veendunud, et keegi teda ei näe. Gerassim oli juba enne taibanud, et koer iseenesest ei kadunud, et ta arvatavasti proua käsul oli ära viidud; inimesed olid temale märkide varal seletanud, kuidas tema Mumuu oli näidanud prouale hambaid, ja ta otsustas midagi ette võtta. Kõigepealt söötis ta Mumuud leivaga, kallistas teda, pani magama, hakkas siis kaalutlema, ja kaalutleski öö läbi, kuidas kõige parem oleks teda ära peita. Viimaks tuli ta mõttele teda päevad läbi kambris pidada ja ainult vahel harva seal vaatamas käia, öösel aga välja viia. Avause ukses toppis ta oma vana kuuega kõvasti kinni ja oli vara hommikul juba õuel, nagu poleks midagi juhtunud, säilitades isegi (süütu kavalus!) endist süngust näoilmes. Vaesele kurdile ei võinud pähe tulla, et Mumuu ennast reedab oma vingumisega: tõepoolest said kõik majas varsti teada, et tumma koer oli tagasi tulnud ja istus luku taga, kuid kaastundest tema ja koera vastu ja osalt võib-olla ka kartusest ta ees ei antud temale mõista, et teati tema saladust. Ainult ülemteener sügas kukalt, kuid lõi käega. «Ah, jumal temaga! Ehk ei saa proua teada!» See-eest ei olnud tumm iialgi nii virk olnud kui tol päeval: puhastas ja kraapis kogu õue, kitkus välja viimsegi umbrohu, kiskus oma käega välja kõik vaiad iluaia taras, et veenduda, kas nad küllalt tugevad on, ja tagus nad siis ise jälle sisse — ühe sõnaga, jändas ja askeldas nii, et isegi proua tähele pani ta agarust. Päeva jooksul käis Gerassim paar korda vargsi oma vangistatu juures; kui aga saabus öö, heitis ta ühes temaga kambrisse magama, mitte lakka; alles kella kahe ajal läks ta temaga õhu kätte jalutama. Võrdlemisi kaua Mumuuga mööda õue kõndinud, pidi ta juba tagasi minema, kui äkki tara tagant, põiktänava poolt kahinat kuuldus: Mumuu ajas kõrvad kikki, hakkas lõrisema, läks tara juurde, nuusutas ja hakkas valjusti ja kilavalt haukuma. Kellelgi purjus mehel oli pähe tulnud endale sinna ööseks pesa teha. Samal ajal oli proua parajasti uinumas pärast kestvat «närvilist erutust»: selliseid erutusi juhtus temaga alati pärast liiga toitvat õhtusööki. Äkiline haukumine äratas ta; tema süda hakkas vasardama ja jäi seisma.

«Tüdrukud, tüdrukud!» oigas ta. «Tüdrukud!»

Kohkunud tüdrukud kargasid tema magamistuppa.

«Oh, suren, oh!» sõnas ta ahastuses käsi laotades. «Jälle, jälle see koer!... Oh, saatke arsti järele. Nad tahavad mu tappa... Koer, jälle koer! Oh!» ja ta heitis pea kuklasse, mis pidi minestust tähendama.

Koera tagasitulek kutsus tujukas prouas esile raevuhoo. Ülemteener Gavrilo on uuesti sunnitud Mumuuga midagi ette võtma, kuid Gerassim lubab ise tema kõrvaldada.

Tund aega pärast kogu seda sagimist avanes kambri uks ja nähtavale tuli Gerassim. Tal oli pühapäevakuub seljas; ta talutas Mumuud nööri otsas. Jeroška nihkus kõrvale ja laskis ta mööda minna. Gerassim läks värava poole. Poisikesed ja kõik õuesolijad saatsid teda vaikides silmadega. Ta ei vaadanud ümbergi, pani mütsi alles tänaval pähe. Gavrilo saatis sama Jeroška teda jälgima. Jeroška nägi eemalt, et ta läks ühes koeraga trahterisse, ja hakkas tema väljumist ootama.

Trahteris tunti Gerassimit ja mõisteti tema märkidekeelt. Ta tellis hapukapsasuppi lihaga ja istus, küünarnukke lauale toetades. Mumuu seisis ta tooli kõrval, teda oma tarkade silmakestega rahulikult vaadates. Tema nahk aina läikis: näha oli, et teda hiljuti oli kammitud. Gerassimile toodi kapsasuppi. Ta poetas sinna leiba, hakkis liha peeneks ja pani taldriku põrandale. Mumuu hakkas oma tavalise viisakusega sööma, vaevalt koonukesega toitu puutudes. Gerassim vaatas teda kaua; kaks rasket pisarat veeres äkki ta silmadest: üks kukkus koera järsule laubale, teine kapsaleemele. Ta varjas käega oma näo. Mumuu sõi pool taldrikutäit ära ja läks keelt limpsates eemale. Gerassim tõusis, maksis supi eest ja läks ära; kelner saatis teda natuke hämmastunud pilguga. Jeroška hüppas Gerassimit nähes nurga taha, laskis ta mööduda ja läks siis jälle tema kannul.

Gerassim kõndis ilma ruttamata ning ei lasknud Mumuud nööri otsast lahti. Tänavanurgani jõudnud, jäi ta otsekui mõtiskelles seisma ja pööras äkki kiirete sammudega otse Krõmski Brod'i poole. Teel astus ta maja hoovi, millele kõrvalhoonet juurde ehitati, ja tõi sealt kaenla all kaks telliskivi välja. Krõmski Brod'i juurest hakkas ta piki kallast minema, jõudis kohani, kus seisid kaks vaiade külge seotud paati aerudega (neid oli ta juba varem märganud), ja hüppas ühes Mumuuga paati. Lonkur vanamehenäss kargas juurviljaaia nurka ehitatud osmikust välja, hakkas ta peale karjuma. Aga Gerassim ainult noogutas pead ja hakkas nii tugevasti sõudma — kuigi vastuvoolu —, et ta üheainsa hetkega oli umbes saja sülla kaugusel. Vanamees seisis, seisis, sügas oma selga esiti vasaku, siis parema käega ja läks longates tagasi osmikusse.

Gerassim aga sõudis ja üha sõudis. Juba oli Moskva selja taha jäänud. Juba laiusid kallastel aasad, kapsaaiad, põllud, salud; talumaju tuli nähtavale. Tundus küla hõngu. Ta pani aerud käest, surus pea Mumuu vastu, kes ta ees kuival põikpuul istus — põhi oli vett täis — ja püsis liikumatuna, võimsaid käsi koera seljal risti pannes; laine kandis paati pisitasa tagasi linna poole. Viimaks ajas Gerassim enda sirgu, mässis rutuga — mingi haiglane tigedus näol — nööri ümber kaasatoodud telliskivide, tegi aasa, pani Mumuule kaela, tõstis ta jõe kohale, vaatas teda viimast korda ... Mumuu vaatas usaldavalt ja ilma kartuseta temale näkku ja liputas kergelt saba. Gerassim pööras näo kõrvale, pigistas silmad

kinni ja laskis käed lahti... Ta ei kuulnud midagi, ei kukkuva Mumuu lühikest vingatust, ei rasket veelaksatust; temale oli kõige kärarikkam päev hääletum ja kõlatum kui kõige vaiksem öö meile, ja kui ta jälle silmad avas, ruttasid jõel endiselt väikesed lained, otsekui üksteist taga ajades; endiselt loksusid ja koputasid nad vastu paadikülgi, ja ainult kaugel tagapool jooksis mingeid laiu sõõre kalda poole.

Jeroška läks koju tagasi, niipea kui Gerassim ta silmist kadus, ja teatas kõigest, mis ta oli näinud.

«No jaa,» tähendas Stepan. «Ta uputab koera ära. Võib rahulik olla. Kui ta midagi on lubanud...»

Päeva jooksul ei näinud keegi Gerassimit. Kodus ta lõunat ei söönud. Saabus õhtu; kõik kogunesid õhtusöögile peale tema.

«Missugune imelik see Gerassim on!» piiksus paks pesunaine. «Kes siis koera pärast niiviisi südant valutab! Tõepoolest!»

«Gerassim ju oli siin,» hüüatas äkki Stepan, lusikaga putru ammutades.

«Kuidas? Millal?»

Paari tunni eest. Oli jah. Mulle tuli ta väravas vastu; ta oli juba jälle siit minemas, läks väravast välja. Pidin talt küsima koera kohta, aga temal oli nähtavasti tuju halb. Noh, tõukas siis mind; küllap tahtis mind niisama kõrvale lükata, et — ära tüki ligi, aga ma sain seesuguse võmmu kuklasse, ja nii vägevalt, et hoia alt!» Stepan tõmbus tahtmatu muigega kössi ja hõõrus kukalt. «Jah,» lisas ta. «Käsi on tal vägev, hiiglase käsi — pole midagi öelda.»

Kõik naersid Stepani üle ja läksid pärast õhtusööki magama, igaüks oma poole.

Samal ajal aga sammus piki T... maanteed usinasti ja peatumatult üks hiiglane, kott seljas ja pikk kepp käes. See oli Gerassim. Ta ruttas ilma ümber vaatamata, ruttas koju, oma kodukülasse, kodukohta.

Vaese Mumuu ära uputanud, jooksis ta oma kambrisse, pakkis väledasti mõned kolud vanasse hobusetekki, sidus selle kompsuks, vinnas õlale ja läks. Tee oli hästi meelde jäänud juba siis, kui teda Moskvasse toodi; küla, kust proua ta võttis, asetses kõigest kahekümne viie versta kaugusel maanteest. Ta sammus maanteed mööda mingi vankumatu südidusega, meeleheitliku ja ühtlasi rõõmsa otsustavusega. Ta käis, tema rinnaesine oli laialt lahti, silmad olid ahnelt otse ettepoole suunatud. Ta ruttas nagu oleks teda kodukohas vana emake oodanud, nagu oleks ta teda enda juurde kutsunud pärast pikka rändamist võõrsil, võõraste inimeste seas... Äkki saabuv suveöö oli vaikne ja soe; ühel pool, seal, kuhu päike oli looja läinud, valendas alles taevaserv ja punetas õrnalt kaduva päikese viimases kumas; teisel pool kerkis juba sinine, hall videvik. Sealt lähenes öö. Sajad vutid häälitsesid ümberringi, rääkgud kääksusid üksteise võidu... Gerassim ei kuulnud neid, ei kuulnud ka

puude ärksat öist sosinat, milledest ta tugevad jalad teda mööda kandsid, aga ta tajus küpseva rukki tuttavat lõhna, mida lausa hoovas pimedate nurmede poolt; tajus, kuidas tuul, mis talle vastu lendas — kodukoha tuul — hellitsevalt temale näkku lõi, tema juustes ja habemes mängis; ta nägi enda ees valendavat maanteed — koduteed, mis sirge oli nagu nool; nägi taevas loendamatuid tähti, mis tema teed valgustasid, ja otsekui lõvi astus ta edasi tugevana ja reipana, nii et kui tõusev päike oma niiskelt-punaste kiirtega valgustas parajasti hoogu sattunud vägilast, oli ta Moskvast juba kolmekümne viie versta kaugusel ...

Kahe päeva pärast oli ta juba kodus, oma tares — sinna elama pandud sõdurinaise suureks hämmastuseks. Pühapiltide ees palvetanud, läks ta otsekohe külavanema juurde. Külavanem imestas esiti; aga heinategu algas parajasti: Gerassimile kui suurepärasele töömehele anti otsekohe vikat kätte, ja ta asus niitma nagu vanasti, asus niitma nii, et talupojad aina päid vangutasid tema hoogu ja haardeid vahtides....

Moskvas aga leiti Gerassim puudu olevat teisel päeval pärast tema pagemist. Mindi ta kambrisse, tuhniti see läbi, öeldi Gavrilole.

See tuli, vaatas, kehitas õlgu ja otsustas, et tumm kas jooksis ära või uppus ühes oma rumala koeraga. Teatati politseile, kanti prouale ette. Proua sai vihaseks, hakkas nutma, käskis ta üles otsida iga hinna eest; kinnitas, et ta iialgi polnud käskinud koera hävitada, ja andis Gavrilole lõpuks niisuguse peapesu, et see päev otsa ainult pead raputas ja sõnas: «Noo!», kuni Saba-onu ta mõistusele tõi, temale öeldes: «Noo-oh.» Viimaks tuli külast teade Gerassimi sinnajõudmise kohta. Proua rahunes pisut; andis esiti küll käsu teda jalamaid Moskvasse tagasi nõuda, kuulutas aga siis, et tal niisugust tänamatut inimest sugugi vaja ei ole. Muide suri ta ise varsti pärast seda; pärijatel aga oli muudki teha kui Gerassimile mõelda: nad lasksid vanaproua teisedki teoorjad kruntrendile.

Nii elabki Gerassim tänini erakuna oma üksildases tares; tugev ja võimas on ta endistviisi, töötab nelja mehe eest nagu ennegi ja käitub endistviisi tähtsalt ning väärikalt. Kuid naabrid märkasid, et ta Moskvast tagasitulekust saadik endal ühtki koera ei pea. «Noh,» räägivad maamehed, «milleks temale koer! Tema õuele ei vea varast isegi linguga!» Nii suur kuulsus on tumma hiiglasejõul.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Milline hinnatav joon paistab silma Gerassimi juures? Tuua näiteid Gerassimi töökusest.*
2. *Miks Gerassim kiindus nii väga koerasse? Millega on kirjanik seda rõhutanud? Kuidas avaldub selles lihtsa tööinimese vaimne pale?*
3. *Miks Gerassim läks maale? Mida on rõhutatud tahkumise kirjelduses?*
4. *Anda hinnang prouale, kõrvutades teda Gerassimiga.*
5. *Kirjutage lühikirjand ningist koduloomast, näiteks teemal «Tark koer», kasutades rohkesti mitmesuguseid kõnekujundeid.*

LEV TOLSTOI.

1828—1910

Lev Nikolajevitš Tolstoi sündis 28. augustil 1828. aastal Tuula lähedal asuvas Jasnaja Poljana mõisas vanas aadliperekonnas.

Tolstoi sai tüüpilise aadlikasvatuse, milles suurt osa etendasid välismaalastest guvernöörid. Tulevase kirjaniku teadvust hakkasid aga varakult mõjutama sügav loodusearmastus ja ümbruskonna lihtrahva elu jälgimine. Juba poisikesena elas temas sügav kaastunne pärisorjuses vaevleva talurahva kannatusrikka elu vastu. Sellest õppis ta nägema ülekohut ja toorust, silmakirjalikkust ning ahnust, mille sünnitajaks oli pärisorjuslik kord.

Tema elu peaeesmärgiks saab tõeotsimine, mis toob aga kaasa pettumusi ja kannatusi. Ei leia ta seda Kaasani ülikoolist, kus ta mõnda aega õppis, ega kõrgaadli suursugusest seltskonnast, samuti mitte sõjaväeteenistusest, mis teda Krimmi sõtta viis. Tõde otsides eksis ta sageli ka ise, sest tema vaadete selginemist takistas aadlipäritolu. Esialgu hellitas ta lootust, et talurahva ja mõisnike suhteid on võimalik rahulikul teel lahendada, ja tegi isegi sellekohaseid katseid. Tagajärjeks oli kibe pettumus.

Seejärel otsustab ta teaduse ja kultuuri saavutuste põhjaliku tundmaõppimise teel tõe jälile saada ja sellega ühiskonnale kasulik olla.

Enesearendamise eesmärgil võtab ta endale tohutu töökoorma. «Lev Tolstoi,» kirjutas üks tema kaasaegseid, «töötas iga päev, iga tund, sundides end tegema seda, mis vaja. Ta oli enda suhtes halastamatu. Laiskus oli talle tundmata . . .»

Sellise vägilasetööga tõusis ta oma aja harituimaks inimeseks.

Veenvalt tunnistab seda juba Tolstoi erakordselt suur keelteoskus. Oma elu lõpuks tundis ta järgmisi keeli: prantsuse, saksa, inglise, itaalia, vana-kreeka, ladina, heebrea, poola, tšehhi, serbia, bulgaaria, hollandi ja ukraina keelt. Kõige selle juures hindas ta kõrgelt füüsilist tööd.

Samasuguse «tolstoiliku» visadusega andus ta ka kirjanikutööle, mis oli talle tähtsaim elus. Tema teosed on valminud kiirustamiseta, kannatliku töö tulemusena. «Peamine, ei tohi rutata kirjutamisega,» väitis ta, «ei tohi tüdineda parandamisest, kümme ja kakskümmend korda ühe ja sellesama ümbertegemisest.»

Töö kirjandusliku loomingu kallal hakkab Tolstoid järk-järgult tõele lähemale viima. Neljaköitelises suurromaanis «S õ d a j a r a h u» saab talle selgeks, missugune vägilasjõud peitub vene rahvas. Romaanis «A n n a K a r e n i n a» jõuab ta järeldusele aadliklassi mandumisest, mis hukutab ausaid inimesi. Viimase romaani «Ü l e s t õ u s m i n e» puhul rõhutas V. I. Lenin, Tolstoi suur austaja: Lev Tolstoi «tormas ... kogu ... riikliku, kirikliku, ühiskondliku ja majandusliku korra kallale, mis on rajatud rahvahulkade orjastamisele, nende viletsusele, talupoegade ja üldse väikeomanike laostamisele, vägivallale ja silmakirjatsemisele, millest kogu tänapäeva elu ülalt alla on läbi imbunud.»

Kogu selle kirjandushiiglase looming — jutustused, novellid, romaanid, näidendid — puudutasid valusalt isevalitsuslikku korda. Tabavalt tähendas selle kohta üks reaktsioonilise ajalehe toimetaja: «Meil on kaks tsaari — Nikolai II ja Lev Tolstoi. Kumb neist on tugevam? Nikolai II ei suuda Tolstoile midagi teha, ei suuda kõigutada tema trooni, kuna Tolstoi aga kõigutab kahtlemata Nikolai II ja tema dünastia trooni.»

Valitsus jälgis küll ärevusega suure kirjaniku tegevust, kuid karme repressioone tema vastu ei julgenud alustada. «... ta kuulsus on liiga suur selleks, et vene vanglad suudaksid selle ära mahutada,» ütles üks omaaegne sandarmikindral.

Mida ei julgenud ette võtta valitsus, seda püüdis truualamlikult tasa teha kirik: ta pani Lev Tolstoi kirikuvande alla. Niisuguse väiklase sammuga soodustas kirik aga veelgi Tolstoi ideede propageerimist.

L. Tolstoi suri 7. novembril 1910. aastal.

Ta maeti oma soovi kohaselt Jasnaja Poljanasse.

KÜSIMUS.

Millised L. Tolstoi kui inimese omadused võiksid olla eeskujuks noortele?

KAUKAASIA VANG.

(Lühendatult.)

Keegi härrasmees teenis kunagi ohvitserina Kaukaasias. Ta nimi oli Žilin.

Kord sai ta kodunt kirja. Elatanud ema kirjutas talle: «Olen juba vanaks jäänud, tahaksin veel enne surma armast pojakest näha. Tule, jäta minuga hüvasti, mata maha, siis aga sõida jumala nimel jälle teenima. Olen Sulle mõrsjagi leidnud — aruka ja heasüdamliku neiu, kellel on oma mõis. Kui meeldib, võtad ta endale naiseks ja jääd alatiseks siia.»

Žilin jäi mõttesse: «Tõepoolest, eideke on juba hädiseks jäänud; äkki ei saagi ma teda enam näha. Sõidan. Ja kui mõrsja on hea, siis võib ka abielluda.»

Ta läks polkovniku juurde, sai puhkuseloa, jättis sõpradega hüvasti, laskis lahkumise puhul oma soldatitele neli pange viina välja jagada ja seadis end reisivalmis.

Kaukaasias käis sel ajal sõda. Teedel liikuda oli ohtlik nii päeval kui öösel. Niipea kui keegi venelastest kindlusest välja sõitis või läks, tapsid tatarlased ta ära või viisid mägedesse. Sisseseatud korra kohaselt liikusid kaks korda nädalas kindlusest kindlusesse reisijate kaitseks määratud soldatid. Ees ja taga liikusid soldatid, keskel aga reisijad.

Oli suvine aeg. Veokid kogunesid koidu ajal kindluse ette, peagi ilmusid kohale konvoisoldatid ja asuti teele. Žilin sõitis ratsa, vanker tema pagasiga liikus vooris.

Sõita oli kakskümmend viis versta. Voor liikus aeglaselt; kord peatusid soldatid, kord tuli mõnel vankril ratas alt ära või jäi hobune seisma ning kõik peatusid, ootasid.

Päike jõudis juba üle keskpäevajoone, voor aga oli ainult poole maad ära sõitnud. Tee tolmas, ilm oli palav, päike kõrvetas hullupööra, aga kuskile polnud varju minna. Ümberringi lage stepp; tee ääres pole ühtegi puud ega põõsast.

Žilin oli ette ratsutanud, peatus ja ootas voori järelejõudmist. Äkki kuulis selja tagant sarve häält — jälle tuli paigale jääda. «Aga kui sõita õige üksinda, ilma soldatiteta minema?» mõtles Žilin. «Mul on tubli hobune; kui satungi tatarlaste peale — kihutan minema. Kas sõita või mitte? . . .»

Jäi esialgu paigale, kõhkles. Tema juurde ratsutas teine ohvitser, Kostõlin, sel oli püss kaasas, too ütles:

«Sõidame aga edasi, Žilin. Ei suuda enam taluda, süüa tahan ja ka hirmus palav on. Särk on seljas läbimärg.»

Kostõlin oli kogukas, tüse mees; ta nägu punetas, nõretas higist. Žilin mõtles pisut ja küsis:

«Kas püss on laetud?»

«On.»

«Noh, sõidame. Ainult lepime kokku — teineteisest mitte lahku minna.»

Ja nad ratsutasid mööda teed edasi. Sõitsid läbi stepi, ajasid juttu ja vahtisid kahele poole. Ümberringi oli kaugele näha.

Stepp aga lõppes ja tee suundus kahe mäe vahelisse kurusse. Žilin pani kaaslasele ette:

«Tarvis sõita mäe otsa vaatama, muidu kargavad järsku nurga tagant kallale, nii et ei näegi.»

«Mis seal vaadata?» arvas Kostõlin. «Sõidame edasi.»

Žilin polnud sellega nõus.

«Ei,» ütles ta, «sa oota all, ma vaatan ainult ringi.»

Ja Žilin juhtis oma hobuse vasakule, mäkke. Tal oli hea jahiratsu (ta maksis tema eest sada rubla, kui too veel varsana karjas ringi jooksis, ja oli ta ise välja õpetanud); hobune viis Žilini nagu linnutiivul järsaku otsa. Vaevalt oli ta mäkke tõusnud, kui nägi otse enda vastas, umbes kolmevakamaalisel platsil, tatarlasi hobuste seljas. Inimest kolmkümmend. Žilin nägi neid ja pööras hobuse ümber; tatarlased märkasid teda ka ja sööstsid talle järele, vabastades täiel käigul püsse katetest. Žilin kihutas järsakust alla nii kiiresti kui hobune võttis ja karjus Kostõlinile:

«Võta püss!» ise aga mõtles aina oma ratsule: «Päästa ära, kullake, ära komista; kui komistad — olen kadunud. Kui saan püssi pihku, siis juba vaenlasele elusalt alla ei anna.»

Kostõlin aga pistis tatarlasi nähes äraootamise asemel tuhatnelja kindluse poole kappama. Ta piitsutas hobust kord ühelt, kord teiselt poolt. Tolmupilves võis ainult näha, kuidas tema hobune sabaga vehkis.

Žilin nägi, lugu on räbal. Püss viidi minema, palja mõõgaga ei saa midagi ära teha. Pööras hobuse tagasi kindluse poole — tahtis soldatite juurde põgeneda. Äkki näeb — kuus tatarlast kihutavad poolpõiki talle vastu. Tema ratsu on tubli, kuid nende ratsud on veelgi tublimad, ja pealegi kappavad nad talle põiki ette. Žilin tõmbas ratsmed pingule, tahtis ümber pöörata, kuid hobune kihutas juba niisuguse hooga, et ei suutnud peatuda ja tormas otse nendele vastu. Žilin nägi, kuidas punase habemega tatarlane talle hallil hobusel ligines. Tatarlane röökis, hambad irevil, püss laskevalmis.

«Tunnen teid, paganaid,» mõtles Žilin. «Kui elusalt kinni nabite, viskate auku, hakkate kantsikuga nüpeldama. Elusalt ma ennast vangi ei anna . . .»

Žilin oli väikest kasvu mees, kuid uljas. Tõmbas mõõga tupest välja ja suunas hobuse otse punase habemega tatarlase peale, ise mõtles: «Üks kahest: kas paiskan hobusega pikali või löön mõõgaga surnuks.»

Hobuse pikkuse jagu jäi Žilinil tatarlaseni puudu — selja tagant tulistati tema pihta püssidest ja tabati hobust. Hobune prantsatas täie hooga maha, Žilini jalg jäi hobuse kere alla.

Žilin tahtis tõusta, kuid juba istusid ta peal kaks haisvat tatarlast ja väänasid ta käsi selja taha. Žilin paiskas tatarlased ühe ropsuga enda pealt maha, kuid juba kargasid kolm uut tatarlast sadulast, tormasid ta kallale, hakkasid püssikabadega pähe taguma. Žilinil läks silmade ees kirjuks, ta lõi vaaruma. Tatarlased said jagu, võtsid sadulate küljest varuks hoitud sadulavööd, väänasid tal käed selja taha, sidusid tatari sõlmega kinni ja lohistasid ta ühe hobuse juurde. Müts löödi tal peast maha, saapad kisti jalast, kõik taskud otsiti läbi — raha ja kell võeti ära, riided rebiti puruks. Žilin heitis pilgu oma hobusele. Vaeseke lamas endiselt küljeli, nagu oli kukkunud, rapsis ainult jalgadega, mis olid püsti; peas oli tal auk ja august tungis vihinal välja musta verd, mis arssina ulatuses niisutas tolmust maad.

Üks tatarlastest astus hobuse juurde, hakkas sellelt sadulat ära võtma — hobune viskles endiselt; mees haaras kinžalli ja lõikas hobusel kõri läbi. Kõrist kostis vihinat, hobune võpatas — ja oligi hing väljas.

Tatarlased võtsid sadula ja rakmed maha. Punase habemega tatarlane istus oma hobuse selga, teised upitasid Žilini tema selja taha, sidusid ta rihmaga tatarlase vöö külge kinni, et maha ei kukuks, ja sõitsid mägedesse.

Žilin istus tatarlase taga, vappus ja põrkas järjest ninaga vastu tatarlase haisvat selga. Nägi enda ees ainult tatarlase laia turja ning soonilist kaela, mütsi alt paistis paljaks aetud sinakas kukal. Žilini pea oli lõhki löödud, silmade kohal oli verd tardunud. Ta ei saanud ennast kohendada ega verd ära pühkida. Käed olid nii kõvasti selja taha seotud, et rangluud valutasid.

Nad sõitsid kaua ühe mäe otsast teise otsa, läksid koolmekohast läbi väikese jõe, jõudsid tee peale ja pöördusid nõkku.

Žilin tahtis meelde jätta teed ja kohad, mida mööda teda veeti, kuid ta silmad olid verised ja võimatu oli ennast pöörata.

Hakkas hämarduma. Nad sõitsid veel läbi ühest mägiojast ja hakkasid mööda kaljumäge ülespoole tõusma; oli tunda suitsulõhna, koerad pistsid haukuma. Nad jõudsid auuli. Tatarlased ronisid hobustelt maha, tatari lapsed jooksid kokku, piirasid Žilini ümber, kilkasid, rõõmustasid ja pildusid teda kivikestega.

Tatarlane kihutas lapsed eemale, tõstis Žilini sadulast maha ja kutsus sulase appi. Astus juurde esiletükkivate sarnadega, särgiväel nogailane. Ta särk oli räbal, rind üleni paljas. Tatarlane andis talle mingi käsu. Sulane tõi jalapaku — kahe raudrõngaga kaks tammepuust notti, ühe rõnga küljes olid obadus ja lukk.

Žilini käed vabastati köidikutest, jalad pandi pakku ja ta viidi kuuri; tõugati sisse ja uks pandi lukku. Žilin langes prahi peale. Lamas viivu, kobas pimeduses ja heitis sinna, kus oli pehmem.

Žilin ei saanud esimesel ööl peaaegu üldse silma kinni. Ööd aga olid lühikesed. Viimaks nägi ta läbi seinaprao hommikust koiduvalgust . . .

Mõne aja pärast ilmus Žilini juurde nogailane ja ütles:
«Läki, peremees, läki.»
Temagi ei mõistnud vene keelt. Žilin taipas ainult seda, et teda kästi kuhugi minna.
Žilin hakkas kuurist välja komberdama, jalad pakus; lonkas, ei saanud kuidagi astuda, pakk oli risti jalus. Ta väljus siiski nogailase järel kuurist. Ta nägi, et viibib tatarlaste külas, kus on kümmekond maja ning torniga tatari kirik. Ühe maja juures seisid kolm saduldatud hobust, poisikesed hoidsid neid ratsutitest. Sellest majast jooksis välja mustajuukseline tatarlane ja viipas käega, et Žilin tema juurde tuleks. Tatarlane ise naeris, vatras midagi oma keeli ja lipsas jälle ukse taha. Žilin läks majja. Kamber oli päris kena: seinad siledad, saviga krohvitud. Esiseina ääres oli virnas kirjusid sulekotte, kahel pool rippus kalleid vaipu, vaipadel püsse, püstoleid ja mõõku, kõik sõjariistad hõbedaga kaunistatud. Ühes seinas oli põrandaga ühetasa madal ahi. Muldpõrand oli puhas nagu viljapeksuplats ja kogu eesmine nurk vilditükkidega kaetud; viltidel oli vaipu ja vaipadel sulgpatju. Tatarlased ise istusid vaipadel, tuhvlid paljaste jalgade otsas: mustajuukseline, punahabe ja kolm külalist. Igaühel oli selja taga udusulgedest padi, ees aga ümmargusel lauakesel hirsijahust pannkoogid, kausikeses sulatatud või, kannus tatari õlu — busaa. Sõid näppudega, näpud üleni võiga koos.
Mustajuukseline kargas püsti, ütles sulasele, et ta Žilini istuma paneks, kuid mitte vaibale, vaid paljale põrandale; ise istus jälle vaibale ja hakkas külalisi pannkookide ja busaaga kostitama. Sulane pani Žilini määratud kohta istuma, ise võttis pealmised sussid jalast, pani ukse juurde teiste susside kõrvale ritta, istus vildile pererahva lähedale ning jäi suud vesistades ja huuli pühkides teiste söömist vahtima.
Tatarlased sõid pannkooke, siis tuli tuppa tatarlanna samasuguses särgis, nagu oli tüdrukulgi, ja samasuguste pükstega; pea oli tal rätikuga kaetud. Ta viis või ja pannkoogid ära, tõi ilusa pesukausi ja kitsa nokaga kannu. Tatarlased pesid käsi, siis panid käed kokku, laskusid põlvili, puhusid iga nelja ilmakaare poole ja lugesid palvesõnu. Vestlesid oma keeli. Pärast pöördus üks külalistest Žilini poole ja ütles talle vene keeli:
«Sind võttis kinni Kazi-Muhamed,» — ta näitas punase habemega tatarlase peale, «ja andis sinu Abdul-Muratile,» — ta osutas mustajuukselisele. «Sinu peremees on nüüd Abdul-Murat.»
Žilin vaikis. Seejärel hakkas rääkima Abdul-Murat, kes järjest Žilinile näpuga näitas, naeris ja kordas:
«Soldat, uruss, korošoo uruss.»
Tõlk ütles Žilinile:
«Ta ütleb, et sa koju kirjutaksid, et sinu eest lunaraha saadetaks. Kui raha kohale jõuab, laseb ta su vabaks.»
Žilin mõtles viivu ja küsis siis:

«Kui palju raha ta tahab?»

Tatarlased pidasid nõu; siis ütles tõlk:

«Kolm tuhat rubla.»

«Ei,» ütles Žilin, «nii palju ma maksta ei saa.»

Abdul hüppas püsti, vehkis kätega, rääkis midagi Žilinile — arvas ikka veel, et Žilin aru saab. Tõlk pani vene keelde ümber, ütles:

«Kui palju sina annad?»

Žilin mõtles tükk aega ja vastas:

«Viissada rubla.»

Tatarlased hakkasid kiiresti ja kõik korraga rääkima. Abdul karjus punahabeme peale nii, et suust pritsis sülge.

Punahabe kissitas ainult silmi ja laksutas keelt.

Viimaks jäid kõik vait ja tõlk ütles:

«Viissada rubla lunaraha on peremehele vähe. Ta ise maksis su eest kakssada rubla. Kazi-Muhamed oli talle võlgu. Ta võttis sind võla eest. Kolm tuhat rubla, vähemaga sa vabaks ei saa. Kui aga ei kirjuta, siis pannakse auku ja hakatakse nuudiga peksma.»

«Ah,» mõtles Žilin, «mida aremalt sa nendega räägid, seda hullem on.»

Ta hüppas jalule ja ütles:

«Sa ütle talle, koerale, et kui ta mind hirmutada tahab, siis ei anna ma kopikatki ja ei kirjuta üldse. Ei ole teid, koeri, kartnud ega mõtlegi karta.»

Tõlk pani tatari keelde ümber ja kõik hakkasid jälle korraga rääkima.

Vatrasid kaua, siis kargas mustajuukseline üles ja astus Žilini juurde.

«Uruss džigitt,» ütles ta, «džigitt uruss!»

Džigitt tähendab nende keeles «tubli mees». Ise aga naeris; siis ütles midagi tõlgile, see andis Žilinile edasi:

«Anna tuhat rubla.»

Žilin jäi oma otsuse juurde kindlaks:

«Rohkem kui viissada rubla ei anna. Kui aga ära tapate, ei saa midagi.»

Tatarlased arutasid veel mõnda aega, saatsid siis sulase kuhugi, ise aga vahtisid kord Žilinit, kord tare ust. Sulane tuli tagasi, temale järgnes palja jalu keegi tüse, räbaldunud riides mees, jalad pakus.

Žilin jahmus — ta tundis ära Kostõlini. Temagi oli vangistatud. Nad pandi kõrvuti istuma; nad hakkasid omavahel rääkima, tatarlased vahtisid pealt ja vaikisid. Žilin rääkis, mis temaga oli juhtunud; Kostõlin jutustas omakorda, et ta ratsu oli seisma jäänud ja püss polnud lahti läinud; seesama Abdul oli talle järele jõudnud ja ta kinni võtnud.

Abdul kargas püsti, osutas Kostõlinile ja ütles midagi tõlgile.

Tõlk teatas, et nad on nüüd mõlemad ühe peremehe omad ja et see, kes esimesena raha maksab, saab esimesena vabaks.

«Näe,» ütles ta Žilinile, «sina kurjustad kogu aeg, aga sinu kaaslane peab end vaikselt ülal; ta kirjutas koju kirja, talle saadetakse viis tuhat rubla. Sellepärast hakatakse teda hästi toitma ja talle ei tehta liiga.»

«Kaaslane tehku, kuidas tahab,» lausus Žilin, «tema võib-olla on rikas mees, aga mina ei ole rikas. Jääb nii, nagu ütlesin. Kui tahate — lööge maha, kasu te sellest ei saa, kuid üle viiesaja rubla ma kirjaga ei nõua.»

Tatarlased vaikisid tükk aega. Järsku kargas Abdul üles, tõi kirstukese, võttis välja sule, tüki paberit ja tinti, pani selle Žilini ette, patsutas talle õlale ja näitas: «Kirjuta.» Nõustus viiesaja rublaga.

«Oota veel,» ütles Žilin tõlgile. «Sa ütle talle, et ta toidaks meid hästi, et ta annaks meile korralikud riided selga ning jalatsid jalga, et ta hoiaks meid lähestikku, siis oleks meil kergem, ja et jalapakud ära võtaks.»

Ise vaatas peremehele otsa ja naeris. Peremees naeris ka. Kuulas ära ja ütles:

«Annan kõige paremad riided — tšerkessi kuue ja saapad, võib kas või kosja minna. Toitma hakkan nagu vürste. Ja kui tahavad elada koos, siis elagu kuuris. Kuid jalapakke ära ei võta — panete plehku. Lasen ainult ööseks ära võtta.» Kargas lähemale, patsutas õlale. «Sinu hea olema, minu hea olema!»

Žilin kirjutas kirja, kuid aadressi märkis vale — et kiri kohale ei jõuaks. Ise mõtles: «Jooksen minema.»

Žilin ja Kostõlin viidi kuuri, sinna toodi neile maisiõlgi, kannutäis vett, leiba, kaks vana tšerkessi pikk-kuube ja vanad soldati saapad. Need olid vist tapetud soldati jalast võetud. Ööseks vabastati nad jalapkkudest ja kuuriuks pandi lukku.

Nii elasid Žilin ja Kostõlin juba kuu aega. Peremees naeris aina: «Sina, Ivan, hea olema, — mina Abdul, hea olema.» Kuid toitis halvasti — muud ei andnudki kui panni peal küpsetatud magedat hirsijahust leiba, vahel isegi küpsetamata tainast.

Kostõlin kirjutas teist korda koju, ootas kogu aeg rahasaadetist ja tundis igavust. Istus päevade kaupa kuuris ja luges päevi, millal kiri kohale jõuab, või jälle magas. Žilin teadis, et tema kiri üldse kohale ei jõua, kuid teist kirja ei saatnud.

«Kust ema nõnda palju raha võtab,» mõtles ta, «et minu eest maksta. Niigi elas ta peamiselt sellest, mis mina temale saatsin. Ta laostub hoopis, kui viissada rubla kokku korjab; kui jumal tahàb, siis vabanen ise.»

Ise aga muudkui vahtis ja uuris, kuidas põgenema pääseda.

Kõndis mööda auuli ja vilistas, vahel istus ja tegi mõnda käsitööd — valmistas savist nukke või punus vitstest korvikesi. Žilin oli igasuguse käsitöö peale meister.

Kord tegi ta nuku, millel olid nina, käed, jalad, tatari särk seljas, ja seadis selle katusele istuma.

Tatarlannad läksid vett tooma. Peremehe tütar Dinka nägi nukku, kutsus ka sõbratarid lähemale. Need panid kannud maha, vahtisid ja naersid. Žilin võttis nuku, ulatas tüdrukutele. Need naersid, kuid ei julgenud vastu võtta. Žilin jättis nuku sinnapaika, läks kuuri ja vahtis sealt, mis edasi sünnib.

Dina hiilis juurde, vaatas ringi, haaras nuku ja pistis jooksma.

Hommikul nägi Žilin, kuidas Dina koidu ajal lävele astus, nukk süles. Tüdruk oli nuku punaste hilpudega ehtinud ja äiutas nagu last, ise ümises oma keeli hällilaulu. Vanaeit tuli õue, hakkas tüdrukuga tõrelema, kiskus tal nuku käest, lõi selle puruks ja saatis Dina kuhugi tööle.

Žilin tegi teise, veelgi parema nuku ja andis Dinale. Kord tõi Dina kannu, pani maha, laskus kükakile ja vaatas ainiti Žilinile näkku, ise naeris ja näitas kannule.

«Miks ta rõõmustab?» mõtles Žilin. Võttis kannu, hakkas jooma. Arvas, et seal on vesi, kuid kannus oli piim. Jõi kogu piima ära.

«Küll oli hea!» ütles ta tüdrukule.

Dina oli selle üle väga rõõmus.

«Hea, Ivan, hea!» Tüdruk hüppas püsti, plaksutas käsi, kiskus kannu mehe käest ära ja lippas minema.

Sellest ajast peale hakkas ta Žilinile iga päev salaja piima tooma. Vahel valmistasid tatarlased kitsepiimast juustukakukesi ja kuivatasid neid katustel. Dina tõi Žilinile vargsi ka juustukakukesi. Kord tappis peremees lamba, Dina tõi Žilinile käise sees tüki lambaliha. Pani maha ja jooksis ära.

Osava meistermehena parandab Žilin tatarlastele kelli, püstoleid ja ravib haigeidki. Samaaegselt teeb ettevalmistusi põgenemiseks: õpib tundma ümbruskonna maastikku ja kaevab öösiti kuuri seina alla auku. Kahe kuu pärast Žilin ja Kostõlin põgenevad. Viimase vastupidamatuse ja tahtejõuetuse tõttu põgenemine ebaõnnestub: nad vangistatakse uuesti.

Peremees astus Žilini juurde ja ütles:

«Kui mulle teie eest lunaraha ei saadeta, siis kahe nädala pärast piitsutan teid surnuks. Aga kui veel kord põgeneda katsud, tapan su nagu koera maha. Kirjuta kiri, kirjuta hästi!»

Neile toodi paberit, nad kirjutasid kirjad. Siis pandi nende jalad pakku ja nad viidi mošee taha. Seal oli maa sees viie arssina sügavune auk, nad lasti sellesse auku.

Nende elu muutus päris viletsaks. Jalapakke üldse ära ei võetud ja august välja ei lastud. Neile visati sinna küpsetamata tainast nagu koertele ja lasti nööri otsas kannuga vett alla. Seal lehkas halvasti, õhk oli umbne ja niiske. Kostõlin jäi päris haigeks, kogu keha valutas ja paistetas üles, ta kas oigas või magas. Ka Žilin oli tujust ära — temagi nägi, et asi oli paha. Ta ei teadnud enam, mis teha.

Žilin proovis augu seinasse auku kaevata, kuid ei olnud kohta, kuhu mulda panna; peremees märkas, ähvardas maha lüüa.

Kord kükitas Žilin augus, mõtles vabale elule ning tundis igavust. Äkki kukkus talle otse sülle üks kakuke, siis teine, siis pudenes ülalt ka mureleid. Žilin heitis pilgu üles, seal oli Dina. Tüdruk vaatas talle otsa, naeris ja jooksis minema. «Kas Dina ei võiks aidata?» mõtles Žilin.

Ta tegi augus ühe koha prahist puhtaks, koukis savi ja hakkas nukke valmistama. Tegi inimesi, hobuseid, koeri. «Viskan Dinale, kui ta jälle siia tuleb,» mõtles Žilin.

Kuid järgmisel päeval Dina ei tulnud. Žilin kuulis hobuste trampimist, möödus salk ratsanikke, tatarlasi kogunes mošee juurde, nad vaidlesid, lärmasid, meenutasid venelasi. Ka vanamehe häält oli kuulda. Žilin ei saanud hästi aru, kuid arvas, et lähedal on venelasi nähtud ja tatarlased kartsid, kas nad auuli ei tungi, ning nad ei teadnud, mis vangidega teha.

Ärutasid ja läksid laiali, siis aga kuulis Žilin ülalt kerget kahinat. Ta nägi seal Dinat kummargil augu serval kükitamas, põlved peast kõrgemal, rahad rippumas, augu kohal kõlkumas. Silmad säravad nagu tähekesed. Tüdruk tõmbas käisest kaks juustupätsikest ja viskas alla. Žilin võttis vastu ja küsis:

«Miks sa nii kaua ei tulnud? Ma tegin sulle mänguasju. Säh, võta!»

Ja hakkas neid ükshaaval tüdruku ette loopima, kuid Dina raputas pead, ei vaadanudki neid.

«Pole vaja!» ütles tüdruk. Vaikis viivu, kükitas natuke aega ja lisas siis: «Ivan, sind tahetakse ära tappa.» Ise näitas oma kaelale.

«Kes tahab tappa?»

«Isa, — vanamehed sunnivad teda, aga mul on sinust kahju.»

«Kui sul minust kahju on,» lausus Žilin, «siis too mulle pikk latt.»

Dina raputas pead — «ei tohi». Žilin pani käed kokku ja hakkas anuma.

«Palun, Dina! Too, Dinake!»

«Ei saa,» ütles tüdruk, «nad näevad, nad kõik on kodus.» Ja läks ära.

Jõudis kätte õhtu. Žilin istus ja mõtles: «Mis nüüd küll saab?» Vahtis järjest üles. Tähed paistsid, aga kuu polnud veel tõusnud. Mulla hüüdis palvusele, kõik muutus vaikseks. Žilin jäi tukkuma. «Tüdruk ei julge,» mõtles ta.

Järsku sattus talle savitükikesi pähe; ta vaatas üles — pika ridva ots tonksis vastu augu seina. Tonksis, tonksis ja hakkas allapoole libisema. Žilin haaras rõõmsalt ridva otsast kinni, tõmbas alla; see oli tugev roovik. Ta oli juba varem seda peremehe katusel näinud.

Vaatas üles: kõrgel taevas sädelesid tähed ja päris augu ser-

val helendasid pimeduses Dina silmad nagu kassil. Tüdruk kummardus üle augu ääre ja sosistas:

«Ivan, Ivan!» Ise annab käega märku, et Žilin tasa oleks.

«Mis on?» küsis Žilin.

«Kõik sõitsid ära, ainult kaks jäid koju.»

«Noh, Kostõlin,» ütles Žilin, «proovime veel viimast korda; ma upitan sind üles.»

Kostõlin ei tahtnud põgenemisest kuuldagi.

«Ei,» ütles ta, «paistab, et mina siit välja ei saa. Kuhu ma lähen, kui ma ei jõua ennast isegi ümber pöörata?»

«Noh, siis jumalaga, ära pane pahaks.» Ta suudles Kostõlinit. Siis haaras roovikust kinni, käskis Dinal teisest otsast hoida ja hakkas üles ronima. Kaks korda kukkus alla — jalapakk segas. Kostõlin abistas teda — sai kuidagimoodi augu servale. Dina sikutas teda kõigest jõust särgist, ise naeris.

Žilin tõmbas ridva välja ja ütles:

«Vii see tagasi, Dina, muidu saad peksa, kui märgatakse, et on kadunud.»

Tüdruk tiris rooviku tagasi, Žilin hakkas mäest alla laskuma. Jõudis järsaku alla, võttis terava kivi, katsus lukku paku küljest lahti lüüa. Kuid lukk oli tugev, ei tulnud kuidagi ära, ka taguda oli paha. Äkki kuuleb — keegi jookseb kergesti hüpeldes mäest alla. Žilin mõtles: «Vist jälle Dina.» Oligi Dina, jooksis tema juurde, võttis kivi ja ütles:

«Ma katsun ka.»

Laskus põlvili, hakkas kangutama. Kuid ta käekesed olid peened nagu vitsaraod, neis oli vähe jõudu. Tüdruk viskas kivi maha, purskas nutma. Žilin asus ise luku kallale, Dina kükitas ta kõrvale, hoidis tal õlast kinni. Žilin vaatas ringi ja nägi, et vasakul mäe taga lõi punakalt kumama. Tõusis kuu. «Enne kui kuu üles kerkib, on tarvis nõgu ületada ja metsa jõuda.» Žilin tõusis üles, pani kivi käest. Kas või jalapakuga, kuid tarvis on minna.

«Hüvasti, Dinakene,» ütles ta tüdrukule. «Pean sind surmani meeles.»

Dina haaras temast kinni, kobas teda kätega, otsis, kuhu võiks talle kakukesi toppida. Žilin võttis kakukesed vastu.

«Aitäh,» ütles ta Dinale, «oled tubli tüdruk. Kes sulle nüüd nukkusid teeb, kui mind ei ole?» Ja silitas Dina pead.

Tüdruk purskas nutma, lõi käed näo ette ja jooksis mäkke, hüpeldes nagu kaljukits. Pimedusest kostis ainult patsi külge seotud müntide kõlin.

Žilin tegi ristimärgi, võttis paku küljes rippuva luku pihku, et see ei kolksuks, ja hakkas mööda teed minema, jalga järele vedades, ise kogu aeg sinnapoole vahtides, kus taevas kumas, kust kuu tõusma hakkas. Ta tundis tee ära. Otsesuunas oli minna umbes kaheksa versta. Kui ta ainult enne kuu ilmumist metsani jõuaks. Ta läks ojast läbi; mäe taga oli taevas juba veidi heledamaks

läinud. Hakkas nõost üle jõudma, astus ja aina vaatas üles — kas kuu ei paista juba. Kuma muutus veelgi heledamaks ja nõo üks külg läks järjest valgemaks ja valgemaks. Vari roomas mäest alla, tuli järjest ligemale.

Žilin püüdis kogu aeg liikuda varjus. Ta ruttas, aga kuu ilmus veelgi kiiremini nähtavale; paremal lõid juba mäetipud helendama. Žilin oli parajasti metsa ääres, kui kuu mägede tagant välja puges — ümberringi muutus valgeks nagu päeval. Puudel olid kõik lehekesed näha. Mäed olid valged, igal pool valitses vaikus, otsekui oleks kõik välja surnud. Oli kuulda ainult, kuidas orus oja vulises.

Žilin astus metsa — ei näinud kedagi. Ta valis metsas pimedama koha ja istus maha puhkama.

Puhkas, sõi ära ühe kakukese. Leidis kivi, hakkas jälle lukku lõhkuma. Tagus käed puruks, kuid lukku lahti ei saanud. Tõusis üles, hakkas edasi minema. Käis veel versta maha, väsis täiesti ära — jalad valutasid. Tegi veel sammu kümme ning jäi seisma. «Pole midagi teha,» mõtles ta, «komberdan edasi nii kaua, kuni jõudu jätkub. Kui maha istun, siis enam tõusta ei jõua. Kindluseni ma ei suuda minna; kui koitma hakkab, heidan metsa pikali, olen päeva siin ja öösel lähen jälle edasi.»

Nii sammus ta hommikuni. Nägi ainult kaht ratsanikku-tatarlast, kuid Žilin kuulis kaugelt nende lähenemist ja peitis enese puu taha.

Kuu lõi juba kahvatama, kaste langes maha, hakkas koitma, kuid Žilin ei jõudnud ikka veel metsast välja. «Lähen veel sammu kolmkümmend,» mõtles ta, «siis keeran sügavamale metsa ja istun maha.» Käis kolmkümmend sammu ära, nägi — mets hakkas lõppema. Jõudis metsaservale — oli juba päris valge; nagu peopesal paistsid ta ees stepp ja kindlus, ning vasakul, päris ligidal mäe all põlesid tuled; tuled olid juba kustumas, suits hõljus maa kohal, lõkete juures askeldasid inimesed.

Žilin vaatas teraselt, nägi — püssid läikisid; need olid kasakad, soldatid.

Žilinit valdas rõõm, ta võttis viimase jõu kokku ja hakkas mäest alla laskuma. Ise aga mõtles: «Hoidku jumal, et siin lagedal väljal mind ei märkaks mõni ratsamees-tatarlane — kuigi on ligi, aga ära joosta ei jõua.»

Vaevalt jõudis ta seda mõtelda, kui nägi: vasakul künkal seisavad kolm ratsanikku-tatarlast, umbes kuue vakamaa kaugusel. Märkasid Žilinit ja kohe tema poole. Žilinil ähvardas süda seisma jääda. Ta vehkis kätega ja karjus kõigest jõust omadele:

«Vennad! Päästke! Vennad!»

Omad mehed kuulsid. Kasakad kargasid välja, kappasid talle vastu, tatarlastele põiki ette.

Kasakad olid kaugel, tatarlased aga lähedal. Kuid Žilin võttis

kogu oma jõutagavara kokku, haaras käega jalapakust kinni, jooksis kasakate poole, ise nagu arutu, lõi aina risti ette ja karjus:

«Vennad! Vennad! Vennad!»

Kasakaid oli viisteist meest.

Tatarlased kohkusid — lõpetasid Žilini tagaajamise. Žilin jooksis kasakate juurde.

Kasakad piirasid ta ümber, küsisid, kes ta on, mis mees ta on ja kust tuleb. Žilin aga oli justkui arutu, nuttis ja kordas:

«Vennad! Vennad!»

Soldatid jooksid välja, kogunesid Žilini ümber; üks ulatas talle leiba, teine putru, kolmas viina; kes kattis teda sineliga, kes lõhkus jalapakku.

Ohvitserid tundsid Žilini ära ja viisid ta kindlusesse. Soldatid rõõmustasid, sõbrad tulid vaatama.

Žilin jutustas, mis temaga oli juhtunud, ja lisas:

«Nii käisin ma kodus pulmi pidamas! Ei, paistab, et see pole minu saatus.»

Ning jäigi Kaukaasiasse teenima. Kostõlin aga lunastati viie tuhande rubla eest välja alles kuu aja pärast. Poolsurnult toodi ta kindlusesse.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutustage, kuidas Žilin ja Kostõlin tatarlaste kätte vangi sattusid.*
2. *Võrrelge mõlemaid tegelasi omavahel ja tõestage tekstinäidete varal nende iseloomude erinevust. Kellele kuulub autori poolehoid? Miks?*
3. *Kirjeldage tatarlaste elu ja kombeid.*
4. *Milline osa on Dinal sündmuste arenemises? Kuidas teda hinnata?*
5. *Koostage kirjand teemal «Tõeline sõber».*

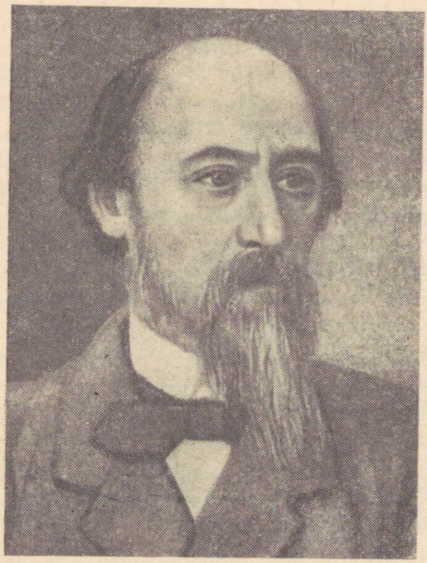

NIKOLAI NEKRÄSSOV.

1821—1878

Nikolai Aleksejevitš Nekrassov sündis 28. novembril 1821. aastal Jaroslavli kubermangus. Tema isa oli jõhker mõisnik. Noore Nekrassovi muljed mõisnike julmusest ja talupoegade vintsutustest kajastusid hiljem ka tema luuleloomingus.

Noore Nekrassovi kujunemistee oli raske ja vaevarikas. Isa tahte vastaselt läks ta Peterburi, et ülikooli astuda. Raevunud isa jättis karistuseks noormehe toetuseta. Nekrassov jäi suurde linna täiesti üksi, ilma raha, eluaseme ja sõpradeta. Need rasked aastad tähistasid kõikeotsustavat võitlust olemasolu eest. «Kaheksa aastat võitlesin ma vaesusega, seisin silm silma vastu näljasurmaga,» kirjutas poeet. Nekrassov pani suuri lootusi oma luuletustele. Esimene luuletuskogu sai aga hävitava kriitika osaliseks.

Tõeliselt nekrassovlikud värsid ilmuvad alles 50-ndatel aastatel, pärast visa tööd. Nende peamiseks sisuks on isevalitsuse ja pärisorjuse terav kriitika.

1848. aastal hakkas Nekrassov toimetama Puškini asutatud ajakirja «Sovremennik», kus oma teoseid avaldasid niisugused vene kirjanduse suurkujud, nagu Turgenev, Tolstoi, Dostojevski, Tšernõševski, Dobroljubov jt. Töö ajakirja juures tõi palju ebameeldivusi; tsaarivalitsus süüdistas teda isegi riigireetmises. Võitlus «Sovremenniku» eest nõudis Nekrassovilt 20 aasta jooksul ennastohverdavaid pingutusi.

Pärast «Sovremenniku» sulgemist (1866) jätkas Nekrassov 1868. aastal kirjastustegevust ajakirja «Otetšestvennõje Zapiski» väljaandjana.

Kõrvuti pingerikka toimetustööga jätkab ta aktiivset luuletegevust. Tema luuletuste ja poeemide aineks on rahva raske elu («Raudtee», «Mõtisklused paraaduksel», «Pakane Punanina»), kutse võitlusele rõhujate vastu («Laul Jerjomuškale»).

Nekrassovi loomingu suursaavutuseks on pikem poeem «Kellel on Venemaal hea elada», milles jääb kõlama mõte, et õnn saab osaks vaid neile, kes võitlevad rahva vabastamise eest.

Nekrassov suri 8. jaanuaril 1878. aastal.

Nekrassov oli oma aja võitleva põlvkonna poeetiliseks juhiks. Ta lähendas luulet rahvale, rikastas kirjandust uute teemade ja kujudega, uuendas ja laiendas poeetilist sõnavara. V. I. Lenin armastas ja hindas teda kõrgelt ning tundis tema loomingut suurepäraselt.

ÜLESANNE KLASSIVÄLISEKS TÖÖKS.

Tutvuge luuletustega «Soldati ema Orina», «Laul Jerjomuškale», «Raudtee» jt. (vt. N. Nekrassov «Valik luuletusi»).

Pakane Punanina.

(Katkend.)

16.

Külm. Lumine lagendik helendab ringi,
mets müürina mustendab ees.
Kõrb sõrkides sõidab ja ühtegi hinge
ei kohta nad hääletul teel.

Mis vaikus! Kui keegi ka kauguses hõikab,
näib kaikuvat otse su kõrva see hääl,
ja kriiksatus südant kui saega sul lõikab,
kui ette jääb juurikas libedal jääl.

Ei vaadata suuda, nii hele on valgus,
täis teemandihiilgust on teed.
Ja Darjale pisaraid laudele valgub —
vist päikese särast on need . . .

17.

On põldudel vaikne, kuid tasem
ja kuidagi kirkam on laas.
Aina kõrgemad kuused ja kased,
aina pikemad varjud on maas.

Puud aina ja päike ja varjud
ja kalmistuvaikus . . . Kuid nüüd!
Kes see õnnetu on, kes seal karjub?
Mis ahastav hädahüüd!

Suur murehoog vallutas Darjat
ja nuuksuma puhkes ta seal.
Osavõtmatult metsade harjad
ta kaebamist kuulasid pealt.

Ja ümarik päikene taevas
kui kollane öökullisilm
vaest lesknaist ta ääretus vaevas
pealt vaatas, ükskõikne ja külm.

Mida metsapuudele valju
seal kaebas see õnnetu,
laas sellest võiks kõnelda palju,
kuid tema ei räägi ju.

Lesknaise ja orbude ema
suurt ahastust kuulama
jäid taevased linnud, kuid nemad
ei julge sest kõnelda.

18.

Mis huige see tammikus laiub?
Ei ole see sarvehüüd.
Lesk tühjaks end nuttis ja raiub,
puid endale raiub ta nüüd.

Ta raiub ja reele neid kannab,
ja kõrgeneb koorem ta ees.
Ei aega tal tähele panna,
et ikka veel silmad on vees.

Üks pisar ta ripsmetelt langeb,
lumes leegina sulatab
suure augu ta kõrgesse hange,
maapõueni ulatab.

Teine külma käes tardub — näe pärlit
puutüvel — suur, ümar ja klaar.
Tal helgivad valguse värvid
kui sillerdav vikerkaar.

Kuid kolmas veel läigib ta silmas,
mööda põske vaob alla kui nool
ja peegeldab kogu maailma...
Lesknaisel on töötada hool.

Ta pakast ei märka, kui tõtleb,
et külm on tal, aru ei saa.
Ta kadunud mehele mõtleb
ja mehega kõneleb ta.

20.

Maha sa jätsid me majad,
maa sees su magadisruum.
Armsad on kevadeajad.
Päike on särav ja kuum.

Aasad on üleni haljad,
lindude laul täidab hiit.
Sahka ju küsivad väljad, —
vikatit küsib ju niit.

Vara ma virguma pean,
kodus ei söö, kaasa ei võta.
Ööseni vagusid vean,
öösel veel vikatit sean,
hommikul niidule tõttan.

Seiske, mu säared, nüüd sirgelt,
käige, mu käekesed, kergelt,
jõudma pean üksinda.

Üksinda olla ei taha,
põllul on üksinda paha,
armsamat nüüd hakkan kutsuma.
Kuidas on vaod minul aetud?
Tule ja vaata mu tööd.
Kuidas on loog minul võetud?
Kuidas on saadud mul säetud?
Orvuna, omapead jäetud,
töötasin päevad ja ööd.

Naisele keegi ta vigu ei näita,
vigu ei näita,
nõuga ei aita.

33.

Lesk seisab ja külmetab lumes,
härm särava ehtena üll.
Ta palavat suve näeb unes.
Tööd palju veel teha on küll,

kuid lõikus on läbi . . . Nüüd tõttab
meespere ja vihkusid veab.
Kuid Darjake kartuleid võtab
jõe ääres. Koos temaga seal

ämm käbedalt liigutab käsi.
Töö naiste käes kiiresti käib.
Peos porgand, ei vatramast väsi
kraps Mašake, vallatust täis.

Teel krigin — seal naistele vastu
Kõrb kallutab aruka pea.
Käes ohjad, Prokl kaalukalt astub,
kuldvihkude koormat ta veab.

«Kus poiss on? Ei kuulegi kisa!»
Eit vastas: «Eks hernes, kus siis.»
«Hei, Grišake!» hüüdis nüüd isa
ja pilgu ta taevale viis.

«Küll põletab! . . . Sure või jannu!
Kui rüüpaksin lonksukest paar . . .»
Ta Darjalt saab heleda kannu,
kus meeldivalt kihiseb taar.

Näe Grišatki päikeselõõsas!
Herned tihedalt ümber on tal.
On poisu kui haljendav põõsas,
kui põõsas, mil jalad on all.

Ta lippab — oi jalgasid noori —
et taldadest sähvatab tuld.
Kui hakipoeg must on Grigori,
tukk üksi on hele kui kuld.

Poiss elav on, kekslema kange.
Kui värtnake omaste ees
ta keerutab. (Hernestest range
kannab kaelas põlvepikkune mees.)

Silmaterakest silitab ema.
Õrnalt põngerjat sakutab taat.
Aga Kõrb — kaela küünitas tema,
kuni ongi käes ihatud saak.

Ta paljastab hambaid ja tõttab
hernest närima isuga.
Heade mokkade vahele võtab
hellalt jõmpsika kõrva ta . . .

34.

Kotilt Mašake ronida tahtis.
«Taat, koormaga kaasa mind vii!»
Vups! kukkus ja kisa on lahti.
Taat avitas. «Kuidas siis nii?

Said häda ja kohe läks kisaks.
Mis ma piripill-plikaga teen? . . .
Tead, poisipõnn Grišale lisaks,
memm, muretse kevadeks veel!» — —

Nüüd vihkude vahele noorem
sai aseme. Sõidu pealt siis
ka poiss hüppas peale ja koorem
nad kõrinal minema viis.

Parv varblasi käravas karjas
neid ümbritses. Darjake veel
kaua järele vaatas ja varjas
käega silmasid päikese eest.

Rehe poole Kõrb hoolega astus.
Sinist suitsu seal kõrgele käis.
Ikka vihkudest säravat vastu
nägi Darjake heledaid päid.

On lauluke tuttav ja ladus
ja lauljal on hääl nõnda hea! . . .
Piina ilme nüüd koguni kadus
näolt Darjal — ta tummalt on seal,

hing laulule järgi end heidab
ja sellega ühineb siis . . .
Maailmas ei kaunimat leida
kui unenäos kõlanud viis. — — —

Haudvaikne! Sa seisad, ei tunne
enam kurbust ja kirge su hing —
nii alistab, suigutab unne
See tardunud vaikuse ring.

Haudvaikne! Su üle on päike,
suur-vinetav taevakumm.
Mets härma tuhm-hõbeses läikes
õudne-veetlev, kõikteadjana tumm...

Sügav-kiretult vastu kõik vahib,
arusaamatu, imesid täis...
Pea! Äkitselt juhuslik sahin!
Mööda latvasid orav seal käis.

Ta käpaga puudutas harja,
seal pudenes kamakas lund.
Kuid tardunult all seisis Darja,
magas igavest nõiaund.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Leida stroofid, kus kirjeldatakse Darja mälestusi ja unenägu. Kuidas aitavad need mõista Darja olemust ja tema hingelist seisundit?*
2. *Milliseid järeldusi võib katkendi põhjal teha talunaise elu kohta kujutataval ajajärgul?*
3. *Missuguse tausta annab loodus Darja tunnetele ja mõtetele?*
4. *Jälgige talvise metsa kirjeldust. Mida on selles rõhutatud? Jälgige looduskirjeldustes kasutatud kõnekujundeid ja nende eesmärki.*
5. *Millest võib järeldada, et Nekrassov poetiseerib rahva loovat tööd.*
6. *Missugused stroofid on kõige elamuslikumad? Õppige mõni neist pähe (oma valiku järgi).*
7. *Tõestage Nekrassovi stiili lihtsust.*

KIRJELDUS.

Kirjandusteostes esineb sagedasti inimeste, loomade, esemete, hoonete, looduse jms. kirjeldamist. Kirjeldus loob kujukama pildi loetust, andes peale nähtava edasi ka tundeid ning meeleolusid.

Jutustuses «Tasuja» kirjeldatakse näiteks Tasujat võitluses Tallinna all ning luuakse temast pilt kui tõelisest sangarist.

M. Lermontovi «Borodinos» antakse piltlik lahinguvälja kirjeldus, mis võimaldab lugejal saada elava ettekujutuse heitluse ägedusest.

«Surnud hingedes» kirjeldab Gogol kihutavat troikat, kusjuures autoril on õnnestunud ilmekalt edasi anda isegi liikumise muljet.

Jutustuses «Mumuu» loeme suure südamesoojusega antud kirjeldust koera eest hoolitsevast Gerassimist.

Suurt naudingut pakuvad ilukirjanduslikes teostes looduskirjeldused. Tavaliselt on looduskirjelduste ülesandeks tegelase meeleolu, tema iseloomu, tunnete jms. esiletõstmine. Meenutame näiteks looduskirjeldust E. Bornhöhe «Tasujas» enne ülestõusu puhkemist:

Ühel pilvisel ööl — see oli ju jüriöö — peatus üksik ratsamees kõrgel künkal, umbes poolteist penikoormat Tallinnast. Ratsanikul oli pikk talupojakuub õlgade ümber ja pehme kaabu sügavale silmile tõmmatud.*

Öö oli, nagu öeldud, pilvine, taevas tume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned, mille kaudu kuu kiired nõrka kuma uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes.

Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad nagu kassisilmad metsa mustaval põhjal.

See looduskirjeldus aitab lugejal paremini mõista puhkeva ülestõusu süngust ja salapärasust, Tasuja rahutuid mõtteid ning erutatud tundeid seoses algava võitlusega.

Peab teadma, et kirjeldus puudutab ainult esemeid, olendeid ja muid taolisi nähtusi, mitte aga tegevust. Tegevuse kirjeldamist nimetatakse jutustamiseks.

ÜLESANNE.

Leidke õpitud paladest kirjeldusi. Põhjendage, kuidas neid on rakendatud kirjaniku mõtete avamise teenistusse.

* penikoorem — 7 versta, 7,4675 km.

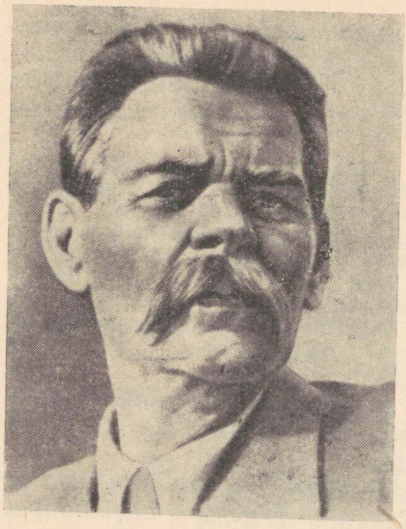

MAKSIM GORKI.

1868—1936

LUGEMISKIRG.

(Katkend romaanist «Inimeste seas».)

1.

On kurb ja naljakas meenutada, kui palju raskeid alandusi, ülekohut ja tüli tõi mulle varaärganud lugemiskirg.

Võtsin väikesi mitmevärvilisi raamatukesi poest, kust hommikuti ostsin tee juurde leiba.

Lugesin kuuris, kus käisin puid lõhkumas, või pööningul. Mõlemas oli ühteviisi ebamugav, külm. Vahel, kui raamat huvitas või kui oli vaja see rutem läbi lugeda, tõusin öösel ja süütasin küünla, aga kui vana perenaine märkas, et küünlad öösiti lühenevad, hakkas ta neid pilpaga mõõtma ja peitis siis pilpa kuhugi ära. Kui hommikul küünlast puudus verssoki osa või kui mina, kuigi leidsin pilpa, ei lühendanud seda ärapõlenud küünlaosa võrra, algas köögis metsik kisa. Kord hüüdis Viktor lavatsilt tüdinult:

«Jätke ometi haukumine, memm! Võimatu on niimoodi elada! Muidugi ta süütas küünla, sest ta loeb raamatuid; ta võtab neid poodnikult, tean! Silmake korraks pööningule.»

Vanaeit jooksis pööningule, leidis mingi raamatu ja rebis selle tükkideks.

See mõistagi kurvastas mind, kuid lugemistung tugevnes veel rohkem.

2.

Püüdsin lugemist jätkata igasuguste kavalustega. Vanaeit hävitas mitu korda raamatuid, ja viimaks osutus, et võlgnen poodni-

kule määratu suure summa: nelikümmend seitse kopikat! Poodnik nõudis raha ja ähvardas, et võtab pererahva raha minu võla katteks, kui tulen poodi midagi ostma.

«Mis siis saab?» küsis ta kahjurõõmsalt.

Ta oli mulle äärmiselt vastik ja nähtavasti seda mõistes piinas ta mind mitmesuguste ähvardustega, tundes sellest erilist lõbu. Kui ma poodi astusin, tõmbus ta tähniline nägu naerule ja ta küsis lahkesti:

«Kas võla tõid?»

«Ei.»

See ärritas teda, ta sai pahaseks.

«Kuidas? Kas pean su kohtusse kaebama, mis? Et sind süüdi mõistetaks ja asumisele saadetaks?»

Mul ei olnud kusagilt raha võtta. Mu palk maksti vanaisa kätte. Segaduses ma ei teadnud, mis teha. Vastuseks mu palvele oodata võla tasumisega ulatas poodnik mulle oma rasvase lihava käe ja ütles:

«Suudle! — Ootan.»

Kui haarasin letilt vihi ja tõstsin hoobiks käe, hüüdis ta kummardudes:

«Mis, mis sa! — ma ju naljatan!»

Mõistes, et ta ei naljata, otsustasin varastada raha, et tast ometi kord lahti saada.

Hommikuti, kui ma peremehe riideid puhastasin, kõlisesid ta pükste taskus rahad. Vahel need kukkusid taskust välja ja veeresid põrandale. Kord kukkus üks neist läbi põrandaprao trepi alla puukuuri. Unustasin sellest kõnelda peremehele ja see meenus mulle alles mõne päeva pärast, kui leidsin puude hulgast kahekümnekopikase. Kui ma andsin selle peremehele, ütles naine talle:

«Näed nüüd! Vaja raha üle lugeda, kui tasku jätad.»

Peremees aga ütles naerdes:

«Tema ei varasta, tean seda.»

Nüüd, kui olin otsustanud varastada, meenusid mulle need sõnad ja usaldav naeratus, ja ma tundsin, kui raske on mul varastada. Mitu korda võtsin taskust hõberaha, lugesin seda, kuid ometi ei söandanud ära võtta. Kolm päeva piinlesin sellega, ja viimaks lahenes kõik väga ruttu ning lihtsalt. Peremees küsis minult ootamatult:

«Mis sa, Peškov [1], nukrutsed? Kas oled haige või?»

Siiralt jutustasin talle kõik oma mured. Ta tõsines.

«Näed, milleni nad viivad, need raamatud! Neist on — nii või teisiti — ainult pahandust.»

Andis poolerublase ja soovitas rangelt:

«Vaata, et sa ei lobise naisele ega eidele: tõuseb kära . . .»

---

[1] Peškov — kirjanik M. Gorki kodanikunimi.

1. *Miks peab Aljoša oma lugemiskire pärast nii palju kannatama? Tuua näiteid.*
2. *Milles avaldub Aljoša ausus?*

3.

Minu õnneks läks vanaeit magama lastetuppa. Tuld mulle ei antud, küünlad viidi tubadesse, raha küünalde ostmiseks mul aga ei olnud. Siis hakkasin salaja korjama küünlajalgadelt rasva, panin selle sardiinikarbikesse, kallasin juurde lambiõli ja, keerutanud lõngast tahi, süütasin öösiti ahju peal suitseva tule.

Kui pöörasin paksu raamatu lehekülgi, kõikus tahi punane leek värisedes ja ähvardas kustuda. Iga hetk uppus taht haisvasse vedelikku, suits lõi silmi. Ometi kadusid kõik need ebamugavused naudingus, millega ma vaatlesin illustratsioone ja lugesin nende seletusi.

Need illustratsioonid avardasid maad minu ees ikka laiemale ja laiemale, ehtides seda muinasjutuliste linnadega, näidates mulle kõrgeid mägesid, merede kauneid kaldaid. Elu kasvas imeliselt, maa sai võluvamaks, rikkamaks inimeste ja linnade poolest ning kõigiti mitmekesisemaks.

Seletused jooniste all jutustasid arusaadavalt teistest maadest, teistest inimestest, kõnelesid mitmesugustest sündmustest minevikus ja olevikus. Paljut ma ei võinud mõista ja see vaevas mind. Sagedasti elasid terved fraasid kaua mu mälus nagu pinnud sõrmedes, takistades muule mõtlemast.

Mäletan, et lugesin imelikke värsse:

Väljal tühjal, riided rauast,
tumm ja sünk — kui pärit hauast,
sõidab hunni tsaar Attila.

Tema järel musta pilvena kihutavad sõdurid ja karjuvad:

Kus on Rooma, Rooma võimas?

Rooma — see on linn, seda ma juba teadsin, kuid kes on need hunnid? Seda on vaja teada.

Parajal hetkel küsisin seda peremehelt.

«Hunnid?» kordab ta imestunult. «Tont teab, mis see on. Kindlasti lollus . . .»

Ja pahaendeliselt raputab ta pead.

«Tühi-tähi keerutab sul pead, see on halb, Peškov.»

Halb või hea, kuid ma tahan teada.

Mulle näib, et rügemendi preester Solovjov peaks teadma, kes on hunnid, ja teda õues kohates küsin.

Kahvatu, haiglane ning alati tige, kulmudeta punaste silmadega,

kollase habemega, kõneleb ta mulle, tonkides ise maad musta kepiga:

«Aga mis sinul sellega asja on, mis?»

Leitnant Nesterov vastas mu küsimusele tigedalt:

«Mi-is?»

Siis ma otsustasin, et hunnide kohta tuleb küsida apteegis proviisorilt. Ta vaatab mind alati lahkesti, tal on tark nägu ja kuldprillid suurel ninal.

«Hunnid,» ütles mulle proviisor Paul Goldberg, «need olid kolijarahvas, kirgiiside taolised. Seda rahvast enam ei ole, on tervelt välja surnud.»

Mul oli kahju ja sain kurvaks — mitte sellepärast, et hunnid on välja surnud, vaid et sõna mõte, mis mind kaua vaevas, osutus nii lihtsaks ega andnud mulle midagi.

Kuid ma olen väga tänulik hunnidele, pärast kokkupuutumist nendega häirisid sõnad mind hoopis vähem, ja — tänu Attilale — tutvusin ma proviisor Goldbergiga. See inimene teadis kõigi tarkade sõnade lihtsat mõtet, temal olid võtmed kõigi saladuste juurde. Kohendades kahe sõrmega prille, vaatas ta teraselt läbi paksude klaaside mulle silma ja kõneles nagu taoks peenikesi naelu mulle pähe.

«Sõnad, sõbrake, need on nagu lehed puul, ja et mõista, miks leht on just niisugune ja mitte teistsugune, selleks on vaja teada. kuidas kasvab puu, — on vaja õppida! Raamat, sõbrake, on kui hea aed, kus on kõike: head ja kasulikku . . .»

Proviisori lühikesed õpetused sisendasid mulle järjest tõsisema suhtumise raamatuisse ja märkamatult said need mulle vajalikeks . . .

KÜSIMUSI.

1. Mis näitab Aljoša põhjalikku süvenemist raamatutesse?
2. Kuidas suunab proviisor Aljoša lugemist?

4.

Ühel pühapäeval, kui pererahvas oli kirikusse läinud ja mina, üles pannud samovari, läksin tube koristama, oli vanem lastest kööki tulnud, samovari kraani välja tõmmanud ja sellega laua alla mängima asunud. Samovari torus oli palju süsi, ja kui vesi voolas sealt välja, sulas ta kokku. Juba tubadesse kuulsin ma, kuidas samovar undas ebaloomulikult vihaselt, kuid tulnud kööki, nägin ahastusega, et samovar oli üleni sinine ja värises, nagu tahaks põrandalt üles hüpata. Lahtisulanud kraanipunn oli ripakil, kaas viltu vajunud, käepidemete alt voolas tinatilku, lillakas-sinine samovar oli nagu purujoobnud. Kallasin ta veega üle, ta hakkas susisema ja vajus nukralt põrandale kokku.

Paraaduksel helistati. Avasin ukse ja vanaeide küsimusele, kas samovar on valmis, vastasin lühidalt: «Valmis.»

See sõna, öeldud segaduses ja hirmus, võeti pilkena, ja see kahekordistas mu karistust. Sain peksa. Vanaeit tegutses männipirru kimbuga. See ei olnud väga valus, aga jättis mu seljanahka rohkesti pikki pinde. Õhtuks mu selg paistetas padjana üles, järgmise päeva lõunaks aga pidi peremees viima mu haiglasse.

Kui doktor, naljakuseni pikk ning kõhn, oli mu läbi vaadanud, ütles ta rahulikult, sügava bassiga:

«Siin tuleb koostada protokoll piinamise pärast.»

Peremees punastas, tammus jalgadel ja hakkas midagi tasakesi kõnelema doktorile, kes üle õla järsult vastas:

«Ei või. Ei saa!»

Pärast ta aga küsis minult:

«Kas tahad kaevata?»

Mul oli valus, kuid ometi ütlesin:

«Ei taha, ravige kiiremini!»

Mind viidi teise tuppa, pandi lauale, doktor kiskus pinde mõnuskülma näpitsaga ja ise naljatles:

«Toredasti on su nahka pargitud, sõbrake. Nüüd muutud veekindlaks.»

Kui ta lõpetas selle talumatu kõditava tegevuse, ütles ta:

«Nelikümmend kaks laastukest on välja tõmmatud, sõber, pea meeles! Võid kiidelda! Homme samal ajal tule sidemeid vahetama. Kas sind sageli pekstakse?»

Mõtlesin ja vastasin:

«Varem — peksti sagedamini . . .»

Doktor naeris valjusti.

«Kõik läheb paremusele, sõber, kõik!»

Kui ta viis mu välja peremehe juurde, ütles sellele:

«Suvatsege vastu võtta! Parandatud! Homme saatke uuesti; vahetame sidemeid. Teie õnneks on ta teil tubli naljahammas . . .»

Istudes voorimehel, kõneles mulle peremees:

«Ka mind, Peškov, peksti — polnud parata. Peksti, vennas! Sind vähemalt minagi haletsen, aga mind haletsemas polnud kedagi. Inimesi on kõikjal, murruna, aga haletsemas — tont võtku — mitte üht koerapoegagi! Ah, kiskjad-kanad . . .»

Kogu tee ta sõimles. Mul hakkas temast kahju ja olin talle väga tänulik, et ta kõneles minuga inimlikult.

Kodus võeti mind vastu kui sünnipäevalast. Naised lasksid mul täpselt jutustada, kuidas doktor mind ravis, mida ta kõneles. Kuulasid ja ohkasid, ise mõnusasti neelatades. Mind pani imestama see nende pingutatud huvi haiguste, valu ja kõige ebameeldiva vastu.

Nägin, kuidas nad olid minuga väga rahul, et keeldusin nende peale kaebamast, ja ma kasutasin seda, küsides luba raamatute

lugemiseks. Nad ei söandanud keelata, ainult vanaeit hüüdis imestunult:

«No on kuradike!»

Järgmisel päeval seisin õmbleja ees ja ta kõneles lahkesti:

«Mulle räägiti, et sa olevat haige, olevat viidud haiglasse, — näed, kuidas räägitakse ebatõtt!»

Vaikisin. Oli häbi rääkida tõtt. Milleks temal vaja teada kõike jämedat ja kurba?

5.

Mõni päev hiljem andis õmbleja mulle Greenwood'i (loe: griinvud) «Väikese rübliku tõetruu eluloo». Raamatu pealkiri kuidagi häiris mind; kuid juba esimene lehekülg kutsus esile vaimustusrõõmu, ja selle rõõmu saatel lugesin raamatu lõpuni, üle lugedes mitmeid lehekülgi kaks-kolm korda.

Vaat kui raske ja kannatusrikas on vahel isegi välismaa poisikeste elu! Ja minuga ei olegi lugu nii halb, tähendab, ei tule norutada!

Palju uljust kinkis mulle Greenwood, aga varsti sattus mu kätte juba päris tõeline «õige» raamat — «Eugénie Grandet» (loe: öženii grandee) [1].

Vanamees Grandet meenutas väga ilmekalt mulle mu vanaisa. Oli kahju, et raamat oli nii väike, ja mind pani imestama, kui palju leidus selles tõtt.

Ja nii ma mõistsin, milline suur pidu on «hea, õige» raamat.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Jutustage Aljoša käitumisest haiglas.*
2. *Iseloomustada Aljošat. Milles seisneb tema tugevus ja järjekindlus?*
3. *Mõtelge küsimuse üle: Milline lugemisviis toob inimesele tõelist kasu? Põhjendage vastust oma kogemuste najal.*
4. *Lugege läbi M. Gorki autobiograafilised teosed «Lapsepõlv» ja «Inimeste seas».*
5. *Koostada kirjand ühele antud teemadest: «Minu lemmikraamat», «Mida olen õppinud raamatutest», «Miks armastan käia raamatukogus», «Meie tehase ühiskondlik raamatulevitaja».*

[1] Kuulsa prantsuse kirjaniku Honorè de Balzac'i romaan.

VLADIMIR MAJAKOVSKI

1893—1930

Kuznetski inimestest.

Siia tuuakse viisaastaku jooksul 1 000 000 vagunit ehitusmaterjale. Siia ehitatakse metallurgia hiigeltehas ja linn mitmesajale tuhandele inimesele.

Vestlusest.

Pilv
valangute vöötidest
on kokku pressind öö,
ning vankri alla töölised
on koondund peale tööd.
Ja kuuleb juttu
säärast
maa, —
taeva, —
vete staap:
«Siin
nelja aasta pärast
meil aedlinn haljendab.»
Vihm
voogab
tinaöisusest,
kui paisu murdnud eest,

ning pimeduses töölistel
peerg
kustub kätte
vees.
Ent vihma öine kära
üht häält
ei valjasta:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn
haljendab.»
Märg leivakannik —
söögiks see,
ja sängiks —
niiske maa,
öö vettind kambris
töölised
muud mugavust
ei saa.
Ent sosin
nälja,
märja
ja külma allutab:
«Siin nelja aasta pärast
meil
aedlinn haljendab.»
Kaob
plahvatustest jahmudes
kord
karude kamp
siit
ning
purskab
vastseist
šahtidest
söetonnide
laviin.
Siit
sirutavad
käitised.
Sireenes
huuga,
leil!
Kõrgahje
sajas päikeses
sa, Siber, süttid meil.
On korter,

puhkus,
vaikuski,
leib —
normimata,
sõõ!
Ning
taandub
taha Baikali
me survel
taigavõõ.
Siis
sumbub
sosin
töölise —
õõ pilkasusse
maet,
kuid
kuulmiselt ei
röövi see
kaht silpi: «linn»
ja «aed».
Aed,
tean,
tõstab lehed,
linn
tõuseb
igal
a'al,
kui
sellised
töömehed
on
Nõukogude-
maal.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Missugusest suurehitusest kõneldakse luuletuses?*
2. *Kuidas on kirjanik kõrvutanud Kuznetski olevikku tulevikuga.*
3. *Kuidas aitab kontrastivõte rõhutada inimeste töösangarlust, käsiloleva ürituse tõelist suurust?*
4. *Luuletus on hümniks nõukogude inimeste loovale tööle. Kuidas on kirjanik seda saavutanud?*
5. *Kirjutada kirjand ühele antud teemadest: «Töötasin (suur)ehitusel», «Töömehe kangelastegu», «Nii sündis uus maja», «Kuidas soosse rajati viljapõld».*

BORISS POLEVOI.

1908

Boriss Polevoi sünnilinn on Moskva. Töötades pärast tehnikumi lõpetamist vabrikus, õppis ta seal tundma tööliste elu.

Suure Isamaasõja ajal oli ta rindel sõjakirjasaatjaks.

1946. aastal kirjutas Polevoi «Jutustuse tõelisest inimesest». Selles räägitakse haavatud nõukogude lendurist, kellel amputeeritakse mõlemad jalad, kuid kes tänu mehisusele ja tahtejõule sooritab harukordse kangelasteo — astub lahingulendurina taas rivvi.

Mainitud teose kangelase prototüübiks on nõukogude hävituslendur A. Maresjev, keda ülalkirjeldatud saatus tõepoolest tabas.

Polevoi sulest on peale nimetatud teose ilmunud veel palju jutustusi ning mitu romaani.

JUTUSTUS TÕELISEST INIMESEST.

(Katkendeid samanimelisest jutustusest.)

3.

Vaikselt, nii nagu oskavad vaid loomad, istus karu liikumatu inimkogu kõrval, kes vaevalt paistis välja päikeses sinakalt säravast hangest.

Karu räpased sõõrmed tõmblesid aeglaselt. Avatud suust, kus paistsid vanad kollased, kuid alles võimsad kihvad, rippus ja kiikus tuules veniva ila peenike niit.

Sõja poolt talvekoopast välja aetud, oli ta näljane ja tige. Kuid karud ei sööa surnuid. Nuusutanud liikumatut keha, mis lõhnas teravalt bensiini järele, läks karu laisalt lagendikule, kus lamas külluses samasuguseid liikumatuid lumekoorikusse külmunud inimkehi. Oigamine ja krabin tõid ta tagasi.

Ja nii ta istus Aleksei juures. Näriv näljatunne võitles temas jälestusega surnu liha vastu. Nälg hakkas võitu saama. Loom ohkas, tõusis püsti, pööras käpaga inimese hanges ümber ja rebis küüntega lenduriülikonna «tondinahka». Lenduriülikond ei andnud järele. Karu möiratas tumedalt. Sel hetkel pidi Aleksei tegema suuri pingutusi, et suruda endas maha soovi avada silmad, põrgata tagasi, karjuda, lükata eemale see talle rinnale vajunud raske kere. Sellal kui kogu tema olemus kippus end ägedalt ja raevukalt kaitsma, sundis ta end aeglase märkamatu liigutusega pistma käe tasku, puudutama seal püstoli soonilist pära, ettevaatlikult, et ei laksataks, vinnastama pöidlaga kuke ja hakkama märkamatult välja võtma juba relvastatud kätt.

Loom rebis veel tugevamini lenduriülikonda. Tugev riie ragises, kuid pidas jälle vastu. Karu hakkas metsikult möirgama, haaras ülikonnast hammastega, pigistades läbi karusnaha ja vati ka keha. Aleksei surus viimse tahtepingutusega endas maha valu ja hetkel, kui loom rebis ta hangest, tõstis ta püstoli ja vajutas päästikule.

Tume lask raksatas kaugelekostvalt ja lajatavalt. Harakas kargas üles ja lendas nobedasti ära. Häiritud okstelt pudenes härmatist. Kiskja laskis aeglaselt ohvri lahti. Pööramata vastaselt silmi, kukkus Aleksei lumme. Karu istus tagumistel käppadel ja tema peenikestesse karvadesse kasvanud mustades rähmastes silmades oli tardunud imestus. Tuhmi nirena tungis paksu verd ta kihvade vahelt ja langes lumele. Ta möiratas kähisevalt ja koledalt, tõusis raskelt tagumistele käppadele ja vajus samas surnuna lumme, enne kui Aleksei jõudis veel kord tulistada. Helesinine lumekoorik muutus aeglaselt punaseks ja auras sulades kergelt looma pea juurde. Karu oli surnud.

Pinge Alekseis langes järsult. Ta tundis taas teravat põletavat valu jalalabades ja kaotas lumele vajudes teadvuse.

Aleksei toibus, kui päike seisis juba kõrgel. Läbi oksastiku tungivad kiired süütasid säravate täppidena lumekooriku. Varjus näis lumi isegi mitte helesinisena, vaid lausa sinisena.

«Mis see on, kas karu viirastus mulle ainult?» oli Aleksei esimeseks mõtteks.

Tumepruun sassis karvadega räpane kere vedeles siinsamas helesinisel lumel. Mets kohises. Rähn toksis helisevalt puukoort. Nobedad kollase kõhuga tihased hüplesid põõsastes ja sädistasid valjult.

«Elus, elus, elus!» kordas Aleksei mõttes. Ja tema kogu olemus, kogu keha juubeldas, imedes endasse oivalist, võimsat, joovasta-

vat elutunnet, mis haarab inimest iga kord pärast seda, kui ta on surmaohu läbi elanud.

Alistudes sellele võimsale tundele, hüppas ta jalule, kuid istus samas oiates karu kerele. Valu labajalgades kõrvetas kogu keha. Peas oli tume raske kohin, justkui pöörleksid seal kolisedes ja aju raputades vanad konarlikud veskikivid. Silmad valutasid, nagu oleks keegi neid seestpoolt laugusid sõrmega vajutanud. Kõik ümbritsev paistis kord selgelt ja eredalt, ülevalatuna külmade kollaste päikesekiirtega, kord kadus, kattus halli, sädemeid vilgutava linikuga.

«Kehvasti. Vist põrutas kukkumisel, ja jalgadega on midagi juhtunud,» mõtles Aleksei.

End pisut kergitades silmitses ta imestunult laia välja, mis paistis metsaserva taga ja mida piiras silmapiiril kauge metsa sinihall poolrõngas.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Aleksei tõusis taas karu kerelt üles. Seesama jalalabades tekkinud terav valu läbis ta keha alt üles. Ta karjatas. Tuli uuesti maha istuda. Ta püüdis kõrget karusnahkset saabast ära kiskuda. Saabas ei tulnud ja igakordne rebimine pani oigama. Siis pigistas Aleksei hambad kokku, tõmbas silmad pilukile ja rebis kõigest jõust mõlema käega saabast — ning kaotas samas teadvuse. Toibudes harutas ta ettevaatlikult baikariidest jalarätiku lahti. Kogu jalalaba oli üles paistetanud ja kujutas endast üleni sinist tompu. Iga liiges temas põles ja valutas. Aleksei asetas jala lumele, valu muutus nõrgemaks. Samasuguse meeleheitliku tõmbega, justkui kisuks ta endal ise hammast välja, rebis ta ära ka teise saapa.

Mõlemad jalad ei kõlvanud kuhugi. Kui lennuki põrkamine vastu männilatvu oli ta kabiinist välja paisanud, pigistati jalalabad nähtavasti millegi vahele ja see lõmastas pöialaba ja varvaste peenikesed luud. Muidugi, tavalistes tingimustes ei oleks ta isegi mõelnud neile purustatud ja paistetanud jalgadele tõusmisest. Kuid ta oli üksi metsatihnikus vaenlase tagalas, kus inimese kohtamine tõotas mitte kergendust, vaid surma. Ja ta otsustas minna, minna itta, minna läbi metsa, püüdmata otsida mugavaid teid ja asustatud kohti, minna, maksku mis maksab.

Ta hüppas karu kerelt otsustavalt püsti, oigas, kiristas hambaid ja tegi esimese sammu. Seisatas, kiskus teise jala lumest, astus veel sammu. Peas kohises, mets ja lagendik hakkasid kõikuma ja vajusid eemale.

Aleksei tundis, et ta muutub pingutusest ja valust nõrgaks. Ta hammustas huulde ja jätkas käimist, minnes vaevaliselt metsatee poole, mis viis mööda vigastatud tankist, metsa sügavusse, itta. Pehmel lumel astuda polnud veel nii hull, kuid niipea kui ta astus tuultest paljaks pühitud ja jäätunud kõvale teekühmule, muutus

valu sedavõrd talumatuks, et ta peatus, julgemata teha enam ainsatki sammu. Nii seisis ta, jalad kohmakalt laiali, ja vankus kui tuule käes. Ja äkki muutus kõik tema silme ees halliks. Kadusid tee, männid, sinihall okastik ja helesinine valguseriba selle kohal . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Ta istus lumele, rebis uuesti nendesamade otsustavate lühikeste liigutustega jalast lendurisaapad, käristas küünte ja hammastega nende pealsed puruks, et nad ei rõhuks purustatud labadele, võttis kaelast angoora villast suure pehme salli, rebis selle pooleks, mähkis jalalabade ümber ja kängitses jalad uuesti.

Nüüd oli kergem käia: mitte käia, vaid liikuda, liikuda ettevaatlikult, astudes kandadele ja tõstes jalgu kõrgele, nagu astutakse soos. Valust ja pingutustest hakkas mõne sammu järel pea ringi käima. Tuli seista, sulgeda silmad ja toetuda seljaga vastu puutüve või istuda hangele ja puhata, tundes pulsi teravat tagumist tuiksoontes.

5.

Et summutada valu, mida talle tekitas iga samm, hakkas ta oma tähelepanu kõrvale juhtima, mõeldes läbi ja arvestades oma teekonda. Kui teha ööpäevas kümme-kaksteist kilomeetrit, jõuab ta kolme, kõige rohkem nelja päevaga omadeni.

Nii, hästi! Nüüd — mis tähendab käia ära kümme-kaksteist kilomeetrit? Kilomeeter — see on kaks tuhat sammu, tähendab kümme kilomeetrit on kakskümmend tuhat sammu, see aga on palju, kui arvestada, et pärast iga viitsada-kuutsada sammu tuleb peatuda ja puhata . . .

Eile määras Aleksei endale tee lühendamiseks mingisugused nähtavad orientiirid: männi, kännu, augu teel — ja püüdis nende kui puhkuspaikade poole. Nüüd kandis ta kõik selle üle arvude keelde, viis üle sammude arvule. Ta otsustas puhkepaikade vahelise maa määrata tuhandele sammule, see tähendab pool kilomeetrit, ja puhata kella järgi, mitte rohkem kui viis minutit. Tuli välja, et ta koidust kuni loojakuni käib, kuigi raskustega, umbes kümme kilomeetrit.

Ent kui raskelt ületas ta esimesed tuhat sammu! Ta püüdis oma tähelepanu arvestusele ümber lülitada, et nõrgestada valu, kuid pärast viitsada sammu hakkas vassima, segi ajama ega suutnud mõelda enam millestki muust kui teravast uuristavast ja lõikavast valust. Ja siiski käis ta need tuhat sammu ära. Omamata jõudu istumiseks, kukkus ta näoli lumme ja hakkas ahnelt lumekoorikut lakkuma. Surus end lauba ning meelekohtadega, milles peksis veri, vastu lumekoorikut ja tundis jäisest puudutusest kirjeldamatut naudingut.

Siis võpatas ta ja vaatas kella. Sekundiosuti tiksus viienda minuti viimseid hetki. Ta vaatas sellele hirmuga, justkui peaks toimuma midagi kohutavat, kui osuti on lõpetanud oma ringi, ent kui see puudutas kuutkümmet, hüppas ta kohe püsti, oiatas ja hakkas edasi liikuma.

Keskpäevaks, kui metsa poolhämarus hakkas sätendama läbi tiheda okastiku tungivate päikesekiirte peenikestest lõngadest ja metsas hakkas tugevasti lõhnama vaigu ja sulalume järele, oli ta sooritanud kõigest neli säärast teekonda. Suutmata minna suure kase tüveni, mis lamas peaaegu käeulatuses, istus ta otse keset teed lumele. Ta istus langetatud õlgadega, mitte millestki mõeldes, midagi nägemata ja kuulmata, tundmata isegi nälga.

Ohkas, pistis suhu mõned väikesed lumetükid, ja surudes maha keha aheldavat kangestust, võttis taskust roostetanud purgi ja avas selle pussiga. Ta pani suhu tüki külmunud maitsetut rasva, tahtis selle alla neelata, kuid rasv sulas ära. Ta tundis selle maitset ja äkki valdas teda niisugune näljatunne, et ta suutis end vaevaga purgi kallalt lahti kiskuda ja asus sööma lund, et vaid midagi neelata.

Enne uuesti teele asumist lõikas ta endale kadakast kepid. Ta toetus neile, kuid tund-tunnilt muutus käimine ikka raskemaks.

6.

... Kolmandat päevateekonda põlismetsas, kus Aleksei ei näinud ainustki inimjälge, tähistas ootamatu sündmus.

Ta ärkas esimeste päikesekiirtega, värisedes külmast ja seesmisest judinast. Lenduriülikonna taskust leidis ta välgumihkli, mille mehhaanik Jura oli talle vintpüssi padrunist mälestuseks teinud. Ta oli selle kuidagi sootuks unustanud, nagu ka selle, et on võimalik ja tarvilik tuld teha. Ta murdis kuuse küljest, mille all oli maganud, kuivi sammaldunud oksi, kattis need okstega ja süütas põlema. Kollased väledad leegid tungisid sinihalli suitsu alt välja. Vaigune kuiv puu hakkas kergesti ja lõbusalt leegitsema. Leek sööstis okaste kallale ja lõi tuulest õhutatuna oiete ja vilistamisega lõkendama.

Lõke praksus ja sisises, levitades kuiva kosutavat soojust.

Ta tõmbas juba harjunud liigutusega jalast karusnahksed saapad, harutas lahti sallitükid ja vaatas jalad tähelepanelikult üle. Need olid veel rohkem paistes. Varbad rippusid mitmele poole, nagu oleksid jalalabad kummist ja täidetud õhuga. Nende värvus oli veelgi tumedam kui eile.

Aleksei ohkas, jättis kustuva lõkkega hüvasti ja astus jalgu lohistades, keppide jäätunud lumel krigisedes, huuli hammustades ja vahetevahel peaaegu teadvust kaotades uuesti mööda teed. Äkki kuulis ta teiste metsahäälte hulgas, mida harjunud kõrv oli pea-

aegu lakanud kinni püüdmast, kauget töötavate mootorite heli. Algul arvas ta, et see viirastub väsimusest, kuid mootorid mürisesid üha valjemini, kord ulgudes esimesel käigul, kord jäädes vaiksemaks. Need olid nähtavasti sakslased ja nad sõitsid sama teed. Aleksei tundis, kuidas tema sisemuses otsekohe külmaks tõmbus.

Hirm andis Alekseile jõudu. Unustanud väsimuse ja valu jalgades, pööras ta teelt kõrvale, sumas mööda puutumatut lumevälja tiheda noore kuusikuni ja sisenenud siin tihnikusse, laskus lumele. Teelt oli teda muidugi raske märgata; temale aga oli tee selgesti nähtav, valgustatuna keskpäeva päikesest, mis seisis juba kuuselatvade hambulise tara kohal.

Mürin lähenes. Alekseile meenus, et hüljatud lumeteel on tema üksildased jäljed selgesti nähtavad. Kuid lahkuda oli hilja, eesmise auto mootor mürises kuskil üsna lähedal. Aleksei surus end veel tugevamini lumme. Esiteks vilksatas okste vahel suur kirvega sarnanev lame lubjatud soomusauto. Õõtsudes ja kettide kliriseedes lähenes ta kohale, kus Aleksei jäljed pöördusid metsa. Aleksei pidas hinge kinni. Soomusauto ei peatunud. Soomusautole järgnes väike lahtine maastikumasin. Keegi kõrges nokkmütsis mees, kes oli toppinud nina tumepruuni karusnahksesse kraesse, istus juhi kõrval, tema taga kõrgel pingil aga kõikusid hallrohelistes sinelites ja kiivrites automaaturid. Väikese vahemaa tagant tuli roomikute klirisedes ja lõgisedes veel üks hoopis suur maastikumasin, millel istusid reas umbes viisteist sakslast.

Aleksei surus end lumme. Autod olid nii lähedal, et talle tungis näkku gasoliini kärtsahaisu sooja lehka. Juuksed liikusid ta kuklal ja lihased tõmbusid pingul tompudeks. Kuid autod möödusid, lõhn hajus ja juba kostis nende mootorite vaevalt eraldatav müra kuskilt eemalt.

Oodanud, kuni kõik vaikis, tuli Aleksei teele, millel olid roomikute astmeliste jälgede teravad vajutused, ja jätkas neid jälgi mööda teed. Ta ületas samasuguseid ühepikkusi vahemaid, samuti puhkas, samuti sõi, olles ära käinud poole päevasest teekonnast. Kuid nüüd liikus ta ettevaatlikult nagu metsloom. Erutatud kõrvad püüdsid kinni iga sahina, silmad luurasid kahele poole, nagu oleks ta aimanud, et kuskil kõrval varitseb ja peidab end suur ohtlik kiskja.

Lendurina, kes oli harjunud õhus võitlema, kohtas ta maapinnal esmakordselt elusaid löömata vaenlasi. Nüüd lonkis ta kahjurõõmsalt muiates nende jälgedes. Rõõmutult ja ebamugavalt elavad nad siin, pole külalislahke nende poolt okupeeritud maa! Isegi säärases metsas, kus Aleksei polnud kolme päeva jooksul näinud inimesest ühtki elumärki, peab nende ohvitser sõitma niisuguse konvoi saatel.

«Pole viga, pole viga, kõik läheb hästi!» julgustas end Aleksei ja sammus ning sammus, püüdes mitte märgata, et jalad valutavad ikka teravamalt ja et ta ise muutub märgatavalt nõrgemaks.

Kõhtu ei saanud enam petta ei noore kuusekoore tükikestega, mida ta kogu aeg näris ja alla neelas, ei mõrude kasepungadega ega ka õrna kleepuva, hammaste all veniva noore pärnakoore pudruga.

Hämaruse saabumiseni käis ta ära vaevalt viis vahemaad. Seeeest tegi ta ööseks üles suure lõkke, ümbritsedes okaste ja kuivade hagudega suure poolenisti mäda kasetüve, mis vedeles maapinnal. Kuni see tüvi kuumalt ja tuhmilt hõõgus, magas ta ise väljasirutatuna lumel, tundes elustavat soojust kord ühes, kord teises küljes, instinktiivselt pöördudes ja ärgates, et lisada hagu kustuvale palgile, mis susises laisa leegiga.

Keset ööd puhkes tuisk. Männid hakkasid pea kohal kõikuma, ärevalt kohisema, oigama ja kiunuma. Torkiva lume pilved veeresid mööda maad. Kahisev pimedus hakkas tantsima praksuva, sädemeid loopiva leegi kohal. Kuid lumetorm ei seganud Alekseid. Ta magas magusalt ja ahnelt, kaitstud tulelõkke soojusest.

Tuli kaitses kiskjate eest. Sakslasi ei tarvitsenud niisugusel ööl karta. Need ei julge tuisuga sügavasse metsa tulla. Ja ikkagi, sellal kui kurnatud keha puhkas suitsuses soojuses, püüdsid kõrvad, mis olid juba omandanud metslooma ettevaatuse, iga hääle. Hommiku eel, kui torm oli vaibunud, ja vaikinud maapinna kohal seisis pimeduses paks valkjas udu, viirastus Alekseile, et läbi männilatvade sumina ja langeva lume kahina kuuleb ta kaugel lahingukära, lõhkemiste prahvatusi, automaadivalanguid ja vintpüssilaske.

«Kas tõesti rindejoon? Nii kiiresti?»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjeldada Aleksei tundeid pärast allatulistamist.*
2. *Kirjeldage ohtusid, mis varitsesid Alekseid metsas. Kuidas nende ületamine iseloomustab teda kui nõukogude võitlejat? Tuua näiteid.*
3. *Selgitada pealkirja mõtet.*
4. *Lugege jutustus lõpuni ja määrake selle teema ning idee.*

ALEKSANDER TVARDOVSKI.

1910

Aleksander Trifonovitš Tvardovski, populaarne nõukogude poeet, pärineb Smolenski oblastist. 1939. aastal lõpetas ta Moskva Ajaloo-, Filosoofia ja Kirjanduse Instituudi. Oma varasemas loomingus on ta käsitlenud kolhoosikorra ülesehitamise teemat.

Suurest Isamaasõjast võttis Tvardovski osa ajalehe korrespondendina. Sõja ajal valmis tema poeem «V a s s i l i T j o r k i n», nõukogude rindevõitlejate suurepärane poeetiline kujutus.

Kirjaniku viimase aja loomingu parimaks saavutuseks on poeem «Kaugused kauguste taga» (1960), kus kajastub meie tänapäev, kommunismi ehitamise ajastu.

1961. aastal autasustati poeeti Lenini preemiaga.

Vassili Tjorkin.

(Katkend poeemist.)

Hauad, kraavid, soomusplaadid,
roostetanud okastraadid —
väljad silmapiirist saadik,
mis on inimtühjalt vait,
jäserikud männitaadid
kattis valge lumevaip.

Ligi maad käib üle kingu
lumetorm kui valge suits,

tahmund korstnajalas vingub
maantee ääres tige tuisk.
Siinse rahuliku kandi
mattis hangedesse talv,
tuul viis taevalt pilverandi,
püssirohusuitsu kandis
halli talvetaeva all.

Metsades on aga meestel
pime muldonn koduks hea,
siin siis kahurite keskel
külma, kõva mulla peal
tuli olla inimestel
öid ja päevi pikas reas.

Karmi, armutumat pakast
ei saand siiski sõimata:
olgu peale, kui vaid sakslast
rängemini rudjuks ta!
Meie mees vaid ühte soovis —
et see külm kord saksa prooviks,
sakslane on õrn, on saks,
talumehel suurem jaks.

Kindaplagin varavalges:
soojaks peksti külmand käed.
Nõnda koidu ajal algas
sõjatalvel argipäev.
Tuli vindus tasakesi,
suitsu tõusis metsa all,
jääga pooleks, kukkus vesi
pangest paaki kolinal.

Igast urust mehi tuli,
väsinult ja üheskoos,
pesuveeks sai kare lumi,
sooja andis ainult jooks.

Seisa rivis, ära keksi —
köögirajal korda pea!
Katelokid näpus, läksid
rühmad sööma hanereas.

Suppi võta, teevett võta
aina veel.
Jälle lahing — tööle tõtta:
«Paigale!»

Metsaserval roodu kannul
liigub Tjorkin pikal sammul,
liinitraati järel veab,
nagu kästud — sidet peab.

Tuli mööda hangi tuulab,
roodul vastu maad on rind.
Tjorkin väntab: «Tuula, Tuula!
Tuula, kas sa kuuled mind?»

Et on meil kõik asjad korras,
sõdureile pilgutas, —
puhus toru sisse korra,
leitnandile ulatas.

Leitnant peidab rahulikult
hääle pihku nagu tiku,
külje vastas külmand muld,
sinel tuisuvarjus — kuulab.
Kõik on korras.
«Tuula, Tuula!
Andke abiks veidi tuld . . .»
Sulg ei suuda kirjeldada,
lahingus mis rõõm on meil,
kui sa võõra tule taga
kuuled oma kahureid.

Läheduses, selja taga
polgusuurtükk haugatab,
mürsk on taevas — vihinaga
kruvib õhku kaua ta.

Aga kaugelt tulejoonelt
miski kõmiseb — ja sealt
raskekahur meie poolelt
saadab mürsu üle pea.
Ja kus hakkab, hakkab andma,
kõrvetab kui ääsileek,
kõik, kes kinnitanud kanda,
jalaväe eest pühib teelt.

Peksab, põletab ja lõhub.
Oli küla — küla kaob.
Maja? Varjend? Kõik on õhus.
Kätte annad, ronid praost!
Kes on selle teinud läbi,
mulla alt veel välja poeb —
oota, tõuseb jalavägi,
küll ta täägiga sind soeb!

Tjorkin laskurroodu kannul
traati veab ja vaikselt vannub.
Rühm on seal, kus tulevall,
Tjorkin kohe on siinsamas
traati peitmas, venitamas —
elus, terve tule all.

Äkki vaikse võsa tagant —
matsti — mürsk, ja maha jäi.
Tjorkin suure robinaga
kohe kõhu peale käis.
Hing on kinni, vajus lumme,
on ta elus veel — ei tea,
kogu kehaga vaid tunneb:
mürsk on lumes, ootab seal ...
Süda justkui tallesaba
peksab nii, et otsas kõik.
Lõhke, mis sa kurat, magad —
kauem oodata ei või!
Tõstis pead ja — tohoo pime,
jalge ees just, tee mis teed!
tõuseb halli suitsuvinet
tõntsi mürsu kohalt veel.
Paljusid võiks tappa võsast
loll ja pime mügarik —
ise nagu paras põrsas
sile on ja ümarik.

Vargsi pilgu ringi heitis —
nali nii ja nali naa:
lume sisse nina peites
poisid kõik on loogus maas.

Tjorkin tõusis just kui voodist,
rapsas puhtaks, püsti pea:
«Aitab, poisid, muti moodi
tuhnida ei ole hea.»

Ise seisab lehtri veeres
poiste nähes hakkamas.
Selle mürsu poole keeras,
väikest häda õiendas ...

Silmas punkrit — sealtpoolt kandist
suurtükk tulistaski vist?
Traadikera üle andis:
«Mul on veidi tegemist.»

Ees granaat, mis killuteri
vastu piita virutas.
«Sõdurid ja ohvitserid,
ühekaupa välja, marss!»

Vaikus. Valguskiir vaid helgib.
Vaataks, mis on edasi.
Ihuüksi. Astub veelgi,
paistab — pole kedagi.
Kõikjal kõmin nagu vaadis,
nüüd on lugu päris hull —
tulepesad siinpool kandis
annavad nüüd siia tuld.

Pole laita tuli, — selge,
heaga meenuta neid seal
kas või selle eest, et kelder
tehti kindel, vastu peab.

Kõva kelder — kahtleb keegi?
Ei tee viga mürsu võim.
Poisid, siin võib juua teedki,
seinalehte teha võib.

Nagu kodus vaatas ringi,
nurgas ahi — tuli all,
seinaveeres narid, pingid,
purgid, plaskud põrandal.
Harjumatu, pisut paha
eluasemete õhk,
tubaka ja saapanaha,
pesemata pesu lõhn.

Jälle tulevad? Eks vaata,
kaitsesse ma ise jään,
mul on käe all kaks granaati,
kirbu peal on sissepääs.
Tuli lakkas. Kõik on vaikne.
Juba tulevadki — näe...

Tjorkin, pea! Nüüd tõmba hinge,
Tjorkin, lase ligi nad,
sihi täpselt, ära kingi,
Tjorkin! Südant vaigista!

«Hakkaks, poisid, jutustama,
kuidas tõesti juhtus see —

saksa sõdur elusana
seisis otse minu ees.
Miski valge oli seljas,
küürus, et ei tabaks kild.
Justkui oleks töö peal väljas,
tuli ta, et tappa mind.

Tuli alla kaevikusse
istukil kui ahju pealt.

Tjorkin, ära aja vussi —
siis saad otsa, silmas pea.»

Enne plahvatust veel hetke,
sisendades külma verd,
hüppas sõduritest ette
kaevikusse ohvitser.
Tõusis, killust riivamata,
tervelt. Ootas viivu ta.
Jõudis veel revolvrist lasta —
Tjorkin lükkas täägiga.

Ise vajus, vajus vaikselt,
justkui maa käest otsiks kaitset.
Katsus õlga, krampis suu.
Haavatud vist. Märg ja kuum.
Käega põrandale laskus:
kelle veri — aru saa?

Äkki läheduses raske
raksatus, et nihkus maa.
Justkui pimedamaks võttis,
jälle maast käis läbi võpp.
«Meie omad!» vilksas mõttes.
«Meie omad — nüüd on lõpp.»

Kõrvus kumin, muud ei kuule,
pea jääb norgu, silmis piin.
Tuula, Tuula, kuule, Tuula,
oma sõdur on ju siin.
Jäigi Tjorkin dzoti nurka,
veri voolab, märg on käis.
Tuula, Tuula, siiski surra
nii ei tahaks, nagu jäi.
Hukkuda ei tahaks tema
külma koopa põhjas maas
märjaks saanud jalgadega,

oma haige õlaga.
Kahju elust. Kui veel pisut
eluaega juurde saaks, —
ahju peal end kerra kisuks,
jalanartse kuivataks.
Tjorkin norgu jäi. Ei kuula.
Tuula, Tuula ... Kuuled, Tuula?
Mina olen, aru saa ...
Tuula ... Minu kodumaa.

Aga kaugelt sellel ajal
nagu maa alt, lume seest
raske, paisuv müra kajas.
Üle valge lumeraja
olid idast tankid teel.

Rinnust madal, põhjast lame,
raske nagu kaljupank,
vere tarduma sul paneb
rünnakule tormav tank.

Kõmina ja mürinaga
tuleb nagu rajuhoog,
tema soomuskilbi taga
istuvad kui kodus aga
meie põetud poisid koos.
Olgu esimene lahing —
otsi läbi või maailm,
need on poisid üle prahi,
vaatepilus kinni silm.
Palgid püsti, isevärki
purustatud dzott on ees —
siin on mürsud läinud märki.
Aga ehk on keegi sees?

Ehk on dzoti seina veeres
terveksjäänud kahur seal —
nii kui masin külje keerab,
paneb külge, nii et tead!
Või ehk targu sinna alla
automaatur peitis end?

Istub. Meie mehi valvab.
Passib juhust ... Oota, vend!
Komandöri kannul poetub
mehi mööda seinaäärt.
Vaikus. Kedagi ei näe ...

«Poisid, siin on korter võetud,»
kostab äkki nõrka häält.

Pettust pole tundmatuga —
hääl on meie mehe hääl.

«Tulge appi. Dzott on juba
terve päeva minu käes.»

Teeks veel häält nüüd kas või kordki
mees, kes vere sees on maas.
Kes ta on? Kuid vait jäi Tjorkin,
ei nüüd vasta enam ta.
Näost on hall, ei kosta miskit,
liikumatu nagu laip.
Õigel ajal veel tankistid
tema juurde jaole said.

Tankiroomik rada kaevas,
sõitis Tjorkin tuisu sees.
hoidis tornis teda kaenlas
sihtur, hoolitseja mees.
Kattis oma riietega,
hingeõhul soojendas.
Olgu pealegi, et teda
ealeski ei kohta vast...

Võid maailma läbi käia —
üllamat ei ole meil,
sõprust pühamat ei leia,
kui on sõprus sõjateil.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Mida on katkendis räägitud sõdurielu karmusest? Pöörake tähelepanu selle tõetruule kujutamisele ja tooge näiteid kunstiliste kujundite kohta.*
2. *Milles seisneb Vassili Tjorkini kangelastegu?*
3. *Iseloomustada Tjorkinit teiste nõukogude võitlejate taustal. Vassili Tjorkini kuju kehastab nõukogude sõdurite koondportreed. Põhjendage seda.*
4. *Missugune on poeemi tundetoon? Miks?*

KONSTANTIN PAUSTOVSKI.

1892

K. Paustovski pärineb Moskvast raudteelase perekonnast. Oma hariduse sai ta Kiievis — gümnaasiumis ja ülikoolis. Kodusõja aastail võitles ta valgete vastu, Suures Isamaasõjas oli sõjakirjasaatjaks. On töötanud paljudel kutsealadel — vagunisaatjana ja trammikonduktorina, töölisena, madrusena, sanitarina, teenistujana, õpetajana ning ajakirjanikuna.

Pidevat kirjanduslikku tegevust alustas Paustovski 1925. aastal. Tema loomingut iseloomustab lüüriline tundetoon, looduse ilu meisterlik kujutamine, sügav lugupidamine töötava inimese vastu ja sotsialistliku ülesehitustöö romantika. Tähtsal kohal tema loomingus on looduse ümberkujundamise teema. Tema sulest on ilmunud hulk proosateoseid, nagu «Jutustus metsadest», «Mere sünd» ja mitmed näidendid.

VIIULI KEEL.

Mürsu kild purustas viiuli keeled. Terveks jäi ainult üks, viimane, mis oli üldse olemas. Rohkem keeli viiuldaja Jegorovil ei olnud ning muretseda ei saanud neid mitte kuskilt, kuna see juhtus 1941. aasta sügisel ümberpiiratud Saaremaal. Õieti isegi mitte päris saarel, vaid tillukesel maalapil, neemel, kus Nõukogude sõdurid tõrjusid tagasi sakslaste pidevaid rünnakuid.

Sellele neemele kuulub sõja ajaloos üks kõige kaunimaid, kõige õilsamaid lehekülgi. Nõukogude inimeste kartmatus on teinud kuulsaks selle neeme. Siin võideldi viimse padrunini.

Tuuled puhusid ja meri mühises rahutult. Ta säras hallilt nagu värske lõikejälg tinatükil. Põhjamaised suvised ööd olid möödunud, kuid — nagu ikka Saaremaal — taevas punetas pärast päikese loojenemist veel kaua mere kohal, ja männimets, mis kasvas liivaseljakuil, mühises uniselt. See müha ei kostnud kaevikuisse. Selle müha matsid endasse plahvatused, mürskude vilistamine, miinide vingumine ja südant ängistav pommilennukite müriseming.

Sõda tabas Saaremaal mõningaid nõukogude kunstnikke, mehi ja naisi. Päeval kaevasid mehed koos sõduritega kaevikuid ning tõrjusid tagasi sakslaste rünnakuid, kuna naised sidusid haavatuid ja pesid sõdurite pesu. Aga öösel, kui oli vaikne, korraldasid kunstnikud väikestel metsalagendikel kontserte ning näitemänge.

Olgu pealegi, ütlete vahest teie, pimedas võib muidugi kuulata laulu ja muusikat (kui lauljad laulavad tasakesi ja muusikamehed mängivad sordiini all, et helid ei ulatuks vaenlaste juurde), aga kuidas said näitlejad etendada näidendeid öises metsas, kus pimedus on sügavam ja läbitungimatum kui lagedal väljal või veel? Mida võisid selles pimeduses näha pealtvaatajad?

Muusikamehed olid harjunud mängima ka pimeduses, aga mis pidid peale hakkama näitlejad? Kuid nad kandsid siiski ette stseene Shakespeare'i ja Tšehhovi teoseist, Friedrich Wolffi «Professor Mamlockist»!

Sõda ja valgustuse puudumine öösiti lõid oma traditsioonid ja sundisid leiutama uusi võtteid. Niipea kui algas etendus, suunasid pealtvaatajad oma taskulampide kitsad valgusejoad näitlejaile. Need valgusejoad liikusid ühelt näolt teisele nagu väikesed tulilinnud, selle järele, kes kõneles. Kõige sagedamini ja kõige kauemaks jäid need valgusejoad peatuma noore näitlejanna Jelagina näole, need püsisid seal isegi siis, kui Jelagina vaikis. Jelagina naeratuses ja pilgus avastas igaüks meremeestest midagi kallist, mida ta varjas oma südame sügavamas sopis sõja esimesest päevast alates.

Jegorovile ei suunatud mitte kunagi taskulampide valgusejugasid. Ta mängis alati pimeduses ja ainsaks valgusetäpiks, mida ta nägi enda ees, oli suur täht taevas. See täht säras otse vee kohal nagu unustatud tuletorn. Selle tähe sära ei suutnud kustutada raskepatareide kogupaugud ega suutnud seda enda alla matta mürskude lõhkemise kollane suits. See täht helkis nagu võidu meeldetuletus, ta meenutas, et maailma ei saa liigutada paigast, et jälle saabub kord rahu, ja võib-olla sellepärast armastasid meremehed ning kunstnikud seda tähte ja nimetasid teda «sõbratariks».

Viiuli keeled olid katki ja Jegorov ei saanud enam mängida. Esimesel öisel kontserdil pärast õnnetust teatas ta sellest oma nähtamatuile kuulajaile. Ootamatult kõlas metsapimedusest kellegi noor ning kõhklev hääl:

«Aga Paganini mängis ka ühel keelel . . .»

Paganini! Kas võis Jegorov võrrelda end temaga, selle kuulsa viiulikunstnikuga!

Jegorov tõstis aeglaselt viiuli vastu õlga. Ere täht säras vaikselt lahe kohal. Täht paistis rahulikult ega vilkunud nii nagu ikka muidu. Paistis, nagu oleks ta viiuldajat kuulama jäänud.

Jegorov tõstis poogna ja ootamatult helises üksik keel niisuguse jõu ning õrnusega, nagu oleksid kõik keeled alles.

Kohe süttisid taskulambid. Järsk valgus lõi Jegorovile näkku ja

ta sulges silmad. Mängida oli kerge, tundus, nagu oleksid Paganini kerged, kuivetanud sõrmed tõmmanud poognaga üle purustatud viiuli üksiku keele; pisarad veeresid kunstniku suletud laugude alt ja selle! vaiksel hetkel lahingute vahel helises ning muutus võimsaks metsas, kus lõhnas kanarbiku ja põlemisvingu järele, selles metsas muutus võimsaks Tšaikovski meloodia, ja näis, nagu peaks süda lõhkema sellest hingetungivast helinast.

Tõeliselt ei suutnud sellele helinale vastu panna viiuli viimne keel. Ta katkes, helises veel kord ja vaikis siis. Kohe kandusid taskulampide valgusejoad Jegorovi näolt tema viiulile. Viiul vaikis kauaks ajaks. Ja taskulampide valgus kustus. Kuulajad ohkasid. Plaksutada ei tohtinud — sakslased oleksid võinud kuulda.

Ma jutustan sellest, mis juhtus tõepoolest. Seepärast ootab lugeja asjatult osavalt leiutatud lõpplahendust. Lahendus oli väga lihtne: Jegorov sai surma. Ta langes öises lahingus kaks päeva hiljem. Tal ei olnud enam, millel mängida, ja ta muutus teiste hulka kaduvaks sõduriks teiste hulka kaduvas väeosas.

Sadas vihma, kui ta maeti koredasse liivasesse pinda kaevatud hauda. Merel hõljus udu. Puude okstel istusid vihmast märjaks saanud tihased. Nad olid harjunud kuulide vingumisega ja häälitsesid imestunult vaid siis, kui mõni kuul tabas puu tüve ja raputas neile lehtedelt kaela vihmapiisku.

Jegorovi viiuli panid sõdurid kasti, õmblesid selle vana teki sisse ja andsid lendurile, kes lendas Leningradi. Lennuk tõusis järsult üles kõrgele, et välja pääseda saksa seniitkahurite tulepiirkonnast. Kümned mürsud lõhkesid lennuki taga.

Leningradis andis lendur viiuli üle konservatooriumi peadirigendile. Dirigent võttis viiuli, tõstis selle, tema raskust kaaludes, kahe sõrme vahel õhku ning naeratas: see oli imeline viiul, mis oli aastakümneid kestnud helisemise ja kõrge ea tõttu kaotanud raskuse.

«Ma annan selle edasi meie sümfooniaorkestri kõige paremale viiulimängijale,» ütles lendurile konservatooriumi orkestrijuht. Lendur — lihtne heledate juustega poiss — noogutas pead.

Kus on see viiul nüüd — ma ei tea. Räägitakse, et see olevat Moskvas. Aga kus see ka oleks, sellel mängitakse kauneid sümfooniaid, mida meie tunneme ja armastame nagu taevalaotust vana Euroopa kohal, nagu Puškini, Shakespeare'i või Heinrich Heine sõna. Sellel mängitakse Tšaikovski, Šostakovitši ja Šaporini meloodiaid.

Sümfoonia helid on nii võimsad, et neist tõuseb tuul. Eks teie ole märganud, kuidas selle hood ulatuvad lavalt teieni, tungivad teie juustesse, panevad kuulajate südamed värisema uhkusetundest, inimese loova vaimu pärast.

Sajad keelpillide keeled helisevad, puhkpillid laulavad — võit saabub! Sest peab ju ometi võitma see maa, kus mehed lähevad lahingusse ja nende hinges helisevad veel viimsed poognatõmbed.

kus nii lihtsalt surevad parema tuleviku nimel tagasihoidlikud helikunstnikud ja kus on loodud võimsad heliteosed, mida kuulab hinge kinni pidades kogu maailm.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugune on jutustuse ajalooline taust?*
2. *Kirjeldage Jegorovi mängu. Missugune oli selle mõju võitlejatesse?*
3. *Meenutage ajaloolisi episoode, mil muusika on õhutanud inimesi võitlusse. Nimetage tuntumaid revolutsioonilisi laule. Jutustage, mida teate P. Robesoni elust lauljana ja võitlejana.*
4. *Kuidas V. I. Lenin suhtus muusikasse?*
5. *Missugune koht on kunstil kommunismiajastu inimese elus?*
6. *Koostage kirjand ühele järgnevatest teemadest: «Meeldejääv muusikaline elamus», «Minu muusikalised harrastused», «Käisin kontserdil», «Kuulates revolutsioonilisi laule».*

VOLODIMIR SOSJURA.

Tervitus Eestile.

Me rivid võit ja tandreteestik
on liitnud üheks tervikuks.
Ukraina rahvalt sulle, Eesti,
kuum, siiras sõbratervitus.

On vabad anastaja painest
taas iga linn ja tare meil,
töökäras nõnda kui Ukraina
ka Eesti kerkib varemeilt.

Meid ühendavaks vennavereks
on töö ja eesmärk ühine.
Seepärast ühes võimsas peres
õlg õla kõrval rühime.

Mu laul on sõna kallimale,
piisk sõprusmerest pervitust, —
siin Kiievilt on Tallinnale
ukraina rahva tervitus.

ÜLESANNE.

Nimetada teoseid, kus on käsitletud nõukogude rahvaste vennalikku sõprust.

700 000 KILOMEETRIT KOSMOSES.

(German Titovi jutustus Nõukogude kosmoselaeva «Vostok-2» lennust.)

Me elame kordumatul kangelaslikul ajal, ja iga nõukogude inimene püüab oma tööga kodumaale kuulsust tuua. Püüd saata korda kangelastegusid oma sotsialistliku isamaa nimel on Kommunistliku Partei kasvatatud inimeste orgaaniline vajadus. Lapsepõlvest peale, mis möödus karmis Altai krais kolhoosnikute, Siberi mehiste partisanide järglaste keskel, vaimustas ja õpetas mind meie rahva kangelaste legendaarne elu.

Vassili Blücheri, Sergei Lazo, Stepan Vostretsovi ja paljude teiste Siberis nõukogude võimu eest sõdinud julgete võitlejate nimed olid meile maast-madalast lähedased ja kallid. Tundsime ka neid, kes said kuulsaks esimeste viisaastakute ajal, kes kaitsesid kodumaad Suure Isamaasõja ägedates lahingutes ja keda paljud Euroopa rahvad nimetasid oma vabastajaiks. Ka Altai uudismaade alistajate teod olid meile hästi teada ja liigutasid meie südant. Koolipõlvest peale püüdles meie põlvkond kõige kangelasliku poole ja igaüks meist, ehkki ta veel ei teadnud, kus oma jõudu rakendada, tahtis oma tegudega tuua kuulsust kodumaale.

Juba lapsepõlves armastasin tehnikat, mind köitis see kogu hingest. Ja kui mul avanes võimalus minna õppima lennukooli, võtsin ettepaneku rõõmuga vastu. Mõtlesin hakata sõjaväelenduriks ja kaitsta Nõukogudemaa selget taevast nagu meie kuulus kaasmaalane Aleksander Pokrõškin ja tuhanded teised lendurid. Ausalt öelda, kulus palju energiat ja tööd, et saada tiivad ja õppida lendama. Enne kui saada lenduriks, tuli palju töötada, õppida ja treenida.

Armastan väga oma isa Stepan Pavlovitši, ta on paljuski olnud ja on mulle praegugi tahtejõulise, sihikindla, paljuteadva ja kõikeoskava inimese eeskujuks. Minu isa õppis kogu eluaeg. Ta õpetas mind austama tema põlvkonda, see põlvkond aga on palju ära teinud: loonud meie maal esmaklassilise sotsialistliku tööstuse, organiseerinud kolhoosid, purustanud fašistliku Saksamaa.

Kord küsisin isalt:

«Kust ammutasid sa noorena jõudu?»

Ta võttis riiulilt V. I. Lenini «Teoste» 33. köite ja näitas mulle lehekülge, kus on kirjutatud:

«Esiteks — õppida, teiseks — õppida ja kolmandaks — õppida . . .»

See oli öeldud sajandeiks, kõigile põlvkondadele, ja Lenini õpetusi järgides ma õppisin ja veedan nähtavasti veel palju aega õpikute taga.

Kui minust sai hävituslendur, tekkisid uued unistused, uued püüdlused, uued soovid. Tekkis tahtmine tutvuda lähemalt uusima tehnikaalaga — kosmosetehnikaga. Kündsid ju tollal taevast juba kiired Nõukogude tehiskaaslased. Raketisajand vajas inimesi, kes võiksid lennata märksa kiiremini, kõrgemale ja kaugemale, kui lendasime meie, tavalised reaktiivlendurid. Nõukogude teaduse ja tehnika hiiglaslikud edusammud, mida me pidevalt jälgisime, viisid mind mõttele hakata kosmonaudiks. Selleks oli tarvis muuta kogu elulaadi, omandada uusi, laialdasi teadmisi ning valmistuda füüsiliselt ja moraalselt.

Kõik mu viimased aastad olid allutatud sellele eesmärgile. Unistus läks täide — mind ei vedanud alt ei tervis ega omandatud teadmised: mind arvati kosmonautide gruppi ja ma alustasin otsekui uut elu. Kosmonaudid on noorustulega inimesed, mitte üksnes oleviku-, vaid ka tulevikuinimesed.

Meie grupp valmistus pingsalt inimese esimeseks kosmoselennuks. Me kõik õppisime palju ja tegime läbi eriettevalmistuse, harjutades oma organismi tundmatute, ebamaiste nähtustega. Meil oli vaja paljugi tasa teha, ei tohtinud aega raisata, ei tohtinud laiselda ühtki päeva. Me astusime uude, senitundmatusse ja huvitavasse maailma, tutvusime meie ajastu väljapaistvate inimestega — teadlaste, konstruktorite ja inseneridega — Nõukogude kosmoselaevade loojate ja kosmoselendude organiseerijatega.

Me ei unusta kunagi esimest kohtumist peakonstruktoriga — tohutu tahtejõu ja suurte teadmistega inimesega. Ta näitas meile kosmoselaeva — suure teadlaste kollektiivi ühise töö vilja, mis oli loodud meie rahva geniaalsuse ja tööga. Selle väljapaistva inimese iga sõna rikastas meid uute teadmistega, laiendas meie silmaringi.

Kui saabus aeg kosmoselaeva «Vostok» lennuks koos inimesega ja oli vaja selgitada, kes lendab esimesena kosmoseavarustesse, langes valik kahele mehele — minu sõbrale Juri Gagarinile ja minule. Meid mõlemaid valmistati selleks lennuks hästi ette. Mina olin Juri Gagarinile dublandiks, ja olles endale võtnud — nagu meil lennuväes räägitakse — valmisoleku nr. 1, viibisin kosmodroomil seni, kuni kosmoselaev «Vostok» startis ja jõudis orbiidile.

Noil hetkil tuli palju läbi elada. Olin vapustatud Juri Gagarini vastupidavusest ja enesevalitsemisest, vaimustatud selle raketi ilust, mis stardihetkel võitles Maa külgetõmbejõuga ja kihutas

inimpilgule kättesaamatutesse kaugustesse. Meie, Maa peale jäänud kosmonaudid, elasime sellal vist rohkem läbi kui meie sõber Juri, kes kolossaalse kiirusega orbiidil kihutas. Sellised on juba kord sõjaväelised sõprussidemed.

Juri Gagarini lend paljastas mitmed looduse saladused ja tundmatu sai tuntuks. Selgus peamine: inimene võib kosmoses elada ja töötada. Seda, mis tegi Juri Gagarin, tuleb arendada, mitmekordistada, edasi viia. Inimelu sattus kosmoses tundmatute seaduste mõju alla ja neid tuli uurida. Teadlased täiustasid kosmoselaeva, kohandades seda pikemaks reisiks. Inimese teine lend kosmosesse pidi kestma terve ööpäeva. Selleks pidi kosmoselaev tegema 17 tiiru ümber maakera ja läbima vahemaa, mis võrdub kaugusega Maalt Kuule ja tagasi — üle 700 000 kilomeetri!

See raske ja keeruline lend tehti ülesandeks minule ja ma hakkasin selleks valmistuma kohe pärast Juri Gagarini tagasipöördumist Maale. Koos minuga valmistus ka minu sõber Kosmonaut-3, äärmiselt külmavereline, raudse vastupidavusega ja mehise otsustusvõimega inimene. Pole kahtlust, et ta oma lennu ajal mitmekordistab selle, mis tegime meie Juri Gagariniga esimestel reisidel kosmoseavarustesse . . .

Kosmonaut-3 on poissmees, mina aga naisemees, ja nii keerulise ülesande täitmiseks nagu seda on kosmoselend, tuli saada minu naise Tamara Vassiljevna nõusolek. Ta teadis, et ma valmistusin koos Juri Gagariniga inimese esimeseks kosmoselennuks, ja kui ta kuulis, et mulle tehti ülesandeks teine lend, kiitis ta heaks mu otsuse lennata. Ta toetas minus kogu aeg usku, et meie maal kavatsetav uus grandioosne ettevõte lõpeb õnnelikult.

«Kõik läheb hästi, Gera,» ütles ta mind kodunt lennule saates.

Enne ärasõitu kosmodroomile jalutasin naisega Moskva tänavail, tegime tiiru ümber Kremli ja käisime Punasel väljakul, seejärel aga läksime mööda kärarikast ja rahvarohket Gorki tänavat Puškini mälestussamba juurde ja ma panin selle jalamile lillekimbu.

«Tere, sa tundmatu ja tärkav sugupõlv! . . .»

Kas mitte meile, kommunismiehitajaile, polnud määratud need suure vene luuletaja prohvetlikud sõnad!

Rõõmutunde ja kerge südamega lendasime meie, kosmonaudid, kaugele kosmodroomile. Augustipäikeses kuumav stepp, mida katsid aasalilled ja tihe rohi, võttis meid vastu mõrkjate lõhnadega. Meie ümber laius koirohu, mägimündi ning veel mingite lõhnavate taimede külluslik meri. Silmapiiril sillerdas kuumusekangastus. Päike küttis metallkonstruktsioonid nii tuliseks, et neid ei julgenud puudutadagi.

Kosmodroom oma paljude ehitustega on väga keeruline majand, see meenutab üheaegselt suurt tehast ja teaduslikku hiiglalaboratooriumi. Metallsõrestike vahelt paistis taevasse sihitud raketi

tuhmhõbedane kere. Inimesed, kes raketti lennuks valmis seadsid, näisid hoopis pisikestena raketi kõrge hiiglakerega võrreldes.

Aeg lendas kiiresti. Jõudis kätte viimane õhtu enne lendu. Istusime õhtustama neljakesi: mina oma asetäitjaga Kosmonaudiga-3 ning kaks arsti — Jevgenia Anatoljevna ja Andrei Viktorovitš. Sõime toitvat kosmosetoitu, pigistades seda välja erilistest tuubidest. Kõnelesime kõigest, kõige vähem aga homsest päevast. Igaüks meist teadis, et lend pole kerge, kuid kõik olid kindlad, et see õnnestub ja toob meie kodumaale veel rohkem kuulsust.

Pärast õhtusööki astus meie poole sisse peakonstruktor ja koos Kosmonaudiga-3 jalutasime temaga veerand tundi. See oli asjalik jalutuskäik. Peakonstruktor jagas meile viimaseid nõuandeid ja juhatusi ning juhtis veel kord tähelepanu eriti tähtsatele lennuelementidele. Tihenevas hämaruses käisime ühte jalga, peaaegu üksteise vastu liibunuina, mina peakonstruktori vasakul, Kosmonaut-3 paremal käel. Peakonstruktori tugev, jässakas kuju ja kindlad sammud, mis tundusid jälgi jätvat teerajakruusale, sisendasid meisse tahtmatult veel suuremat usku homsesse päevasse.

«Oma lennul peate hoolega katsetama laeva käsitsijuhtimise süsteemi, võimalust laeva maandada igas antud rajoonis,» ütles peakonstruktor.

Kusagil kõrguses langes täht, jättes taevasse kerge jälje, otsekui oleks klaasile teemandiga kriips tõmmatud. Noorkuu kahvatu helk valgustas teadlase paljuütlevat ja omapärast nägu, tema suurt pead. Tema tumedad silmad olid pilukil, huuled tihedalt kokku surutud. Ta viibis tervenisti seal, lennul, mille start oli määratud hommikuks. Ta vaatas kella ja me mõistsime sõnadetagi, et on aeg minna magama. Enne tõsist tööd tuleb varakult voodisse heita. Minul on kujunenud juba noorelt harjumuseks enne eksameid hästi välja magada. Homme aga on ju minu elu tõsiseim eksam.

Hommik oli imekaunis. Päike tõusis üha kõrgemale, selges, pilvitus taevas laulsid linnud, kusagilt kostis reibast muusikat, ja kõik see harmoneerus minu üleva meeleoluga. Mind ümbritsevate inimeste nägudelt võis lugeda samasuguseid ülevaid ja ebatavalisi tundeid. Keegi ei kahelnud selle edus, mis me praegu kõik koos tegime, olles ühendatud ühe ülesandega, ühe suure eesmärgiga.

Stardiväljakule jäid kõige tarvilikumad inimesed, kelleta ei saanud lendu teostada. Ma jätsin hüvasti oma sõprade kosmonautidega, embasin tugevasti oma ustavat sõpra Kosmonauti-3. Skafandris oli ta maapinnal niisama kohmakas nagu minagi. Kui ma peakonstruktori tumedaid silmi nägin, märkasin neis seda, mida neis veel kunagi polnud tähele pannud: isalikku armastust, komandöri nõudlikkust ja muret Maale õnnelikult tagasipöördumise pärast.

Raporteerisin riikliku komisjoni esimehele, et olen lennuks valmis. Läbinisti tsiviilisikuna soovis ta minu sõjaväeliselt range

raporti peale kuidagi lihtsalt ja koduselt õnnelikku reisi ja sirutas mulle laia töömehekämbla. Mina vastasin talle tugeva käepigistusega. Seejärel ronisin ma mööda raudtreppi liftiesisele platvormile ning pöördusin minu saatjate ja kogu nõukogude rahva poole.

«Kallid seltsimehed ja sõbrad!» ütlesin ma hetkelise viivituse järel. «Mulle on osaks saanud suur au sooritada uus lend kosmose avarustesse Nõukogude kosmoselaeval «Vostok-2». Raske on sõnades väljendada rõõmu ja uhkust, mis mind valdab.

Viimastel stardieelsetel minutitel tahaksin avaldada südamlikku tänu nõukogude teadlastele, inseneridele, tehnikutele ja töölistele, kes lõid suurepärase kosmoselaeva «Vostok-2» ja valmistasid selle ette lennuks.

Uue kosmoselennu, mis mul tuleb teostada, pühendan meie kalli Kommunistliku Partei XXII kongressile.»

Neid südamepõhjast tulnud sõnu lausudes mõtlesin sellele, et kui «Vostok-2» orbiidile jõuab, kuulevad neid sõnu raadiost kõik nõukogude inimesed, kuulevad minu õpetajad ja seltsimehed, kuulevad Altais isa, ema ja õde, Moskvas aga minu naine Tamara. Ma meenutasin kõiki senitundmatu õrnusega. Kallid, armsad, head inimesed, kogu südamega olen praegu teie juures! See oli teie pidev armastus ja hoolitsus, mis tõi mind siia, pimestava ja lõpmatu kosmosetee algusse.

Ma meenutasin Leninit. Juba siis, kui ma lapsena pioneeriks astusin, andsin sõna olla ustav Lenini üritusele: ma kandsin tema kuju komsomolimärgil südame kohal; mind võeti vastu Lenini partei liikmekandidaadiks enne inimese esimest kosmoselendu. Sellele mõeldes meenutasin, kuidas Nikita Sergejevitš Hruštšov Juri Gagarinit Moskvas tervitades kõneles mausoleumi tribüünilt, et järjest uued nõukogude inimesed sööstavad tundmatutel marsruutidel kosmosesse, uurivad seda, avastavad ka edaspidi looduse saladusi ja rakendavad need inimese, tema heaolu, rahu teenistusse. Mulle langes osaks suur õnn sooritada selline uus lend. Ja ma ütlesin oma kõne lõpul:

«Neil hetkil tahan veel kord palavalt tänada kalli leninliku partei Keskkomiteed, Nõukogude valitsust ja kallist Nikita Sergejevitš Hruštšovi usalduse eest ja kinnitada, et ma rakendan kogu oma jõu ja oskuse austava ja vastutava ülesande täitmiseks.

Olen täiesti kindel lennu edukuses.

Peatse kohtumiseni, kallid seltsimehed ja sõbrad!»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Milles seisneb kosmoselendur German Titovi kangelastegu?*
2. *Jutustada tema isiksuse vaimsest rikkusest ja mitmekülgsusest. Kuidas selles avaldub kommunismiajastu inimese pale?*
3. *Missuguseid eesmärke taotleb meie riik kosmose vallutamisel?*
4. *Meenutage G. Titovi jutustuse taustal kreeka müüti «Daidalos ja Ikaros» ning N. Gogoli «Troikat».*
5. *Koostage kirjand teemal «Me elame suurel ajastul».*

JOHANNES SEMPER.

1892

J. Semper pärineb Viljandimaalt endisest Tuhalaane vallast. Ta sündis 22. märtsil 1892. aastal kooliõpetaja perekonnas. Semper on õppinud mitmes ülikoolis (Peterburis, Berliinis, Pariisis, Tartus). Kodanlikul ajal tegeles ta Tartu ülikooli õppejõuna ja ajakirja «Looming» toimetajana.

Pärast 1940. aasta juunipööret, Suure Isamaasõja aastail ja sõjajärgsel ülesehitustöö perioodil töötas Semper mitmesugustel kultuuriala vastutavatel kohtadel. Ajavahemikul 1946.—1950. aastani juhtis ta Eesti NSV Kirjanike Liidu tegevust.

Kirjandusepõllule asus Semper juba 1911. aastal.

Nõukogude perioodil on J. Semper viljelnud luulet (kogud «Ei vaikida saa» — 1943 ja «Kuidas elaksid?» — 1958), näidendeid ja proosat (romaan «Punased nelgid» — 1955).

Kiindumus kaasaja elusse ja sügav usk inimesse, kes Kommunistliku Partei juhtimisel loob uut maailma — nii võib iseloomustada tema loomingut.

Suuri teeneid on J. Semperil maailmakirjanduse tõlkimisel eesti keelde.

J. Semperit on autasustatud Tööpunalipu, Punase Tähe ja Lenini ordeniga. Ta on Eesti NSV teeneline kirjanik.

Nõukogude Eesti.

Ammuks see oli —
see mürskude mürin,
see öösine ürin,
kui taevast lõikasid
helgiheitjate noad!

Ammuks see oli,
kui Kreenholm
veel rusudes lamas
ja klaasised joad
sealsamas
tühjusse põikasid
ja üles lõi veetolm!

Ammuks see oli,
kui pikad korstnatetorud
nii tujuta
taevasse vahtisid
ja põlevkivišahtisid
vesi ujutas,
aga künkad ja orud
seisid kurnatud, norus!

Ent nüüd?
Kes ei näeks, kuidas puhkend
on varemeil
elu, mis sirgemalt
tõuseb, veel uhkemalt
kui kunagi varem meil?

Kes ei märkaks,
kuis virgemalt
vuravad värtnad,
kuis rõõmsamalt
lõksuvad soad?
Kuis sadade paisude joad
viivad tiiru turbiine,
kuis kõrgepingeliine
kannab põld ja aas?

Meie tahtest
las kõneleb õli ja gaas
Kohtla-Järvelt või Ahtmest!
Enam nappidest
näljastest
põllulappidest

me elu ei koosne,
võite lugeda laiadest väljadest,
kuidas võistluse pinges,
värsked lootused hinges,
kasvab elu kolhoosne!

Ei, Eesti pole enam soo,
pole kõngema määratud
viljatu raba!
Kukil istujad vääratud,
ühe ropsuga
vaba,
võid täie kopsuga
hingata sõprade seas!
Reipalt, täis hoogu,
nendega ühises reas,
lõigates voogude turje,
liigud sa avarustuulis,
pingul kõik purjed,
mis heisatud juulis!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Missugused ajaloolised sündmused on andnud kirjanikule ainet selle luuletuse loomiseks? Jutustage neist.*
2. *Jälgida luuletuse alguse põhitooni. Missugusest värsist toimub üleminek uuele põhitoonile? Põhjendada meeleolu muutumist.*
3. *Selgitada kunstiliste võtete osatähtsust erinevate meeleolude edasiandmisel, kasutades selleks järgmisi küsimusi: Mis osa on kordustel ja luuletuse kõlalisel küljel? Mis on kõnekujundite — epiteetide, isikustamiste ja metafooride kasutamise eesmärgiks? Kuidas aitab värsirea astmeteks liigendamine rõhutada värsi üksikelemente?*

AUGUST JAKOBSON.

1904

A. Jakobson pärineb töölisperekonnast. Ta sündis 2. septembril 1904. aastal Pärnus. Tulevase kirjaniku noorpõlv möödus visas võitluses igapäevase leiva ja hariduse eest. Õpingute ajal Pärnu ühisgümnaasiumis teenis ta endale elatist lihttöölisena paljudel kutsealadel. Jakobson õppis Tartu ülikoolis, mis jäi aga üha suuremat energiat nõudva kirjandusliku tegevuse tõttu lõpetamata. Kirjaniku maailmavaate kujunemist mõjustas töötava rahva raske elu tundmaõppimine. Vaimustusega tervitas ta 1940. aasta juunipööret. Järgnevate aastate jooksul töötas ta mitmetel ühiskondliku ja kultuurielu vastutavatel kohtadel. Suure Isamaasõja ajal astus ta Kommunistlikusse Parteisse. Aastatel 1950—1958 oli ta Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks.

A. Jakobsoni kirjanduslik looming on väga ulatuslik. Kodanlikul perioodil ilmus tema sulest kahekümne viie mahuka köite ümber romaane, novelle ja jutustusi, milledes ta kritiseeris kapitalistlikku ühiskonnakorda, kujutas töörahva eluviletsusi ja käsitles mitmesuguseid teisi sotsiaalseid probleeme.

Nõukogude perioodil loob A. Jakobson mitmeid kunstiküpseid jutustusi, kuid peatähelepanu pöörab draamateostele. Tema draamaloomingu parimateks saavutusteks on «Elu tsitadellis» (1946), «Võitlus rindejooneta» (1947) ja «Vana tamm» (1954). Neis teostes keskendub kirjanik vana ja uue vahelise võitluse kujutamisele.

Dramaatilises jutustuses «Elu tsitadellis» näitab autor, et ükski aus inimene ei saa olla kõrvalseisjaks ühiskondlik-poliitiliste küsi-

muste lahendamisel. Kodanluse poolt ülistatav apoliitilisus on vaid silt, mille taga saadetakse korda töörahva elulisi huvisid rüvetavaid kuritegusid.

«Võitlus rindejooneta» viib lugejaid kodanliku Eesti algaastaisse, tuues ühe perekonna taustal elavalt esile tööliste ja kapitalistide vahekorrad. Teosest ilmneb, kuidas eesti rahvas oli klassivõitluse pinnal lõhestatud kaheks lepitamatuks leeriks ja et kodanluse väide «eesti rahva ühtsusest» on läbinisti vale.

«Vanas tammes» räägitakse nõukogude teadlasest, kelle arusaamad elust takerduvad igandite kammitsaisse.

Jakobsoni loomingu paremik on koondatud «Valitud teostesse», millest on välja antud juba üle kümne köite.

A. Jakobsonil on Eesti NSV teenelise kirjaniku ja Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus.

TULEVIKU NIMEL.

Maie uni oli sel ööl väga rahutu. Ta kuulis iga pisimatki häälitsust, mis ta läheduses sündis, — väikeste murdlainete loksumist vastu laevakülgi, laste tasast nutuvirinat, neid vaigistavate emade vaevalt läbi pimeduse kostvat sosistamist. Keegi, kes ei saanud magada, ohkas korduvalt, kellelgi oli asja oma kraamipakikese juures ja mingi metall-ese kukkus kõlksatades põrandale. Siis hakkas ta laugudele langema teravat päikesevalgust, mis muutus iga hetkega järjest tugevamaks, — öö oli läinud oma teed, algas uus päev . . .

Kui ta end ettevaatlikult liigutas, virgus ka Piret. Ta oli magades pikali ema sülle vajunud, ta väikesed jalad rippusid õhus, ta suu oli lahti ja näis mingi asja üle rõõmsalt naeratavat. Iga kord, kui ta hingas, liikus väike valge juuksekahl ta põse kohal tasakesi üles-alla. Ta oli ühe käe kaitset otsides ema kleidivoltidesse surunud ja hoidis sealt kõvasti kinni. Ja ärkavat last üha edasi vaadeldes mõtles Mai korraga valuliselt, et eks näe, kuidas ta neil nüüd läheb, see nende uus elu, — millal küll näevad nad jälle oma head taadikest, kes jäi sinna esialgu ühes teiste seltsimeestega edasi võitlema, ja millal küll sõidavad nad mööda seda tänast teed uuesti tagasi, et jätkata poolelijäänud tööd seal üha kaugemale taganeval armsal-armsal kodukaldakesel . . .

«Oi, memm, kas me oleme ikka alles merel?» küsis laps järsku.

«Merel, merel, kus siis mujal.»

«Kas me täna õhtuks jõuame kaldale?»

«Täna õhtuks? Küllap vist mitte.»

«Siis taat ei saagi veel meie juurde tulla?»

«Jah, sedasi paistab küll olevat, mis seal parata.»

Piret vaikis — see vastus ei meeldinud talle. Ta oli unest veel loid ja kuum, ja kõik see, mis ta praegu siin nägi, ei suutnud teda

küllaldaselt paeluda. Siis vaatas murelikke ning hoolitsevaid emasid ning vanaemasid, ja kui noodki teda eriti paeluda ei suutnud, mossitas ta pisut huuli ja ütles tasakesi:

«Mina aga ... ei taha, et me sedasi ilma temata peame elama.»

Mai ei lausunud nüüd omakorda midagi, võttis pingi alt käsikohvri ja hakkas vaikides võileibu valmistama. Ta tegi seda pikkamisi, väga hoolikalt. Keegi tuttavatest küsis talt midagi ja ta oli õnnelik, et ta võis kõnelda jälle hoopis millestki muust. Ja siis olid nad lõpuks ometi niikaugel, et võisid siit umbusest välja minna, värske ning karastava tuule kätte, mille üksikud puhangud tulid igakordse ukse avamise puhul siia sügavale laevakeressegi.

Nad läksid mööda treppi üles, kõrvuti, teineteisest kinni hoides. Üsna ukse juures tuli neile vastu Hilja Kalmet, kihistas oma harilikku kergemeelset naeru ja ütles:

«Tead sa, su rüütel ootab juba üleval. Pole küll enam üldse kahtlust, et ta on sinusse armunud.»

Mai kehitas pahaselt õlgu. Oli isegi haavav, et praeguses olukorras võidi ajada veel sellist juttu! Ta vaatas oma kunagisest kooliõest mööda ja sõnas viivitades:

«Võiksid küll kord juba oma rumalused jätta.»

Kui Hilja kohe kepseldes minema kihutas, küsis Piret:

«Mis tädi sulle ütles? Kes ootab sind üleval?»

«Mitte keegi ei oota mind. Tädi ainult naljatas,» vastas Mai.

Kuid see vahejuhtum tegi teda kõigest hoolimata pisut segaseks. Jah, ta teadis seda isegi: pilgus, millega noor invaliid teda jälgis, oli tõesti midagi rohkemat kui tavaline uudishimu. Ja hetkeks valdas teda soov tagasi oma kitsale pingikesele minna ning sinna istuma jääda, seevõrd valusana tundus talle oletus, et Hilja Kalmet polnud tõepoolest eksinud.

Ent ta jätkas siiski teed ja juba silmapilk hiljem olidki nad tekil ...

Äkki pidi ta tuge otsima: laev kaldus järsult oma senisest suunast kõrvale. Ja samal hetkel öeldi üsna nende selja taga õige vaikse, peaaegu vabandust paluva häälega:

«Ärge kartke, pole midagi hädaohtlikku.»

Mai vaatas kähku tagasi. Mees, kes oli teda kogu eilse päeva oma suurte mustade silmadega jälginud, seisis nüüd üsna ta ees, tõmmud läikivad juuksed hoolikalt üle pea kammitud, kitsas suu tugevasti kinni pigistatud. Ta oli pikk ning sihvakas ja ta kõhnal näol oli tänagi too nukralt järelemõtlev ilme, mis oli Maiele varemgi silma torganud. Ja ta seisis seal oma ainsal jalal, nii hirmus üksikuna ja abivajavana, et Mai pidi tahtmatult lausuma, ehkki ta teadis samal ajal, et ta peaks rääkima hoopis midagi muud:

«See ... olete jälle teie.»

Haavatu naeratas järsku kuidagi rutates — nõrk-nõrk virvendus jooksis üle ta suu. Siis ütles ta vähese vaikimise järel:

«Jälle? Nõndaks jah ... Ma olen vist küll oma pealetikkuvusega juba üleliia tüli teinud.»

«Ei ... ei põrmugi ...» kogeles Mai. Ja püüdes oma äsjast viga parandada, küsis ta kohe:

«Miks me suunda muutsime?»

«Ega me ei muutnudki suunda, me astusime ainult hädaohust mööda,» vastas mees lihtsalt.

«Miin?»

«Jah.»

«Tähendab, me viibime praegu kardetavas tsoonis?»

«Ütelge parem, mihukest tsooni võiks praegu üldse teisiti nimetada?»

Tekkis jälle paus. Ühe jalaga mees oli ilmsesti väga närviline. Nõjatades karkudele, valmistas ta endale paberossi, suutis end korraga valitseda ja ütles otsustavalt:

«Ma tean, et mu ligitikkumine võib tunduda kas poisikeselikkusena või ... hoopis suure lollusena. Ärge siiski pahandage. Eile, kui ma teid ja teie väikest linalakka esimest korda nägin, tekkis mul niisugune imelik kujutlus, nagu peaksin ma kindlasti teie juurde tulema ja teiega pisut vestlema. Või on teil ehk midagi selle vastu?»

«Ei ... ei ole midagi ...» ütles Mai.

Haavatu suitsetas jälle pisut aega vaikides.

«Kas see murumuna peab ikka vahvalt vastu?» küsis ta äkki.

«Seni küll,» noogutas naine.

«Neil tuleb küll väga vahva olla, neil tulevikukodanikkudel,» lisas mees jälle natukese aja pärast.

«Tuleb ... tõepoolest.»

«Teie abikaasa jäi veel ... sinna?»

«Jah.»

«Sõdib?»

«Jah, sõdib.»

Vaikus. Haavatu näis mõtlevat ja sõnas viimaks:

«Ma tundsin kapten Raismikku, me töötasime ühes komissariaadis. Teie mind ei tunne, aga mina teid siiski. Noh, praegu pole sihukesed formaalsused ka vist olulised ...»

«Muidugi ... mitte ...» kogeles Mai.

Ühe jalaga mees laskus kogu raskusega karkudele ja läks üsna reelingu äärde. Mai, ilma et ta oleks sellega midagi mõtelnud, tegi sedasama. Nad seisid nüüd kõrvuti, pilk kaugusse suunatud. Ja Piret küsis äkki ärevalt:

«Onu, kas sina olid kah lahingus?»

«Olin.»

«Ja kas sa meie taati seal ka vahel nägid?»

«Kuidas siis muidu, — nägin!»

«Memm muudkui nutab tema pärast. Ega ta ole ju ... haige?»

«Ei, ta on täiesti terve.»

Laps näis äkitselt nagu millestki vabanevat, — hirm oli teda tasapisi närinud, aga nüüd läks see hirm kus seda ja teist. Kohe paelus teda jälle kõik, mida ta ulatas vaid vaatama — kauge tühi silmapiir, järjest sügavamaks muutuvad vaokesed veepinnal, kajakad, kes lasksid end tuulest kanda ja sukeldusid vahel alla merre lausa noole kiirusega.

Kui vaikus kippus liiga pikale venima, küsis Mai:

«Kas teie perekond on juba varem ära sõitnud?»

Haavatu ei vastanud kohe. Ning alles siis, kui Mai äsjaseid sõnu kordas, ütles ta viivitades:

«Ei, nad jäid sinna.»

«Ja tulevad teile hiljem järele?»

«Ei, nad jäid sinna ... igaveseks.»

Vaikus. Ja Mai, kes ei suutnud kohe taibata, küsis edasi:

«Igaveseks?»

«Jah.»

Jälle — vaikus. Korraga asetas ühe jalaga mees oma suure pruuni kämbla Maie reelinguserva hoidvale käele ja seletas:

«Mul oli samuti üks tütar ... nagu teie oma ... Ja naine ... nagu teiegi. Jah, näete, neid pole enam olemas. Keegi seltsimees, kes asus minuga ühes palatis, käis sakslaste tagalas ja nägi, kui nad seal lamasid ... ühes teiste omataolistega ... Teis ja teie lapses on midagi väga sarnast ... minu kadunukestega. Ma tean, et sihuke nõrkus ei kõlba küll, aga ... Vabandage mind, palun.»

Ja ilma et ta midagi rohkemat oleks lisanud, hakkas ta kohe minema, selg vimmas, oma vigast keha kahe kargu vahel hoogsalt edasi viibutades.

*

Mai seisis hulk aega ahtris, vahtis silmi kissitades üle virvendava vee ja mõtles ikka veel kuuldust. Tal oli tunne, nagu oleks teda sunnitud vaatama kuhugi pimedasse ja kõledasse ruumi, kust hõõgus talle vastu hirmu ning kannatusi. Miks küll oli maailm nõnda ummikusse jooksnud, miks pidi küll see kõik minema just nõnda, nagu praegu sündis? ... Ja ikka jälle ning jälle ilmus ta silmade ette pilt rahulikult tööd tegevaist inimestest, keda hävitatakse praegu ühegi halastuseta ja keda vaevatakse praegu kõige suuremate vaevadega.

Ta liigutas end viimaks, võpatas kogu kehast, jalutas mööda tuldud teed tagasi. Nüüd meenusid talle sõnad, lausutud mõni päev tagasi kellegi tuttava kirjaniku poolt, kes sõitis pataljoniga rindele kaasa: «Ta nutab nüüd verd, meie vaene väike kodumaa, ta kisendab ja oigab, ja meie, mehed, oleme oma suures võitluses praegu nagu karmid hiiglased, — kõik, millest me praegu lahkume, peame me ka hävitama, — kogu oma töövaeva, kõik selle, mille üle me alles hiljuti uhked olime; aga kord me võidame ja puhastame oma verd-nutva, kisendava ja oigava maa kogu sellest kiskjatekarjast ...

kuni viimseni.» — Ja neid veidi pateetilisi sõnu endamisi korrates oli Maiel korraga piinlik meenutada, mihukese pealiskaudsusega ta oli võtnud sündmusi ja olukordi isegi siis veel, kui need olid juba teda ennastki puudutamas.

Ta pigistas õrnalt lapse sooja käekest ja jalutas hulk aega sihitult mööda inimestest tulvil laevalage, kuulates ajaviiteks juhuslikke vestluskatkeid ja vahetades tuttavatega mõne juhusliku lause. Aeg kulus ja suur hospidallaev kihutas aina edasi. Päike tõusis kord-korralt kõrgemale ning pilvedki, mis venisid harvade valgete rüngastena üle sügava laotuse, tundusid kuumadena ja kuivadena, kulgedes horisondi poole, mis näis imelikult madalale langevat.

Piret hakkas väsima ja muutus rahutuks. Mai mõtles, et ta peaks katsuma teda pisut magama panna.

Kuid just sel hetkel, kui ta oli juba kajutitrepile pöördumas, tekkis ta selja taga ootamatu segadus. Ta aimas loomusunniliselt, et kuhugi ta ligidusse on äkki ähvardav hädaoht tekkinud. Siis kuulis ta endale lähenevaid sammukompsatusi ja tuttavat häält, mis ütles talle tõtates:

«Pole midagi, — ei maksa peljata.»

«Mis see ... mis see tähendab?» küsis Mai.

«Lennukid. Ja kõigi tundemärkide järgi saksa omad.»

Rahutus laeval oli selle paari kulutatud sekundi jooksul ootamatult suureks kasvanud. Inimesed jooksid edasi-tagasi, vahtisid üles, ei teadnud ilmsesti, mis teha või kuhu minna. Üks naine tormas hädaldades mööda ja oleks Pireti peaaegu pikali jooksnud: ta lapsed olid kuhugi kadunud ja tal ei läinud kuidagi korda neid leida.

Nüüd kuulis Maigi seda monotoonset, ühetooniliselt läbi vaikuse venivat heli, mis oli kogu selle järsu segaduse põhjustajaks. See näis tulevat heledate pilvede tagant, veidi põhja poolt. Ja kui Mai teravalt silmitsema jäi, nägigi ta neid viimaks — nelja halli röövkotkast, kes seal rahulikult edasi libisesid.

«Arvate, et need pole meie omad?» küsis ta ühe jalaga mehelt, kes seisis endiselt ta kõrval.

«Jah, paistab küll, et mitte,» vastas haavatu. Ja hetke pärast lisas ta: «Üks on kindel: nad tunnevad meie vastu huvi.»

Sel silmapilgul eraldus lühikesest lennukiterivist teine äärmine ja sööstis kiiresti otse alla. Selles kullilikus langemises oli midagi hüpnotiseerivat, paigale tarretavat. Laevalael näis elu sekundi murdosaks seisma jäävat. Ja ühe jalaga mehe hääl tundus ses pinevas ootusevaikuses ebakõlana, kui ta ütles:

«Pikeerib. Peaasi — ärge kaotage närve.»

Lennuki allasööst kestis kindlasti väga lühikest aega, kuid Maiele näis, nagu kuluks selleks tunde. Siis oli ta üsna madalal, see läikiv koletis, mürises kõrvulukustavalt ja näis väga suurena. Sel hetkel, kui ta pöördus merepinnaga rööbiti, pudenes ta küljest kaks musta tompu, mis langesid raksatades otse laeva pära taha.

«Mööda,» ütles haavatu lakooniliselt.

Pikeeris ka teine lennuk, siis kolmas, siis viimanegi. Kuid pommid langesid endiselt merre, tekitades vaid kõrgeid veesambaid. Ja pikka poolsõõri tehes tulid sakslased uuesti tagasi laineid lõikava hospidallaeva kohale, rünnates aina uuesti ja uuesti, kuni kärgatas järsku kuskil üsna lähedal.

Inimesed tormasid hirmunult siia-sinna, kisendasid, tekil lamas haavatuid ja surnuid. Õhk täitus kiiresti kibeda sinise suitsuga, mis muutus varsti tihedaks pilveks. Kostis uus raksatus, ja raudne hiiglane oleks järsku nagu suure valu pärast üleni võpatanud. Ja otse samal silmapilgul kerkis õhku lai kollane tulesammas, mille veertelt paiskus üles murdunud käsipuutükke, kuskilt lahti rebenenud lauaotsi, midagi, millele ei osanud nimegi anda. Ja veel nägi Mai ses kohutavas, õietaolises moodustises inimeste kehaosi: käsi, jalgu, eraldi lendavat pead. Ja siis nägi Mai kõige muu seas kõrgele halli veepinna kohale lendavat väikest kirevas kleidis tüdrukut, — ta oli enda seal suitsukeerus nagu istukile asetanud, kuni rabas teda mingi uus, kõrvalt tulev jõud ja pööras ta järsku kummuli.

«Peaasi... är-ge kao-ta-ge närve!» kordas haavatu. Samal hetkel paiskus nende vastu nagu kõike purustav murdlaine, ja viimane, mis Mai karkudega mehest nägi, olid mehe suured, järsku seletamatult ahastavaks muutunud mustad silmad.

Et mitte last kaotada, haaras Mai selle sülle. Rahvamurd kandis ta päästepaatide juurde. Kuuldus käsklusi: keegi tõukas teda valusasti selga; mingi monotoonne heli ulatus ta teadvuseni ja ta mõtles rutates: kuulipilduja!

Esimene päästepaat läks allalaskmise juures ümber. Inimesed all lainetes karjusid, kisendasid — süütud naised ning lapsed, kes olid äkki otse veereva sõjamasina alla sattunud. Ja keegi ei kuulnud enam meremeeste rahustavaid manitsusi, sest tulistamine õhust üha kestis, meeletu, halastamatu tapmine, mis näis nii mõttetuna ja ülearusena keset seda ilusat suvepäeva.

Neil oli õnne — nad mahtusid veel kolmandasse päästepaati ja see jõudis alla ühegi äparduseta. Madrused aerudel töötasid kogu jõust. Madalate murdlainete vahel vilkusid hirmust moondunud näod, väikesed tumedad peakesed, tühja õhku haaravad käed. Üksikud ujujad lähenesid neile paaniliselt tõtates ja nad võtsid peale nii palju, kui väike sõiduk seda üldse lubas.

Kui Mai tagasi laeva poole vaatas, põles see kogu keskosa ulatuses. Inimesed olid kuhjunud nüüd ninasse ja pärapoolele. Iga kord, kui tulistavad lennukid neist üle kihutasid, vähenes nende arv märgatavalt. Äkitselt kaldus suitsev koloss pisut viltu ja keeras enda siis külili, puistates vette nood viimasedki, keda ta veel kandis.

Kui kaua see kõik kestis, sellest polnud kellelgi neist enam õiget aimu. Aga äkki märkas Mai nagu unenäos, et nende ümber on jäänud väga vaikseks. Põrisesid veel veel vaid neli suurt röövr-

lindu, tappes neid üksikuidki, keda meri polnud seni neelata jõudnud. Ja kaks neist ründasid korduvalt eemalduvaid paategi, mida meri keset seda kohutavat õnnetust nagu vaigistades õõtsutas.

Ja vaikus suvisel Soome lahel süvenes veelgi: uppunud olid juba põhja vajunud, sakslased eemaldusid ja kadusid varsti silmapiiri taha. Ning kõik näisid ootamatusest lausa võpatavat, kui järsku kostis kuskilt päris lähedalt:

«Ap-pi! Aidake, seltsimehed!»

Nüüd, mil nad seda häält kuulsid, nägid nad ka hüüdjat ennast. See oli lähenenud neile paremalt, — vaevalt süllapikkuse palgijupi külge klammerdunud naine, kes hoidis enda ees libedal puul väikest poisikest. Tal olid paksud ruuged juuksed ja ta heledad silmad läikisid nagu hirmust vallutatud emaloomal, kui see kaitseb oma hädaohtu sattunud pesakohta. Ja ta hüüdis ikka uuesti ning uuesti:

«Ai-da-ke, seltsimehed! Ai-da-ke!»

Kõige vanem madrus vaatas rangelt enda ette ja ütles:

«Ei saa enam. Paat on juba niigi üle koormatud.»

«Ai-da-ke!» palus naine jälle.

Ja korraga kuulis Mai häält, mis sundis teda ringi vaatama:

«Saab küll. Sõudke sinna, noh . . . mina katsun neile ruumi teha.»

See oli ühe jalaga mees, keda kõik paadisolijad nüüd nägema ulatusid. Ta seisis sirgelt, ta oli rahulik ja pisut kahvatu. Kui ta pead pööras, kohtas ta pilk Maie oma. Ja naisele näis, nagu poleks ta silmad enam pooltki nii kurvad nagu mõni minut tagasi.

Vana madrus kortsutas kulmu ja ütles vihaselt:

«Ruumi teha? Millega? Kas merre minemisega? Sest teisiti ei saa.»

«Just nii, seltsimees, merre minemisega.»

Ja äkki Maiele kuidagi rõõmsalt-rõõmsalt naeratades heitis ta kargud üle parda ja kukutas enda neile järele, hakates pikkade tugevate tõmmetega paadist eemalduma, tagasi koha poole, kus hukkus äsja sadu süütuid inimesi.

Aga mõni minut hiljem oli kümnete abivalmis käte poolt pardale tõmmatud kaks surma käest väljavahetatud elu, kelle päralt võis olla kord tulevik, mida varjutas praegu käimas oleva hiiglaheitluse veripunane kuma.

Kui Mai tasakesi nuttes eemale ujuvale mehele järele vaatas, oli see juba koguni kaugele jõudnud ja jätkas nobedasti oma viimast teed, tõelist hiiglase teed.

Ta ei vaadanud tagasi. Sest ta teadis ju selgemini kui keegi teine, mille eest ta end siin tasa õõtsuva mere üksinduses ohverdada tahtis.

KÜSIMUSI.

1. *Milles avaldub käesoleva jutustuse põhjal fašistide erakordne julmus?*
2. *Milles seisneb sõjainvaliidi teo kangelaslikkus?*

MART RAUD

1905

Surematus.

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
jääb elama ta nimi rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

AADU HINT.

1910

MEES OMAL KOHAL.

Meie rahvaeepose kangelane Kalevipoeg oli julge meresõitja, vapper sõdur, aga eelkõige tubli põllumees.

Kalevite kallim poega,
Märssi seljas, mõõka puusas,
Seadis adra aisadelle,
Pani hobu adra ette,
Rakendas ruuna künnile;
Hakkas sooda sahkamaie,
Kuiva maada kündemaie,
Arupinda pööramaie.

Peaaegu igal pool teab vanem rahvas näidata tohutuid kivimürakaid, mida kangelane põldudelt kaugele lennutanud, teab Kalevipoja künnivagusid, ja tema hiidruuna kabjajälgi. Eriti palju on Kalevipoja nimega seotud paiku Virumaal. Siin sündis 1803. aastal lauluisa Friedrich Reinhold Kreutzwald, siinsamas lähedal mõned aastad varem ka Kreutzvaldi sõber ning «Kalevipoja» koostamise mõtte algataja Friedrich Robert Faehlmann. Ligemale 120 aastat lauluisa ja ta sõbra sünnist hiljem tuli siinsamas Virumaal Kadrina lähedal ilmale praeguse «Kalevipoja» kolhoosi esimees Harald Faelman, kes meesliinipidi on Fr. R. Faehlmanni sugulane.

Kui rahvas oma muistseid vägimehi eepostes ja lauludes mäletab hiidudena, siis nüüdsed mehed on enamikus päris tavalised inimesed. Tapa rajooni «Kalevipoja» kolhoosi esimees Harald Faelman on pigemini lüheldast kui pikka kasvu — 169 cm, kolm sentimeetrit alla eesti meeste keskmist pikkust. Tõsi, õlgade laiuselt on Faelmanil oma kolhoosis ja rajooniski raske vastast leida. Juba maast-madalast rügatud raske kehaline töö on käed, eriti aga õlavarre- ja seljalihased tugevaks kasvatanud. Ent mehe tugevust, ta tõelist sisemist jõudu tuleb siiski otsida ta näost. Esimesel pilgul ei taba silm siingi midagi erilist. Heledavõitu siledad, peadligi kammitud juuksed, tugev sirge nina, korrapärane suu, hallid silmad. Säärased tugevad piklikud näod on eestlaste juures tavalised. Ja kui võõras, kes Faelmani ei tunne, astub esimest korda «Kalevipoja» kolhoosi kontorisse, ei suuda ta ei riiete ega millegi muu välise järgi taibata, kes neist lühikesele hommikusele nõupidamisele kogunenud meestest on tavaline kolhoosnik, kes brigadir, kes üle vabariigi kuulus esimees, kelle juurde teiste kolhooside esimehed, agronoomid, raamatupidajad sõidavad nõu küsima, rajoonikomiteede sekretärid, ülikooli ja akadeemia töötajad õppima. Jah, esimesel pilgul kaldud seda tüüakat, suurte kätega tagasihoidlikku ja napisõnalist meest pidama transporditööliseks, traktoristiks või ükskõik kelleks, mitte aga esimeheks, keda millegipärast oled harjunud enesele ette kujutama siiski pisut siledamana.

Suurem hulk mehi siirdub õue, kes auto, kes traktori rooli taha. Hetkeks jääme kolhoosi kontrorisse raamatupidaja Karl Antoniga kahekesi. See viiekümnendates eluaastates tagasihoidlik mees on töötanud linnas vabrikukontorites, pärast Suurt Isamaasõda aga asus maale, laksutas arvelaua nuppe hobulaenutuspunktis, sihtis arvutuslükati kriipsu traktorijaamas ja teeb seda nüüd kolhoosis. Aga peale arvutuslükati näeb ta ka muud. Vähegi vabal ajal töötab koos perega kolhoosipõllul, õhtuti võtab osa isetegevusest. «Kalevipoja» raamatuid peab ta juba selle asutamisest, 1949. aastast alates, ja teab seepärast üksikasjaliselt kolhoosi tosina-aastast elukäiku. Mitte alati polnud «Kalevipoeg» oma nime väärt. 1953. aastal oli siin kolhoosniku normipäevatasu õige napp — vana raha kopikad ja teravilja grammid, praegu aga on keskmine päevatasu üle kolme rubla uues rahas. Inimesed on needsamad, isegi juhatus peaaegu sama, mis mõned aastad tagasi, ainult kolhoosi esimees on teine. Muidugi, partei ja valitsus oma seaduste ning määrustega on vahepealsete aastate jooksul kolhoositalurahva elu korraldamisele palju kaasa aidanud — eriti hästi mõjus see, et kolhoos ise sai oma põldudel töötavate kombainide, traktorite ja muude põllutöömasinate vahetuks peremeheks —, kuid need sammud puudutasid ühtlaselt kõiki põllumajanduslikke artelle, ka neid, mis praegu on veel mahajäänute killas.

«Noh, mis imevõimuga siis? . . .»

«Seda olen minagi mõelnud,» vastab raamatupidaja. «On kol-

hoose, kus esimeheks on kõrgema haridusega agronoom — ei jõua meile järele. On kolhoose, kus esimehel samuti nagu meie Faelmanil pole agronoomi kutset, see-eest aga mitmekümne aastane juhtiva põllumajandustöötaja praktika — ikka ei suuda meiega sammu pidada. Muidugi pole ka meie Faelman maale võõras, ta on siin sündinud ja üles kasvanud, muidugi tunneb ta põldu ja karja, aga see ei ole peamine . . .»

Ma ei küsi midagi, mõnikord on aga su ilmes rohkem küsimust, kui sa seda sõnadesse suudad panna.

Karl Anton ei rutta vastamisega, vaid hoiab mõtlikult käes valget, tihedate numbriridadega arvutuslükatit, liigutab selle läbipaistvat, peene musta kriipsuga tselluloidosutit, nagu püüaks ta lükati numbritelt vastust leida. Lõpuks teeb ta esimehe kohta oma bilansi:

«Põldu ja karja peab esimees muidugi kah tundma, aga peamine on see, et Faelman tunneb inimesi.»

. . . See tundmine ei ole aga mingit üldist laadi, vaid ta oskab inimestega ka ümber käia, nagu oleks ta seda kunsti õppinud maailma ajaloo kõige suurematelt isiksustelt. Spartacusest, mehest, kes pani kaks tuhat aastat tagasi värisema tolleaegse maailmavalitseja Rooma müürid, teavad ajaloolased jutustada, et, saanud ülestõusu juhiks, jäi Spartacus oma kaaslaste vastu niisamasuguseks lihtsaks heasüdamlikuks inimeseks, nagu ta oli varem. Või missuguse seesmise liigutusega loeme S. Gili, Lenini isikliku autojuhi mälestusi sellest väheldast kasvu hiiglasest, kes, loonud maailma esimese sotsialistliku riigi, jäi ometi igati lihtsaks, isiklikus elus äärmiselt vähenõudlikuks seltsimeheks. Harald Faelman ei juhi riiki, vaid ainult kolhoosi, kus elab mõnisada inimest, see aga ei tähenda, et tal poleks võimalusi ennast tähtsaks puhuda, nagu see mõne esimehe, juhataja või direktoriga mõnes teises kolhoosis, ametiasutuses või tehases paraku siiski veel juhtub. Ega muidu rahva seas ole kujunenud pilkesõnaks, et mida väiksem laev, seda kärarikkam, tähtsam ja ülespuhutum on sageli selle laeva kapten. Niipalju kui sai «Kalevipoja» inimestega rääkida, on nad veendunud, et nende tüüakat maakarva esimeest ei suuda ei suur ega väike amet murda — Faelman jääb Faelmaniks. Rääkisin artelli «Mineraal» endise tehnilise juhatajaga — Faelman oli aastaid tagasi selles artellis lühikest aega lihttööliseks, seebikivikeetjaks. Ikka seesama tugev, rahulik, enesekindel maamees, kes enesestmõistetava väärikusega oskas siis käsku täita, nagu ta nüüd oskab ise käskida. Aga kas sõna «käskima» esinebki Faelmani juures selle tavalises tähenduses? Minu meelest ta pigem arutab inimestega küsimuse läbi, veenab neid, ja siis teevad inimesed ise, mis tarvis, juba ilma mingi käsuta.

Esimest korda sõitsin «Kalevipoja» kolhoosi 1958. aasta oktoobris ja juhtusin siia parajasti juhatuse koosoleku ajaks.

. . . Sügis, päev kaldub vara õhtule, väljas rabistab külma

vihma. Juhatuse ruumis — selleks on endise veidi jõukama talu hoone — on siiski hubane ja soe. Ka juhatuse liikmed on reipad — hoolimata lühikesest päevast, hoolimata segama kippunud vihmaiilidest jõuti täna kartulivõtmisega siiski lõpule. Nüüd veel põllul kartulikuhilad õlgede ja mullaga kinni matta, siis on käesoleva aasta pakilisemate välistöödega otsad koos.

Koosolek algab peaaegu märkamatult. Kolhoosi esimees loeb sõrmedel ette jooksvad küsimused, mis oleks tarvis ühiselt läbi arutada, ja siis algabki nõupidamine, mida selle sõna ranges tähenduses raske on koosolekuks nimetada. Ei koosoleku juhatajat, ei protokollijat (ainult raamatupidaja Anton teeb mõned märkmed), rääkimata pateetikast ja kõrgelennulistest, teinekord tühjadest sõnadest, mida siin-seal meie koosolekutel paraku siiski veel vahel kuuleb. Mida teha kevadiste pullvasikatega (neid on kolhoosis kolmkümmend üks)? Kui need praegu, sügisel, maha müüa, on hind madal. Kevadel, ütleme märtsis, on hind teine, sööta jätkub, pullid on kevadeks ju hoopis kopsakamad, ainult ruumide kitsikus teeb muret — uus karjalaut, mis mõni aasta tagasi ehitati, kipub napiks jääma. Arutatakse läbi kõik vähegi sobivad ruumid ja leitakse lahendus. Kui pullid jäetakse ületalve, siis hobuseid tuleb kohe sügisel kümne võrra vähendada. Miku, kaval ruun, meeldib oma tasaduse tõttu naistele — nende läbi (karjabrigadir Leonoore Masingu eestkostmise tõttu) päästis ta eelmisel sügisel oma naha ja teeb seda samal kombel selgi aastal. Leedil, Džentelmenil, Lordil, Printsil ja veel mõnel teisel neljajalgsel tiitlikandjal tuleb aga «Kalevipojaga» igavesti jumalaga jätta, sest traktoritega, nüüd veel iseoma traktoritega, tuleb töö tulusam.

Kolhoosis on mitu veoautot. Üks juhtidest kutsutakse armeesse aega teenima. Keda võtta ta asemele? Kolhoos on kuulus, saabunud on kakskümmend sooviavaldust. Vaekausile jääb kolm, lõpuks kaks meest, keda kõik juhatuse liikmed nii nägu- kui tegupidi tunnevad. Juhti ei ole aga tarvis mitte tavalise veoauto, vaid «virtsabussi» peale. Lugu on nii, et «Kalevipoeg» ostis virtsavedamise tsisternauto, millega ta oma loomalautade virtsa, aga ka lähedal asuva Kadrina aleviku rahva imbkaevude sisu oma põldudele, heinamaadele ja kultuurkoplitele veab. «Virtsabussi» juht olla ei ole just peen töö ja seepärast küsib brigadir Jakob Ivask, et kas uus ongi nõus seda kohta vastu võtma.

«Eks leidu ka neid, kes haisu ei karda. Faelman ise vedas virtsa, ei jäänud haisu külge. Printse meil autorooli taha tarvis ei ole,» lausub juhatuse liige Rosalie Mõek.

«Ah, mis see hais tähendab, paneb aiva habeme kasvama,» naljatab Faelman ja katsub oma lõuga, mis igahommikusest «kombainiga» ülekäimisest hoolimata õhtuks juba uuesti habemetüükaisse kipub.

Kõikjal lööb Faelman ise käed külge. Ja kui esimees tööd paljuks ega prostaks ei põlga, siis ei sünni seda ka teistel teha.

«Virtsabuss» ise aga on kolhoosi majanduses väga oluline lüli. Kuidas temaga veetav materjal küll kolhoosi esimehe habemekasvule mõjub, see on teaduslikult alles välja selgitamata, kuid virtsa saanud põldudel on nisu vägev ja kultuurkoplites hein rinnuni. Kui eepose Kalevipoeg oli demiurglik kündja, siis nüüdne kolhoos «Kalevipoeg» künnab, aga ka väetab maad, teades, et narrid sina põldu ühe korra, narrib tema sind üheksa korda tagasi. Seepärast tulebki «virtsabussi» peale eriti tubli juht valida ja talle ka korralik palk maksta...

Kuna Harald Faelman ei ole iialgi olnud ei tehasedirektor ega laevakapten, vaid et kogu ta senine elu on lähedalt seotud maaga, siis peaks ja võiks veel rääkida agrotehnikast, kultuurkoplitest, põldheinast, maisist, sigalast, karjast, sellest et «Kalevipoja» «virtsabuss» veab kolhoosi põldudele ka lähedal asuva umbjärve muda. Ning ka sellest, et praegu, mil nõukogude rahvas sammub kommunismiehitamise hiiglateel, on «Kalevipojalgi» uued konkreetsed perspektiivid: piima ja liha tootmises täidetakse siin seitsme aasta plaan hoopis lühema ajaga. Võiks rääkida ka uudismaadest, mille kasutuselevõtt juba käesoleval aastal lahendab «Kalevipojas» karja söödabaasi probleemi. See kõik on õige: agrotehnika põllumehele on sama mis kompass meremehele. Kuid ükski kapten, olgu ta laev ja navigeerimise riistad kui head tahes, ei jõua kaugele, kui ta ei tunne oma meeskonda, kui juht ja meeskond ei moodusta ühtset teotahtelist kollektiivi. Olgu see merel või maal, tehases või kaevanduses, kõikidest tehnikatest kõige olulisem on inimestega ümberkäimise tehnika. Ja olgugi et Harald Faelman ei ole ei agro- ega zootehnika eriharidusega spetsialist (mida muidugi ei saa pidada vooruseks), on tal asendamatut takti inimeste kohtlemisel, «antropotehnikat», kui nii võib öelda. Ja kuigi ma pole veel «Kalevipoja» kolhoosi esimehe seltsis vakka soola ära söönud, siis iga uus kohtumine temaga veenab mind üha enam, et kui me räägime inimestest, kes on omal kohal, siis üks neist on Harald Faelman.

Viimaste aastate jooksul olen tihti sõitnud «Kalevipoja» kolhoosi, kuuekümnenda aasta suvel tõin siia oma kaheteistkümneaastase poja, et ta linnalapsena õpiks tundma maaelu ja põllutööd. Poisile meeldis loomadega askeldamine ja kolhoosis viibimise aeg mõjus talle hästi. Läinud aasta märtsikuus kohtusin Faelmaniga Tallinnas põllumajanduse eesrindlaste nõupidamisel. Ikka seesama rahulik, humoorikas, kahel kindlal jalal seisev maamees, kelle kätt (kui selle haare ainult nii tugev ei oleks!) on lausa rõõm suruda.

«Kuidas käsi käib?»

«Ikka käisest läbi.»

1961. aasta maipühad võtsin vastu samuti «Kalevipojas». Kolhoosi agronoom ja traktorist abiellusid, olin nende pulmas, käisin Faelmani ja ta sõpradega jahil. Rahvas nimetab Harald Faelmani kuldaväärt meheks ja paar aastat tagasi autasustati teda

Lenini ordeniga. Rahvas valis Harald Faelmani vabariigi ülemnõukogu saadikuks, esimesel istungjärgul sai temast Ülemnõukogu Presiidiumi liige. Demokraatia, tõeline tööinimese demokraatia, kes teises tööinimeses austab endasarnast, on Harald Faelmani loomuse lahutamatuks osaks ja ta edu saladuseks. Tema jaoks ei ole administratiivses mõttes sõnu «üleval» ja «all» («ülevaltpoolt tulevad korraldused», «altpoolt tulevad signaalid»). Keegi pole veel kuulnud, et Faelman oleks enesest ära langenud, oleks kärkinud või sõimelnud. Ühesuguse rahuliku, maameheliku väärikusega kõneleb ta nii kolhoosi karjatalitaja kui ka ministriga. Seejuures on ta nõudlik ja järjekindel. Leiab viga laita kas ministeeriumis või iseoma kolhoosi karjafarmis, teeb ta seda mõnusa huumori, tõsisemal juhul pilkega — ja saavutab tihti rohkem kui mõni teine kõvade sõnadega. Ta on lahutamatu osa rahvast, ning see lahutamatu side rahva ja Kommunistliku Parteiga, rahva eesrindliku väesalgaga, mille liige ta on 1951. aastast alates, annab talle võitmatu hiiglase jõu. Harald Faelmani puhtas kodus, kus peale ta enese elavad veel ta abikaasa, kaks last ja seitsmekümne-aastane, igati alles kõbus isa Johannes, on raamaturiiulil suure Lenini kogutud teoste eestikeelne väljaanne aukohal.

Nende ridade kirjutaja isa sõitis kogu elu merd. Parima kaptenina mäletas isa seda vana meremeest, kes oli osanud laeva juhtimist nii korraldada, et võis igas sadamas laevalt lahkuda, usaldades selle uueks reisiks rahuliku südamega mõne abilise, tavaliselt esimese tüürimehe hoolde. Kõik võrdlused on libedad ja pole ehk sünnis sarnastada laeva kolhoosiga, seda aga võib küll öelda, et Faelman kuulub selliste kaptenite liiki, kes on osanud kolhoosilaeva elu ka nii koraldada, et kuigi olles mees omal kohal, võib ta igal ajal oma kohalt ära minna, ilma et kolhoosi juhtimine selle all kannataks. Ta ei ole ennast kaptenisillal muutnud asendamatuks. Ja seda, just seda pean ma Faelmani suurimaks saavutuseks. Kui saagade sangaritel on küljes asendamatuse hõng ja hiilgus, siis see alla keskmist kasvu põllumees on saavutanud oma hiilguse, uue kangelaslikkuse kvaliteedi just sellega, et ta sügavalt demokraatliku juhtimisstiiliga kogu aeg kasvatab endale kümneid asendajaid, ilma et tal enesel seejuures oleks veel mingit kaptenisillalt lahkumise kavatsust.

Partei on isikukultuse teravalt hukka mõistnud. «Kalevipoja» terves, maameheliku vaimuga kolhoosis pole isikukultuse umbrohul mingit söödamaad ja seepärast võrsuvadki siin just hästi teised, kasulikud kultuurid.

Kui peaaegu kõigil vana mütoloogia hiidkangelastel oli peale vooruste ka oma «Achilleuse kand» (kellel liigne auahnus, kellel oma isiku suurekspuhumine), mis lõpuks saigi neile saatuslikuks, siis Harald Faelmani taolistel miljonitel uutel tavalise inimese väliste mõõdetega tänapäeva kangelastel ei ole «Achilleuse kanda»,

sest nad ei eraldu rahvast. Nad tõusevad koos rahvaga, nende saatus on rahva saatus, nende jõud on rahva murdumatu jõud.

Friedrich Robert Faehlmanni ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi sünnikodude lähedal asuv «Kalevipoja» kolhoos on saanud Harald Faelmanis kolhoosi nimele väärilise esimehe.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Lugege läbi peatükk «Olukirjeldus». Põhjendage konkreetsete näidetega, et «Mees omal kohal» on olukirjeldus.*
2. *Leida, mis käesolevas olukirjelduses vastab kaasaja konkreetsetele faktidele ja mis on autori fantaasia vili.*
3. *Põhjendage mõlema elemendi (tegelikkusele vastavuse ja kirjaniku fantaasia) vajalikkust. Kummal on suurem kaal?*
4. *Missuguseid jooni autor Harald Faelmanis rõhutab?*

OLUKIRJELDUS.

Olukirjeldus on jutustav teos, mis sarnaneb novellile või jutustusele. Ta kajastab sündmusi ja inimesi nii, nagu nad tegelikus elus tõepoolest esinesid.

Jutustuse ja novelli puhul tugineb kirjanik suurel määral oma loomingulisele fantaasiale, mille alusel ta loob tegelikkuse faktidest üldistatud pildi. See tähendab, et elus võisid kujutatavad sündmused kas üldse mitte aset leida või olid teistsugused. Sama võib öelda ka inimeste kohta.

Olukirjelduse loomisel saab väljamõeldist kasutada minimaalselt, sest tegelikult elavatele inimestele ja konkreetsetele sündmustele ei saa midagi niisugust juurde mõelda, mida neil pole.

Kõik see aga ei tähenda, nagu puuduks olukirjelduses kunstipärasus. Kujutab ju kirjanik tegelikkust ilukirjanduslikus vormis, s. t. rakendab loomingulist fantaasiat, kuid ei varjuta seejuures nähtuste konkreetsust ja tõele vastavust. A. Hint näiteks alustab olukirjeldust «Mees omal kohal» Kalevipoja-lugudega, mis loob kirjeldatava kolhoosi ja selle tööka esimehe mõistmiseks vajaliku tundelise tausta. Olukirjelduse kunstimeisterlikkust hinnataksegi selle järgi, kuidas autor on suutnud elu konkreetsetele faktidele leida sobiva ilukirjandusliku vormi.

Olukirjelduses kujutatavad faktid peavad olema meie ajale iseloomulikud ja aktuaalsed. Ei räägita mitte kõigist tegelase elujuhtumustest, vaid üksnes niisugustest, mida autor lugejaile eeskujuks seab. Näiteks Harald Faelmanis hindab kirjanik tema kui kolhoosiesimehe töökust, järjekindlust, arukust, eriti aga tema lugupidavat suhtumist tööinimestesse.

Olukirjelduses pole nõutav järjekindel sündmustiku arendamine, nagu see on omane jutustusele või novellile (võrdle olukirjeldust «Mees omal kohal» jutustusega «Tasuja»).

Nõukogude kirjanduses etendab olukirjeldus tähtsat osa. Ta tutvustab üldsust kiiresti ja operatiivselt sotsialistliku elu uute nähtustega, räägib nõukogude inimeste elust ja tööst, nende kangelaslikust võitlusest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest jne.

Eesti nõukogude kirjanduse väljapaistvamateks olukirjelduste autoriteks on A. Hint, A. Saar ning E. Rannet.

ÜLESANDEID.

1. *Lugege klassiväliselt olukirjelduste kogu «Täna». Millised teosed sellest kogust jätsid kõige parema mulje? Miks?*
2. *Koostada tõsioludele vastav kirjand ühele antud teemadest: «Kodukolhoosi (tehase) eesrindlane», «Lugu tublist inimesest», «Ta on tubli autojuht (läpsja, sepp)».*

ERNI KRUSTEN.

1900

Eesti NSV teeneline kirjanik Erni Krusten sündis 30. aprillil 1900. aastal Harjumaal Muraste mõisas aedniku perekonnas.

Majanduslikud tingimused ei võimaldanud tal täielikku keskharidust omandada. Tulevasest kirjanikust saab isa kutsejärglane — aednik. Siit pärineb Krusteni loodusearmastus, millel on suur mõju tema hilisemale loomingule.

Krusteni kirjanikuanne hakkas küpset vilja kandma alles nõukogude aastail, millal ta lõi oma parimad teosed. Neist esileküündivamaid on romaan «N o o r t e s ü d a m e d» (I — 1954, II — 1955), mis käsitleb 1905.—1907. aasta revolutsiooni eesti külas.

Tema novelliparemik on ilmunud kogus «Piitsa matused» (1957). Populaarsuse on võitnud ka Krusteni lühikesed laastud, mis on avaldatud kogus «Kevadet otsimas» (1960).

LILLE-MARTA.

Ma kohtasin kolhoosi majapidamisõuel kahte plikaohtu neiut ja küsisin, kus ma võiksin näha Marta Kallat, kellele mul oli tema emalt väike pakike edasi anda. Neiud vahetasid pilke, ei näinud teadvat, kumb neist vastama peab, pakkusid seda eesõigust vastastikku teineteisele, puhkesid viimaks naerma ja hakkasid siis mõlemad korraga rääkima.

Nad andsid mulle nõu minna kasvumajade juurde; neid olevat küll palju ja raske olevat öelda, millises Marta parajasti viibib, kuid ma pidavat seal lihtsalt ringi vaatama ja, kui ma Martat ei tundvat, siis kelleltki küsima.

Neiud ei olnud veel lõpetanud, kui meile lähenes vana naine. Ta oli meie jutuajamist kaugemalt pealt kuulanud ja nähtavasti polnud rahul juhatusega, mille neiud olid mulle andnud.

«Ah teie otsite meie Martat?» küsis ta kärmesti ligi astudes, samal ajal kurgu all oma rätisõlme kohendades. Ja vastust ootamata: «Jah, eks ta oma kasvumajade ja lavade juures muidugi ole, aga teie oleksite ikka pidanud kümmekond minutit varem tulema — nüüd meie Lille-Martal pole ju aega.»

Ma läksin kasvumajade juurde ja veendusin kohe, et naine polnud mulle valetanud. Oli haruldaselt kaunis suvehommik; kell oli just seitse saanud, päike paistis juba üsna soojalt ja Lille-Marta avas kasvumajade lukustatud uksi, peaaegu jooksujalu ühe ukse juurest teise juurde rutates. Levkoide lõhn, mida öösel ja varahommikustel tundidel tungis välja klaaspragude vahelt, hoovas nüüd uimastava lainena hommikuvärskusse. Ma jäin seisma keset selle lõhna joobnustavat hoovust ja vaatasin, kuidas virgad inimesed oma tööpäeva alustasid.

Ma ei olnud Lille-Martat varem kunagi näinud, kuid mulle oli hiljuti teda üsna põhjalikult kirjeldatud. Tema ema sõnade järgi teadsin ta olevat keskmist kasvu, tumedajuukselise, kuklaspäise ja üpriski elavaloomulise. Ema muidugi ei teadnud, kas ta nüüdki veel laulab, kuid omal ajal kodus elades olevat ta alati lõõritanud. «Niipea kui hommikul silmad lahti tegi,» ütles too käbe eideke, kui ta pakki tuues oma tütrest rääkima hakkas.

Aeg jahvatab ja võtab kõigilt oma mati. Vanalt ei olda see, kes oldi noorelt. Aga ometi oli raugaikka jõudnud kaluri leses midagi, mille järgi ta tütar võidi ära tunda. See sarnasus oli esimesel silmapilgul liigitamatu. Kuid ainuüksi selle tõttu ei vahetaks ma Lille-Martat kellegagi neist, keda ma siin samuti näen tõttamas, käske jagamas ja vastu võtmas, hüüdmas ja hõikamas. Kaks noort tütarlast käivad juba veekraanide ja lavade vahet. Nende jalad liiguvad niisama kärmesti kui nende suudki. Ja kõikjal helkleb päikesele vastu klaas ja vesi.

On alles varajane suvi, kuid siin käib juba ammugi lõikus. Naisi väljub kasvumajast paarikaupa, noad suurtes korvides. Mitmel korral on mulle teiste seas Lille-Marta, kes kuklaspäine ja lauluhimuline, otsekui viirastunud. Viimati möödus ta minust jooksujalu, käes taimekastid, kuid sündsustunne ei lubanud mul teda kõnetada. Ma vaatan, kuidas ta kummardub lavaakende all, kus kasvavad pegooniad. Ta täidab kaste; ma näen ta sõrmi ja käsi kärmesti liikuvat ning veendun üha rohkem oma hilinemises.

Kasvumaja avarasse kotta kuhjub lillkapsaid ja rabarbreid; redisekorvid tilguvad. Siiasamasse kannab Lille-Marta oma abi-

listega taimekaste ja potililli. Kuidas ma ometi ei märganud, millal ta oma käised üles kääris! Ja nüüd on siis temalgi nuga käes.

«Saaks ükskord selle Märdi kaelast ära, et võiks ka tööle hakata!» hüüab ta ühele oma abilistest üleõla tagasi.

Ta möödub minust nagu vihur, rutates taamal asuvate lillepeenarde poole. Mulle näib, et tal on järjest suurem tuli takus, ega tihka teda kuidagi peatada.

Tunni poole pärast näen ma Märti. Kui veoauto kasvumajade ette sõidab, asetab Märt, kes autokastis püsti seisab, peopesad ümber suu ja hüüab nagu pasun: «Naised! Naised!» Tal ei ole tarvis kaua hüüda. Juba ulatatakse talle korve ja kaste. Lille-Marta tuleb sületäie lõikeõitega. Ta hoiab oma kandamit kahe käsivarrega ja laulab:

«Mäest alla mööda kopliveere
seal pal'la jalu paterdi,
siis ringi ümber Ridassaare,
kats peokest täis lillesid.»

Lille-Marta laulab ja kõigil on lõbus. Ja nüüd tunnen ma veel paremini ära selle kuklaspäise, keda ta ema alles eile õhtul nii hardunult kirjeldas.

Sel ajal kui Lille-Marta oma lilli Märdile autos kätte annab, ei saa ma loomulikult teda kõnetada. Ma lähen pisut kaugemale ja vaatan seda ettevaatust nõudvat ja õrnalaadilist tööd eemalt. Iga korviga, iga kastiga, iga paberisse pakitud lõikeõite kimbukesega oma kiiresti öeldavad seletused, hoiatused ja manitsused Märdile. Siis jupike laulu. Sekka lööb helisema naer. Ja jalad aina tõttavad, käed aina käivad. Ei peremeest ega sundijat. Töö vajab niisama vähe piitsa kui kiitust ja aurahasid. On ainult üks käskija ja õhutaja: kohusetunne. Ja nagu ma näen, on see muutunud siin igapäevaseks, tavaliseks, endastmõistetavaks.

Märt on saatelehed kätte saanud ja auto on äragi sõitnud, ent ikkagi veel ei näe ma võimalust Lille-Marta kõnetamiseks. Kui ma olin just tema poole pöördumas, jooksis ta kasvumajja, et avada õhuaknaid. Sellega on muidugi kiire. Tuleb kuum päev, päike on juba hakanud kõrvetama. Ja nüüd ajab üks töö teist taga. Ta keerab kraane lahti, siin-seal on tarvis varikatteid peale tõsta. Aga kui ta viimaks kasvumajast kastmiskannuga välja jookseb, siis on tal kiire nagu tuletõrjujal. Ei, ei, ma ei tihka teda segada, kui ta nii väga ruttab.

Lille-Martal on tuhandeid hoolealuseid ning ta näib iga üksiku pärast südant valutavat. Ometi usun ma, et ta jätaks kastmise sinnapaika, paneks kannu maha, kuivataks käed ega kaotaks raasugi oma lahkusest, kui ma praegu teretades ta juurde astuksin. Ta ju ei aima, mis asjas ma tema poole pöördun. Aga ma kardan juhtuvat nõnda, et ka siis, kui ma talle ema saadetise üle annan, tahaksid ta jalad edasi tõtata. See aga häiriks nii mind kui teda.

Jah, see on täiesti kindel, et ma pean soodsamat silmapilku ootama. Aga millal see saabub? Kui ta põrmukesekski istet võtaks! Kui ta korrakski ringi vaataks, seisataks põgusaks hingetõmbeks! Nagu vastuseks minu mõttes esitatud küsimusele kuulen ma teda ühele oma abilistest hädaldavat: «Saaks ükskord selle kastmise kaelast ära, et võiks ka tööle hakata.»

Mida nimetab ta tööks, see kuklaspäine ja lauluhimuline Lille-Marta? Ma ei imestaks sugugi, kui kuuleksin teda umbrohu kitkumisel kurtvat: «Saaks ükskord selle kitkumise kaelast ära, et võiks viimaks ometi ka tööle hakata.»

Lille-Martal ei ole ametlikke kõnetunde. Ja näib, et sel kombel ma tema jutule ei pääse. On kindel, et ma pean oma tagasihoidliku sündsustunde ümber hindama. Aga just siis näen ma teda nõutuks muutuvat. Ta vaatab ringi: tema abilised on praegu kaugel. Ta nagu kavatseb neid hüüda, loobub aga sellest, kõhkleb pisut ja haarab siis lavaakna käte vahele, et seda üksinda ära tõsta. Sel hetkel ma astun ligi ja pakun end talle abiks.

Pärast pakikese saamist emalt oli Lille-Martal palju pärida. Ka minul olid temale mõned küsimused.

«Teie olete juba peaaegu kaks tundi tööd teinud, kuid ei nimeta seda tööks,» ütlesin ma mitte just päris tõsiselt. «Mida te siis enda arvates kogu aeg teinud olete?»

«Ah, eks ma ole muidu niisama jooksnud,» vastas ta energiliselt ja hakkas naerma.

«Aga mida te siis tööks nimetate?»

«Tööks?» kordas ta minu küsimust imestunult. «Ma pean täna veel külvama. Ja kui te ainult teaksite, kui palju mul on istutada!»

Nii ma pääsesin Lille-Martaga jutlema. Ja kuigi ta nüüd aknaid ja õhupulki tõstes ühe lavaderea vahelt teise juurde tõttab, ei katke me jutuajamine enam hetkekski. Õigemini räägib küll tema. Ah tööd, seda päriski tööd on tal nii palju, et sellest ei maksa rääkidagi. Mina muidugi ei tundvat olukorda, milles ta töötas mõni aeg pärast sõda. Siis olid tema ja ta lilled vaeslapse seisukorras. Siis ei jätkunud kasvumajades mõnikord isegi külvikastidele ruumi, rääkimata muust suuremast. Ta rändas oma taimekastidega siia-sinna, pidas neid vahel riiulite all ja kodades ning lõpuks kolis nendega varakult välja, kattes neid öösel kuidas sai. Tema jaoks ei jätkunud potte, harva lubati lillede jaoks mõni lava. Sagedamini juhtus, et kastmise juures kisti tal kann käest, et neistki oli siis puudus, aedviljade eest tuli aga hästi hoolitseda.

«Ma hakkan jälle nutma,» ütles Lille-Marta, «kui ma kõike seda meelde tuletan. Siis ma jooksin päevas mitu korda kasvumajade vahele, sinna, kus mind keegi ei näinud. Ja kui ma sinna jooksin või kui ma sealt tagasi tulin, siis teised muudkui tänitasid ja naersid, et Marta käis jälle töinamas! Aga mis mul siis muud üle jäigi: lilled, minu hoolealused, kannatasid. Ja ega nemad

üksinda, inimesed ka; ka nende iluarmastus, kes mind naersid ja tänitasid.

Esimees pole meil halb ega rumal inimene. Ka temale meeldivad lilled. Ta armastas neid ka tol raskel ajal; nägin mitu korda ise oma silmaga, kuidas ta üksinda kasvumajas olles levkoisid või nelke nuusutas, ja ikka sedamoodi, nagu tahaks ta kogu lille, kogu ta ilu ära nuusutada ja ära vaadata, nagu ei suudaks ta ilma selle lõhnata tööd teha ja elada. Näed, et inimene on kohe nagu armunud, aga et ta ise seda häbeneb ja voli annab sellele ainult siis, kui arvab end täiesti üksinda olevat.

Nojah, ma läksin siis mitugi korda temaga kärinal kokku. Tuli mõnkord sisse, vahtis ringi nagu pull, surus lõuapärad tugevasti kokku, läks näost punaseks ja kukkus kärkima, et juba on see Marta jälle oma lilledega laiutama hakanud: terve riiul nende päralt! Kuhu siis kurgid pannakse, ja redis, ja salatid, ja tomatitaimed? Inimestel on süüa tarvis! Välja siit Marta oma lilledega! Välja! Välja! Kohe kisendama hakkas.

«Kuhu ma siis lähen tehtud tööga?»

See ei ole tema asi, tema ei taha seda mitte kuuldagi. Ning ta pöörab end ringi ja läheb välja, pilk maas ja hambad tugevasti kokku pigistatud, nagu peaks ta teraspoldi katki hammustama. Mis mul siis muud üle jäi, kui jooksin jälle kasvumajade vahele ja hakkasin nutma, muidugi arvati siis, et Marta solvus, et ta alati aina oma lillede pärast nutab, et Lille-Marta nutab isegi tigeduse pärast, vihast ja südametäiega. Viha! Kust ma selle pidin välja võtma? Ja keda ma pidin vihkama! Esimeest või? Kuid ma teadsin, et ta on inimene, kes ise lilli armastab, et ta ainult aja sunnil peab karm olema, selle armastuse maha salgama. Eks ole? Või mis te arvate, ega see tal kerge polnud, ega? Nojah, näete, mispärast ma siis kasvumajade vahele jooksin ja seal nutsin, kuna teised arvasid, et olen solvunud.

Jah, sedamoodi oli tol ajal. Aga vaadake nüüd meie lavasid, kus lilled sees on — neid on ju terve hulk. Ja mul on nüüd oma brigaad, õige küll, aia kõige noorematest, ja seni ainult mõned inimesed, kuid ikkagi brigaad. Minu brigaadil on nüüd oma kastmiskannud ja voolikud. Kui esimees tuleb kasvumajja, siis ta enam ei häbene oma lillearmastust, vaid nuusutab neid ja õrnutseb nende juures kõikide nähes. See rõõmustab meid kõiki ja meil kõigil on nüüd suurem lust tööd teha.»

«Ja te ei jookse enam kasvumajade vahele?» ütlesin mina, kui ta hetkeks vaikis.

«Ei,» ütles ta, vaatas aga siis maha ja tõttas kohe parandama, arvates nähtavasti, et polnud küllalt ausalt vastanud: «Näe, mis ma nüüd räägin: jooksen ikkagi vahel, kui rõõm räästa tilkuma paneb.»

Ta hakkas naerma.

«No Marta, küll aga teie olete!» ütles samal hetkel kellegi vali

hääl meie selja taga. See oli esimees ja Lille-Marta jooksis piinlikkust tundes minema.

«Meie Marta on hoolas inimene,» ütles mulle esimees. «Väga hoolas — oma töö küljes ripub ta kogu südamega.»

Kolhoosi väravad on vastu suurt maanteed, kus lakkamatult voorib autosid taamal suitseva linna poole. Ära minnes ma jäin sinna seisma, püüdsin läbi maanteelt kostva müra tabada monotoonset kohinat, mis kostis linnast, ja mõtlesin, et ega see südamega töö küljes rippumine ei olegi niisama tühipaljas asi maailmas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Kirjeldada Lille-Marta töid-toimetusi aias.*
2. *Mida on jutustuses räägitud kohusetundest?*
3. *Milles avaldus Lille-Marta, lihtsa tööinimese ilutunne?*
4. *Meenutage «Ilulaulu» ja järeldage, kuidas selles avalduvad mõtted kajastuvad käesolevas jutustuses.*
5. *Kirjutage kirjand ühele alljärgnevatest teemadest: «Ilu meie igapäevases elus», «Muudame oma kodulinna (kodukolhoosi) veelgi kaunimaks», «Rajasime oma maja ümber iluaia».*
6. *Tutvuge E. Krusteni lühijuttude koguga «Kevadet otsimas».*

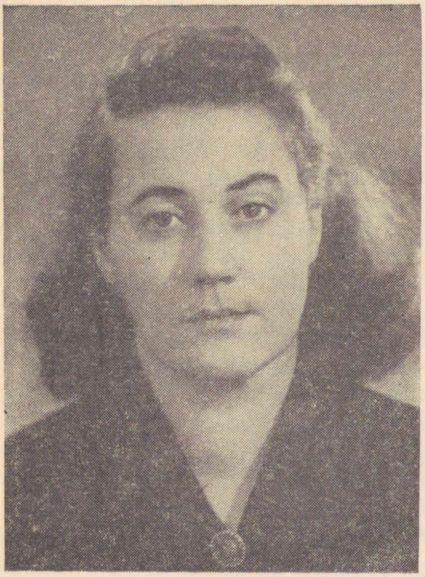

DEBORA VAARANDI

1916

Lõikuselaul.

Mis sa küll, tuuleke, kõrtes nii kahistad?
Miks sa, mu põlluke, mõttesse vajund?
Muret kas meenutad, hallad kuis ahistand,
põletand põuad ja rutjunud rajud?

Oi sa, mu põlluke, mured on mullused,
tuul juba kiigutab küpsenud teri.
Päevad nüüd kodumaal päikeseküllased,
kõrvu siin kuldne ja sinine meri.

Aeg on nüüd tulla ja aeg on nüüd lõigata
nägusaiks napradeks nurmede vilja.
Hõiskeid nii palju on kaugusse hõigata,
laulusid laulda veel õhtulgi hilja.

Kosta, me laul, üle maade ja merede!
Paista, me põlluke, kaugele raale!
Siit saab me lastele, siit saab me perele,
leiba me rahvale, leiba me maale.

Lõikama, lõikama, korjama, koguma!
Kahaneb väli ja kasvavad parmad.
Õnnistab lõikusepäevi me kodumaa,
emana heldena kuldne ja armas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. Mis on selle luuletuse teema? Mis tähtsus on sellelt seisukohalt 1. stroofil?
2. Missuguse meeleolu luuletus loob? Millega autor seda saavutab?
3. Õppige luuletust ilmekalt esitama.
4. Milliseid D. Vaarandi luuletusi veel tunnete? Mis teile nendes meeldib?

LUULETUS.

Ilukirjanduslikke teoseid esineb põhiliselt kahesugusel kujul: seotud ja sidumata kõnes. Seotud kõnet nimetatakse poeesiaks ehk luuleks, sidumata kõnet ilukirjanduslikuks proosaks. Proosas esitatakse lauseid vabalt nagu tavalises kõnekeeleski. Seotud kõnele on aga omane sõnade rütmiline ühendamine, nagu see esineb laulus. Seotud kõne ongi laulust välja kasvanud. Seotud kõnes kaasnevad rütmile veel tavaliselt riim ja piiritletud väline esitamisvorm (värsside ja salmide näol). Väga suur tähtsus on rütmil: see võimaldab tunduvalt suurendada kõne elamuslikkust. Seepärast antakse juba iidsetest aegadest alates suuri tundeid ja elamusi edasi seotud kõnes. Viimasel põhinebki luule.

Luuletused on kirjutatud luuleridades ehk värssides. Sageli rühmitatakse värsid 4-kaupa salmideks ehk stroofideks (aga ka teisiti, näiteks 2-, 3-, 5- jne. kaupa).

Värss on üles ehitatud kindlale rütmile: silpide arvu ja rõhkude korrapärasele vaheldumisele. D. Vaarandi «Lõikuselaulus» on 1. ja 3. rida 12-silbilised, 2. ja 4. rida 11-silbilised. Selliselt kordub see kõikides salmides.

Korrapäraselt vahelduvad värssides ka rõhud:

*Mís sǎ kǔll, túulěkě, kṓrtěs nǐi káhǐstǎd?**
Míks sǎ, mǔ pṓllǔkě, mṓttěssě vájunǎd?

Rõhkude vaheldumine võib olla ka teistsugune, näiteks:

Hélě päikě páitǎb pálgěid,
lṓunǎtuúlěs léndlěb júus.
Lǎhmě píkǐ maánteǐd válgěid —
sǘdǎ héll jǎ láulǔd suús.

Näeme, et rütm (silpide arvu ja rõhkude korrapärane vaheldumine) annab kõnele kauni kõlavuse ning aitab mõjule pääseda tundeelamustel. Kindla rütmi olemasolu on luuletuse kõige tähtsamaks tunnuseks.

---

* ´ rõhuline silp ˘ rõhuta silp.

Luuletuse kõlavusele aitab suurel määral kaasa r i i m, s. t. värsi lõpphäälikute kokkukõla. Riimuvad tavaliselt need värsid, mille silpide arvgi kokku langeb.

Näiteks:

Oi sa, mu põlluke, mured on m u l l u s e d,
tuul juba kiigutab küpsenud t e r i.
Päevad nüüd kodumaal päikesek ü l l a s e d,
kõrvu siin kuldne ja sinine m e r i. (D. VAARANDI.)

Kui riim on ühesilbiline, siis nimetatakse seda m e e s r i i m i k s, näiteks:

Kui mina olin veel väikene m e e s,
üks helin mul helises rinna s e e s. (J. LIIV.)

Kahesilbilist riimi nimetatakse n a i s r i i m i k s:

Üle hämara, varjudest t u m e,
õrna ja särava l u m e
heidab veerev, kustuv p ä i k e
punava l ä i k e. (V. RIDALA.)

Kolmesilbilistes ehk l i b i s e v a t e s r i i m i d e s kõlavad kokku värsi kolm viimast silpi, näiteks:

Juba jürikuu tujukais i l m a d e s
oli aimata kevade algust.
Oli päikese ja õite s i l m a d e s
väike piisake soojust ja valgust. (J. SMUUL.)

Riime liigitatakse veel asukoha järgi:

1. P a a r i s r i i m — riimuvad kõrvuti asetsevad värsid (skeem: **aa bb***):*

Oi sa poiss ja puud ja l a e v a d —
asjata ei nähtud v a e v a.
Saak on mitme paadi **last** *—*
*kalast möllab mõrra***kast**. *(J. SMUUL.)*

2. R i s t r i i m — riimuvad 1. ja 3. ning 2. ja 4. värss (skeem: **abab***):*

Miks sa, Ott, nii vaikne o l e d,
kuhu jäi su laul ja **trall**?
Miks sul õiget tuju p o l e
mere peal ja päikse **all**? *(J. SMUUL.)*

3. S ü l i r i i m — riimuvad 1. ja 4. ning 2. ja 3. värss (skeem: **abba***):*

Täis õite küllust upub metsa v a r i
ja heina kallistusis nõtkuv **aas**
ja laulust helgib õhk puil, põõsail **maas,**
roog rannal, lilleline kalda h a r i. (V. RIDALA.)

Eespool oli juttu lõppriimist. Sellest tuleb eraldada a l g r i i m, s .t. sõnade algushäälikute (nii kaas- kui ka täishäälikute) kokkukõla. Algriimi esineb kõige ulatuslikumalt rahvalauludes, näiteks:

He*lise,* **he***lise, ilma,*
kõ*mise,* **kõ***mise,* **kõ***rbi . . .*

Algriim leiab rohket kasutamist ka kunstluules. Mitmete kirjanike loomingus on see tähtsaks vormielemendiks. Sageli kohtame seda D. Vaarandi luules, näiteks luuletuses «Lõikuselaul»:

Lõ*ikama,* **lõ***ikama,* **kor***jama,* **ko***guma!*
ka*haneb väli ja* **kas***vavad parmad.*

Lisaks üksikutele sõnadele võivad omavahel riimuda ka mõtteliselt terviklikud luuleread. Niisugust riimumist nimetatakse m õ t t e r i i m i k s ehk p a r a l l e l i s m i k s. Selle olemus seisneb selles, et üht mõtet korratakse erinevas sõnastuses, teisendatult veel järgnevas või järgnevates värssides. Ka parallelism (nagu algriimgi) on esmajoones omane rahvalauludele, näiteks:

Igav on olla iluta,
hale olla laulemata,
kole käo kukkumata,
raske rõõmuta elada.

Rahvaloomingust on see üle kandunud paljude luuletajate loomingusse. Parallelismi leiame ka D. Vaarandi «Lõikuselaulus»:

Hõiskeid nii palju on kaugusse hõigata,
laulusid laulda veel õhtulgi hilja.

ÜLESANDEID.

1. *Määrata «Lõikuselaulu» 2. ja 3. salmis rõhuta ning rõhulised silbid.*
2. *Selgitada, kuidas «Lõikuselaulus» riimsõnad on paigutatud a) silpide arvu järgi, b) asukoha järgi.*
3. *Kuidas on algriim aidanud luuletuse kõlalist külge ilmestada? Tuua näiteid.*
4. *Tooge «Lõikuselaulust» näiteid parallelismi kohta. Mis eesmärgil seda on kasutatud?*

JUHAN SMUUL.

1922

MUHULASTE IMELIKUD JUHTUMISED TALLINNA JUUBELI-LAULUPEOL.

(Katkend.)

Riietuse järgi võis neid liigitada kolme kategooriasse: algajad, edasijõudnud ja vanad kalad. Algajad kandsid kuubi, mis olid midagi kuue ja mantli vahepealset, kuid ilma lõhkise sabata. Nende püksid olid normaalse laiusega; lips — kirev; särk — nagu loodud härja narrimiseks. Kingad — paksude taldadega. Kübar — kitsa servaga ja peenelt mõlki löödud. Edasijõudnutel oli kuub lühem ja lõhkise sabaga; püksid — lühemad ja kitsamad. Algajatest eraldas neid veelgi kaugemale viidud värvide kakofoonia. No vanad kalad — need olid tõelised elu õied! Nende kuued olid seljatagant kolmest kohast lõhki lõigatud, kummalgi küljel oli kaks lisalõiget ja tuulega meenutasid nad pooleliolevat riidest roosi. Kingataldade minimaalne paksus oli 2,5 tolli. Lipsude, särkide, sokkide, kübarate kirevuses oli kõik suunatud sellele, et lihtsurelikku minestama panna. Ja püksid — missugused haruldased püksid! Rahvakeelne «pooletoobised» andis ettekujutuse nende pikkusest. Ja mida vanem kala — seda kitsamad nad olid. Nii kitsaid näeb ainult klassikalistes ooperites. Uskudes kirglikult moe progressi, arvan ma, et mõnigi neist kordab peatselt oma rätsepale Aleksander II kuulsat lauset: «Kui need püksid mulle jalga lähevad, siis ma neid ei võta!»

Kuid võib-olla kõige paremini eraldab neid lihtsurelikest kõn-

nak. Seda on võimatu kirjeldada, seda on raske järele teha isegi suure imiteerimisvõimega inimesel. See on eriline, mõõdetult aeglane, jalgu järele vedav ja põlvist nõtkuv. Selles kõnnakus on sõnadesse tõlkimatu üleolek, põlgus, see peab korraga väljendama. eluväsimust ja sportlikku maneeri. Oh, kui palju selles sammus on valu! Kuipalju resignatsiooni! Tunned selgesti, et noor inimene, kellele papa andis õhtuks 50 rubla vähem, kui ta lootis, ei suuda pettumuse tõttu enam läbi elu sammuda. Ta lõngub, just lõngub!

Sääraste. ma rõhutan: mitte väga arvukate tüüpide iseloomustamiseks on olemas sõnad «kraade» ja «vurle». Kuid kumbki neist pole täpne. Kraade on liiga üldine, vurle liiga kitsas. Õieti peaks neid nimetama «lõngusteks».

Ma mõtlesin: kuidas on üldse võimalik, et praegu, 1955. aastal, liiguvad nõukogude Tallinnas (ja mitte ainult Tallinnas) lõngused? Missugune kool neid välja laseb? Kes on süüdi, et 16—25 aastased noored inimesed näevad elu mõtet mitte midagi tegemises ja läbi aastate lõnkumises? Kust tulid inimesed, kes seisavad vertikaalses asendis samal põhimõttel kui boid Taani väinades: neid hoiab püsti raskus all ja tühjus üleval?

Ma jõudsin järeldusele, võib-olla vildakale, võib-olla ühekülgsele, et nende arenguloos mängib otsustavat rolli isa- ja emaarmastus. Kuid eriline armastus. Kujutage, et polk marsib üle Võidu väljaku. Kõik pataljonid peavad sammu: Vasak! Vasak! Vasak! Kuid kuskil kõige tagumises reas taob üksik sõdur aina: Parem! Parem! Parem! Mis aga ütleb selle individualistliku sõduri ema, kui ta paraadi vaatab! Ta ütleb: «Näete, kogu polk käis valet jalga, ainult minu poeg läks õieti!»

Lõnguste kõige rikutuma, kõige nakatamisvõimelisema põhikaadri moodustavad sageli jõukate vanemate lapsed, need, kellele pime emaarmastus pole suutnud keelata mitte midagi. Poiss tahab käsipalli — ostetakse kohe. Tahab uut ülikonda — tuleb osta, sest kellelgi on parem. Tahab jalgratast — isa pingutab rihma, aga ostab. Pass on käes ja lapsukesele on vaja mootorratast — vanemad nurisevad mis nurisevad, kuid peale pikki tülisid kahe generatsiooni vahel ostavad. Lihane lapsuke — kuidas sa keelad talle habemeajamise raha, kinoraha; kuidas sa keelad talle, kui lapsuke tahab teha sada grammikest? Just selle tõttu puudub enamusel lõngustest raha väärtuse tunne, töö hulga tunne, mida vanemad on pannud rahasse, mida ta kergel käel loobib. Ning isegi siis, kui neilt nõutakse alimente, on lõngused eelistatud olukorras — neilt ei saa midagi võtta, sest nad ei tööta kusagil.

Umbes nii kujutasin ma endale ette kõige puhtaverelisemate lõnguste arengulugu.

Tol korral ringi jooksin alles särgis,
täis lapsemõtteid oli kahupea,
või vänderdasin hanekarja järel,
vits peos, sest mine isahane tea.

Ja juba sellest ajast palju, palju
on jäänud meelde pilte eredaid:
rand, võrgumajad, Suurna järsak kalju
ja Keinastu, murdlaineis kauge laid.

Tean kevadtuules kõrguvaid jäävalle,
ja suvesoojust tean, — mõnd sõpra head,
ning isa, — tema silmi terashalle
ja nagu vahupärjas valget pead.

I

Tean sügispäeva. Pilvi rebis tuul,
ja sumbund oli kajakate kisa.
Siis vastu klaasi nina, käed ja suu,
nii kalalt koju ootasin ma isa.

Hirm oli. Ma ju teadsin juba seda,
et vahel kümnist[1] nõudmas püügiveed.
Siis aga päris kaugelt nägin teda —
kess turjal, tuleb mööda porist teed.

Kraps! üle läve olin nagu kera
ja juba jooksin külmas sügisvees.
Ma teadsin, olin isa silmatera.
Nii tuppa tulime, kaks märga meest.

II

Ma mäletan nii hästi kevadkülvi, —
veel jääd on vilus, külmalt lõhnab muld,
ja kõrgel-kõrgel sõudvaid valgeid pilvi
ja päikse kevadiselt rõõmsat tuld.

Ja kuidas mulda langes kuldne seeme,
kui teri viskas isa kare peo,
ja luiged laulsid kaugel, taga neeme,
erk västrik hüples vanas linaleos.

[1] k ü m n i s — maks; siin: ohver.

Koos põllupeenral sõime õhtuoodet,
ning koos sai käidud viimne külirind.
Ja veidi aega enne päikseloodet
ta kojutulekule kutsus mind.

III

Ma mäletan, kui partel kuivas vili,
küps nisu lõhnas, suitsust soojust täis.
Ööd läbi suures ahjus lõõmas tuli
ja isa tahmasena tares käis.

Ta vahel kerisele pani panni,
kus tuulest mahaaetud õunte read.
Me sõime seltsis maitsva sügisanni:
kuldpruunid, kuumad, mahlased ja head.

Ta tihti ahjupaistel rääkis juttu,
mis vigureid võib teha tuulesell.
Pikk sügisõhtu möödus ruttu, ruttu,
veel uneski pead paitas käsi hell.

IV

Ja mäletan — kord õhtul ta ei tulnud.
Torm. Laine laksus päris õue all.
Toit seisis pliidil, aga sööjaid polnud.
Ränk mure näris juba sügaval.

Need neli päeva... Meeleheites pilgud.
Ja ema rannas... kõik need neli ööd.
Just suigud lapseunne, kohe virgud.
Tuul pimeduses ulub, laine lööb...

Mind rannast leidis juba varavalge, —
kõhn, sasipäine, väike mures põnn.
Nii vastu külma kivi panin palge
ja isa ootasin — kas surm või õnn...

Ta viimaks hilisõhtul tuli siiski,
surmväsinud ja unetusest morn.
Veel näol ja rõivail soolaseid veepiisku,
kui juba magas. Väljas nuttis torm...

Sel ööl ma tihti tõusin tasahilju
ja palja jalu läksin üle toa
ta juurde, — kuni ergu valguskillu
koit aknasse lõi nagu eluloa.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Meenutage veel teisi teoseid, milles kirjanikud räägivad oma vanematest.*
2. *Missuguseid lapse silmadega nähtud pilte annab J. Smuul oma isast? Milles seisneb nende elamuslikkus?*
3. *Kirjeldada lapse suurt muret.*
4. *Jälgige hoolikalt luuletuse sõnastust. Milliseid kõnekujundeid leidub siin eriti rohkesti? Selgitada näidete varal nende tabavust ja ilmekust.*
5. *Andke seletus luuletuse riimi kohta.*
6. *Harjutage luuletust ilmekalt lugema.*
7. *Koostada kirjand teemal «Minu isa (ema, vanaema, vanaisa)».*
8. *Milliseid J. Smuuli teisi luuletusi tunnete? Missugused tema luuleteosed on tuntud koorilauludena?*

Komnoore pilet.

Ma täna sinu sain, komnoore pilet,
Veel uuena sind praegu hoian käes.
Nii hele, valgust täis on kogu päev,
täis rõõmu tulvavat, mil pole nime.

On nii, kui oleksid mu teine süda,
kui osa enesest, üks tuikav soon.
Nii lähedane mulle, et kõik toon
ma tahtest puhtalt alles hoida teda.

Nüüd tean, kust läheb noorte hele rada,
suur lend, mis riivata võib Linnuteed,
mis suudab uueks muuta maad ja veed,
ja jõud, mis vaenlase võib purustada.

Su kaantest hallidest, neist kiirgab valgus,
ja tuline, eest tõkkeid murdev ind.
Siit tõuseb mõte nagu vaba lind
ja siin on uue, võimsa elu algus.

Komnoore pilet! Ikka tahan hoida
kui elu noort, kui enda tervist sind.
Sa kohustad, teed nõudlikumaks mind.
Sust tuleviku helge ime koidab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Meenutage oma tundmusi ja mõtteid Kommunistlikusse Noorsooühingusse astumisel. Kõrvutage neid kirjaniku mõtete ja tunnetega.*
2. *Luuletus on kirjutatud otsese pöördumisena komnoore pileti poole. Kuidas aitab see võte luuletuse tundemõju suurendada? Milliseid võrdlusi seejuures on kasutatud?*
3. *Kuidas kõnealune luuletus valgustab nõukogude noore moraalset palet? Tuua tekstinäiteid.*
4. *Õppida luuletust ilmekalt esitama.*
5. *Koostada kirjand teemal «Nii sai minust kommunistlik noor».*

MANIVALD KESAMAA.

1921

Manivald Kesamaa sündis 7. oktoobril 1921. aastal Narvas raudteelase perekonnas. Hariduse omandas Tallinnas. 1941. aasta kevadel asus ta tööle «Noorte Hääle» toimetusse. Pärast Suurt Isamaasõda, millest kirjanik võitlejana osa võttis, töötas lasteajakirjanikuna. Kutselise kirjanikuna töötab 1954. aastast.

Esimest korda avaldati tema luuletusi sõjapäevil rindeajalehes «Punaväelane». Pärast sõda on ta avaldanud mitu luuletuskogu — «Kuuma südamega» (1950), «Pärast tuisku» (1956), «Kodud jäävad kodudeks» (1958). Paljud M. Kesamaa luuletused on olnud aluseks populaarsetele lauludele.

M. Kesamaalt on ilmunud ka olukirjelduste kogu «Lenda, mu aeg!».

Radisti hommik.

Tähtede virvendav vöö
oktoobrikuu
laotusest säras.
Polnud see harilik öö,
kadestan sind sellepärast.

Tajud signaalide keelt —
pooluste-, troopikatuuled . . .

Täna
planeetide teelt
kosmose kõnet
sa kuuled!

Vaikib sel lainel veel õhk,
undab membraanide summer.
Veres
nagu kõrgrõhk,
südame tagumist tunned.

Sekundeid tiksub nüüd kell.
Ärevus tõusnud on triiki...
Siiski —
Maa väikene vell
kihutab mööda orbiiti!
Kihutab
hommikus ta,
kõneleb tähtede vahel.
Päiksesse
vaatab Maa
visadus, tarkus ja tahe!

Mõistan su
mõtteid, radist, —
lennul need kauguste retkel.
Uhkemat
inimest vist
maailmas pole sel hetkel!

Elad ses sajandis sa,
mis lõhestab
aatomituumi.
Kuid sinu,
me töörahva maa
avas akna
maailmaruumi!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Meenutage inimeste mõtteid ja meeleolusid, mis tekkisid seoses maailma esimese sputniku stardiga. Missugust pöördepunkti tähistas see maailma ajaloos?*
2. *Missugused on kirjaniku tunded ja mõtted sel puhul? Miks on ta need sidunud radistiga?*
3. *Leida kujukaid väljendeid, mis ilmestavad lauletuse ütlemisviisi.*

REIN VELLEND.

1915

TONT.

1

. . . See härjaturjaline hiiglane tahtis teda tappa — Jaan mõistis seda kohe, kui nägi ta silmi. Need olid hullumeelse verdjanunevad silmad.

Hetkeks nõrgendas läheneva surma eelaimus kõik ta jõu, lihased otse tardusid kangestuses — ta ei suutnud ennast liigutada. Siis rebis ta end sellest õudsest tardumusest kogu tahet pingutades lahti, karjatas, tegi meeleheitliku hüppe lahtise akna poole, oli järgmisel hetkel esiku katusel, sealt maas ja kahlas põõsastesse. Hirm nööris ta kurku: ainult eemale! Eemale!

Aga ei — jooksusammud järgnesid talle. Vilgas vaade tagasi — hiiglane tormas talle järele! Oli pime, aga sellest pimedusest otsekui ronis esile roimari nägu: tardunud irvitusega lõust ja külmad, klaasistunud silmad.

Nüüd sööstis Jaan uuesti tihedatesse põõsastesse, need peksid ta nägu. Ees oli väike jõeke. Hüppaks vette, vajutaks ennast vee alla, jätaks vaid nina pinnale — ehk ta ei märka. Ta hüppaski, heitis selili, külm vesi tungis läbi riiete.

Samas sahisesid kaldapõõsad. Seal ta oligi! Ikka see vaikne jälk irvitus näol, pilk otsimas põgenejat. Siis kohtusid Jaani ja tagaajaja vaated ning viimase ilmest helkis metsik võidurõõm. Nägi! — pigistas õud raudsete küüntega Jaani aju.

Jaan püüdis jälitaja haardest kõrvale libiseda. Ei jõudnud — too elajas vajus talle külitsi peale. Ja nüüd — ooh — nüüd tungis noatera talle roiete vahelt rinda, imelikult kuumalt, aga valuta. Kui see vaid südant ei taba, lepiks selle ühe pistega — ja teeskleks surnut! Aga ei — see on vist südamesoon, sest ta ihust hakkas koos verega välja voolama elu.

«Aa-aaih!» kisendas ta.

«Jaan — jumalapärast, mis sul on!?»

Mall raputas teda õlast. Nüüd oli ta päris ärkvel. See oli siiski ainult uni.

Ta nõretas vaevahigist, süda lõi otse kuuldavalt.

«Ei ... ole miskit. Nägin ainult kuradima und!» Ta ei märganud Malle silmi, sest oli pime.

«Mine magama!» lausus mees äkki käskivalt, rahutut, otse hingeldavat hingamist kogu tahtejõuga rahule sundides.

Mall ei läinud kohe asemele. Jaan kuulis ta ohet ja alles mõne hetke järel Malle alusundruku kahinat, kui naine eemaldus. Siis kägises teises toaseinas reformpõhjaga voodi, kui Mall sinna pikali heitis.

Jaani uni oli kadunud koos võika unenäoga.

Naaberkorteris lõi kumisevalt seinakell ... üks ... kaks. Tähendab, kell on jälle kaks. Täpselt nagu eile öösel, kadus tänagi uni samal ajal.

Jaan teadis, mis nüüd järgneb: unetu küljelt küljele visklemine umbes kella kuueni hommikul, siis lõpuks veel lühike rammestuslik unehämu, kuni kellatirin märgib seitset, ja tuleb tõusta ning tööle minna. Ta tundis praegu otsatut väsimust. Nagu poleks juba kuid magada saanud. Aga see roid vaevas teda ärkvel meeltega — uni ei tulnud. Oli mingi haiglane unetus koos südamekloppimisega.

«Sa oled jäle!» sosistas ta enesele kuivade huultega.

«Oo, kui jäle sa oled!»

... Kas tõesti siis midagi ei aita, kas tõesti on ta sinust tugevam? See unetus, närvilisus ja otsekui õhu puudus, käte värisemine — need ju näitavad selgesti, et tema sinus võimutseb. Sind ennast nagu enam polekski, see teine valitseb, käsutab ja sa allud talle ...

Kui saaks ainult magada! Järsku näis Jaanile, et uni, rahulik terve uni kaotaks kõik piinad. Magada, ainult magada!

Aga ei saanud. Ei saanud.

2

«On otse küll — peksa kinni!»

Tugevad haamrilöögid vastasid althüüdjale, naelutades sarikate harjale vahtraokstest ja piimanõgestest pärga, mis oli löödud tollisele lauatükile.

Lööja uudistas mõnuga oma kätetööd.

«Uhke nagu loorberipärg!» üürgas alt Tõru Sass.

«Kui kolhoosi lautasid pole enam ehitada, hakkangi naistele matusepärgi tegema!» suurustas hallipäine pärjameister vastse sarikaräsu tipult, kus uue laudahoone katuse kontuure ainult mõne laiuti asetatud laua kaudu võis aimata. Komi oli küll müüriladuja, aga sarikapärga üles asetamas oli ta alati esimene mees, sest see tähendas ju napsitamist.

«Kus nüüd esimees jäi!» närveldas kaksiratsi katusel istuja edasi.

«Jants läks järele — küllap ta tuleb,» õiendas Jaan, võttes istet palgiotsale. Lükkas näole tikkuvad pikad juuksed kämblaga tagasi ja ohkas. Vahtralehtede vahelt lausa kõrvetas silmi hele hilissuvine päike, otsekui oleks ehituse kõrval küürutava vana vahtra konarlike okste vahele peidetud hiigelhelgiheitja.

Töö ei paistnud täna meestel edenema ja nõnda kulus väikene puhkeviiv marjaks ära. Jaani peas, seal just silmamunade taga otsekui tagus keegi südame rütmis väikese terava haamriga. Iga löögiga tuli põletav valuviirg ajudesse. See oli tuttav tõbi. Tavaliselt algas see pärast kesköödi, kui oli õhtul saanud ülenormi viina võtta. Täna aga jätkus veel keskhommikulgi.

Tea sa alati seda õiget normi — vahel sai võtta päris looma moodi, küll õlut, küll viina või mõnda teist kanget sisse — ei teinud midagi. Teinekord ei tulnud poolt liitritki mehe peale — aga järgmisel hommikul oli pea nagu hoopidest põrunud sepaalasi.

Kurat, et see napsitamine eile pidi jälle lahti minema! Alles üleeile sai ülemäära võetud. Pagana Sass oma peaparandusega. Jaah...!

Tähendab, nüüd oled siiski niikaugel, et enam teisiti ei saanud. Ainult mõne kuuga! Kui selgesti paistavad sinus praegu välja joomahaige tunnused! — Eile hommikul värisesid käed. Täna lõunaajal tõi Mall supi järele — aga sööma ei julgenud hakata. Nendesamade närviliste käte pärast.

Kui Jants tagasi tuli, paar pudelit tõi ning paraja punnsuutäie pakkus, läks meeleolu korrapealt paremaks. Käte värisemine kadus.

«Kolhoosi pealik viskas viiskümmend!» ütles Jants võidurõõmsalt. «Ise ei tulnud — ütles ainult, et ärge lääbakile võtke!» sõnas mees läbi käheda naeru.

Laudakatuse harjal kiikus tugeva loodetuule käes otsekui räsitud pärg, sai see ju ainult viinanorimise ettekäändeks kuidagi kokku nööritud. Katuseharjale kinnitatud laua otsal rippus aasaga kõis — sellega oli prusse katusele tõmmatud. Nüüd kõlkus aas tühjana, õõtsudes tuules ja meenutades võllapuu külge tõmmatud poomisköit.

«Näe — ling on valmis, Jaan, karga muudkui sisse — saad taeva. Seal pidi elu ilus olema,» kähistas vana hallipäine puusepp nagu rõõmu tundes Jaani kassiahastusest.

Pooliku ehituse siseruumist tuli sarikatelt allakobinud vana Komi, valgete juuste ja laiade põsenukkidega pottsepp. Mees maigutas pakse huuli, ette mõnuldes viinasõõmust, mis tuliselt, aga ometi nii magusalt suust alla läheb.

«Kas siis Komi viinarüüpi väärt polegi!» ütles ta etteheitvat pilku Jaanile saates, kes oli pooliku pudeli enda kätte unustanud. Jaanil tuli pärast esimest suutäit miskipärast iiveldus peale — viin kõrvetas kõhtu, tõusis tulise voona südame alla.

«Võta's!» ulatas ta pudeli Komile, ise pihuga silmi kattes.

Komi, õige nimega Kommusaar, aasta kuuekümnene müürsepp, kallutas pudelit, lastes neljakümnekraadist viina kulinal kurku voolata, ähkis, pühkis käeseljaga suud.

«Anna leivatükikest!» ägises siis, «ainult nuusutada.»

Viin mõjus müürsepa tühjale kõhule peaaegu korrapealt, veri tõusis mehe silmavalgetesse, suu läks naerule.

«Ah, et soovitasid Jaanile paradiisiteed selle köiejublaku kaudu. Loll, kes ennast sedasi poob — köis on ju sindri moodi valus,» seletas vana müürsepp targu, nagu oleks ta juba korda kümme oma pead lingusse panna katsunud.

«Pole kedagi — poomissurm pidi üsna mõnus olema,» targutas Sass, lükates nokkmütsi laubale ja pühkides karedate sõrmedega kulmu peale tikkuvaid higipiisku.

«Ei, kurat, kätt enda külge ei pane — elu ilus nagu lilleaed!» kriiskas Jants, kellele tubli viinasõõm teistest varem pähe lõi.

«Lase veel ringi!» käristas Sass oma kareda tenoriga.

Pudel käis ringi ja paistis, et mehed oskasid märjukesest lugu pidada — vana Komi juurde jõudes polnud selles piiskagi.

«Too teine välja! Kus ahnepäitsid!» urises Komi läbi naeru.

Uue pudeli pappkork lendas vastu taevast, vulinal voolas viin vanamehe kurku. Mees ähkis, pühkis suud, nuusutas jälle Jaani supikõrvalist leivaraasu.

«Vaata, kui minul ükskord küllalt saab, teen sedasi nagu Kõrvitsa Pärt, tead see sillavalvur, mullu. — Võta paras köis ja otsi ilus pargimuru kahe põõsa vahel. Seo siis köis paari tolli kõrgusele maast põõsatüvikate külge. No vaat, võta siis nospel parasjagu täis ja heida selitsi, nõnda, et nöör natuke siitkohalt kukalt pressib. Magad nagu vanajumala enda süles, magad — ja magadki. Ei ole valus ega kedagi, ja hingekene läheb ilusasti välja.»

«Tõesti või?» uudishimutses hiljuti tööstuskoolist tulnud Jants.

«Proovi, kui ei usu! Aga parem usu ja ära proovi!» urises Komi elutargalt.

3

Töö linnalähedase Pärnuniidu kolhoosi laudahoone ehitusel lõppes. Ehitustrusti mehed askeldasid nüüd linnas uue koolimaja juures. Seal oli endine napsivendade grupp nagu rohkem laiali paisatud — ehitus suurem ja kümniku silma all.

Algul oli Jaan mõtelnud, et ju sedasi parem on, et tööjärg linna jõudis ja mehi juurde tuli — niiviisi ei lähe ehk alati joomiseks. Kuigi Komi kippus hommikuti salamisi hõlma alt «asunikust» suutäit pakkuma, — tema juba ühtegi päeva ilma selleta õhtusse ei saanud, — oli see kõik vähene.

Nüüd aga kujunes ehitusel otsekui iseenesest välja teistsugune harjumus: lõunasöögi ajaks koguneti lähedase kioski juurde. Seal

oli õlut, oli veine. Aga kui nobeda kioskieidega tuttavaks said, võisid viie rubla eest ka mahlaga punaseks tehtud viina saada.

«Ega see väike sada mehele midagi tee!» arutas Jaan mõnelgi korral enese vabanduseks, kui käsi klaasi kangemaga suu juurde tõusis.

Jah — tööl oli siiski päris teine kuraas sees, kui natuke napsi rinna-alust soojendas. Õhtul töölt minnes sai iseenesest mõista teine «sada» tehtud, natuke piparmündikompvekki peale, ja Mall ei märganud midagi.

Ei noh — ega tema siis veel joodik pole! Joodikuks võis nimetada näiteks maaler Kaalepit. See tuli sulle õhtul tänaval vastu nagu transis, silmad surnud, hall pea tudisemas. Tuigub kodu poole. Mehed räägivad, et Kaalepil ei lähe päeva mööda, kui õhtuks pole liitrit viina kõhus. Kaalep on hea maaler, aga näed, riideid selga ei saa, käib määrdunud vatikuues, kalossid jalas. Kogu teenistus läheb kurgust alla. Või siis too ümmargune joonestaja Narusk inventariseerimisbüroost, — kaks korda on ravimisel käinud — ei aita. «Hunti parandab haud!» uriseb mees ise.

Räägitakse, et ta ei saavatki muidu tööd teha, kui pole paarsada grammi viina enne ära joonud, muidu pidi käsi värisema.

Nojah.

«Jaan — sa oled viimasel ajal nii imelik ja lõbus,» küsis Mall õhtul. «Ega sa jälle napsitama pole hakanud.»

«Lori — eks tule tõmba hingeõhku! Ainult pudeli õlut jõin.»

Mehe hingeõhku Mall nuusutama ei tulnud. Kui ta ka vahel mehe koju tulles selle suust napsilehka tundis, ei rääkinud ta midagi. Hoidis enesele, ohkas vaid. Aga vahel leidis Jaan naise magava Jürikese voodi ees, pea voodi äärekaitsele naaldumas. Ju tal oli muresid muretseda. Siis haaras Jaani koos enesesüüdistusega hellus naise vastu, ta läks, tõstis Malle pisaratest märja näo ja ütles:

«Naisukene — asi pole ju nii paha! Küllap saame üle.»

Mall ohkas, ei lausunud midagi, silitas vaid mehe kätt.

Tuli palgapäev. Seekord oli meestel päris hea teenistus. Jaan andis kodus naisele nelisada rubla. Endale jättis pisut üle kolmesaja, sest raha peab mehel taskus olema — mine tea, kus tarvis läheb.

Raha jäi tasku kaheks päevaks pärast palgapäeva, aga vähenes kogu aeg. Teisel päeval Jaan tööle ei läinudki. Õhtul sõitis «Pobedaga» kodu ukse ette, tuikus tuppa.

«Sodi sai võetud ... selles o-ongi häda!» kogeles ta. Kukkus prantsti kööki pikali. Tuppa ei jõudnudki. Mall tõi mehele diivanipadja pea alla.

Väike Jüri, viieaastane linalakk poisipõnn, käis isa enne magamaminekut uksevahelt piilumas.

«Pole sul, lapsel, sinna asja!» ütles ema. Tema hääles oli täna imelikult karm toon.

«Kas isa on haige — miks ta voodi ei tule?» päris poiss.

«Isal oli viinatont kallal. Tont oli isast tugevam — pani isa pikali, ja isa väsis ära, jäi põrandale magama,» seletas Mall. Haaras siis äkki lapse sülle, surus tugevasti vastu rinda ja päris pisarate voolates:

«Ega sa, Jürikene, kui suureks saad, kunagi viina suhu ei võta?»

Jürike kohkus ema äkilisest hardumusest, oli päris nutu äärel ja suutis vaid kogelda: «Ei, emakene, ei võta, kui sa ei luba.» Ega ta ema küsimuse sisu veel mõistnudki.

Jälle nagu tavaliselt pärast suuremat joomist ärkas Jaan kella kahe paiku. Kondid olid kui pekstud, peas lõhkus tuhat väikest kuradit. Ta kohmitses pimedas köögis veeämbrini, jõi ahnelt toaõhust soojaks tõmbunud vett. Lössitas siis sinnasamasse ämbri kõrvale istuma. Viinakuraasist polnud enam jälgegi.

«Jäle oled, jäle!» sosistas ta endamisi.

Tähendab, ei saa lahti! Ei saa.

Hommikul andis ta Mallele lubaduse mitte suutäitki viina enam võtta. Õhtul tuikus ta endamisi ümisedes kodu poole. Tehnikult laenatud viiekümnelisest polnud raasugi järel. Mall avas ukse, ei lausunud sõnagi. See oli Malle moodi — etteheitmisi tema suust ei tulnud.

Järgmisel hommikul Jaan ei lubanud naisele midagi. Ta pidas vastu kuni töö lõpuni. Siis tõi Komi, — kes kellelegi individuaalehitajale oli õhtul ahju üles ladunud ja väikese haltuuratasu saanud — pudeli viina.

Jaan ei saanud teisiti — kui pakuti, ta pidi võtma.

Töölt koju minnes kohtas ta ametiühingukomitee esimeest Ausmeest. Nad rääkisid «teie», kuigi olid koos koolis käinud. Ausmees kandis laitmatut ülikonda, halli veluurkaabut ja uut seanahkset portfelli, nagu see juhtivale ametimehele kohane.

Jaan vajus ümisedes kodu poole. Aumees seisatas, iroonia silmades.

«Läheb päris lustikalt, mis, seltsimees Kuslapuu!» küsis ta oma terava häälega.

Jaan jäi paigale, püüdis ennast ohjeldada, et Aumees ta joobnud olekut ei märkaks.

«Lustikalt — mis te sellega mõtlete?»

«Oh — ei midagi. Ainult natukene tuuris jälle, mis!»

Jaanil kähvatas viha silmadesse, äärepealt oleks ta mõne teravusega vastanud, aga sai endast võitu.

«Ei mõista, millele te viitate, seltsimees ametiühingukomitee esimees!»

Edasi astudes võttis ta kogu jõu kokku, et samm kindel välja tuleks.

4

Kolmas kuu. Oli jälle sügis ja lehed kollendasid, neid kandis tuul koolimaja ehitusplatsile laiali, loopis lubjaauku, kus nad muutusid kummaliselt kahvatuks. Jaan ja Jants asetasid parketti põrandale, Komi ladus koolikööbi pliiti ja joristas oma käredat bassi:

«... Kuid ometi see, mis peab,
tuleb kindlalt kõik!
Tuleb kindlalt kõik!...»

Jaan töötas peaaegu mehhaaniliselt, ladus aluspõrandale tammeliiste ja naelutas neid kinni, mõnda liistu aitas pisut höövliga järele, sobitas paika ja naelutas jälle kohale.

Lõunaajal Komiga võetud väike viinaports rahustas närve ja töö laabus hoogsalt. Ei noh, muidugi — napsi peale läks liialt raha, selles oli Mallel päris õigus. Tuleb saatan küll vist maha jätta. Ega ei saagi nõnda edasi — raha, sunnik, lõpeb otsa. «Musti otsi» kah enam sügisepoole pole. Varem sai teha siin-seal pisut «haltuurat», mõnele ehitajale uks või aknaraam, mõnes majavalitsuses tasapisi remonti — ja nii sai teenitud mõnedki ilusad rublad, mida Mall ei teadnud.

...«Rublad, mida Mall ei teadnud!» — seda mõttejätku korrates läbis meest ohe. Viinaerutus hakkas kaduma. See ei kesta kunagi üle tunni-poolteise. Ja selle järel tuli, nagu alati, süütunne Malle ja poisi ees. Poisile oleks vaja palitut — möödunudaastane oli kitsaks jäänud. Et Jaani enese mantlil ka varrukad narmendasid, sellele ta praegu ei mõelnud. Aga poiss! — Jah, poissi ta siiski hoidis. Kui ta viinaaurust ärgates vahel poisi voodi ette hiilis, tuli rinda raske ängistus.

«Ah — kurat, kuradi kurat! Elu on nii saatana raske!» ägas Jaan. Ometi ei näinud ta põhjust, mis elu raskeks tegi. Nagu poleks ta enam mäletanudki sedasama elu alles aastapäevad tagasi, millal see näis ilus ega polnud raske. Ja Mall tollal ei töötanudki!

Ega midagi — paarkümmend rubla päevas — aga mis see kuus välja tegi!? Kuussada! Ja peale selle veel suuremad napsivõtmised!

«Jäle oled! Jäle!» kähises äkki parketilaudu kohaleasetav mees. Õpipoiss Jants saatis meistrile ehmunud pilgu.

Järgmisel päeval oli taas palgapäev.

Kuidas Jaan praegu selle päeva õhtupooliku sündmusi ka mõttes ritta seada püüdis, ei meenunud ometi midagi loogilist. Pea vist polnudki praegu suuteline mõtlema. Või kui siis — ainult piinavaid, ennast süüdistavaid mõtteid.

Ta lebas kusagil, aga kus, seda ta ei mõistnud. Pime. Tuul sahistas puudelt ja põõsastelt lehti alla. Neid tundis ta käsi kobamisi ümberringi ja külje all. Talle hakkasid meenuma üksikud pildid: Palgamaksmine. Viimane pudel!... Õigus, tema oli ju ise kiidelnud,

et homsest alates on viinaga lõpparve. Lõpp — ja mitte üks piisk enam. Aga olgu pealegi — täna viimane pudel jumalagajätuks!

Siis oli Komi omalt poolt toonud teise, Sass kolmanda ja keegi veel neljanda. Edasi olid nad autoga kusagile sõitnud — seal pidi kellelgi sünnipäev olema. Sealt sõideti edasi rohelisse, kaasas mingisugused naised... Ja edasi? Edasi ei mäletanudki ta enam midagi.

Äkilise hirmusööstu ajel kobas Jaan põuetaskut — sinna oli ta surunud palgaraha. Rahakotti ta tööriietega kaasas ei kandnud. Tasku oli tühi. Järsku oli ta täiesti kaine, isegi tuikamine peas kadus. Ta rapsas enese maast üles, soris närvitsevate sõrmedega läbi mõlemad jopitaskud, siis püksid, laskus uuesti, otsides kobamisi kogu lamamiskoha ümbruse läbi. Raha ei olnud.

Ja isegi paika, kus ta praegu oli, ei tundnud ta.

Jäle! Jäle! Jäle! — raius südametunnistus.

Ta tõusis, jooksis nõrkadel jalgadel edasi, nagu püüdes pääseda mingi lummutise käest. Jalad sattusid vette — jõgi. Eemalt helkisid linnatuled, teisel kaldal tossutas raudteed pidi vedur. Tähendab, ta oli Salustes.

Midagi mõtlemata, midagi kavatsemata hakkas ta linna poole astuma, peas selgines tänasest tembust arusaamine.

Viimaste kaldaleppade juures, seal, kus algasid linnaäärsed põllud, ta seisatas. Jahe septembriöö oli uhtnud peast kogu alkoholiuima. Seda tugevamini hakkas nüüd tööle alkoholi järelmõju. Nagu varematelgi joomaöödel algas see enne südamekloppimise ja peavaluga. Kohe järgnes sellele viimastel kuudel esile tulnud vastik nähe — kurgus tekkis lämmatustunne.

Hullemini aga kui füüsiline häda keerutas peas hirmu- ja endasüüdistuserohke segane mõtetekarussell. Sellest kõigest koorus lõpuks välja jälkus enese vastu. Varematel säärastel puhkudel kestis unetus koos kõigi teiste vaevadega seni, kuni sai hommikul napsi viina ja pudeli õllega pea ära «parandada»! Aga täna oli enesesüüdistuseks rohkem põhjust, sest kogu palgaraha oli läinud. Ja lõpuks — kuhu jõuab sedaviisi? Kuhu!?

Mall küll ütles õige harva halba sõna, kui ta ka joobnult tuli. Isegi seda, kuivõrd hädasti oli mõnikord rahakopikat tarvis, ütles ta kuidagi ääri-veeri. Tal nagu oli piinlik temalt raha küsida. Nüüd oli ta selle väikese koristajakoha võtnud. Muidugi, töö polnud raske, kuid oli tarvis tõusta vara ja ... ta oli ju neljandat kuud rase.

Tuleb väike ja tema vastuvõtuks tuleks üht-teist pisiesemeid teha. Mall õmbles öösiti, sest ikka see raha... Mall on viimasel ajal nii kahvatu ja kõhib... ka poiss on haiglane. Vajaks suuremat sügisriiet, sest mullune, isa vanast mantlist tehtud ürp, oli väikeseks jäänud.

Oleks vaja... oleks vaja — aga sa lähed koju rahata.

Mees vajus kaldamättale — ängistushoog otsekui võttis jõu jalgadest, laup läks higiseks.

«Jätis!» kordas ta uuesti hingeldades, sest jälle andis tunda toosama häire kurgus, mille kohta tuttav arst oli tähendanud, et see on vaid kujutlus — pole mingit füüsilist defekti. «See on algava neurasteenia tunnus, poiss. Võtad vist üleliia. Pea piiri!» oli ta Jaanile tõsiseilmeliselt lausunud.

«Piir! Ammu on ta juba läinud üle piiri — liialt üle piiri! Niisugune pole väärt, et elada! Ei ole . . .»

Selle mõtte kõrvale astus kohe teine: nagu oleks keegi talle kõrva sosistanud: «Heida pikali — ja jäädki. Justkui heidaksid magama — ja kõik on möödas.»

Oli ju seda õpetanud Komi, kui nad suvel seal sarikaliiku võtsid — üks tema sugulasi, keegi vanamees, oli niiviisi ilusasti teise ilma saanud . . .

. . . Heidad pikali ja . . . magadki! Oleks tarvis leida ainult tükikene kõit . . . Seod maadligi kahe kännu külge, ja heidad siis kuklaga kõiele . . .

«Kõit!» sosistas ta püsti rapsates.

Ta otsis palavikuliselt. Püünistekuur! — Seal peaks olema! Lukus. Otse vihaselt asus ta kangutama harvalt asetatud seinalaudu. Viimaks ometi andis üks laud järele. Ennast kriimustades puges Jaan avast läbi. Ta otsis kompamisi püüniste vahel, kuni trehvas sõrmejämeduse kõie, mille ühes otsas oli klaaspoi.

Ta käed värisesid ja olid higised, kui ta kõit tugeva sarapuupõõsa tüvele sõlmis. Teise otsa asetas lähedase lepa külge. Kõis jäi horisontaalselt pingule, vaevu paar tolli maapinnast kõrgemal. Põõsaalune oli kaetud lehtedega, lõhnas mõrkjalt ja hapukalt — mõned lehed juba kõdunesid. Kiirustades, nagu oleks sel mingit tähtsust, kraapis ta kõie ette maapinnale lehti kokku. — Väike mugavus enne, kui . . .

Siis hingas ta sügavalt, heitis lehtasemele seliti ja surus käed jopitasku. Kõis oli tal kukla all, seda kergelt surudes. Tõesti — ta ei tundnud praegu mingit valu! Ainult kummaline tasane surve kuklal.

Kaua ta lebas — sellest ei suutnud ta endale aru anda. Algul läks jahedaks. Läbi põõsaste paistis taevas üksik täht. Siis sõudis väike pilv ette ja peitis selle. Kõie surve kuklale tundus nüüd tugevam. Sellega kaasnes eriline rammestus ja väsimus. Esialgne külmatunne kadus. Mõte hüppas siia-sinna, moonutas kujutelmi otsekui une eel. Ta sulges silmad. Nüüd muutus erksaks kuulmine. Ta kuulis üsna tasast tuule sahistamist sarapuulehis. Tuul vaikis — see oli vist neid üksikuid viimaseid tuuleiile metsas, mis hõngusena teadmata kust tulevad ja niisama märkamata kuhugi enne aovalgust kaovad. Ei ainsatki häält enam. Kusagil vasemal voolas jõgi, aga nii vaikselt, et Jaan ta voolu võis ainult kujutleda; kusagil kaugel elas linn oma elu. Ja seal . . . seal ootab praegu ehk Mall akna juures töölaua ees istudes ja õmmeldes.

Ootab . . .

Vahepeal kummaliselt rahulikult ümbrust tõdenud mõttelõng sattus hellale kohale. Mehe kinnised silmad vesistusid: aga tõesti, pole midagi parata, Mallekene, ei ole parata ... ei ole ...

Miks ei kadunud juba mõistus! Miks piinas teda edasi ta näruse elu tuikamine?! Ta avas uuesti silmad. Kas see täht ta pea kohal taevas ilmus jälle? — Nüüd oli neid koguni kaks? Ei ... see teine peegeldus kusagilt, ... aga millelt see peegeldus? ... Tuulelt ... Rumalus ... Uni vist tuleb. On see tõesti teda vägisi vallutama kippuv uni või ... või on see surm! Surm? Imelik — aga sel hetkel ei tundnud ta mingit hirmu selle sõna ees. Mitte mingisugust.

Jälle tundis ta tugevaid ja rütmikaid südamelööke — kas see tõesti juba ei tule!

Nüüd äkki otsekui kaugenesid taeva taustal põõsaste siluetid, pöördusid kummuli tüvesid naljakalt taeva poole tõstes ... Või keerles tema ise, otsekui koomilisele karussellile asetatud?

Tukksat! Tukksat! — Ooh, miks ... miks oli südamel nii raske ... ras-ke!?

Kui paneks käe põue, hõõruks südamekohalt, läbis pead mõte. Miks? — irvitas keegi. Kas tema ise ei küsinud kõvasti «miks»?

Siis tekkis tal soov käega rinda puutuda, tunda, kuidas süda tuksub.

Aga käsi ei tõusnud. Käsi oli tinaraske. Nagu elutu tomp lebas see ta kõrval.

Ei — mõte oli nüüd selge! Täiesti selge. Miks käsi ei liikunud? Tähendab — surm! Surm! — Enda arvates karjatas ta selle sõna vaiksesse öösse. Ometi tuli see ainult sosinana üle ta huulte. Kuklale rõhuv kõis oli teinud oma töö — mingi peanärv oli häiritud — keha ei kuulanud enam ta sõna.

Äkki läbis Jaani hirmusööst — elada! Elada! Milleks surra? Ta võiks minna tööle kusagile kaugele, eemale viinasõpradest. Minna metsatööliseks, võtta Mall ja poiss kaasa ... Võiks!

Elu, ainult elu! Kevaded, suved, talved ... niipalju kauneid mälestusi. Tuleval kevadel tuleks ka poiss kalastusretkele kaasa, ta oleks siis juba küllalt suur. Kui ilusad olid ühised matkad Mallega veel mõni aasta tagasi. Ühised unistused ... Nad pidid hakkama koguma raha auto ostuks — see oli mõni aasta tagasi. Ta teenib ju hästi. — Kui saaks uuesti alata!

Miks surra? Ei, ei! Elada!!

Ta püüdis köielt üles rabelda, aga ei suutnud end sellest asendist enam liigutada. Ta oli kui halvatud, jalad aga samal ajal hõõgusid, nagu oleksid nad põlvedeni kastetud palavasse vette. Samal ajal hakkas midagi rasket, nagu suur tinane kuppel vajutama alla ta laugusid. Ootamatu elutahe hakkas sellele «miskile» vastu, tugev, veel noore mehe elutahe. Pingutus — kuid sellele järgnes kohe nõrkus. Silmad sulgusid. — Hea väsimus ...

«Ei — ei!» sosistasid huuled. Ta kiskus uuesti silmad lahti.

Kas tõesti ei suutnud ta ennast sellelt võikalt surmaköielt ära

pöörata. Ta võttis kogu jõu kokku, ei suutnud! Ei suutnud isegi sõrmi liigutada!

Nüüd oli ta pilgus metsik ahastus.

Võib-olla kestis kogu see võitlus ainult mõne minuti — aga talle tundusid need minutid tundidena.

Süda otse peksles rinnas. Kas tõesti ta ei suuda enam ellu tagasi rabelda, kas tõesti!!

«Elu!... Mall!» tahtis ta karjatada.

Ainult meeleheitlik soov elada haaras kogu ta olemuse. See oli ta tahte, kogu noore keha meeleheitlik võitlus elu eest.

Raske pingutus jõudis poolhalvatud kehas kutsuda esile vaid värina ja pea krampliku võpatuse. Kukal tõusis ainult sekundi murdosaks tapvalt köielt. Sellest piisas, et pinge närvikeskusele katkes, et ajju lipsas nagu tilgake kuuma elu.

Uus pingutus — vist küll ainult sentimeetri võrra liikus kael nööril. Jaan hingeldas kähisedes, higi voolas laubalt. Veel... veel... natuke. — Nüüd, nüüd ometi vabanes midagi kangestusest. Pähe valgus tuim valu, silme ees tantsisklesid punased ja violetsed rõngad. Aga elu, kallis, asendamatu elu tuli tagasi.

Läks tund või enamgi, enne kui ta tõusta suutis. Koitis. Linna poolt kostis algava päevatöö hääli. Koltunud rohul ja lehtedel hiilgas esimese jaheda öö hall.

Kell oli seitse läbi, kui Jaan koju jõudis. Toauks oli lukus. Ta koputas. Kohe keerati võtit, aga avajat Jaan ei näinud. Ainult magamistoa ukse kiire sulgemine näitas, et keegi kiirustades sinna tõttas. Tähendab, Mall oli üleval, oli võib-olla kogu öö teda oodanud.

Jaan astus magamistuppa. Mall lamas asemel seliti, silmad kinni, Jüri magas oma väikeses voodis, huuled magusasti pruntis.

«Mall!» sosistas Jaan, piinatu ilme näos. Mall avas silmad, vaatas teda hetke kummalise tühja pilguga, keeras siis pea kõrvale, sulges uuesti silmad.

Kuidas oli see Malle moodi — mitte ainustki etteheidet. Aga praegu oleks Jaanile kümme korda kergem, kui ta oleks süüdistanud, oleks lausunud kas või mõnegi mürgise sõna, küsinud, kus ta oli kogu öö.

Jaan vajus poisi voodi ette toolile. Kui raske oli praegu. Mis ta peaks rääkima? Paluma Mallelt andestust, lubama, et nii enam kunagi ei juhtu. Aga — seda kõike oli ta korduvalt juba varemgi ütelnud.

Rääkida Mallele sellest, mis juhtus, mis õigemini pidi juhtuma... Ei — seda ei tohi. Ta peab seda salgama, sest nii närusena poleks Mall teda võib-olla enam üldse talunud. Tappa ennast oma viletsa ja jõuetu hinge pärast, sellepärast, et ei suutnud enesest jagu saada. Närune, ooh! — kui närune.

«Mall... ma... ma ei luba enam midagi. Aga ma proovin veel kord,» sosistas ta katkendlikult.

Lebamine jahedal murul oli siiski vist mõjunud — ta tundis peapööritust ja külmavärinaid.

«Sul on palavik,» ütles Mall äkki, olles märganud, kuidas Jaan õlgu väristas.

«Mine voodisse — ma teen kuuma vaarikateed!»

Seegi, kuidas naine pikemalt pärimata tema eest hoolt kandma hakkas, oli täiesti Malle moodi. Kullatükk, ja sina ... Ei, ei! Mitte ainsatki tilka enam! — tõotas ta endamisi.

Aga kui Mall kella kümne paiku turule oli läinud, tuli meest koos paraja palavikuga kiusama veel mitu teist häda. Tuli tavaline napsutamisejärgne südamekloppimine ja südamepööritus, närvilisus, rahutus — ja põrgulikult pöörane janu ainult piisakese, kasvõi ainult paarikümne grammi viina järele. Ta võitles selle sooviga, needis ennast, nimetas näruks ja kaltsuks. Ometi ronis voodist välja ja otsis köögikapist üles kõik vanad viina- ja veinipudelid. Seal polnud piiskagi. Juba oli ta valmis end uuesti riidesse panema. et needsamad pudelid lähedasse poodi viia. Viie tühja pudeli eest saaks pudeli õlut. Ent siis võttis palavik võimust ja ta langes ähkides voodile. Ka esmaspäeval ei saanud ta tööle minna.

5.

Kui ta teisipäeva lõuna ajal läks ametiühingukomiteesse, et laenata vastastikuse abistamise kassast kolmsada rubla, kohtas ta koridoris ehitustrusti direktorit, lühikest püstjuukselist meest, endist merekaru ja kolmanda järgu kaptenit.

Direktor vaatas talle oma mühklike kulmude alt uurivalt otsa. Jaan tahtis temast mööduda, kartes, et jäljed näos viitavad joomisele ja magamatusele.

Feodorov peatas teda käisest.

«Käi seal ära, kuhu sa pidid minema, ja tule siis minu juurde.»

Feodorov ütles kõigile oma inimestele sina, sellega oldi harjunud. Ta rääkis puhtalt eest keelt, kuigi oli elanud siin alles paar aastat.

Jaan viis laenusaamise avalduse ametiühingukomitee esimehe kätte.

«Kartulite ostmiseks!» oli ta märkinud.

«Nojah, ma vaatan järele, kuidas lood kassas on. Küll ma homme teatan,» sõnas ametiühingukomitee esimees Ausmees. Tõusis siis ja tuli Jaani imestuseks temaga kaasa.

«Ma ... ma lähen direktori juurde,» kogeles Jaan.

«Muidugi, muidugi — ma tulen ka. Feodorov helistas.»

Ebalemine Jaanis süvenes. Mida «pealik» võis temast tahta. Ja siis veel nii, et ka Ausmees välja kutsuti.

Feodorov pakkus istet; Ausmees istus samuti direktori kabineti mugavasse tugitooli.

Kuidas direktor seda juttu algab? mõtles Ausmees. Lõpuks on see mõttetu, see oli Feodorovi idee, kutsuda mees välja ja rääkida. Lollus — palja jutuga ei paranda niisugusel juhul asja, ja Jaan Kuslapuuga oli asi niikaugel, et agiteerida polnud enam mõtet. Kuslapuu oli joodik, täiesti allakäinud inimene. Ta oli töömees, aga juba kuudeviisi keerles viinalehk mehe ümber. Ausmees oli enda arvates kõigest teadlik, ta oli kuulnud, et Kuslapuu igal hommikul enne tööletulekut võttis turu einelauas tubli napsi ja pudeli õlut. Ja ega sellejuures polnud ime, et mees igal kuul ka kolm-neli päeva töölt puudus, kui oli «tõsisem» pummeldamine. Järgmisel päeval tõi ta alati vabanduseks mingi haiguse.

Haigus — loomulikult. Kuid mis niisuguse «haigusega» peale hakata?

Nüüd aga istus nende ees toolil tubli puusepp Kuslapuu. Tõesti tubli puusepp — kuid mees käis alla. Jõi. Rohkem kui see talle hea. Mis nüüd temaga peale hakata?

Ega Feodorovil polnud kerge selle jutu otsa lahti teha, mille pärast nad Kuslapuu olid täna välja kutsunud.

«Üks suits ehk?» pakkus ta enne Jaanile, siis Ausmehele.

Suitsud pandi põlema.

«Vana su poeg õieti on? Nii suure kasvuga teine, et nagu ei sobikski enam lasteaeda. Nad seal minu poisiga mängusõbrad,» alustas Feodorov lõpuks.

«Poiss on viiene. Suvel sai,» kostis Jaan napilt, arutades endamisi, miks direktor tema kutsus ja koguni nii, nagu mõne kohtu ette, sest ka ametiühingu esimees, toosama, keda ta millegipärast taluda ei suutnud, istus kui kaasistuja seal juures.

«Nojah — eks nende lastega ole vahelgi häda, — lapsed nagu kannaksid endas möödunud ärevate aegade rahutust. Tont teab, mis neisse pugenud on. Minu oma muudkui mängib sõjamänge. Ja muret palju — lõhub riideid kui kurivam. Ei jõua teisele niipalju muretseda, kui tarvis. Vaata, Ausmehel on kergem, temal noor naine kodus, aga lapsi ei soeta!»

Ausmehel oli piinlik. Feodorov oli teda varemgi aasinud, et neli aastat juba abielus, aga «vaikus majas»...

«Saab kodu korda — saab ka lapsi!» vastas ta napilt. Lõpuks peaks direktor pisutki distantsi pidama — niisugune jutt selle joodiku juuresolekul.

Feodorov teadis, et Ausmees on korralik abielumees. Talle näis, et Ausmees oli liigagi korralik: kindlal päeval kinoskäik, siis sõprade juures bridžipartii, pühapäeval jalutuskäik või jalgpallivõistlus. Restorani mindi kaks korda aastas — naise ja enda sünnipäeval. Joodi pudelikene veini — ja kõik. Näis, et Ausmehel ei olnud mingeid nõrkusi, sellepärast ta ka ei mõistnud neid. Ta liigitas inimesed ainult korralikeks või allakäinuteks, ühed väärivad lugupidamist, teised põlgu — nagu see nende kõrval istuv puu-

sepp Kuslapuu. Mõeldagu vaid — inimesel on perekond, laps, kuuldavasti teine tulemas, aga tema joob!

Feodorov ei mõelnud nii. Kuslapuu kui tubli töömees meeldis talle, ainult see naps. Muidugi, vahel kui sedamoodi juhtus, ei põlanud ta isegi klaasikest või paari viina. See pidi kange olema, mida kangem, seda parem. Kõige parem, kui konjak. Ta võttis, oli lõbus; kui paluti, isegi laulis oma toreda bassiga. Siis läks koju ja tuli oodata mitu nädalat, enne kui tema käes uuesti napsiklaas tõusis. Teine lugu oli kunagi varem...

Jah — tolle Kuslapuuga oli asi närune — iga päev kui mitte täis, siis parajas «aurus».

Mõttejärgu siia jõudes, mudis Feodorov suitsuotsa vastu tuhatoosi äärt surnuks ja vaatas otsustavalt Jaani poole. Talle ei jäänud märkamata mehe närveldus — kas isegi ta käed ei tõmmelnud?

«Sedamoodi, Kuslapuu — vaata, me kutsusime täna sind, et teha sulle üks ettepanek.»

«Ettepanek?»

«Sinuga, poiss, on üldiselt räbalasti, nagu mulle paistab. Pugesid pudelisse ega pääse enam välja, mis? — Puudud töölt!»

«Eile — ma... siiski olin haige. Ei võtnud, ausõna,» kogeles Jaan.

«No — olgu, kuidas oli. Aga nõndapidi edasi enam ei lähe. On mul õigus?»

Jaan ohkas. Ohe kutsus välja kahesuguse reageeringu: Ausmees, Feodorovile tähendamisi pilku saates, muigas irooniliselt, otsekui tahtes öelda, et mis mõtet on joodikuga õiendada. Teha sedamoodi, nagu oli kavatsetud, ja kui Kuslapuu ei taha, tuleb vallandamine. Lõpuks on neil ehitustrust, mitte joodikute varjupaik. Ja kaks hoiatust on talle juba tehtud.

Just seesama Ausmehe pilk ajas direktori pisut õelaks. Talle ei meeldinud inimesed, kes esimesena viskasid süüdlasele kivi. Kas ei välgatanud isegi pisut irooniat väikese mehe sügaval laubas asetsevates silmades, kui ta otsekui Ausmeest narrida soovides Kuslapuule sõbralikult käe ulatas.

«Vaata, poiss, olin ise kord just niisama kaugel — viin paistis võimust võtvat. See oli veel enne sõda...»

Direktori mõtted eksisid hetkeks mälestustes ja paistis, nagu kõneleks ta enesele, mitte puusepp Kuslapuule.

«Nojah — olin teisega põhjalikult kimbus, aga võtsin end kõvasti pihku ja jäin peale,» tuli ta olevikku tagasi. «Lugu on sedasi, et meie ei taha sind kaotada, — oled meil tubli meistrimees. Mis sa arvad, kui saadame su mõneks nädalaks haiglasse? Sul enesel kulutusi ei lähe — ametiühing saadab —, ja kui võtad enda kokku, ehk saad viinast jagu.»

Tähendab — see oligi ettepanek!

Puna värvis Jaani põsed. Alkohoolikute raviasutusse tahavad teda saata! Tähendab — siis niikaugele on ta juba jõudnud.

Aga — miks see Ausmees muigas? Naeris tema üle, see korralik inimene! Õhtul läheb ta koju, jalutab koera ja naisega. Ja kui nad jalutavad, ütleb ta nagu muuseas naisele: «Tead seda, su kooliõe meest, seda Kuslapuud — saatsime ta joodikute laatsaretti. Ega sellest muidugi midagi välja ei tule, raha raiskamine. Aga direktor käis peale...» Õige — Jaan kujutleb seda elavalt, kuidas ta seda ütleb, külmalt, korraliku inimese rahulikkusega. Ja kui Mall kohtab tema jutukat ja uudishimulikku naist, pärib see muidugi, kuidas mehekese tervis on, et vaata missugune õnnetus pidi olema selle viinaga! Pärib ja haletseb, ise kritiseerivalt vaagides Malle kulumismärke kandvat sügispalitut...

Jaan tõmbus kirjutuslaua äärest eemale. Sõrmed tõmblesid pihus, kui ta ühe kämblaga teist püüdis rahul hoida. See nõudis talt nii tugevat füüsilist pingutust, et mehe laup läks higiseks. Nüüd hakkas jälle see pitsitus kurgus, mis sundis teda neelatama.

Ta vaade oli suunatud põrandale, lõuamusklid vihaselt pingul. Kahe mehe pilgud olid nüüd temasse kiindunud, ootasid. Ta pidi vastama.

...Jaan Kuslapuu närvihaiglas...!

«Haiglasse — ma ei lähe! Laske töölt lahti — aga ei lähe!» surus ta viimaks kuivade huulte vahelt.

Ausmees kehitas õlgu, ilmega, et kogu see jutt oli ajaraiskamine ja muud midagi. Ta oleks tahtnud nüüd selle situatsiooni kohe lõpetada, tal oli muudki tegemist, ja see põikpea, see Kuslapuu, käis talle lõpuks juba närvidele — eks ole tal ju joodiku nägugi: punsunud silmad, näovärv punane, — kindlasti viinast. Vastik!

Aga Feodorov ei pidanud juttu veel lõpetatuks.

«Vaata, kus juurikas! Kange kah. Või ei lähe?» põristas ta.

«Ei lähe,» ütles Jaan vaiksemalt, kuid otsustavalt.

«Nojah — aga homme tuled jälle õlisena tööle. Ülehomme võibolla — oled haige?» jätkas Feodorov rahulikult. Jaan ei märganud direktori toonis agiteerimist. Lõpuks pidi ta ju oma keeldumist põhjendama. Neil oli õigus vastust oodata, või vähemalt mõnda lubadust.

Nad ei teadnud kumbki, mida Jaan Kuslapuu oli pidanud kolme viimase päeva jooksul läbi tegema, alates sellest hetkest, kui ta surma häärdest tõusis.

Ja nüüd selle Ausmehe irooniline lõust! Ei, isegi tappa ta enese närust keha ei tohtinud, kõigi pärast, Malle pärast, väikese Jüri pärast —, ja — nüüd tundis Jaan seda selgesti — ka Ausmehe ironiseeriva lõusta pärast. Korralik inimene!

Jaani huultele tuli vere maitse, ta oli huulde hammustanud.

«Ma... ei võta enam,» pigistas ta läbi hammaste. «Sest et

Ausmees tahab nii,» lisas ta ametiühingukomitee esimehele lõikavat pilku saates.

«Sooh! Või, et Ausmees tahab nii?» — tõstis Feodorov kulmu ja vaade riivas närvilise, ning kindlasti haige puusepa silmi. Selle ilme oli meeleheitlik, aga otsustav. Midagi oli mehe pilgus, mis sundis Feodorovi tema lubadust arvestama. Ta tõusis äkki, vidutas silmi ja ulatas üle laua Jaanile oma lühikesesõrmelise töömehekäe (Feodorov oli varem olnud müüriladuja).

«Kämmal... selle peale!»

Jaan sirutas närveldusest pisut higise käe, haaras siis äkki nagu mingi meeleheitega direktori oma. Pöördus kohe peale kätlemist, nagu poleks märganud Ausmehe kõhklevat kätt, mis kahtlustes oli jõudnud poolele teele tema juurde: kas on sobiv sellele patukahetsejale kätt ulatada, sest direktor... või mitte? Käsi jäigi poolele teele. Jaan väljus enne.

Ausmehe käsi sai äkki hoopis teise funktsiooni — ta toetas mehe iroonilist pilku lootusetu löögiga läbi õhu.

«Tule sest midagi,» täiendas ametiühingukomitee esimees käelööki.

«Eks vaatame!» urises Feodorov enda nina alla ja soovis vaikselt, et Ausmees kiiresti ära läheks.

6.

Päevad... ööd... päevad.:: Need tähistasid meeleheitele viidud inimese võitlust iseenese vastu. Õhtul tuli ta töölt koju tavalisest närvilisemana. Kodus ärritas teda iga pisiasi — juba polnud söök maitsev, juba oli Jüri ülemeelik, ei kuulanud sõna. Teinekord, provotseerinud naisega tüli, pani ta demonstratiivselt mantli selga, kaabu pähe, et nüüd ta läheb! — Ei läinud aga kuskile. Ta pidi nii mõnelgi korral Malle hoolitsevatele küsimustele teravalt vastama, aga tahtejõuga hoidis end tagasi. Ta ju teadis, milles on häda. Ja sellest teadmisest koorus välja trots vaenlase vastu.

Mall nähtavasti oletas midagi võitluse-taolist mehes, kuigi ta poole sõnagagi seda küsimust ei puudutanud. Kuidas teda aidata? Juba kolmas päev ei lõhnanud mees viinast. Kui ta suudaks nii edasi mõni nädalgi. Aga täna on laupäev!

«Jaan — tuled sa täna varem?» küsis ta meest uurivalt vaadates.

«Varem? — Ah, et laupäev... Varem muidugi,» kostis mees ja mõistis, mille üle Mall muretses.

«Läheksite poisiga sauna,» jätkas Mall innukalt.

Jaan äkki hardus, haaras naise ahtad õlad oma tugevate töömehekäte vahele.

«Mall — oh sa mu tüdruk — ma tulen. Kindlasti tulen — ära muretse!»

Aga Mall muretses siiski.

Jaan tuli kohe pärast tööd, ja Jüri kargas rõõmust ümber isa:

«Saunas lähme vihma alla ka, eks!? Saunas lähme vihma alla ka!»

Ühest varasemast saunaskäigust meeldis dušš poisile kõige enam.

Pühapäeva hommikul magas mees esmakordselt vist hommikuni välja. Küllap eilne saunaskäik oli roiutanud. Tõustes ja riietudes ähvardas aga uuesti tegevusetuse rahutus.

«Jaan — ma kiirustan toiduga ja tead, kuhu oleks tore minna?»

«Noh!»

«Lähme seenele!»

Ei noh — naine oma ennatlikkuses läheb liiale — ega ta ju laps ka pole. Kuigi seenekorjamine oli varem mehe suurimaid lõbusid, aga ...

«Mis seeni sa praegu enam — öökülm on üle käinud,» torises ta pahaselt.

«On, tõesti on — ma turul nägin. Väikseid kuuseriisikaid. Saluste taga männikus on neid mätaste sees vahel oktoobri lõpulgi. Võtame Jüri ka ühes!» seletas naine õhinal edasi.

Salustes! Sealsamas ...

«Hästi — lähme!»

Jaani toon oli imelikult järsk ja ilme ta silmades kummaliselt otsustav. Malle üllatas see, aga ta oli ka rõõmus, et mehe nõusse sai. Olgu nüüd nende seentega, kuidas on ...

Esmaspäeval kutsus Komi ta lõunaajal koos einetama. Istusid lauavirnal, mugisid kaasavõetud võileibu. Komi uuris teda, ägises siis, nagu oleks tal mingi tõbi küljes, keeras võileiva paberisse ja surus töökuue taskusse.

«Aah — ei maitse toit ega kedagi ...»

Jaan ootas. Mida Komi tahtis? Mõtles ta jälle pudeli välja tuua? Küllap vist mitte, sest seda oleks nüüd juba tehtud. Võib-olla Komil polnud raha? — Aga Komi ju teadis, et ka temal pole.

«Ka minul keerutab nagu saepuru suus ...» ütles Jaan, et midagi öelda.

«Aga — kui paneks väikese klahvi alla — oleks kohe teine minek?» uuris Komi kissis silmil kaaslast.

«Ei taha,» tõrjus Jaan otsekui mingi hirmuga.

«Ei taha. Tähendab — otsustasid talle vastu hakata.»

«Otsustasin — ei aita!»

«Jaah ...»

Vaikus tuli jälle meeste vahele.

«Aga ... pole kerge, mis?»

«Ei ole.»

«Veres juba?»

«Vist jah!»

«Hästi! Proovi. Kui paar nädalat vastu peaksid, ehk tuleksid toime. Aga ega sest välja tule. Ja milleks? Ma ei proovigi.»

Komi hääles oli täna palju raskust. Sest napsita oli mehe päev tühi.

Varsti jätkati tööd.

Peaaegu kogu aeg häiris Jaani pitsitus kurgus. Kohe see muidugi kaoks, kui saaks vaid napsi viina... Kord näis talle juba, et ta peab selle saama. Ta tormas tänavale — septembri lõpp lohistas märgi lehti kõnniteele, tuul vihistas üle loikude, mööda vurises «Pobeda».

Külm vihm nõrgus mehe krae vahele ja tõi mõistuse tagasi. Koju tulles ja Malle kohkunud pilku kohates oli ta sõnakehv. Läks tagatuppa, puges diivaninurka.

Seitsmes päev...

Kaheksas päev...

Võib-olla, kui talle oleks pihku pistetud sajarublane, oleks kõik paiskunud uperpalli. Aga talle raha ei pakutud. Tema auks peab ütlema, et ta ise hoidus küsimast.

Võib-olla oleks ta rahapakkuja talumatus hingetormis ka maha löönud.

Kaheksandal päeval Jaan rahunes. Ta ilme oli küll edasi kahvatu, silme all sügavad mustad viirud. Jaan hakkas hingitsema nagu pärast kuid kestnud rasket tõbe. Ta hakkas vähehaaval uuesti elama! Päevast ei kulunud tal enam niipalju enesega võitluseks.

Üheksas päev... Kümnes päev... Neljateistkümnes päev... — P a l g a p ä e v!!

Uus koolimaja oli valmis. Tehnikud käisid ringi, ilmed nagu noortel emadel. Ilmus direktor Feodorov. Oli oodata vastuvõtukomisjoni.

Palgad maksti seekord trusti kontoris, mitte töökohal, nagu mõnikord. Vana Komi ja Sass olid varakult järjekorras. Kui Jaan ja Jants sinna jõudsid, läksid mõlemad mehed juba mühinal seisjatest mööda ukse poole — neil oli nüüd nagu tuli takus.

Teadagi — raha oli jälle taskus! Nüüd läks kiire sõit viinapoe poole. Jaan mugis mõttes ülahuult ja püüdis ennast analüüsida: kas ta läheks? — Ei. Täna kindlasti ei lähe. Aga mõnikord? — Ei tea...

Uksest väljudes ja kodu poole pöördudes peatati teda käisest.

«Tule, poiss, natikene!»

Jaan kohtas halle, peaaegu valgeid silmi raskete kulmupuhmaste all, tuhandest kortsust vagulist, otsekui leiges ahjus vindunud taignast vorbitud nägu, suurt valulist suud, ja kontrastina neile uljalt kiprimütsi alt välja piiluvat paksu, ent lumivalget juuksesalku — Komi.

«Tule... nüüd!»

Komi hääl oli särav nagu mõnda võidusõnumit tuues.

Kuigi Jaan teadis, milleks Komi teda kutsus, läks ta siiski. Kord peab ta ju ikkagi minema, kui mitte millekski muuks, siis et nendega jäädavalt lõpp teha.

Raudteejaama juures aianurgas oli pink. Siia ei küündinud eemalt nägema.

Sass istus. Komi lõi juba automaatseks kulunud võttega pudelilt korgi. Jaan seisis jalad harkis meeste ees, ta tugevad lõuamusklid tõmblesid, aga ilme oli lausa kuri.

«Noh — pane siis üks punnsuutäis!» — tõusis Komi käsi pudelit ulatama, ise uuris Jaani kummalise pilguga. Kas selles pilgus polnud midagi ühist Ausmehe vaatega, kui ta teda varem joobnuna kohtas? Justkui oli.

Jaan hingas sügavasti. Saatan! Nad ju teadsid, et ta kaks nädalat pole piiskagi viina võtnud, see polnud Komi poolt esimene pakkumine. Kaks rasket nädalat rahutute ööde ja väsitavate päevadega, millal näis, et töö üldse ei lähe ega tööpäev üldse otsa ei lõpe. Kas nad tõesti arvavad, et need kaks nädalat olid ainult nali, väike endatrotsimine, et näete — kui tahan, võin pidada, ei taha — käristan uljalt edasi. Ja see Komi muie pudelit ulatades! Järsk vihalaine lõi mehe näo punetama.

«Anna siis!»

Jaan haaras pudeli, kallutas suu peale, tulisena täitis viin suu. Puristas siis suutäie murule.

«Solgi maitse teie viinal!» ütles raskelt, haaras oma tööriistadekasti ja pöördus minekule.

Jõudnud meeste pilgu eest kõrvale, nõjatus ta kui raskes palavikus vastu pargipuud. Kogu ta keha tundus higisena.

«Ei võta, kuradipärast, ei võta — sest Ausmees tahtis nii!» surus ta raevukalt läbi hammaste.

•

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Leidke olulisemad etapid Jaani seesmistes heitlustes. Missugused sündmused saavad pöördepunktiks Jaani elus?*
2. *Jälgige unenäostseeni jutustuse algul. Missugused kirjanduslikud võtted loovad siin õudusetunde?*
3. *Selgitage keskkonna kaksipidist mõju Jaanisse:*
   a) allakäinud töökaaslased,
   b) perekond,
   c) direktori isiksus.
4. *Kuidas hinnata Ausmeest? Milline on tema osa Jaani ümberkujunemisel?*
5. *Milles seisneb selle teose elulisus?*
6. *Koostage kirjand ühel antud teemadest: «Võit iseenese üle», «Terved eluviisid on õnneliku elu aluseks», «Mõtteid «Tonti» lugedes», «Seltsimeheliku kohtu süüdistus».*

KARAKTERISTIKA.

Hea kirjandusteose lugemine jätab sügavaid jälgi lugeja teadvusse. See võib teda vapustada, südamest rõõmustada, kutsuda esile pahameele. Vahetu lugemise rõõm võib küll haihtuda, aga teos oma kangelastega ei unune. Viimased, s. t. inimesed, t e g e l a s e d ongi need, kellel peaaegu igas jutustavas teoses on keskne koht. Tegelaste kaudu väljendab kirjanik oma mõtteid ja ideid.

Et lugeja saaks tegelasest elava ja kujuka pildi, kasutab kirjanik mitmesuguseid võtteid. Neid nimetatakse k a r a k t e r i s e e r i m i s e ehk i s e l o o m u s t a m i s e võteteks. Peatume mõningatel neist.

Mõnikord tekib kirjanikul vajadus tutvustada tegelase p ä r i t o l u. Näiteks I. Turgenevi «Mumuus» kirjutatakse:

«Kõige tähelepanuväärsemaks isikuks kogu teenijaskonnas oli kojamees Gerassim. Proua oli toonud ta maalt, kus mees oli elanud üksi väikeses hütis, vendadest lahus ja kus teda peeti peaaegu kõige korralikumaks teomeheks.»

Peaaegu alati kirjeldatakse suuremas või väiksemas ulatuses tegelase v ä l i m u s t (keha, nägu, maneere, harjumusi, riideid jms.). Olukirjelduses «Mees omal kohal» kirjeldab A. Hint kolhoosi esimeest Harald Faelmanit järgmiselt:

«Tapa rajooni «Kalevipoja» kolhoosi esimees Harald Faelman on pigemini läheldast kui pikka kasvu — 169 cm, kolm sentimeetrit alla eesti meeste keskmist pikkust. Tõsi, õlgade laiuselt on Faelmanil oma kolhoosis ja rajooniski raske vastast leida. Juba maast-madalast rügatud raske kehaline töö on käed, eriti aga õlavarre- ja seljalihased tugevaks kasvatanud. Ent mehe tugevust, ta tõelist sisemist jõudu tuleb siiski otsida ta näost. Esimesel pilgul ei taba silm siingi midagi erilist. Heledavõitu siledad, peadligi kammitud juuksed, tugev sirge nina, korrapärane suu, hallid silmad... Jah, esimesel pilgul kaldud seda tüüakat, tagasihoidlikku ja napisõnalist meest pidama transporditööliseks, traktoristiks või ükskõik kelleks, mitte aga esimeheks, keda millegipärast oled harjunud enesele ette kujutama siiski pisut siledamana.»

Kõige suuremas ulatuses valgustatakse tegelase hingelaadi, milles kesksel kohal on i s e l o o m ehk k a r a k t e r. Iseloomujooni võib üldjoontes rühmitada järgmise põhjal:

1) suhtumine ühiskonnasse ja teistesse inimestesse (kollektivism, humaansus, siirus, ausus, individualism jms.),

2) suhtumine töösse ja töö saadustesse (töökus, laiskus, lohakus, ihnsus, ahnus jne.),

3) suhtumine iseendasse (tagasihoidlikkus, häbelikkus, upsakus, egoism, iseteadlikkus, ülbus jne.).

Tegelase hingelaadi peegeldavad veel t e m p e r a m e n t (erksus, tulisus, tasakaalukus, tuimus), h u v i d (nende laad, sügavus ja püsivus) ning m a a i l m a v a a d e. Tegelase maailmavaate üle on võimalik otsustada kõigi teiste karakteriseerimisvõtete üldistamise tulemusena.

Kõiki eespool tutvustatud jooni võib kirjanik esitada kas otseselt või kaudselt. Seega võib rääkida otsesest ja kaudsest karakteristikast.

Otsese karakteristika puhul on tegelase iseloomujooned esitatud vahetult, mille selgekujuliseks näiteks on eespool toodud näide Harald Faelmani kohta.

Igas jutustavas teoses esitatakse tegelase kohta andmeid ka kaudsel teel: jutustatakse tema suhetest teiste tegelastega, tema tegudest, käitumisest ja elamustest, tutvustatakse tema huvialasid, harrastusi jms. See ongi tegelase kaudne karakteriseerimine.

On arusaadav, et kirjanik ei too tegelase karakteriseerimisel esile kõiki külgi, vaid piirdub üksnes kõige iseloomulikuma ning olulisemaga.

KÜSIMUS.

Milliseid karakteriseerimise võtteid on kasutatud Jaani kuju loomisel R. Vellendi jutustuses «Tont»?

ARVO VALTON.

1935

MADIS.

Entri Madis on võimatu tüüp. See pole eriline uudis. Nii räägivad tehases kõik.

Neid, kes Madisega põhjalikku riidu pole pidanud, on meil vähe. Sest Madis on võimatu tüüp.

Tal on komme asju füüsiliselt selgeks teha. Ajab rinna ette, muutub näost punaseks, sõimab mis jõuab, ja tuleb siis rinnaga peale, nagu vanasti politseihobune demonstrantidele.

Sest Madis on arust ära, kui vihaseks saab.

Ja seda juhtub inimesega ikka.

Igaühele tungib ta peale. Olgu oma brigaadi tööline või tsehhijuhataja.

Kõige enam on tal kanakitkumist meistriga.

«See on ju püstiloll, hullumajja paras,» ütleb too pärast riidu.

Pikapeale on üks kui teine teda hulluks nimetama hakanud.

Madis ütleb:

«Kuigi olen hull, sinu ma panen kodumaad armastama.»

Ta püüab kasvatada kodumaa-armastuses seanahavedajaid, tuhajuhaneid, petiseid — kõiki, kes tema arvates selles asjas leigevõitu on. Sest patriotismi all mõtleb ta peale selle sõna otsese tähenduse veel palju õilsaid asju.

Vihastub Tihko Atsi peale, kui see tööajal tukub; sõimab meistrit, kellel on raadioasjandusest, ausalt öelda, kaunis udune ettekujutus; ähvardab Kleini Borka maha lüüa, kui veel mõni raadiolamp kaduma peaks.

Nüüd kiidan ennast: pole ma veel kordagi Madisega riius olnud. Vahel naljapärast kärgin ta peale, aga tema ütleb mulle ainult:

«Kae raiska.»

Teistele meestele aga lausub otsekui vabandades:

«Ta ju va hiidlase seltsi. Peaaegu medekandi mees.»

Kui Madis kedagi kiita tahab, küsib ta:

«Kuule, ega sa juhtumisi saarlane ole?»

Muidu on Madis, nagu öeldud, võimatu tüüp. Hull ta vahest siiski pole, kuid võimatu küll. Kui oleks leidunud niisama suurte teadmistega mehi, küllap oleks ta tehasest minema löödud. Niiviisi

räägitakse, aga siiani pole seda tehtud. Sest Madis ütleb peamehhaanikule enesele:

«Tead, mees, sa pead veel palju õppima, kui raadiovärgist tuled juttu rääkima.»

Võib arvata, et sedalaadi märkused ei suurenda just poolehoidu Madise suhtes.

Vahel palub mõni mees teda televiisorit parandama. Läheb, kuid paluja saab sõimata:

«Töötad raadiotehases ja ei oska oma televiisoritki korda teha.»

Ja paluja teeb halvasti, kui end õigustama hakkab:

«Ma ju abitsehhis, raadiotega puutun samapalju kokku kui öövaht,» sest Madis ütleb:

«Kõlupead olete öövahiga eesotsas, muud midagi. Raasikestki huvi, tähendab, pole. Ei teist mõtet, kui et saaks seitse tundi mööda ja siis koju kaarte mängima või kärakat viskama.»

Olen kord Madise juures külas, kui sinna tuleb üks eit. Ta ütleb:

«Tulge, Entri saks, seadke meie televiisor korda.»

«Kas ta on siis korrast ära?» küsin ma, et asjast huvitatud olla.

Eit ütleb:

«Egas ma muidu. Puha pime. Vaadake'nd, üldse ei võta pilti peale.»

Eit on oma ütlemisega nii rahul, et kordab veelgi:

«Üldse ei võta ju pilti peale.»

Püüan eidega televiisori-asjadest juttu teha. Oleme üsna ühel tasemel, sest paraku kuulun minagi tehases nende hulka, kes kineskoobi ja alaldaja vahel tõsist vahet ei tee.

Madis on vahepeal palitu selga ajanud ja uriseb:

«Oled jälle hiidlase jutuga platsis.»

Ta mõtleb selle all lolli juttu. Saarlased on sellised. Ei pea hiiu nalja mikski.

Seni kui Madis ära on, sorin tema raamatukapis. Seal on puha skeemid, segasemad Picasso maalidest. Seal on isegi elektronarvutusmasinate kirjeldused. Sellistest asjadest hoidub mõistlik inimene eemale.

Kui Madis tagasi tuleb, küsin:

«Mis pillil viga oli?»

«Ma ei taha sinusugusele rääkida. Ei seedi su pururumalaid küsimusi,» seletab ta sõbralikult.

Ma naeran. Sest mul on heameel.

Saame Madisega nõnda hästi läbi.

«Vahetasin lambi ära ja jootsin ühe otsa kinni. Keegi tola oli sees torkimas käinud,» seletab veidi aja pärast.

«Kui palju sa tavaliselt parandamise eest võtad? Siis tean, kas tasub televiisorit osta.»

«Sinule ma nagunii parandama ei hakka. Võid ostmata jätta.»

«Palju eidelt nöörisid?»

«Küll on ikka arusaamised. Pole kübetki isamaa-armastust... Kas eide näost siis paistis, et tal on tublisti üleliigset raha? Va KVN-i niru teisel. Ekraan nagu põrsa silm. Kas ikka alati tuleb raha võtta?»

«Issanda vits on sind, Madis, nuhelnud,» norin.

«Ma pole sind veel siiani pookinud,» ähvardab ta. «Aga ükskord lõõbid enda niikaugele.»

«Oh ei, ei kohuta mind surm,
su ebasoosingut vaid kardan.»

«Sa pole veel mehe viha näinud. Tehases ma niisama, naljaks.»

Nüüd ta muidugi valetab. Aga on's minu asi seda talle öelda.

Meile tuli tööle Rein Küsikka. Jälle üks imelik saarlane. Ei tunne vähimatki aukartust mõne ostsillograafi või kribulise elektriskeemi ees.

Mehed hakkasid Reinust lugu pidama. On sõbralik ja teab rohkem kui teised. Madise vihamehed püüdsid Reinu teadmiste valgel Madise omi madaldada. Tollele oli see ükskõik.

Omavahel rääkisid nad algul Saaremaast, leidsid sealt ühiseid tuttavaid. Aga siis siirdus jutt ka otseropsu elektroonikasse.

Diskussioonides jäi Rein alla. Arvatakse, et Madis oskab viia juttu sellele, mida ise paremini teab.

Madis ütles Reinu kohta, et poisist võib töömees saada, kui tema ta oma käe alla võtab.

Ent kord selgus, et Rein käib vabal ajal inimestele televiisoreid parandamas ja teenib head raha. Ta rääkis vaimustatult:

«Küll inimesed on lollid. Nad peavad televiisorit teab mis keeruliseks asjaks. Ei taipa sellest kõige vähematki,» ta hääl katkes rõõmsast erutusest.

«Mõni tühine viga, aga nemad ei oska midagi peale hakata... Ma nokitsen paar tundi ja teen ilusa kopika.»

Mehed kuulasid tähelepanelikult. Mõni noogutas nõusolevalt. Jälgisin, kuidas Madis üha enam turri läks. Teadsin, et tuleb pahandus, kuid ära hoida ei osanud. Mõtlesin, et poisile ongi võib-olla veidi õpetust vaja. Peale Madise nagunii andjaid poleks.

Rein jutustas edasi:

«Näiteks eile kutsus üks tädi oma pilli remontima, millel polnud viga vähematki. Ei osanud teine õiget nuppu keerata ja sai selle eest õpetust ka... Oli kord kodust välja mindud, lammutasin siis televiisori laiali ja panin jälle kokku. Mutt sai ülearusest rahast lahti.»

Madis oli püsti tõusnud, rinna ette ajanud ja tuli sõnatult Reinule peale. Nii kohutavana pole ma teda veel näinud.

«Välja,» kähises ta. «Välja!»

Võttis ettevaatlikult Reinul rinnust kinni ja surus ta tsehhi

ukse taha. See oli Reinule ootamatu, ta ilme väljendas äärmist imestust.

Mehed ütlesid:

«Einoh, Madis on põrund. See on üks mis kindel.»

«Hull on ikka hull,» lausus meister.

Aga mõned vaatasid kuhugi kõrvale ja muigasid.

Madis tuli demonstratiivselt kraanikausi juurde ja pesi oma käed puhtaks. Ta ütles:

«Lurjus, mitte saarlane... Kodumaa-armastusest pole sihuke kuulnudki.»

Rein käis pärast seda mitu päeva morni näoga ringi. Mõni Entri vihamees püüdis talle Madist siunata, kuid Rein ütles:

«Käi kuradile.»

Ükskord, kui tsehhis vähe mehi kohal oli, tuli Rein Madise juurde, punnis rinna ette, nagu toogi seda tegi, ja ütles:

«Sa ära aja meestele käsi külge. Muidu saad ükskord minu käest nii, et trioodi võrgupinged ära unustad... Televiisoreid võid tänasest üksi parandada.»

See oli juba tõsine ähvardus, ent Madis ütles rahulikult:

«Solvata pole mõtet. Mina ei ole televiisorite parandamisega äri ajanud ega kavatse seda ka teha. Muide, selle küberneetikaraamatu, mille ma andsin, võid enesele jätta, ma sain teise.»

Pärast käis Madis meeste juures ja seletas igaühele:

«Aga Rein on ikka eht saarlane. Temast võib veel asja saada.»

Üldiselt on Madis muidugi võimatu tüüp. Selles ei kahtle keegi. Pole siis minugi asi teda õigustada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

1. *Selgitada väidet: «Entri Madis on võimatu tüüp.» Missuguses ulatuses see paika peab?*
2. *Milleks rakendab Madis oma energia?*
3. *Kuidas autor valgustab käesolevas teoses niisuguseid mõisteid, nagu avameelsus, otsekohesus ja ausus?*
4. *Missugune on teose põhitoon? Miks?*
5. *Leida «Madises» käsitletud probleemide kohta näiteid oma töökohast.*
6. *Koostada kirjand teemal «Minu töökaaslane».*

MILVI SEPING.

1929

Muld ja metall.

Mul tehas aastatega saanud kalliks
ja kümnes toonis helkivat metalli
mu käed on juba ammu mõistma harjund.

Kuid kutsub mind ka kauge põllurada,
kus lainetava rukkimere taga
näen kuusikute hambulisi harju.

Kui kevaditi mullalõhna tajun,
siis igatsus, mis talvel unne vajus,
taas õide lööb aprilli soojas tuules.

Ma oleksin ehk lõhestatud kaheks,
kui poleks mulla ja metalli vahel
mu hinges helisevat silda luulest.

KÜSIMUSI.

1. *Mis on ühist käesoleva luuletuse ja novelli «Madis» vahel?*
2. *Kuidas peegeldab autori ellusuhtumist luuletuse viimane salm?*

KIRJANDUSTEOORIA MÕISTETE SÕNASTIK.

allegooria (e. mõistukõne) — kõnekujund, mis konkreetse kuju abil mõistu väljendab tegeliku elu nähtusi või abstraktseid mõisteid. Allegooriat esineb valmides, vanasõnades, mõistatustes, jutustustes jne., näiteks J. Tamme valmides «Siga», «Punik».

On ka ulatuslikumaid allegoorilisi teoseid, näit. Fr. R. Kreutzwaldi «Reinuvader Rebane» jt.

alliteratsioon — kõlakujund. Sama kaashääliku kordumine kahe või enama sõna alguses, nagu: puna põlle paeladessa . . .

antitees — lausekujund. Vastupidiste mõtete, mõistete, tegelaste karakterijoonte üksteisele vastandamine kujukuse suurendamise eesmärgil.

Näiteks: Sina oled k e v a d e mureta laps —
k e v a d ise oled.
Mina olen tumeda s ü g i s e poeg —
s ü g i s ise ma olen.
(G. Suits.)

Kui r õ õ m u s t a s i d vanad, siis n u t s i d noored, aga kui n a e r s i d noored, siis p ü h k i s i d s i l m i vanad.

assonants — kõlakujund. Sama täishääliku kordamine kahe või enama sõna pearõhulises silbis, nagu: uni tuleb ullikene.

dialoog — kahe või mitme isiku vastastikune kõne.

Näiteks: «Soo, ja sina näitasid?»
«Mina näitasin jah . . .» *(O. Luts.)*

dramaatika — näitekirjandus. Põhitunnused: lavalisus; esikohal on tegevus; tegelased jagunevad kindla eesmärgi taotlemisel enamasti kaheks võitlevaks rühmaks; tegevus areneb pingelises võitluses konfliktini, mis laheneb õnnelikult, leplikult või traagiliselt; iseloomulikuks sõnastusvormiks on dialoog; draamateosed jagunevad vaatusteks või piltideks, mis omakorda jagunevad etteasteteks ehk stseenideks; dramaatika põhiliigid on d r a a m a, k o m ö ö d i a, t r a g ö ö d i a.

draama — tõsise sisuga, terava konfliktiga näidend, mis ei lõpe traagiliselt, näit. A. Kitzbergi «Kauka jumal».

eepika — jutukirjandus. Põhitunnused: elunähtuste ja sündmuste ulatuslik ning mitmekülgne kujundamine; sündmustiku pidev arendamine; põhiliste väljendusviiside — jutustuse, kirjelduse ja dialoogi esinemine.

Eepika žanrid on: romaan, novell, jutustus, muinasjutt, muistend, vanasõna, mõistatus, eepos, valm, eepiline rahvalaul.

eepos — ulatuslik jutustava sisuga värsimõõduline teos. Näiteks: «Kalevipoeg», «Kalevala», «Ilias», «Odüsseia» jt.

ekspositsioon — teose sissejuhatav osa, mis tutvustab tegelasi ja olukorda. Näiteks O. Lutsu «Kapsapea» ekspositsiooni moodustab Sägi, Pliuhkami, Roosi ja Eliisabeti omavaheline kõnelus näitusest, kuni Pliuhkami otsuseni viia näitusele kapsapea.

epiteet — kaunistav lisandsõna, mis rõhutab põhisõna olulist ja tähtsat omadust. Näiteks: rõhuv vaikus; sibavad sammud.

epiloog — teose lõpule järgnev osa, milles autor käsitleb tegelase või tegelaste edaspidist saatust. Näiteks: «Mahtra sõja» lõpule järgnevad kuus kirja, milles selgub peategelaste edaspidine elukäik.

gradatsioon — astmeline tõus. Lüürikas tähendab see meeleolu järkjärgulist süvendamist; eepikas ja dramaatikas tegevuse põnevuse astmelist tõusu.

hüperbool — kunstiline liialdus suurendamise või vähendamise suunas.

Näiteks: Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse.

intriig — teose tegelaste omavahelise võitluse areng.

inversioon — lausekujund. Harilikust, tavalisest sõnade järjestusest kunstikavatsuslik kõrvalekaldumine.

Näiteks: hinge piinas tegu karm *(A. Puškin)*.
...on jäänud meelde pilte eredaid
(J. Smuul).

jutustus — romaani ja novelli vahepealne eepika liik, mis sündmustiku poolest on lühem kui romaan ja kompositsioonilt ei ole nii tihe kui novell.

Näiteks: Ed. Bornhöhe «Tasuja», A. Jakobsoni «Väike kangelane».

komöödia — näidend, milles naerdakse välja ühiskondlikke väärnähtusi, inimeste pahelisi ja veidraid omadusi ning igandeid.

Näiteks: Ed. Vilde «Pisuhänd», O. Lutsu «Kapsapea».

konflikt — teose tegelaste vaheline kokkupõrge.

kordus — lausekujund, mis rajaneb üksikute sõnade või lauseosade kordamisel. Korduvad osad on seejuures lause peamise mõtte kandjateks.

Näiteks: K a l i, k õ r t, l e i b — l e i b, k õ r t, k a l i: ikka üks ja seesama söögisedel. *(E. Vilde)*

Noorusa e g.
Sa ilus a e g,
Sa armas a e g,
Sa lilleõitsev noorusa e g!
(J. Liiv.)

kulminatsioon — haripunkt. Sündmustiku põnevuse kõige kõrgem aste.

kõlakujund — kunstilise kujunduse vahend, mille abil taotletakse keele muusikaalsust, heakõla. Kõlakujundid on alliteratsioon, assonants ja helijäljendus.

Näiteid helijäljenduse kohta: okste vahelt kostis n ä t s a t a m i s t *(Fr. Tuglas)*; kuuldus l õ r i n, r a g i n, s u r m a k o r i n *(M. Metsanurk)*.

kõnekujund — kunstilise kujunduse vahend, mille kaudu kirjanik püüab sõnastust piltlikustada, ilmekamaks muuta.

Tähtsamad kõnekujundid on: võrdlus, epiteet, isikustamine, metafoor, metonüümia, sünekdohh, hüperbool, allegooria.

lausekujund — kunstilise kujunduse vahend lause sõnastuses.

Tähtsamad lausekujundid on: antitees, inversioon, parallelism, retooriline küsimus, kordus.

lüürika — kirjanduse põhiliik, millele on iseloomulik luuletaja isiklike elamuste, tundmuste ja mõtete väljendamine.

Vormilised tunnused: puudub sündmustiku arendamine, sündmused on aimatavad, domineerib üks põhielamus, millele alluvad teised motiivid; enamuses esineb värsivorm (rütm, värsimõõt, riim).

Näiteks: L. Koidula «Sind surmani», A. Puškini «Vang», J. Liivi «Ma lillesideme võtaks».

lüüriline kangelane — isik, kelle mõtteid ja tundmusi luuletuses väljendatakse. Tavaliselt on lüürilise luuletuse kangelaseks poeet ise.

metafoor — kõnekujund. Igapäevases kõnes kasutatava kujutluse asendamine piltlikuma, väljendusrikkama kujutlusega sisulise sarnasuse alusel.

Näiteks: piikide mets (palju piike); heledas härmamantlis raam (järve ümbritsevad härmatisega kaetud puud) *(Fr. Tuglas)*.

Sisult on metafoor peidetud võrdlus.

metanüümia — kõnekujund. Tavaliselt tarvitatava kujutluse asendamine ilmekama, piltlikuma kujutlusega mingi suhte alusel.

Näiteks: Vildet lugedes; meie klassi Tootsid.

monoloog (e. üksikkõne) — tegelase pikem kõne iseenesega.

moto (e. epigraaf) — teose alguses või peatüki ees esinev juhtlause, millega kirjanik püüab selgitada teose või peatüki ideed.

Näiteks J. Liivi «Varjus» on iga peatüki ees moto, millega kirjanik osutab oma seisukohtadele.

muinasjutt — rahvajutt, mis on loodud vabal fantaasial. Muinasjutus näidatakse üleloomulikke sündmusi võimalikena ja loomulikena. Muinasjutu sündmustik ei ole tavaliselt seotud kindla geograafilise kohaga.

Rahvamuinasjuttude looja on rahvas.

On olemas ka kirjanduslikke muinasjutte, mida ei tule ära segada rahvamuinasjuttudega («Saabastega kass», «Okasroosike», «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest», «Seitse kitsetalle» jt.).

muistend — rahvajutt, mis põhineb rahva fantaasial nagu muinasjuttki, kuid muistendi sündmustik on seotud mingi kindla kohaga, tõeliselt elanud isikute või ajalooliste sündmustega. Muistendis esitatakse mälestusi tõelistest sündmustest või isikutest luulelise liialdusega, fantastiliste lisandustega.

Muistend peegeldab rahva kunagist arusaamist loodusnähtustest ja ühiskonnast.

Muistendite liigid: tekke- ja seletusmuistendid, vägilasmuistendid, ajaloolised muistendid jt.

müüt — muistend, milles antakse fantastiline kujutlus maailma tekkimisest, loodusnähtustest, vägilastest ja jumalatest.

Üldtuntud on kreeka müüdid Heraklesest, Ikarosest, Prometheusest it.

novell — eepiline väikevorm, milles jutustatakse mõnd episoodi kangelase elust või mõnest iseloomulikust ühiskondlikust sündmusest.

Põhitunnused: üks keskne teema, vähe tegelasi, kelle iseloomu arenemist ei näidata, tegevus areneb pingeliselt, kompositsioon on tihe, lõpplahendus on üllatuslik, mõjuv.

Eesti kirjanduses on väljapaistvamaid novelliste Fr. Tuglas, P. Vallak, R. Sirge jt.; vene kirjanduses — A. Tšehhov, I. Turgenev, M. Gorki.

olukirjeldus — jutustusele lähedane eepiline teos, mis käsitleb tegelikust elust võetud fakte, sündmusi või inimesi, nagu need tõeliselt on olnud.

Olukirjelduses puudub väljamõeldis. Nõukogude kirjanduses käsitleb olukirjeldus sotsialistliku tegelikkuse aktuaalseid küsimusi.

Eesti kirjanduses on olukirjeldust viljelnud A. Saar, E. Rannet, A. Hint jt.

paarisriim — riimi liik. Skeem: aabb.

parallelism (e. mõtteriim) — sama mõtte teisendatud kujul kordumine järgnevates värssides.

Parallelismi esineb rohkesti eesti rahvalauludes.

Näiteks: Enne ma une unustan,
maha jätan magamise.

personifikatsioon (e. isikustamine) — kõnekujund. Inimese ja teiste olendite omaduste omistamine loodusnähtustele, esemetele, mõistele.

Näiteks: Võimsad mootorid laulsid üks-ühe võidu
(J. Sütiste).

poeesia (e. luule) — seotud kõne. Iseloomulikke tunnuseid: korrapärane rütm, riim, värsimõõt ja teatav välisvorm.

poeetika (laiemas mõttes kirjandusteooria) — õpetus luulekunstist.

proosa — sidumata kõnes kirjutatud ilukirjandus.

põhiidee — teose peamine, kandev mõte; kirjaniku seisukoht teoses püstitatud probleemide lahendamisel.

põhiliigid — ilukirjanduslikud teosed jagunevad kolme põhiliiki: eepika, lüürika, dramaatika.

pööre — kulminatsioonile järgnevad sündmused, mis tekitavad pinevuse languse ja viivad tegevuse lõpplahenduse poole.

retooriline küsimus — lausekujund. Esitatakse mitte vastuse saamise eesmärgil, vaid lugeja tähelepanu ja huvi äratamiseks mingi nähtuse vastu.

Retoorilisele küsimusele vastab küsija ise.

Näiteks: «Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju. See oli tarvis kätte tasuda.» *(J. Tamm.)*

riim — kahe või mitme sõna häälikuline kokkukõla värsi lõpul, alates pearõhulisest või kaasrõhulisest silbist. Näiteks: j u t t u, n u t t u, hinda d e s t, korda d e s t.

Riimid jagunevad a) silpide arvu järgi: meesriimid (tuld, muld); naisriimid (pesa, kesa); libisevad riimid (seletab, peletab);

b) asukoha järgi: paarisriim (aabb); ristriim (abab); süliriim (abba).

ristriim — riimi liik. Skeem: abab.

romaan — ulatuslik eepiline teos.

Põhitunnused: laiahaardeline sündmustik, suur tegelaste arv, tegelaste kujunemiskäiku näidatakse tavaliselt pikema aja jooksul (Ed. Vilde «Mahtra sõda», A. Hindi «Tuuline rand», A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus» jt.).

Romaani tähtsamad liigid: ajalooline romaan, psühholoogiline romaan (esikohal tegelaste hingeelu analüüs), sotsiaalne romaan (esikohal ühiskondlikud teemad), seiklusromaan jt.

rütm — seotud kõne olulisi põhitunnuseid. Rütmi moodustab silpide pikkuse, arvu ja rõhu korrapärane vaheldumine värsis.

Näiteks: sinu rinnal olen hingand, (8 s.)
kui ma vaevalt astusin; (7 s.)
sinu õhku olen joonud, (8 s.)
kui ma õnnel hõiskasin. (7 s.)

salm (e. stroof) — luuletuse osa, mis koosneb sisult ja vormilt kindlakujuliselt ühendatud värssidest. Tavaliselt on salm neljavärsiline. Esineb ka kahe- ja kolmevärsilisi salme.

satiir — tegelikkuse pahede terav naeruvääristamine ja hukkamõistmine.

(A. Kitzbergi «Räime Reeda 10 kopikat», O. Lutsu «Kapsapea.)

seotud kõne — luule e. poeesia. Iseloomulikud tunnused: sõnade rütmiline seos, emotsionaalne, tundeküllane sisu, värssidesse jagunemine, esineb värsimõõt ja riim.

sidumata kõne — proosa. Esineb kõnekeelele omane sõnade ja lausete vaba esitamisviis.

sõlmitus — teose süžee element. Sündmused, mis põhjustavad vastuolu ja annavad tõuke tegevuse arenemisele.

(O. Lutsu näidendis «Kapsapea» on sõlmituseks Pliuhkami otsus viia midagi näitusele.)

süliriim — riimi liik. Skeem: abba.

sünekdohh — kõnekujund. Metonüümia liik, mida iseloomustab terve vahetamine osaga või mitmuse asemel ainsuse tarvitamine. Sünekdohh tõstab esile nähtuse kõige iseloomulikuma omaduse.

Näiteks: Pea meeles värvit s i l m i,
kuldseid h a m b a i d suus. *(J. Sütiste.)*

Võõra võimu vägivalla
heitsid endalt, e e s t i m u l d. *(P. Rummo.)*

süžee — sündmuste tegelik järjestus teoses.

teema — elunähtuste ring, mida kirjanik on kujutamiseks valinud. Näiteks Ed. Vilde romaani «Mahtra sõda» teemaks on talupoegade elu 19. sajandi keskpaiku ja Mahtra ülestõus.

tragöödia (kurbmäng) — dramaatika põhižanr. Tragöödia kangelane, võideldes õilsate eesmärkide eest, jääb pingelises, ebavõrdses võitluses vastasele alla ja hukkub, näiteks Tiina A. Kitzbergi tragöödias «Libahunt».

trohheus — värsijalg. Skeem: — ⏑ (vt. värsijalg).

Näiteks: Karja/põli kada/kane (rahvalaul).

valm — õpetliku sisuga mõistuluuletus või -jutt, mille tegelasteks on loomad. Maailmakirjanduses on parimad valmikirjanikud Aisopos (muinaskreeka), La Fontaine (prantsuse), Krõlov (vene), Eesti kirjanduses J. Tamm, M. Raud, U. Laht.

vanasõna — väljendab ühelauselises, kuid tabavas, ilmekas vormis rahva elutarkust ja moraali.

Näiteks: Töö ei teota kedagi, laiskust laidab igamees.

Kui saad üle koera, siis saad ka üle saba.

Lõoke toob lõuna sooja, pääsuke toob päeva sooja, ööbik toob öö sooja.

võrdlus — kõnekujund. Nähtuste kõrvutamine sarnasuse alusel.

Võrdluse abil tõstetakse esile kujutatava isiku, eseme, olukorra ja nähtuse olulisi omadusi ja jooni.

Võrdluste puhul kasutatakse sidesõnu k u i, n a g u, olevat käänet ja liitsõnu.

Näiteks: Kaugel kiirgasid mõned Lodijärve lossi valgustatud aknad n a g u k a s s i s i l m a d metsa mustaval põhjal. *(Ed. Bornhöhe.)*

...härmatis pudenes k i i r g a v a t o l m u n a *(Fr. Tuglas)*.

S i i d p e h m e õhk.

värsijalg — reeglipäraselt korduv rõhuliste ja rõhutute silpide ühend värssides. Tuntumad värsijalad on:

kahesilbilised, näit: eemal / tõuseb

kolmesilbilised, näit.: tarvis on / hoolega

värsimõõt — värsi sisemine mõõt, rõhuliste ja rõhutute silpide korrapärane kordumine.

Näiteks: Vihma küll / valab ju / pilvede / vinas,
taevas kui / maa sügis / udude / tinas
(A. Alle).

värss (e. luuletuse rida) — seotud kõne rütmiline ühik.

Näiteks: Ladusid seal kive seina. *(J. Smuul.)*

SISUKORD

I

Rahvaluulet 3
Lauliku lapsepõlv 3
Ilu laul 3
Oleks minu olemine 5
Kui ma pääsen mõisa'asta 5
Vanasõnad 6
Kõnekäänud 7
Mõistatus 9
Võhandu jõe kaevamine (eesti muistend) 9
Daidalos ja Ikaros (kreeka müüt) 10
Fr. R. Faehlmann
Koit ja Hämarik 12
Epiteet 13
Fr. R. Kreutzwald
Kullaketrajad 16
Isikustamine 26
Muinasjutt ja muistend 28

II

Kalevipoeg kündmas 29
L. Koidula
Mu isamaa on minu arm 32
E. Bornhöhe **34**
Tasuja 35
Dialoog 45
Võrdlus 67
J. Bergmann 70
Ustav Ülo 70
Teema ja idee 72
J. Tamm 73
Siga 73
Punik 74
Allegooria 75
Valm 75
Orjakivi 76
Ballaad 77
J. Liiv
Talvine tihane 78
Kerjaja 79

M. Metsanurk 80
Ümera jõel 80
Fr. Tuglas
Kätkilaul 93
Metafoor 94
A. Alle 96
Eesti pastoraal 96
J. Madarik 98
Õpipoiss 99

III

I. Krõlov 102
Hunt ja Talleke 102
A. Puškin 104
Talveõhtu 104
M. Lermontov 106
Borodino 108
N. Gogol 112
Troika (katkend «Surnud hingedest») 113
I. Turgenev
Mumuu (lühendatult) 115
L. Tolstoi 121
Kaukaasia vang (lühendatult) 123
N. Nekrassov 134
Pakane Punanina (katkend) 135
Kirjeldus 140

IV

M. Gorki
Lugemiskirg 142
V. Majakovski
Kuznetski inimestest 148
B. Polevoi 151
Jutustus tõelisest inimesest (katkendeid) 151
A. Tvardovski 158
Vassili Tjorkin (katkend) 158
K. Paustovski 166
Viiuli keel 166
V. Sosjura
Tervitus Eestile 170
G. Titov
700 000 kilomeetrit kosmoses (katkend) 171

J. Semper 176
Nõukogude Eesti 177
A. Jakobson 179
Tuleviku nimel 180
M. Raud
Surematus 187
A. Hint
Mees omal kohal 188
Olukirjeldus 194
E. Krusten 196
Lille-Marta 196
D. Vaarandi
Lõikuselaul 202
Luuletus 203
J. Smuul
Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubeli-laulupeol (katkend) 206
Mälestusi isast 208
Komnoore pilet 210
M. Kesamaa 211
Radisti hommik 211
R. Vellend
Tont 213
Karakteristika 232
A. Valton
Madis 234
M. Seping
Muld ja metall 238

V

Kirjandusteooria mõistete sõnastik (A. Kriisa) 239

Лео Иоханнесович Вилланд
ХРЕСТОМАТИЯ ДЛЯ ШКОЛ РАБОЧЕЙ МОЛОДЕЖИ (V—VI КЛ.)

На эстонском языке

Обложка Э. Тали

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja V. Rummel

Kunstiline toimetaja H. Keigo

Tehniline toimetaja E. Ridala

Korrektor S. Kõiv

Ladumisele antud 8. IV 1963. Trükkimisele antud 14. V 1963. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 15,5. Arvestuspoognaid 15,12. Trükiarv 3500. Tellimise nr. 3022. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I

Hind 38 kop.

6—6

A
75506
7148390

38 kop.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00714839 0